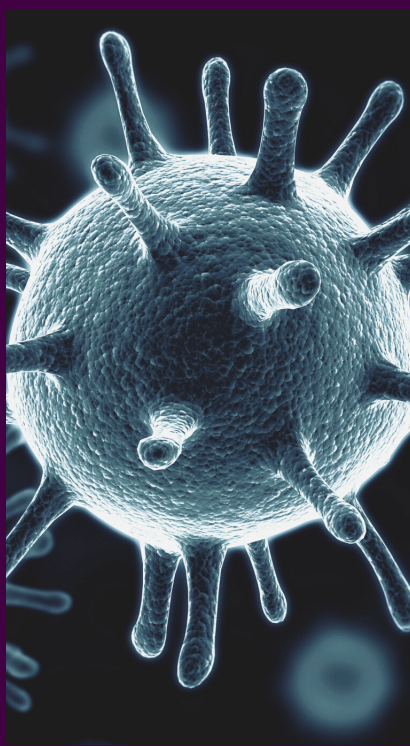

АКТУАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

Студентски разработки

АКТУАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

СТУДЕНТСКИ РАЗРАБОТКИ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Стопански факултет
София • 2021

Настоящият сборник „Актуални предизвикателства пред българската икономика“ представя гледните точки на студенти – бакалаври и магистри – от Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ по актуални въпроси от развитието на българската икономика в условията на пандемията от COVID-19 и на предизвикателствата и потенциалните възможности от присъединяването на България към еврозоната. Изданието е посветено на предстоящия през 2022 г. 120-годишен юбилей на катедра „Икономика“.

Текстовете отразяват мненията и вижданията на своите автори и са минимално проверени за плагиатство чрез използване на интегрирана в средата за електронно обучение приставка на специализирана система за засичане на плагиатство StrikePlagiarism.

Издателството не носи отговорност за съдържанието и стила на изложение на авторите. Текстовете, вкл. литературата, фигурите и таблиците, се публикуват във вида, в който са представени от авторите, с минимални технически корекции.

Колектив

Съставител и научен редактор – доц. д-р Димитър Златинов

- © Дигитална агенция Уийн Сошъл – дизайн на корицата, 2021
- © Даниел Недялков, Теодора Веселинова – дизайн на илюстрациите, 2021
- © Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2021

ISBN 978-954-9399-66-0

Съдържание

Предговор	6
Първа част. БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19 – ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ	
<i>Веселина Георгиева</i> – Оценка на политиките и мерките в България за запазване на икономическата стабилност и преодоляване на последствията от COVID-19	9
<i>Кирил Спиридонов, Лидия Кабатлийска</i> – Икономически модел на дигитализацията като катализатор на устойчивото развитие в контекста на пандемията от COVID-19	17
<i>Мирослав Людмилов</i> – Анализ на мерките на икономическата политика за овладяване на пандемията от COVID-19 в България	27
<i>Виктор Големинов</i> – Дигиталните измерения на следпандемичната реалност – път към устойчиво развитие или цивилизационен регрес	39
<i>Любимка Георгиева, Снежина Стоянова, Иван Тодоров</i> – Поуките за икономиката и образованието от пандемията от COVID-19	49
<i>Таня Илиева</i> – Ефектите и предизвикателствата от дигитализирането на българската икономика и образование	59
<i>Виктор Големинов</i> – Моята идея за дигитализация в образованието и бизнеса в контекста на пандемията от COVID-19	70
<i>Bogdan Aymaliev, Galya Ikonotova</i> – Impacts on Education and Business due to COVID-19	77
<i>Боряна Баджева</i> – Промените в макроикономическата среда вследствие на пандемията от COVID-19	84
<i>Габриела Чакърова, Румен Тодоров, Трифон Трачев</i> – Динамика на икономическата активност и поуки от пандемията от COVID-19	93
<i>Валерия Арабаджиева, Мария Гречко, Моника Делчева</i> – Макроикономически промени и тенденции в българската икономика и образование от пандемията от COVID-19	103
<i>Андреана Станева, Евелин Стоянова, Златина Танева, Лилия Атанасова</i> – Национални и наднационални икономически и социални ефекти от пандемията от COVID-19	113
<i>Боряна Богданова, Мария Цолова, Мирела Дрянкова</i> – Инфлацията в България в условията на пандемията от COVID-19	120
<i>Надежда Захариева, Преслава Иванова</i> – Ефекти от пандемията от COVID-19 върху най-уязвимите сектори на българската икономика	127
<i>Александра Адамова, Симона Иброшева</i> – Секторен анализ на ефектите от пандемията от COVID-19 върху българската икономика	137

<i>Александър Желев, Спас Спасов – Отпечатъкът върху туристическия сектор в България на пандемията от COVID-19 .....</i>	146
<i>Антонина Лашкова, Илияна Паралюзова, Катина Великова, Милица Иванова – Уроците от кризата COVID -19 в секторен план .....</i>	151
<i>Владислав Урджанов, Данаил Гушев, Ивета Димитрова – (Де)фекти, последствия и справяне с пандемията от COVID-19. Перспективи, поуки и очаквания .....</i>	164
<i>Анастасия Карапанчева, Константин Маринов, Стойчо Стойчев – Икономика и общество „в клетка“ в условията на COVID-19 .....</i>	176
<i>Вяра Михова, Симеон Димитров – Предизвикателствата пред дистанционното обучение в България в контекста на пандемията от COVID-19 и макроикономическата ситуация в България .....</i>	184
<i>Александра Стоянова, Даниел Недялков – Икономика и образование в условията на пандемията от COVID-19 .....</i>	196
<i>Лиляна Илиева, Чавдар Драшков – Проявленията на кризата, породена от COVID-19, в българската икономика и образование .....</i>	206
<i>Ивайло Цветков, Милен Хампаров – Икономика, образование и социален живот в условията на COVID-19 в България .....</i>	215
<i>Гергана Тенева, Кристина Кърпичева – Сравнителен анализ на онлайн и традиционното обучение в България в условията на COVID-19 .....</i>	222
<i>Димана Георгиева – „Новото бъдеще“ на образованието след COVID-19 – Образование 4.0 .....</i>	231
<i>Полина Георгиева, Габриела Русева, Янка Стамова – „Смъртоносният коктейл за образованието“ в условията на COVID-19 .....</i>	239
<i>Катрин Иванова, Михаел Михайлов – Перспективите за развитие на образованието след пандемията от COVID-19 .....</i>	245
<i>Ива Узунова, Михаела Монова – Промените в икономическата и социалната среда и мерките за преодоляване на ефектите от COVID-19 в България .....</i>	253
<i>Ивелина Димитрова – Промените и поуките от COVID-19 в България .....</i>	262
<i>Пресияна Витева – Какво трябва да научим в сферата на икономиката и образованието от пандемията от COVID-19 .....</i>	271
<i>Желязко Костадинов, Кристина Иванова – Възможности за възстановяване и развитие на българската икономика в условията на COVID-19 .....</i>	280

Втора част. БЪЛГАРИЯ ПРЕД ПЕРСПЕКТИВАТА НА ЧЛЕНСТВОТО В ЕВРОЗОНАТА – ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

<i>Денислава Янкова, Елена Маркова, Максимилиан Малчев – Изследване на актуални въпроси от развитието на българската икономика, свързани с предстоящото присъединяване към еврозоната .....</i>	287
<i>Виктория Костадинова, Гергана Георгиева – Инфлация и присъединяване на България към еврозоната – предизвикателства и потенциални възможности .....</i>	294

<i>Венко Живков, Диляна Цонева, Тони Кръстев – Инфлация и покупателна способност след присъединяването на България към еврозоната .....</i>	<i>304</i>
<i>Иво Горчев, Петър Борисов, Спартак Цаков – Предимства и недостатъци от предстоящото присъединяване на България към еврозоната от гледна точка на реалния сектор на икономиката .....</i>	<i>314</i>
<i>Ваня Маркова, Габриела Ганчева, Георги Атанасов, Дилян Сталев – Предизвикателства и възможности пред българската банкова система при присъединяването на България към еврозоната .....</i>	<i>320</i>
<i>Веселина Георгиева, Златил Чолаков, Мирослава Кръстева – Стабилността на банковия сектор в България по пътя към еврозоната – възможности и рискове .....</i>	<i>333</i>
<i>Чу Бейюен – Позитиви от приемането на еврото по отношение на външния сектор на българската икономика .....</i>	<i>344</i>

ПРЕДГОВОР

Настоящият сборник със студентски разработки е посветен на актуални въпроси от развитието на българската икономика в условията на пандемията от COVID-19 и на предизвикателствата и потенциалните възможности от присъединяването на България към еврозоната. Неговата основна задача е да представи гледните точки на студентите – бакалаври и магистри – от Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ по отношение на икономическите, финансовите и социалните аспекти на развитието на България в частност и в по-широк план в рамките на Европейския съюз и еврозоната. Част от разработките отразяват успешното представяне на нашите студенти на конкурса „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България, в който вече традиционно призовите места се печелят от възпитаници на Стопанския факултет.

Настоящият сборник със студентски разработки е посветен на предстоящия през 2022 г. 120-годишен юбилей на катедра „Икономика“. Катедра „Икономика“ на Стопанския факултет е приемник на катедра „Политическа икономия“, създадена с решение на Академичния съвет на СУ „Св. Климент Охридски“ на 21 октомври 1902 г. С Постановление на Министерския съвет от 1951 г. Стопанският факултет е отделен от Софийския университет, като само катедра „Политическа икономия“ остава в рамките на Университета и през 1953 г. е обособена като самостоятелно звено, пряко подчинено на Ректората. Стопанският факултет на Софийския университет е възстановен с решение на Академичния съвет от 16 май 1990 г., с което катедра „Икономика“ продължава своята дейност и развитие.

През 2022 г. Катедрата ще отбележи 120-годишен юбилей със серия от събития, насочени към студентите и докторантите на Стопанския факултет и академичната общност в страната и чужбина. Едно от първите събития е именно издаването на настоящия сборник със студентски разработки, с което изрично подчертаваме водещото място на нашите студенти в академичния живот на факултета и катедрата, и приоритетното развитие на техните изследователски умения от гледна точка както на съвременните изменения на икономическото развитие, така и на вече дългогодишния опит и традиции на Стопанския факултет в преподаването на икономическа теория в България. Водещото място на Стопанския факултет в професионално направление 3.8. Икономика в страната е резултат именно от съчетаването на научния стремеж и професионализъм на изтъкнати български икономисти в миналото, част от катедра „Политическа икономия“ на Софийския университет, като проф. Георги Данаилов, проф. Асен Христофоров, проф. Александър Цанков, проф. Симеон Демостенов, проф. Жак Натан и много други,

със съвременните методи на преподаване и висока теоретична подготовка и богат практически опит на всички преподаватели в Стопанския факултет.

В тематичен план сборникът със студентски разработки съдържа две части. В първата част се разглеждат промените в българската икономика и възможните решения на предизвикателствата, породени от пандемията от COVID-19 през 2020 и 2021 г. Студентите бакалаври и магистри отправят своя изследователски взор към различните измерения на здравната криза в икономически, финансов и социален план, включително и по отношение на отделни сектори на икономиката като образованието и туризма. Във втората част студентските материали са ориентирани към бъдещото членство на България в еврозоната с акцент върху предимствата и недостатъците, очакваните промени в икономическата среда и възможностите на икономическата политика в страната за плавен преход към и устойчиво развитие в рамките на единната валутна зона. Отново се залага на секторния анализ по отношение на реалния сектор (БВП, безработица и най-вече разглеждане на опасенията за повишаване на инфлацията), финансовия сектор (банкова стабилност и банкови показатели) и външния сектор (конкурентоспособност на икономиката и приток на капитали).

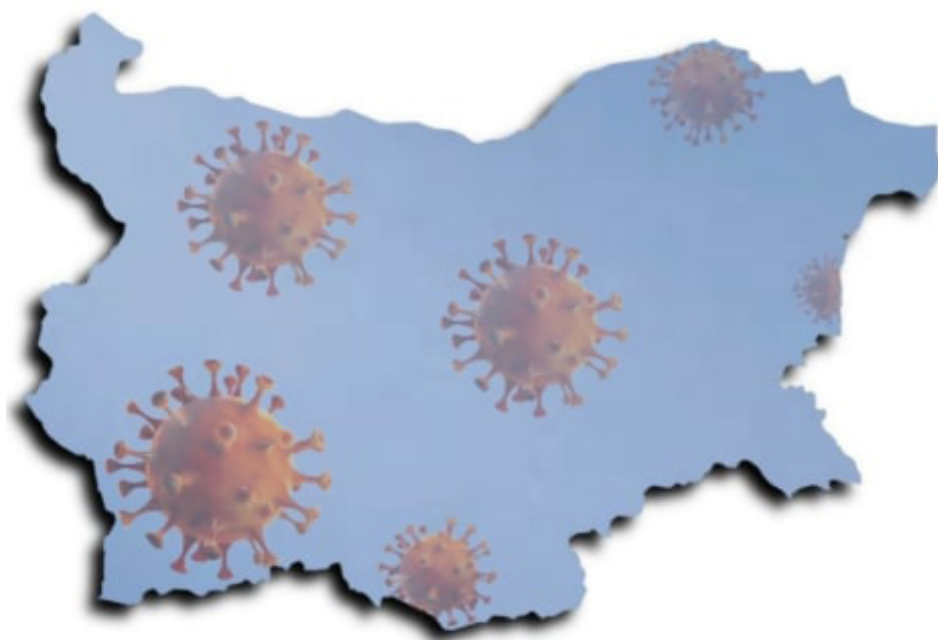
Изложените гледни точки съчетават свежия и необременен поглед на нашите студенти с познанията и амбициите на бъдещите лидери, което ги прави уникални по своята същност. Те отразяват мнението и вижданията на младите хора и могат да бъдат основа за бъдещи разработки и дискусии.

1 август 2021 г.

доц. д-р Димитър Златинов
Ръководител на катедра „Икономика“

Първа част

**БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА В УСЛОВИЯТА
НА ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19 –
ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ**

Оценка на политиките и мерките в България за запазване на икономическата стабилност и преодоляване на последствията от COVID-19

Веселина Петрова Георгиева

МП Икономика и финанси

Лауреат на Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България с първа награда в категория „Студенти“

Неизменно в условията на ковид кризата, не само в България, а и в световен мащаб запазването на живота и здравето на хората е приоритет, както на действащите правителства, така и на икономиката, която беше един от най-ощетените сегменти през последната година. В тази обстановка са нужни не просто умения за управление на здравната криза, която пандемията донесе със себе си, а и жонглиране със съпътстващите проблеми, носещи се с нея, един от които е икономическата криза, като следствие от вируса. Гъвкавостта при подобни сътресения е важно качество, както и умениято за минимизиране на щетите. България в този контекст не се справи особено добре и ефектите от неумелата борба ще са осезаеми още дълго време. Същественото в случая е да отсеем грешките при овладяването на пандемията и да направим нужното, за да не се повтарят.

Малко предговор

Пакетите от икономически и социални мерки, предоставени от правителството в разгара на пандемията, съпътствани от множество технически спънки, както и от необмислени затваряния и отваряния на бизнеса в стил проба – грешка, се оказаха по-затрудняващи икономиката ни, отколкото ако имаше едно продължително затваряне и поэтапно отваряне след нормализиране на здравната обстановка. В частност сдруженията на браншовете, редувайки се, критикуваха недомислието, с което се обявяваха и отменяха заповеди. Случваше се даже недоволството на обществото да е водещ фак-

тор при отмяната на решения, взети на експертно ниво. Накратко кризата у нас се управляваше с т.нар. „мерки на парче“, което допринесе за изместване на фокуса към важните проблеми и за погрешни решения. В настоящата разработка ще открием три кардинални грешки при овладяване на възникналите кризи.

Допуснати грешки

Първа грешка при управлението на кризата е времетраенето на мерките след първоначалния оглед на ситуацията и прогнозните темпове на заболяемост. Методът за преразглеждане и удължаване на извънредното положение, а впоследствие и на извънредната епидемична обстановка за неопределен интервал от време, кореспондира единствено с неумело управление на пандемията и с причиняване на хаос. За първия месец, в който се въведе извънредното положение, държавата имаше пълен ресурс да създаде стратегия на база математически изчисления за модела на ръста на заболели и да въведе съответния по-дълготраен пакет от мерки, с които да се ограничи разпространението на вируса, и много важно – да се създадат съвкупност от икономически мерки, с които в по-продължителен план бизнесът да бъде съхранен, а работните места – запазени.

Пренебрежението към малките бизнеси и самоосигуряващите се лица е втората стратегическа грешка. Ако при определяне на мерките беше поставен акцент върху малките и средните предприятия, както и на самоосигуряващите се лица, щеше да се избегне противопоставянето и липсата на съпричастност от страна на обществото към актуалната обстановка. Вместо това фирмите с оборот до 50 000 лв. бяха пропуснати изцяло и оставени на произвола на съдбата. Вследствие на това не закъсняха и резултатите – множество фалити на малки фирми, освободени търговски помещения и БВП, вървящ само надолу диаметрално на нарастващата безработица видимо до края на третото тримесечие на 2020 г., който период обикновено се отличава с редуциране на безработицата и нарастващ БВП заради разгара на летния сезон и туризма. Статистиките, които се изчислиха, обаче не успяха да обхванат реалната ситуация, тъй като един от най-засегнатите браншове – този на туризма, бива причислен по-скоро към сивата икономика – проблем, който стои с въпросителна пред държавата от години. Като следствие на освободените търговски помещения се наблюдава и спад в доходите на физическите лица, в тази категория попадат и ритейл организациите, които преоговориха отдаваните от тях помещения или прекратиха изградени трайни бизнес отношения с мащабни международни и български фирми. От своя страна секторът на услугите, в опита си да реструктурира архитектурата на своята

бизнес позиция в условията на онлайн търговия, целенасочено изготви поетапно отлагане или директно пренасочване на своите капиталови инвестиции извън страната, поради несигурността, неблагоприятният бизнес климат и измеренията на българския пазар. Всички тези елементи се плъзнаха като домино благодарение на несигурната бизнес среда, осигурена от държавата.

Като трета фундаментална грешка отчитаме дългогодишната ни криза с човешкия ресурс в областта на здравеопазването. Дълго negliжирани те проблеми изправиха редица области от страната на ръба и на произвола – без лекари, без спешна помощ, без достатъчно медицински персонал, където изобщо имаше здравно звено. Сериозен проблем е също и ниското заплащане на медицинските лица, отново казус с богата предистория, която само ще маркираме като част от редица пробойни в здравеопазването ни. Липсата на защитни облекла, както и твърденията на правителството чрез медиите, че такива има навсякъде в достатъчни количества, доведе до усещане за спекула, която не само накърни достойнството на медиците ни, но и допринесе за задълбочаването на кризата поради подадени оставки от малкото ни лекари, сестри, в допълнение и многобройните новозаболели лекари, медицински сестри, здравни работници, принудени да рискуват живота си, за да спасят нечий други.

Ще направим паралел между България, Румъния и Хърватия. За да направим съпоставката, ще използваме данните от Евростат за реален БВП по реални цени на човек от населението (с приравнена местна валута към евро). За България този показател за 2020 г. е 6600 евро, за референция ще използваме данните от често съпоставяната с нас Румъния – 8780 евро, както и ще включим Хърватия с 11 500 евро. Общото между България и Хърватия е, че са в „чакалнята“ на еврозоната и участват във Валутен механизъм II. При всички средносрочно и дългосрочно се прогнозираят макроикономически дисбаланси като следствие на корона вируса, които биха могли да се избегнат чрез провеждането на добра институционална и фискална политика със структурни реформи. Съпоставяйки мерките срещу разпространението на пандемията, следва да отбележим, че Румъния има силно рестриктивна политика в тази насока, като използва всички държавни ресурси, ограничавайки свободата на своите граждани. Същевременно страната отпуска първоначално три минимални работни заплати (МРЗ) на хората, принудени да останат по домовете си, след което удължава периода за тази социална мярка, подпомага малкия и средния бизнес и не пести ресурси с цел ограничаване на икономическите последици за бизнеса и населението, включвайки и самонаетите лица, както и пенсионерите, за които в края на 2020 г., не като социална мярка се прави преизчисление на пенсиите. При Хърватия ситуацията е не по-различна, рестрикциите са много и строги, като се спира дори и градският транспорт, докато водената от правителството фискална политика е отново ориентирана с акцент към малкия бизнес и местните

производители. Правителството прибягва и до закупуване на непродадени запаси от селското стопанство, хранително-вкусовата промишленост и други стратегически за хърватската икономика стоки. Прави впечатление също и грижата за служителите и бизнесите, стартирали работата си по време на пандемията, като за тях също се прилагат облекчения на база предходният месец, в който са осъществили дейността си/заели съответната длъжност. В България акцентът към малкия бизнес и самонаетите лица изцяло отсъства. Финансовият ресурс, както и данъчните облекчения за бизнесите са в пъти по-оскъдни, с което можем и да си обясним по-малкото свиване на БВП в България, спрямо прогнозите на ЕК за периода. От друга гледна точка, през последното тримесечие на 2020 г. и трите страни бележат ръст в БВП, като Румъния води с повишение от 4.8%, Хърватия е с 2.7%, а България с 2.2%, което е необичайно предвид продължителното действие на пандемията към онзи момент. В България това явление може да се обясни с изтичане на мораториума върху някои данъчни постъпления, както и с разхлабените мерки в първата част на последното тримесечие на 2020 г. В останалите две държави трябва да се има предвид, че още на 27.12.2020 г. се стартира ваксинацията, а също и продължителният локдаун дава резултат и е повод за частично разхлабване на взетите мерки.

Числата говорят

В табл. 1 са извадени случаите на заболели от коронавирус в разглежданите страни към настоящия момент (към момента на написване на настоящата разработка – *бел. ред.*). Обсъдените мерки очевидно съответстват на статистическите данни – моделът на управление на пандемията в България дава тревожни резултати в процентното съотношение по смъртност спрямо общия брой случаи – цели 4.2%, в Румъния смъртността е едва 0.29%, а в Хърватия – 2.23% от общия брой регистрирани случаи.

Това процентно измерение потвърждава тезата, че един от основните проблеми в България е negliжирането на проблема с липсата на човешки ресурс в здравеопазването ни, както и отсъствието на добра логистика, организираност на системата и финансов ресурс.

Таблица 1

	Общо случаи	Брой оздравели	Смъртни случаи
България	417 000	373 000	17 496
Румъния	1.08 млн.	1.03 млн.	29 941
Хърватия	354 000	342 000	7903

На фона на тази тревожна статистика у нас се разходват средства „като за последно“, но не по необходимите приоритетни направления.

Икономически преглед на раздаването на пари

От икономическа гледна точка трябва да признаем, че правителството нямаше много перспективи от гледище на дефицита, с който се предполага, че ще излезем от пандемията. От друга страна, необмислените разходи, без ясна логика, negliжирането на целеви групи от българското общество, на фона на раздаването на допълнителни помощи за пенсионерите са нелогична предизборна агитация, а не социална мярка с оглед на пандемичната обстановка. Относно пенсионната добавка от 50 лв. – факт е, че равнището на пенсиите в България е под прага на бедността в преобладаващата си част, но има ясно установена методология, по която да се случи преизчисляването им, за да се достигнат нормални за живот нива. Това обаче не се случва изцяло и изразходването на допълнителни средства при очаквания за икономическа криза са грешка, особено предвид необосноваността на мярката. Сравнявайки ни с Румъния, която преизчисли пенсиите с 14% извън рамките на ковид мерките си, можем да отсъдим, че стратегията за заделяне на голямо количество ресурси за тази цел не е логична. Тези пари биха могли да се използват по модела на северната ни съседка – за отписване – изцяло или частично, на данъчни задължения на малки фирми, засегнати от рестрикциите, или по аналогия от Хърватия – за подпомагане на един от най-засегнатите сектори в икономиката – туризма.

От друга страна, към 31.03.2021 г. средствата по салдото на консолидираната фискална програма (КФП) на касова основа е отрицателно в размер на 619.4 млн. лв. или 0.5% от прогнозния БВП, по данни на МФ. Предвид очакванията за бюджетен дефицит тази отрицателна стойност не би трябвало да е изненада, но ранната ѝ поява е леко притеснителна, макар да се очаква наваксване до края на второто тримесечие на годината, за когато са отложени някои данъчни постъпления, докато на база първото тримесечие на 2021 г. разходите възлизат на 11 967.5 млн. лв. или 22.8% от общите разчети и са със значителен ръст спрямо същия период за 2020 г. Разбира се, ръстът е прогнозиран и обоснован с COVID-19, тъй като в началото на предходната година разходите за пандемията са били в начален стадий. В този контекст разходите, свързани с предоставянето на добавка от 50 лв. към пенсиите от януари до март възлизат на 314.2 млн. лв., (за 2020 г. добавките струват на бюджета над 500 млн. лв.), което значително натоварва бюджета. Друг вариант за оползотворяването на тази сума би било осигуряване на помощи за самонаетите лица, за които всъщност не се изразходи нито един

лев. Самонаетите лица по данни на НСИ за 2020 г. са 878 хил. души, като би могло да се помисли за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ или безлихвено кредитиране за тях.

Към края на март 2021 г. размерът на фискалния резерв е 7.9 млрд. лв., в т. ч. 7.8 млрд. лв. депозити в БНБ и 100 млн. лв. вземания от фондове на Европейския съюз за сертифицирани разходи, аванси и други. Сумата е почти двойно повече от законоустановения минимум. Причината, поради която е нужен коментар е не че при форсмажорни обстоятелства се използваха наличности от фискалния резерв, а че същото се случи при условия на прогнозиран дефицит от 4.9 млрд. лв., което е рекордно ниво от 2014 г. насам. (Още повече, че както споменахме по-горе, приложените икономически мерки не покриха всички засегнати от рестрикциите сектори и хора, както и че използваните похвати за преодоляване на икономически сривове в страната са едни от най-пестеливите в Европа.) По същото време очакваното постъпление от концесията на летище София на стойност 660 млн. лв. с ДДС през април, които по правило трябваше директно да се вляят в Сребърния фонд, бе гласувано, по изключение, да се пренасочат. Преразпределянето на всички тези средства буди съмнение в ликвидността на България, още повече в период на политическа криза. Както знаем, фискалният резерв служи за осигуряване на ликвидност на правителството, за да работи то безпроблемно. Успокоение тук внася очакваното постъпление от над 1 млрд. лв. през тази година по направление на плана за възстановяване и устойчивост от ЕК, както и други средства по европейски финансираня. Погледнато от друга гледна точка, страни като Румъния и Хърватия обаче, изразходвали много повече за справяне с последиците от COVID-19, ще получат по-голям финансов ресурс от България на база данни от ЕК. Средства, които ние няма да усвоим точно заради недоброто и неточно разпределяне на вътрешните ни ресурси, в т. ч. и прибягването в последния момент до фискалния ни резерв – още едно доказателство за нуждата от преразглеждане на съвкупността от икономически мерки в тясна консолидация с малкия и средния бизнес, каквито мерки предприеха споменатите държави за референция.

„Стопяването“ на фискалния ни резерв не е проблем сам по себе си, тъй като парите от фондовете, съдържащи се в него не е нужно да бъдат застопорени. Вземането на средства от него, успоредно с очакван дефицит, водят до незабавна нужда следващото правителство да актуализира бюджета, както и за внимателно премисляне за издаване на дълг на международните пазари през текущата година.

Политическата ни дестабилизация в момента допринася за евентуални бъдещи финансови фрустрации в резултат на недоброто управление на пандемията. В допълнение към това през настоящата година се въведе и поредно увеличение на минималната работна заплата, което затрудни бизнеса

повсеместно. Правителството обоснова своето решение като социална мярка, която да повлияе на жизнения стандарт на обществото, но политическата стъпка с оглед икономическата и здравната ситуация в страната беше спорна. От една страна, това, че сме на последните места в ЕС по жизнен стандарт е ясна и логична мотивировка за решението, от друга страна – липсата на достатъчно адекватна помощ за бизнеса в комбинация с вдигане от 6.6% на общия разход за заплати съкращава шансовете за оцеляване на малкия бизнес. Увеличението на МРЗ идва и като последващо догонване на увеличенията през 2020 г. възнаграждения в държавната администрация с цели 30% и до края на 2020 г. са оползотворени близо 66 млн. лв. като поредна антикризисна мярка без логична анотация.

Поуки

Освен клишираното размахване с пръст, сочещо неумелото управление на политическо ниво на пандемичната обстановка, бихме могли да посочим и ненужното пестене на средства за икономически и социални мерки, липсата на гъвкавост и въображение в изготвянето на такива, като примери как не се ръководи здравна и икономическа криза. Фундаменталните поуки от COVID кризата за България се отнасят до разрешаването на проблемите на здравеопазването в кадрово отношение, дигитализацията на институциите с цел по-бързото разпределение и насочване на пациентите, актуализации на пенсиите, съгласно узаконената методология и не на последно място избор на кадри на ръководни длъжности, които да респектират с опит, експертно мнение и тежест в решенията си. Една от големите грешки в овладяването на пандемията в България беше липсата на достатъчно добре структурирана информация, както в медийното пространство, така и на политическата сцена. В тази връзка е необходимо цялостно реформиране на начина на функциониране на институционално ниво, тъй като както показахме по време на форсмажорните обстоятелства, системата ни от бюрократична гледна точка живее все още в миналия век.

Заклучение

Сложната ситуация, в която се намира в момента икономиката, е колкото случайна, толкова и не е. Със сигурност не можем да твърдим, че управлението на пандемията не е било напълно резонно с оглед форсмажорните неизвестни, които се появяваха от всеки ъгъл. Също така може да се каже, че правителството ни се справи по-добре от други държави, които с повече

рестрикции постигнаха същите или по-лоши резултати от нашите (пример е Германия и нейният дълъг локдаун). Това, което е нужно оттук нататък, е спешна доза професионализъм и стабилна концепция за бързо излизане както от здравната, така и от икономическата криза, чиито последици все още не са настъпили с пълна сила в България. Стъпваме върху тънък лед с оглед и влизането ни в „чакалнята“ на еврозоната, стъпка, която предприехме с цената на много рискове, но и която евентуално ще отключи освобождаване на много капитали и привличане на чуждестранни инвестиции, съкращаващи пътя ни към икономическа стабилизация. Не на последно място, конкурентността ни на европейските пазари ще нарасне, а положителната кредитна оценка на България спомага за консолидацията ни.

Използвана литература

- Европейска централна банка. Доклад за конвергенция 2020 г. <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/ecb.cr202006~9fefc8d4c0.bg.html#toc43> .
- Евростат. Национални сметки и БВП. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=National_accounts_and_GDP/bg&oldid=506652 .
- Единен информационен портал,. Актуална обстановка <https://coronavirus.bg/> .
- Костов, Л. КНСБ„, Оценка на антикризисните мерки на правителството в подкрепа на бизнеса, работещите и домакинствата през 2020г. “достъпно на https://drive.google.com/file/d/1_xls9Rm_oeKCL_LVSDAMMLrf67g7AgUX/view .
- Международен валутен фонд. Policy Responses to COVID-19. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-COVID19/Policy-Responses-to-COVID-19#R>
- Министерство на здравеопазването. Разпространение на COVID-19 по света – данни на Европейския център по превенция и контрол на заболяванията. <https://www.mh.government.bg/bg/informaciya-za-grazhdani/razprostrnenie-na-COVID-19-po-sveta-danni-na-ecdc/> .
- Министерство на финансите. Публикувани данни за изпълнението на консолидираната фискална програма към 31.03.2021 г. <https://www.minfin.bg/bg/news/11344> . Национален статистически институт. Заети лица – национално ниво.

Икономически модел на дигитализацията като катализатор на устойчивото развитие в контекста на пандемията от COVID-19

Кирил Валентинов Спиридонов

спец. Икономика и финанси (английска програма), IV курс

Лидия Марио Кабатлийска

спец. Икономика и финанси (френска програма), IV курс

Лауреати на Националния конкурс „Млад икономист 2020“ на Съюза на икономистите в България с първа награда в категория „Студенти“

Икономическите аспекти на дигитализацията

Информационните и комуникационните технологии се превръщат в един от най-важните фактори на производство. Множество икономически и социални дейности претърпяват трансформация благодарение на използването на интернет (Berdykulova et al., 2012). Навлизането на технологиите в бизнеса провокира необходимостта от внедряване на технологиите в образованието и обучението на специалисти в сферата на ИКТ. В България по данни на Националния статистически институт броят на зетите в сферата на информационните технологии от 2008 до 2019 г. е нараснал с 188%. Освен това в множество сфери се изискват умения за работа със специализиран софтуер (например счетоводство, архитектура и дизайн, дистрибуция и т.н.), а в почти всички дейности – за работа с компютър под различна форма. Благодарение на появата на цифровата технология и нейното приложение в бизнеса фирмите стават по-ефективни. Използването на технологии в бизнес сектора за автоматизация на дадени операции увеличава продуктивността на производството, спомага за набирането на персонал, управлението на работната сила и т.н. (Westerman, Bonnet и McAfee, 2014). Автоматизацията на рутинни дейности позволява по-голям брой операции да се извършват за по-кратко време от същия или намален брой зети, като по този начин се увеличава и общата факторна производителност.

Нека представим агрегирана производствена функция: $Y^* = A * F(K^* * L^*)$, където K^* представлява съвкупността от целия физически капитал в икономиката, L^* – броят заети при равновесен пазар на труда, A е технологичен фактор или в нашия случай допусваме, че това е дигитализацията и Y^* представлява потенциалния БВП. Следователно ако увеличим технологичния фактор (дигитализация), то би се увеличил потенциалният БВП:

$$\uparrow A \rightarrow \uparrow Y^*$$

Също така можем да анализираме и едно училище или университет като една бизнес единица, където продукцията (Y) би била „производството“ на ценен кадър. Впоследствие този ценен кадър би влязъл в друга производствена функция като част от L . Това показва, че преходът от образование към бизнес е плавен и логичен. Нека го докажем по следния начин:

Нека Y_e бъде производството в образованието (е от education) или броят кадри, преминали успешно през образователната система (кадри, завършили минимум средно образование) и нека Y_b бъде производството в бизнеса (b от business) или тази част, която бизнесът допринася за БВП. Оттук следва, че $Y_b = \tau Y$, където τ е коефициентът, който представя частта от БВП, генерирана от частния сектор.

Съответно L_e ще бъдат кадри, заети в образователния сектор, а K_e ще бъде физически капитал, използван изцяло от същия сектор. L_b ще бъдат кадри, заети в частния сектор, K_b ще бъде физическият капитал, използван от частния сектор. Следователно агрегираните производствени функции биха изглеждали по следния начин:

$$Y_b = \varphi A * K_b * L_b,$$

където φ е коефициент, изразяващ доколко дигитализацията се оползотворява в бизнеса, а:

$$Y_e = \psi A * L_e * K_e,$$

където ψ е коефициент, изразяващ доколко дигитализацията се оползотворява в образователния сектор. Оттук следва, че $\varphi + \psi + \eta = 1$, където η е коефициентът, изразяващ оползотворяването на дигитализацията извън частния и образователния сектор. Следователно можем да заключим, че $\varphi + \psi \leq 1$.

Тъй като не всеки, преминал успешно през образователната система, си намира работа в частния сектор, тоест взима участие в производството на бизнеса, следва:

$L_b = \mu Y_e$, където μ е процентът от хора завършили поне средно образование, работещи в частния сектор. Оттук получаваме следната производствена функция в бизнеса:

$$Y_b = \varphi A * K_b * \mu Y_e$$

или

$$Y_b = \varphi A * K_b * \mu (\psi A * L_e * K_e)$$

или

$$tY = \varphi A * K_b * \mu(\psi A * L_e * K_e).$$

Можем да заключим, че повишение в дигитализацията в образованието ще повиши производството в бизнеса и повишаването на цялостното ниво на дигитализация ще повиши производството и в двата сектора (фиг. 1). В следващата част от разработката ще се запознаем с индекса на дигитализация и след това ще представим опит за емпирично доказателство на тези твърдения.

Най-резкият скок в нивото на дигитализация се наблюдава при създаването и популяризирането на смартфона. Този скок създаде нов стандарт в технологичното развитие. Нови изисквания се зародиха в публичния и държавния сектор. Всеки подобен технологичен скок предполага повишаване на стандартите в обществото. Подобни промени стават факт, когато търсенето рязко изпреварва предлагането. Пример за това е индустриалната революция през втората половина на XVIII век и началото на XIX век, където памукът става все по-популярен, но търсенето изпреварва предлагането. Това събитие ражда предачната машина, която след това се използва като стандартно сечиво за преденето на нишки от памук.¹

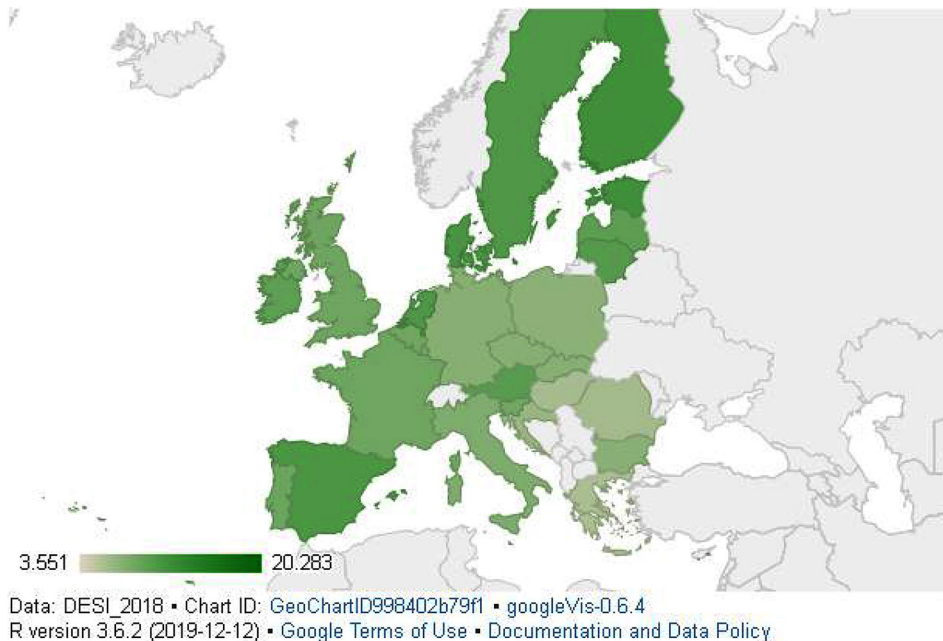
Фиг. 1

¹ The Industrial Revolution – Innovations.

Индекс на дигитализация (Digital Economy and Society Index)

Индексът на дигиталната икономика (DESI) е съставен индекс, който обобщава показатели, свързани с дигитализацията в Европа и проследява развитието на държавите – членки на ЕС, в областта на дигиталната конкурентоспособност.

Към 2018 г. ситуацията в Европа изглежда по следния начин (фиг. 2):

Фиг. 2

Източник: Авторска фигура по данни за DESI (R Studio).

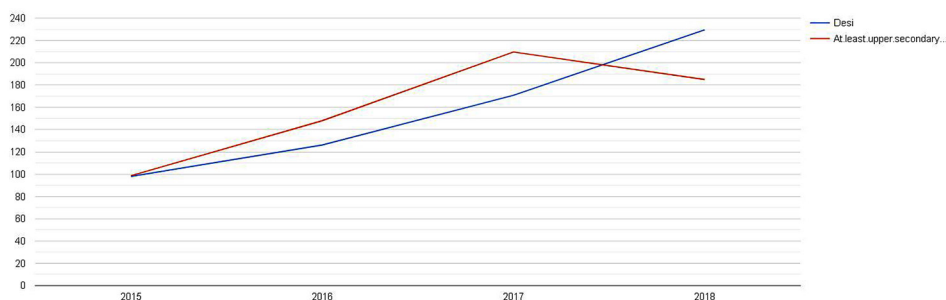
През 2009 г. в Съобщение² на Комисията е подчертана нуждата от „устойчиви резултати в областта на иновациите“. Част от целите, изложени от Комисията, са възможността на ЕС да не изостава в развитието в световен план, да бъде повишена ресурсната ефективност и да бъдат създадени работни места за висококвалифицирани кадри. ЕК очертава шест ключови главни базови технологии: нанотехнология, микро- и наноелектроника, фотоника, усъвършенствани материали, биотехнология. Според Доклад на Комисията от 2016 г. Европейският съюз е на първо място в света по развиване на нови технологии (27% от патентите в областта на главни базови технологии произлизат от ЕС), но изостава драстично в тяхното прилагане в приложен аспект.

² European Commission KETs Report.

Изложени са няколко проблема, стоящи в основата на това изоставане. Един от тях е свързан с несъответствието на учебните програми с нуждите на пазара в областта на новите технологии и дигитализацията, което води до липса на квалифицирани кадри в ключови развиващи се индустрии и възпрепятства техния напредък. Според данни на ЕК от 2013 до 2025 г. ще са необходими 953 000 икономически субекти с умения в технологичната сфера и областта на главните базови технологии, за да задоволят търсенето на пазара на труда в рамките на Европейския съюз. Множество учебни програми не съумяват да подготвят кадри за нуждите на пазара, тъй като са специализирани в определена сфера (например управленска или технологична), докато в процеса на дигитализация са необходими кадри с интердисциплинарни знания.

Сред подходите за решаване на този проблем са добавянето на технически дисциплини в учебните програми на нетехническите специалности и интегриране на икономически и управленски дисциплини в техническите специалности, както и подкрепа на иновациите в образованието и дигитализация на методите на преподаване с цел използване на възможностите и подчертаване на важността на информационните и комуникационните технологии (ИКТ). Несъответствието между търсенето и предлагането на пазара на труда в сферата на технологиите, оказващо негативен ефект върху развитието на бизнеса като цяло, породено от забавянето в адаптацията на учебния процес и учебното съдържание е пример за обвързаността на дигитализацията в образованието и бизнеса.

Емпирично доказателство на връзката между дигитализацията в образованието и бизнеса

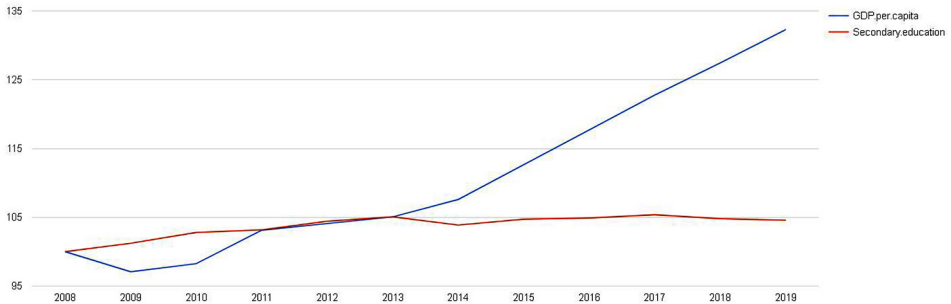

Фиг. 3а

Източник: Авторска фигура по данни за DESI и от Eurostat (R Studio).

На фиг. 3а червената линия представлява съставен индекс от хора със завършено поне средно образование в България, а синята линия – комбини-

ран индекс от DESI за България (2015 = 100). Ако проследим движението на двете криви от 2015 до 2017 г. ще видим, че се движат в синхрон. Корелацията между двете криви е 0.7802884, което я определя като статистически значима. Обяснителната сила на линейния модел между двете променливи е 0.60885, което представлява сравнително високо ниво на статистическа свързаност, но на този етап не можем да направим категорична причинно-следствена връзка между двете променливи поради липсата на достатъчно на брой наблюдения над индекса DESI.

Фиг. 3б

Източник: Авторска фигура по данни от Eurostat (R Studio).

На фиг. 3б наблюдаваме изменението на реалния БВП на човек от населението (синята крива) и количеството хора, завършили средно образование (червената крива) в България (2008 = 100). Забелязваме, че връзката не е директна, но това съвпада с нашия модел $tY = \varphi A * K_b * \mu Y_e$. Корелацията на двете променливи е 0.6595447, което я определя като значима. При съставяне на линеен модел, където БВП на човек от населението зависи от хората, завършили средно образование, забелязваме, че обяснителната сила е $0.4349993 \approx 44\%$. Това означава, че образованите хора допринасят около 44% от БВП, генериран от бизнеса. От своя страна дигитализацията допринася $0.60885 \approx 61\%$ за изграждането на квалифициран кадър (по данни от 2015 г. насам). Оттук следва, че приблизително 27% от дигитализацията допринася индиректно за БВП, генериран от бизнеса чрез квалифицирани кадри. Тези конкретни стойности биха могли да бъдат доказани категорично в бъдеще, когато се увеличи броят наблюдения.

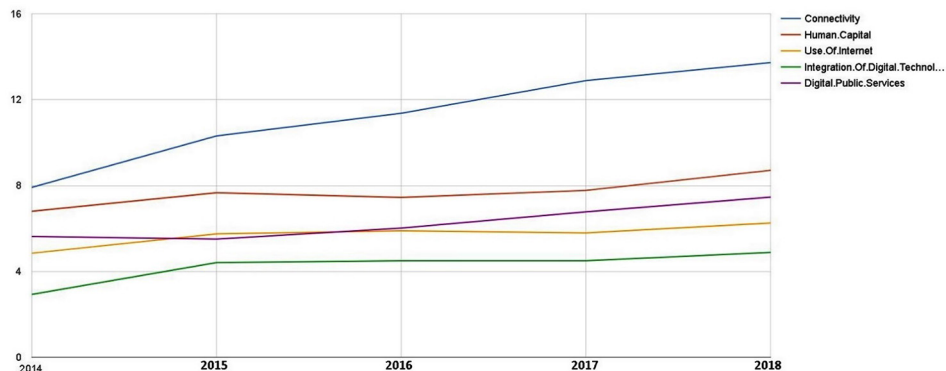
DESI в България

Нека разгледаме динамиката на индекса на дигитализация (DESI) и неговите компоненти в България. Ще проследим поведението на всеки ком-

поненти и ще се опитаме да обясним как се развива дигитализацията във времето.

Индексът на дигитализация се състои от 5 компонента:

- Свързаност (Connectivity)
- Човешки капитал (Human Capital)
- Използване на интернет (Use of Internet)
- Внедряване на цифрови технологии (Integration of digital technologies)
- Цифрови обществени услуги (Digital Public Services).

Фиг. 4

Източник: Авторска фигура по данни за DESI.

Според Доклада на Европейската комисия за България петте компонента имат следните разширени значения (табл. 1):

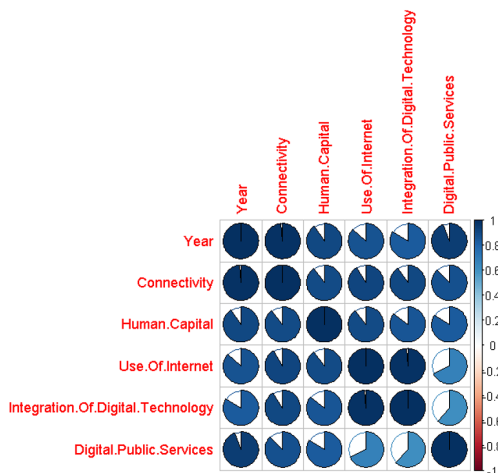
Таблица 1

Свързаност (Connectivity)	Фиксирана широколентова свързаност, мобилна широколентова свързаност и цени
Човешки капитал (Human Capital)	Използване на интернет, основни и специализирани умения в областта на цифровите технологии
Използване на интернет (Use of Internet)	Използване от гражданите на съдържание, съобщителни връзки и онлайн трансакции
Внедряване на цифрови технологии (Integration of digital technologies)	Цифровизация на стопанската дейност и електронна търговия
Цифрови обществени услуги (Digital Public Services)	Електронно управление и електронно здравеопазване

Източник: Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) за 2018 г. Доклад за България.

Фиг. 4 представя динамиката на компонентите на DESI в България за периода 2014–2018 г. На фигурата ясно се вижда, че най-бързо развиващият се фактор е свързаността. Най-слаборазвитият компонент е интеграцията на дигиталните/цифровите технологии. За да проследим взаимовръзката между компонентите, нека разгледаме графиката с корелациите.

Фиг. 5

Източник: Модел по данни за DESI (RStudio).³

Фиг. 5 показва корелациите между отделните елементи на индекса на дигитализация. Забелязва се изключително силна корелация между интеграцията на дигиталните технологии и използването на интернет. Колкото повече се увеличава потреблението на интернет, толкова повече се увеличава и интеграцията на дигиталните технологии, и обратното – в случай че интернет свързаността изостава, технологичната интеграция ще я последва. Наблюдава се силна връзка между внедряването на технологиите и човешкия капитал поради необходимостта от квалифицирани кадри, чиито умения да позволят цифровизацията на процеси в бизнеса. Тази зависимост е още едно доказателство за взаимовръзката на дигитализацията на бизнеса и образователната система, която следва да подготвя участници в пазара на труда, които да способстват развитието на дигиталните технологии.

³ Колкото по-запълнено е кръгчето, толкова по-силна е корелацията между двете величини по хоризонтала и вертикала.

Вместо заключение: добри практики, свързани с дигитализацията в образованието и бизнеса

- ◆ Обективна система за оценяване чрез алгоритъм:

Пример за това е платформата Moodle. В нея има широк набор от инструменти за създаване на изпити, които са обективни и щадящи преподавателите, тъй като заменят ръчното проверяване – време, което могат да инвестират в изследователска дейност или развиване на лекционния материал. Тази система на изпитване е обективна и ефективна. С напредването на технологиите алгоритмите се оптимизират, за да могат по-добре да отговарят на нуждите на образователната система.

- ◆ Text-to-speech онлайн лекции:

В множество университети по света (например Johns Hopkins University) се прилага този подход. Той е ефективен за големи групи от учащи (1000+), тъй като улеснява преподавателите и студентите, които могат да преглеждат отново и отново лекциите, което им позволява да усвояват материала, следвайки индивидуален ритъм.

- ◆ Прилагане на макроалгоритъм в предприятията, работещи с MS Office (VBA – Visual Basic for Applications):

Ексел има записваща функция, която автоматизира обичайните процеси в едно предприятие (като създаването на документи и тяхното попълване, преместване на файлове от една папка в друга и автоматичното изпращане на имейли, препращане и отговаряне), неизискваща програмистки умения. Автоматизацията на монотонни административни процеси позволява на предприятието да пренасочи служителите си към изпълнение на по-сложни задачи, изискващи интердисциплинарен подход, които биха подобрили ефективността на работа. В този контекст дигитализацията повишава общата факторна производителност, позната от производствената функция, като автоматизацията е част от A , а служителите, улеснени от възможностите за автоматизация на рутинни операции – AL , са ефективни заети. Повишаването на A провокира и повишаване в производството Y .

- ◆ Интернет на нещата в производството

Един подход за дигитализация на предприятия е използването на Интернет на нещата (Internet of things – IoT) в производството. Това позволява на ръководството да получава информация за количеството продукция, състоянието на производственото оборудване, методите на производство – данни, на база на които могат да се взимат своевременни управленски решения.

Дигитализацията е многостранен процес, който дава своето отражение в множество икономически и социални сектори. Тя позволява увеличаване на производството и ефективността ѝ е тясно свързана с навлизането на технологиите в образователните практики. Съществуват предизвикателства пред навлизането на цифровите технологии, свързани с обучението на ква-

лифицирани в сферата кадри, осигуряване на материална база за обучение-то както в Европа, така и по света. Добрите практики в тази насока доказват положителния ефект, който дигитализацията има върху образованието и бизнеса.

Използвана литература

- Данни за индекс DESI, реален БВП на човек от населението и брой на хората завършили поне средно образование от Евростат, данни за БВП на човек от населението Световната банка.
- Данни за Наети лица на национално ниво (2008–2019), Национален статистически институт (НСИ).
- Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) за 2018 г. Доклад за България (<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/bulgaria>).
- Berdykulova, G. M. K., Sailov, A. I. U., Kaliazhdarova, S. Y. K., Berdykulov, E. B. U. 2012. The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 109 (2014) 1287 – 1291.
- Bond, E., Gingerich S., Archer-Antonsen, O., Purcell, L., Macklem, E. 2003. *The Industrial Revolution – Innovations*.
- Collins Advanced Learner’s Dictionary: The Source of Authentic English, (2018), HarperCollins UK, ISBN-13: 978-000825321.
- Digital Economy and Society Index (DESI) (<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>) .
- European Commission KETs Report (https://ec.europa.eu/growth/content/final-report-skills-key-enabling-technologies-europe-0_en) .
- „Tellers“. Occupational Outlook Handbook. U.S. Bureau of Labor Statistics. May 2006.
- Westerman, G., Bonnet, D., McAfee, A. 2014. *Leading Digital. Turning technology into business transformation*, Harvard Business Review Press, eISBN 978-1-62527-248-5.

Анализ на мерките на икономическата политика за овладяване на пандемията от COVID-19 в България

Мирослав Иванов Людмилов

МП Счетоводство и одит

Второ място в категория „Млади специалисти и предприемачи до 35 години” на Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Въведение

Пандемията COVID-19 постави началото на един нов световен ред, който се изгражда на нови фундаментални общочовешки и екзистенциални ценности, които променят визията и същността за света в редица области и сектори на живот като здравеопазването, образованието, икономиката, политиката, правото на свобода и личен избор.

COVID-19 бе истинско предизвикателство за здравната система на България и в същото време усложнената пандемичната обстановка в страната доведе и до крайности в някои области на човешко развитие като икономиката и българското образование.

Образователната система се трансформира изцяло за по-малко от 48 часа с помощта на Министерството на образованието и науката (МОН) и с подкрепата на неговите партньори, за да съдействат за организация на учителите да преминат от естествена присъствена среда на обучение към електронна среда на обучение. Проблемите, с които се среща българската образователна система по време на COVID-19 бяха свързани с технологичната изостаналост на училищните материални бази, липсата на необходимите основни компютърни познания и компетенции на учителите за работа в онлайн и интерактивна среда, липсата на дигитални устройства за ученици (акцент се поставя върху децата с нисък социален произход) и лошата телекомуникационна инфраструктура в малките населени райони (предимно планински райони и села без достъп до интернет).

Българската икономика не остана незасегната от световната пандемична ситуация с коронавируса, както и от въведеното извънредно положение

в страната. Проблемите, пред които се изправи икономиката на България, бяха свързани предимно с овладяването на микро- и макроикономическия климат в страната с поставен акцент върху най-уязвимите социални групи, малките и бизнес предприятия, туризмът и ресторантьорския бранш, овладяването на безработицата и търсенето на мерки и механизми за финансовото обезпечаване на работниците и техните работодатели. Силно засегнати остават секторите на производство и директната търговия и услуги.

Една година по-късно всеки един от нас може да направи равностметка за изминалата 2020 г. и да извлече сам за себе си своите поуки – плюсове и минуси.

Пандемичната обстановка в страната бе и началото на един много труден и изпълнен с рискове и заплахи път на държавно управление в контекст на държавния суверенитет, чийто основен дълг е защитата и съхранението на народа, както е описано ѝ в Конституцията на Република България (*от 13 юли 1991 г.*), Глава I. Основни начала, чл. 4, ал. 2: *„Република България гарантира живота, достойнството и правата на личността и създава условия за свободно развитие на човека и на гражданското общество.“*

Ефектите на кризата

В настоящия материал се прави кратък анализ на мерките в България, насочени към справянето и овладяването на извънредната ситуация с коронавируса в страната, които се стремят да имат минимално негативно икономическо рефлектиране върху българските домакинства.

а) Област Образование

Конкретните мерки в тази област, които бяха взети за ограничаване от риска за заразяване на учениците и учителите от коронавируса, бяха следните:

- 1)** Експерти и представители на Министерството на образованието и науката, Министерството на здравеопазването, социалните партньори, директори на училища, учители, родители и неправителствени организации разработиха „Насоки за работа на системата на училищното образование през учебната 2020 – 2021 година в условия на COVID-19“ в съответствие с актуалните здравни регулации и препоръки, но преди всичко базирани на натрупания опит в периода от март–юни на учебната 2019 – 2020 г. Насоките имаха и имат за основна задача да опазят живота и здравето на децата, на работещите в системата на образованието, на семействата и на всички около тях в условията на продължаващата пандемична ситуация, породена

от COVID-19 с поставен ясен акцент – продължаващото обучение на децата и възможностите за приобщаване и интегриране с отчитане на социо-икономическите затруднения, пред които бяха изправени не малка част от българските домакинства, за да осигурят достъп до електронна среда на обучение на част от децата им.

Директорите и учителите имаха за основна задача и цел да изградят благоприятен психоклимат на работа и учене, като по този начин се намалят ситуациите на напрежение, стрес и дезинформация.

- 2) Един от финансовите инструменти на Министерството на образованието и науката предостави на детски градини и училища финансиране по Националната програма „Информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в системата на предучилищното и училищното образование“ 2020 г., като 2 300 000 лв. бяха насочени за закупуване на преносими лаптопи и таблети за ученици и учители и още 2 000 000 лева за изграждане/доизграждане на Wi-Fi мрежи за нуждите на училищното образование по време на извънредното положение, свързано с COVID-19.
- 3) Националната програма „Осигуряване на съвременна образователна среда“ на Министерството на образованието и науката дава възможност за осигуряване на качествено професионално образование и по време на коронавирус пандемията. Програмата дава възможност за „Модернизиране на системата за професионално образование“ с обща стойност на финансиране от 1 730 000 лв., насочени в три основни дейности: 1) „Модернизиране на материално-техническата база“, 2) „Модернизиране на учебното съдържание“ и 3) „Разработване и/или адаптиране на учебните помагала“, които имат за цел да подпомогнат професионалните училища и училищата с изучаване на природни науки в среда на електронно/дистанционно обучение, както и в среда на дигитални образователни компетенции, повишаващи капацитета на училищата и тяхното прилагане в преподавателската и обучителна дейност на учителите с учениците.

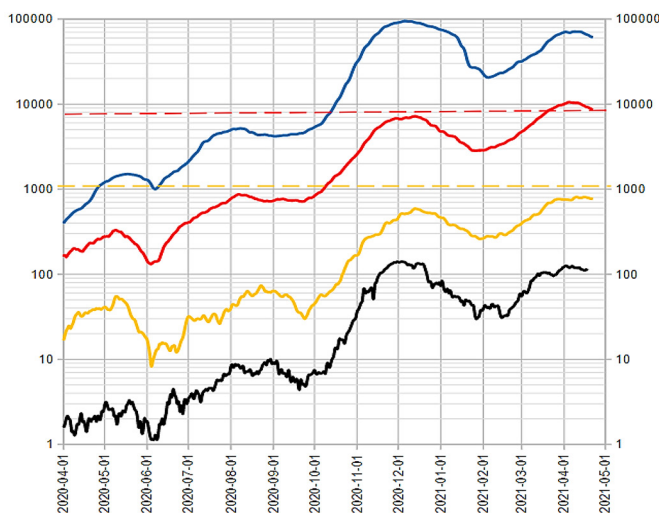
б) Област Здравеопазване

Българската здравна система бе на ръба на срив заради недостиг на медицински персонал, адекватно медицинско оборудване и липса на функционални болнични заведения, липса на здравен мениджмънт и организационен процес, които ясно контрастираха в различните краища на страната по време на обявеното извънредно кризисно положение в България, породено от пандемията COVID-19 и произтичащите от нея здравни мерки и социални рестрикции.

България бе една от държавите – членки на ЕС, която наложи строги протиепидемични мерки още от самото начало на заразата с коронавиру-

са, но впоследствие допусна редица управленчески грешки, които оказаха негативно влияние върху различни икономически сектори, като най-голям удар понесе малкият и средният бизнес за разлика от големите монополисти в страната. В следващите точки е разгледана по-обстойно икономическата рефлексия от COVID-19 мерките в страната.

На фиг. 1 са показани с логаритмична скала (представяне на цифрови данни на база дневна статистика и проследяване на динамичната промяна в дневните стойности: повишаване или понижаване) регистрираните активни случаи на COVID-19 в България. Фигурата е изгладена посредством централна пълзяща средна стойност.¹

Фиг. 1. Хронологично развитие на ситуацията с коронавируса

Легенда: **Синьо** = всички активни случаи, **червено** = хоспитализирани, **жълто** = хоспитализирани в интензивни отделения, **черно** = смъртни случаи. Горизонталните червена и жълта пунктирани линии са леглата, запазени за пациенти с COVID-19 в общинските болници.

Министерството на здравеопазването предприе необходимите мерки и консултативни работни срещи с българското правителство, за да подсугури необходимия финансов ресурс и добрата организация на болничните заведения в страната.

В този ред на изложение, трябва да си припомним, че българското правителство внесе промени по Закона за държавния бюджет на Република България, като предложи увеличаване на лимита за поемане на нов държа-

¹ Статистика: Zinoviev, дата на публикуване: 22.04.2021. Достъпно на адрес: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/archive/d/df/20210422054729%21CoViD-19_BG.svg .

вен дълг по чл. 68, ал.1 като текстът „2,2 млрд. лв.“ да се замени с „10 млрд. лв.“, за да вземе нови 10 млрд. лева.

Също така Министерството на здравеопазването чрез държавния бюджет осигури плащания за работата на първа линия в размер на 1000 лв. (нето) за всички лечебни заведения за болнична помощ и общопрактикуващи лекари. Средствата за 2021 г. изцяло се осигуряват от държавния бюджет чрез трансфер към Националната здравноосигурителна каса, а не, както е било преди, част от възнагражденията на медицинските лица да са изплащани от Европейския социален фонд (ЕСФ).²

Включено е и увеличение на заплатите на всички лекари, професионалисти по здравни грижи, санитарни, съответно с 600 лв., 360 лв. и 120 лв. от 1 януари 2021 г., което е показател, че държавата най-сетне осъзнава потребността от наличие на човешки персонал (основен ресурс) и изтичането на кадри извън пределите на страната ни.

в) Област Икономика

Последиците от коронавируса у нас оказаха силно влияние не само на здравната система, но и на българската икономика. Пандемичната ситуация доведе до фалити на малки и средни бизнес предприятия, намали индустриалната продукция (резултат от липсата на търсене на потребителските стоки и ограничаване на производствения процес), доведе и до нарушени логистични схеми за доставки, което затрудни българските производители. Повиши се процентът на неработещите у нас след обявяване на фалити на част от българските фирми. Наблюдаваше се силно свиване на потреблението на стоки и услуги, което бе повлияно от: 1) социалната дистанция (изолация) и 2) от намаляване на месечните доходи на българските домакинства.

Спестяванията са израз на предпочитанията за бъдещо пред сегашно потребление, особено в ситуация на блокирана икономика и социално-трудови ограничения, свързани с противоепидемичните мерки в страната. Конкретни мотиви за спестяването по време на COVID-19 кризата биват различни: 1. с цел посрещане на непредвидени нужди в бъдеще, 2. сериозен спад в потреблението на стоки и услуги (сведени до минимум пътувания и посещения на заведения и места с развлекателен характер, и по този начин се генерира по-висок разполагаем доход) и 3. изчисляване на финансов риск (вкл. трайна безработица и затруднение при изплащане на банкови кредити, поддръжане на комунално битови плащания, осигуряващи основния мини-

---

² Прессъобщение на Министерство на здравеопазването: „Държавата е осигурила средства за плащанията за работа на първа линия в размер на 1000 лв. за всички лечебни заведения за болнична помощ и общопрактикуващи лекари“, дата на публикуване: 05.02.2021.

мум на среда на живеене) на домакинствата и бъдеща възможност за генериране на доходи.

Силно засегнати сектори в икономиката остават туристическият бранш, културата и спортът, транспортът, добиващата и преработващата промишленост, строителството и инвестициите в недвижими имоти, банковият сектор (кредитните институции) и част от административните и социалните услуги.

Продължаващото удължаване на извънредната епидемична ситуация в България удължава и икономическата агония в някои от секторите, предимно в малките населени места и в ниско развитите икономически райони в страната. В подкрепа на продължаващото удължаване на извънредното положение българското правителство съдейства за задържане на възможно туширане на негативните икономически ефекти предвид усложнената ситуация с коронавируса чрез национално финансирани мерки и национално съфинансиране на средства от ЕС, които са пренасочени за справяне с пандемията в България.

Като цяло би могло да се изведе не толкова катастрофален изход от пандемията за България предвид очакваните песимистични сценарии за българската икономика и последващото ѝ възстановяване.

Общ преглед на мерките за борба с коронавируса у нас

„Българският модел“ (т.нар. от българските управляващи) за справяне с коронавируса е доста спорен. Не малка част от изказванията на българския министър-председател, на министъра на здравеопазването, на външния ни министър са доста противоречиви, като се имат предвид последните обявени данни за високия процент на заболяемост в страната и респективно високият брой починали с коронавирусна инфекция. В края на 2020 г. статистиката на ЕС показва, че България е била една от страните с най-висока смъртност в ЕС и че изостава от всички останали по темпове на ваксинация. В допълнение бихме могли да цитираме европейското издание „Политико“, което пише, че „Зад всички е България, която няма да стигне целта преди 2040 г. и трябва да ускори процеса 29 пъти“³. (контекст: ваксини)

Българският модел за борбата с коронавируса е балансиран социално-политически модел за уравновесяване между крайните мерки (т.е. затваряне на всички търговски и социални услуги, прекратяване на почти всякаква икономическа дейност, с изключение на животоспасяващата) и икономи-

---

³ Лавчиев, Н. „Има ли български модел за борба с COVID-19 и къде ни доведе той“, Свободна Европа, дата на публикуване: 12.03.2021. Достъпно на адрес: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31143993.html> .

ческото въздействие върху икономиката на страната. Правителството на страната предприе различни финансови мерки и механизми, които да бъдат в подкрепа на работодателите и работниците като предоставя възможности за кандидатстване по мерки 60/40, ДДС в туристическия бранш и на някои стоки и услуги 9% и др.

Силно негативно въздействие оказаха брифингите на Националния оперативен щаб (НОЩ), които рефлектираха директно върху психоклимата в страната, което доведе и до силен стрес сред гражданите, като се има предвид, че „Към нас се задава една епидемия, която е с невиджана ярост в човешката история“ (ген. проф. Мутафчийски, председател на Националния оперативен щаб). Неприятно за всички бе обявяването на няколко поредни локдауна в страната, но те служеха на правителството и на Министерството на здравеопазването като буфери за здравната система и в подкрепа на работата на здравните работници, вкл. и за защита на гражданското население.

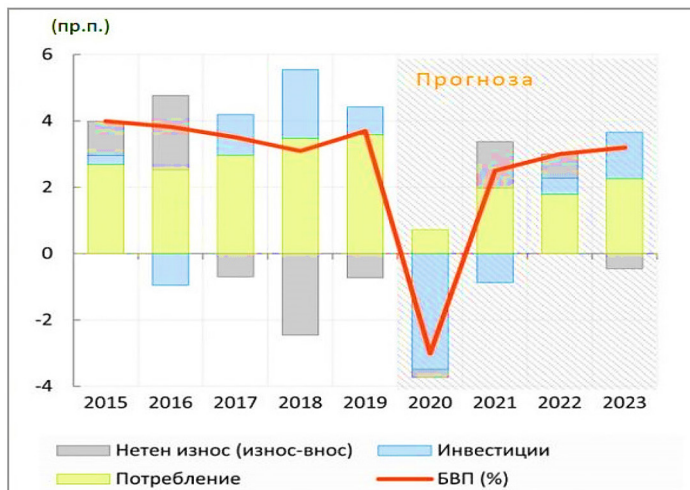
Макроикономическа среда

В национален и световен план разпространението на коронавируса от началото на 2020 г. доведе до големи икономически катаклизми и сериозни финансови загуби в различни икономически и социални области. Българската икономика не остана незасегната от пандемията. Бизнес климатът в страната остана нестабилен до средата на лятото на 2020 г. и продължи с тези си неуравновесени икономически темпове да се стабилизира едва в началото на месец септември до началото на второто национално затваряне (втори локдаун), който бе обявен до края на месец ноември и се удължи неколкостранно. Голяма част от хранителните заведения, театрите, фитнес залите, големите търговски центрове и туристическият бранш останаха затворени до поредната заповед на министъра на здравеопазването, която да преустанови тяхната търговско-икономическа дейност. В обобщение бихме могли да кажем, че икономическото развитие и преодоляването на влошените икономически тенденции за страната зависят от динамиката на епидемичната ситуация в България и прогресивното развитие или свиване на заболяемостта и високата смъртност от COVID-19.

Брутен вътрешен продукт (БВП) на България

В края на 2020 г. се обявиха и отчетните данни от НСИ, БНБ и МФ, които сочат повишаване на номиналния БВП. На фиг. 2 се вижда ясно, че през 2020 г. БВП варира от -2,5% до -3,5% на годишна база. Прогнозни остават очакванията за повишаване на БВП до почти 4% през следващите две години, което следва да бъде резултат от поэтапното отшумяване на

пандемията.

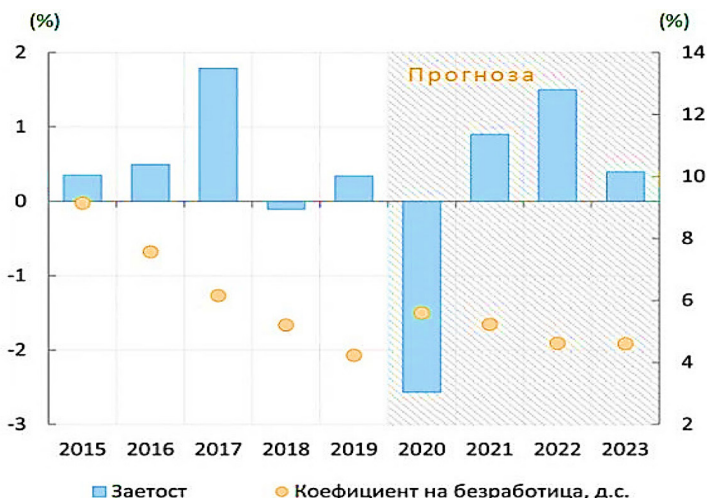
Фиг. 2. Темпове на нарастване на реалния БВП (%)

Източник: Национален статистически институт (НСИ) (отчетни данни, 2015–2020) и прогнозни данни за 2021–2023 г. на Министерство на финансите (МФ) и БНБ.

Силно акцентирана остава връзката „спад на производство – повишаване на безработицата“. Наблюдава се също свиване на инвестициите – това явление е продиктувано от несигурната среда, която ще продължи да бъде така поне в рамките и на следващата една година. Пандемията доведе до свиване на вътрешното търсене, което оказва влияние и по посока съкращаване на вноса.

Работни места и пазар на труда

Високата безработица в страната е продиктувана от епидемичната ситуация и обявените извънредни положения, свързани с COVID-19, вкл. и локдауна през месеците април и ноември 2020 г. Тези социално-икономически ограничения доведоха до невъзможност за изпълнение на работни и търговски дейности както за работодателите, така и за работниците. Ситуацията на форсмажор доведе и до висок процент на фалиралите фирми, предимно малки и средни бизнес предприятия – между 10–15% по данни на Българската асоциация на ритейл центровете. Друга част от българския бизнес реши да свие своето производство, което директно рефлектира върху работещите, които биват освободени от работа или в неплатен отпуск (фиг. 3).

Фиг. 3. Динамика на заетостта и ниво на безработица

Източник: Национален статистически институт (НСИ) (отчетни данни, 2015–2020 г.) и прогнозни данни за 2021–2023 г. на Министерство на финансите (МФ).

По данни на Агенцията по заетостта и НСИ по време на епидемията в България за 2020 г. коефициентът на безработица се увеличава с 0,9 пр. п. в сравнение с предходната 2019 г. (4,2%) и достига общите 5.1%. Общият брой безработни лица е приблизително 168 хил. Областите Видин, Монтана и Враца отчитат най-висок ръст на безработица. Спрямо предходната 2020 г. днес 20% по-малко хора започват работа по данни на Агенцията по заетостта.

„Държавната подкрепа“ се състои в редица социални мерки и механизми, които предостави българското правителство чрез Министерството на труда и социалните политики и Министерството на регионалното развитие и благоустройство. Част от мерките за държавна подкрепа бяха:

1. Мярката 60/40 – като държавата пое 60% от работните заплати на работниците в засегнатите сектори от коронавируса, а останалите 40% – от работодателите.
2. Въведено извънредно положение от 13 март 2020 г., но за не повече от 3 месеца, НОИ превежда 60 на сто от размера на осигурителния доход за месец януари 2020 г. за осигурени лица.
3. Отложи се плащането на корпоративния данък до 30 юни 2020 г., което е приблизително с 600 млн. лв. по-малко в държавния бюджет.
4. Отложено бе и плащането на корпоративния данък с извънреден закон.
5. С промени в Закона за Данък добавена стойност (ДДС) депутатите приеха намаляване на ставката до 9% за ресторантите и кетъринга,

- настаняването в хотели и къмпинги, за книгите, учебните помагала и бебешките храни и пелени.
6. 200 млн. лв. бяха насочени за безлихвени потребителски кредити до 1500 лв. за лице, което е в неплатен отпуск при запазване на трудовите си взаимоотношения. А впоследствие лимитът се увеличи до 4500 лв., и от началото на 2021 г. – до 6900 лв.
  7. По Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” 2014 –2020 г., ПРИОРИТЕТНА ОС 1: „Подобряване достъпа до заетост и качеството на работните места“ – предоставяне на компенсация на част от работната заплата и дължимите данъчни и осигурителни вноски за сметка на осигурителя и осигуреното лице в размер на 290 лв. с цел запазване на заетостта на работниците и служителите в предприятията, осъществяващи икономическите дейности в съответните сектори – хотелиерство и ресторантьорство, транспорт и туризъм.

В риск остават домакинствата, които са с трайна безработица и се издържат чрез социалните помощи, предоставени от държавата. Едно таква четиричленно семейство има висок процент на отпадане на децата от образователната система поради социо-икономически фактори. Този тип маргиналност води до трайна непосещаемост в училище и личностна демотивация за продължаващо образование на децата.

Препоръки и изводи

Препоръки

Препоръките, изложени по-долу са в отговор на икономическите и образователните проблеми, възникнали в резултат на пандемията с коронавируса в страната – кореспондират на социално-икономическите затруднения и потребности на българските граждани.

1. Продължаване на държавната подкрепа към българските работодатели, с цел плавно излизане от кризата с коронавируса след третата и очакваната четвърта вълна.
2. Промяна в Кодекса на труда, за да се регламентира работата от вкъщи – дистанционна работа в търсене на вариант за гъвкава заетост.
3. Предоставяне на възможности за развитие на малък и среден бизнес чрез помощта на Европейския социален фонд (ЕСФ), включително и разработване на иновативни социални предприятия с внедряване на реверсивно инженерство и 4.0 технологията.
4. Развитие на селските стопанства и поощряване на националните продукти за износ при съблюдаване на съотношението „цена–качество“.

5. Провеждане на икономически изследвания и сондажи за потребностите на българската икономика, които да ориентират и приоритизират дадени икономически области, като това даде възможност за разкриване на нови работни места в дългосрочен план, устойчиво регионално икономическо развитие чрез реализирането на инвестиционни проекти, включващи изграждане на нови работни места в малки и средни предприятия.
6. В образованието е необходимо да се преразгледат професионалните дисциплини като образователни профили и да се даде приоритет на дигиталните умения, знания и компетенции за работа с дигитални инструменти, които стават почти неразделна част от работата във всеки икономически сектор – като се започне от добиващ и се стигне до сектора на услугите.
7. Развитие на училищната образователна среда, като се стимулира обучението с виртуална реалност и технологична насоченост. Приоритет остава дигитализацията.
8. Използване на цифрови технологии: пандемията подчерта необходимостта от ускоряване на цифровия преход на системите за образование и обучение. Новият програмен период на ЕС (2021 – 2027) ще подпомага развитието на цифрови умения в съответствие с плана за действие в областта на цифровото образование, което следва да бъде интегрирано и на национално ниво.

В заключение и обобщение на поуките за икономиката и образованието от пандемията COVID-19 бихме могли да ги обединим като изграждане на иновативна икономическа и социално-образователна трансформация, която е насочена изцяло към новите технологии с поставен технологичен фундамент – дигиталните компетенции и иновации.

Пандемията в страната доведе до осъзната нужда и потребност от иновативни работни и социални решения, които да стимулират работния процес независимо от налаганите социални дистанции и невъзможността за работа в офиса.

За бързото възстановяване на българската икономика и загубите в образователната система на интелектуална стойност, които ще имат отражение минимум след 10 години при работата на терен, следва да се приложат стратегически реформи и механизми за капиталово израстване на някои важни сектори за българската икономика, за да се гарантира социално-икономическата стабилност в страната.

Използвана литература

Анализ на антикризисните мерки в България и останалите страни от ЕС. София, КНСБ, 2020.
Златинов, Д. *Концептуални и методически особености на преподаването и изучаването на макроикономика*. – Икономически и социални алтернативи, брой 3, 2019.

Икономика по време на пандемия. София, Институт за пазарна икономика, 2020.

Икономически последици от кризата с COVID-19 и мерки за предотвратяването им. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, катедра „Икономика“, 2020.

Ценности, солидарност и обществени нагласи по време на коронакризата. Галъп Интернешънъл, 2020.

Стратегически документи и регламенти

Конституция на Република България от 13.07.1991 г. Глава първа. Основни начала.

Насоки за работа на системата на училищното образование през учебната 2020 – 2021 година в условията на COVID-19. Министерство на образованието и науката.

Национална програма „Информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в системата на предучилищното и училищното образование“. Министерство на образованието и науката. Приложение № 7.

Национална програма „Осигуряване на съвременна образователна среда“. Министерство на образованието и науката, Приложение № 3.

Електронни ресурси

www.bnb.bg – Българска народна банка (БНБ)
www.mh.government.bg – Министерство на здравеопазването

www.mon.bg – Министерство на образованието и науката

www.mlsp.government.bg – Министерство на труда и социалната политика

www.nsi.bg – Национален статистически институт (НСИ)

Дигиталните измерения на следпандемичната реалност – път към устойчиво развитие или цивилизационен регрес

Виктор Йорданов Големинов

спец. Икономика и финанси (английска програма), IV курс

Втора специална награда на Холдингово дружество „Корпорация за технологии и иновации“ АД, Пловдив, в рамките на Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Преди една година всички смятахме, че след трудните периоди и кризи-те неминуемо следват революционни промени, които ще променят общес-твото и икономиката към „по-добро“. „Доброто“ само по себе си е субек-тивна идея, но като че ли всички експерти в различните сфери от икономи-ческият и обществен живот смятаха, че засилването на дигитализацията и Индустрия 4.0 ще доведат до благоденствие в дългосрочен план, справяне с климатичните промени, изравняване на стандарта на различните държави и т.н. Всички ентузиазирани прегърнахме идеята за ефикасността на новият дигитален свят, в който започнахме да живеем и който ни очакваше. Екран-ните станаха прозорец към света. Лаптопът, телефонът и таблетът се пре-върнаха в основен инструмент за работа, почивка и социален живот. Хоум офисът и дигиталното номадство оформиха новия модерен начин на живот, който още преди пандемията намекваше, че се задава. Значително намаляха вредните емисии, които причиняват замърсяването на атмосферата и напра-вихме една случайна първа значителна крачка към борбата със световните климатични промени.

Доиде периодът на рекапитулация и преосмисляне на повечето дейнос-ти в постпандемичния свят. Ще ни е нужен ли офис, ще продължим ли с онлайн обучението, ще останем ли толкова зависими от високотехнологич-ните си устройства, какви стъпки ще предприемем към един по-зелен свят? Досега дискусиите за роботизацията и изкуствения интелект бяха футурис-тични теми, достойни повече за хипотетични научни дебати, отколкото за реални икономически анализи. Но ако се осланяме на някои от обективните факти и подходим с малко по-широка интерпретация на тези понятия, не

можем ли да достигнем до реторичния въпрос, който би предизвикал сериозен морален дискурс. Не сме ли ние вече изкуствен интелект?

Икономика на пандемията

Ако изключим конспиративните теории, че вирусът е изкуствено създаден (било то за биологично оръжие, изпуснат нарочно или по случайност), то сегашната криза е причинена от фактор, който не зависи от човека. Икономическата наука винаги се е занимавала с антропогенни фактори и модели. Нейната цел и роля винаги са били намирането на най-ефикасните начини за разпределянето на богатствата и ресурсите в държавата. Предизвикателството, което срещнаха експертите в различните сектори на обществения живот, бяха свързани не с финансови категории, а с морални. Тежко е да се правят анализи на периоди и събития, които не дават еднозначен отговор. Научният подход не може да обхване и да обобщи човешкия живот, не може да даде отговори на въпроси извън пределите на логиката. Кой може да даде еднозначен, лишен от съмнения отговор на въпроси, свързани с функционирането на бизнесите за сметка на по-голям брой заболели от вируса? Единственият сигурен факт е, че хиляди човешки съдби са разбити от преките и косвените последици от COVID. Фалиралният бизнес, загубата на работа, доходи и дом могат да бъдат също толкова пагубни, колкото увреждането на здравето или загубата на човешки живот. Очаквахме, че черните времена са писта за излитане към нещо ново и вълнуващо. Очаквахме, че технологиите ще ни улеснят, спасят и подобрят, ще ни направят по-ефикасни, по-умни. А в действителност те ни увредиха. Пандемията ни показва важен урок, че въпреки неограничените възможности на онлайн обучението и дигиталната икономика, все пак човешката природа не е пригодена за такава синтетична среда. Т.е. какво да очакваме, когато напълно се справим с вируса?

Наистина се оказва, че да правиш бизнес в дигитална среда е доста по-ефективно, отколкото в реална. Успяхме да пренесем живота си онлайн. От сутрин до вечер можем да седим пред един-два екрана и да водим „пълноценен“ от икономическа гледна точка живот. Можем да работим, да изкарваме пари, при изключително ниски финансови и от гледна точка време разходи. Обезсмислихме идеята на офис пространствата, на транспорта, на реалните забавления след работа. Обърнахме изключително голямо внимание и на човешката психика. Депресията се засили и все още няма точна статистика за нейния обхват и интензивност. Разводите се увеличиха. Станахме полениви и мързеливи, обхвана ни т.нар. brain fog¹, който се проявява главно

---

¹ <https://www.steadymd.com/2019/07/16/brain-fog/#:~:text=Brain%20fog%20is%20the%20inability,taking%20a%20whole%20body%20approach> .

от липсата на социална стимулация. Когато човек не е в социална среда, мисълта работи на забавени обороти, появяват се различни видове ментални проблеми, които засягат младото и възрастното поколение. Т.е. това са нашите алтернативни разходи, които плащаме, за да получим финансовите и времевите печалби, както споменах по-горе. За добро или лошо, ние сме много добре адаптиращи се същества и като че ли се привързахме към психологическите капани на пандемичния начин на живот. Това е истинският притеснителен фактор, който ще търпи голямо развитие в бъдеще.

Защо да ходим на кино, когато можем да си пуснем филма директно от лаптопа, когато поискаме? И потребителят, и бизнесът остават доволни от минималните разноски и максимална печалба (финансова, времева и дори екологична). Тук можем да дадем и по-академично определение на ситуацията, като я онагледим с теорията на Вилфредо Парето за ефективността². Казано опростено и двете страни печелят, което в случая е най-добрият сценарий от неговата философия. Тогава всяка рационална логика би насочила поведението ни като общество да се развива в тази посока. Голям оборот, малко разноски и много печалби. Феноменът да се гледат сериали и филми по цели вечери с часове е напълно подплатен от икономическата логика и от пазара. Създаването на все повече и повече нови филми и сериали е пропорционално и на времето, и на броя потребители, които ги гледат.

Ролята на икономиста обаче е не просто да наблюдава процесите като страничен наблюдател, който само констатира факти и дава суховати анализи. Преди всичко ролята на икономиста е да мисли, да разсъждава и да намира „скритата картинка“ на социално-икономическите процеси. Ще си позволя да изляза извън рамките на традиционните разсъждения на анализаторите, които срещаме по списания, вестници, уебсайтове и информационни агенции. Изборът ми да разсъждавам точно върху развитието на филмовата индустрия не е случаен. Смятам, че тя е едно олицетворение на много други дейности, които се промениха по гореспомнатия начин. Но при нея има фактори, които ни позволяват да достигнем до заключения извън пределите на икономиката и да навлезем в дебрите на психологията и философията, които са ни нужни, за да разберем точно какво се случва с обществото ни в тези кризисни и плаващи времена.

На първо място, притеснителната тенденция е за спад в качеството на филмите, които излизат, за сметка на количеството. Тук водещо става производството на конвейер, следване на алгоритъм за правене на филми. След това с правилните маркетингови, PR и рекламни подходи тези филми достигат до широка аудитория, която ги харесва и се „зарибява“ по тях. При младото поколение (Generation Z) тази тенденция е особено обезпокоител-

---

² <https://www.investopedia.com/terms/p/pareto-efficiency.asp> .

на, тъй като то няма база за сравнение с по-качествените филми, които са излизали в предишни времена. Относно понятието „качество“, което в масовата представа на обществото ни е субективно, тук ще отбележа, че има обективни критерии, по които се определя. Така например, ако вземем една съвременна песен, която е хит, и я сравним с някой хит от 90-те ще видим, че сложността при направата на по-старото парче е значително по-голяма³.

Разсъжденията за филмовата и музикалната индустрия могат да се приложат и към останалите сфери на икономическия живот. Големите технологични революции раждат много по-висока продукция на стоки и услуги, но за сметка на това има спад в качеството, пренебрежително минимално подобрене на качеството или потенциално нереализирано качество. Това, което хората започват да търсят са преживявания или предмети без особен смисъл, без никакви реални подобрения в техния живот. Защото е много по-интелектуално стимулиращо да изгледаш един филм, но качествен, в реална среда с приятели, отколкото да гледаш стотици сериали с аморфен сюжет пред лаптопа на дивана. Пример са новите модели телефони. Революционните промени в изработката им се случват веднъж на няколко години, но всяка година излизат нови телефони със съвсем малко подобрения или понякога с отрицателни промени (неуспешните модели). Но за големите компании е важно да се придържат към голямото и редовно производство, независимо от резултата.

Разликата между едното и другото е, че в крайна сметка качественият продукт променя нашето мислене, чрез него израстваме духовно, психологически, социално, академично и т.н. Безвкусният, монотонният, безликният продукт или услуга, които големите компании се опитват да ни пробутат, не ни носят никакви по-висши човешки ценности. Икономииите на мащаба обаче позволяват на по-нискокачествената продукция да завладее пазара, защото те се правят по алгоритъм. Целта на големите компании и корпорации е печалбата и те разглеждат потребителите и клиентите си единствено през призмата на потенциални печалби във финансов смисъл. Използвайки принципите на маркетинга, се получава една изключително лепкава форма на симбиоза между бранд и клиент. Комерсиализацията се разгръща с пълна сила, когато компания разполага с армия от последователи, готови да закупят всичко на всяка цена.

Какво всъщност губят потребителите, печелейки тези лесни форми на задоволяване на потребностите си? Загубата не може да бъде измерена чрез никакви индекси или обективни оценки. Загубата е в личностен план. Завърта се деструктивен кръговрат на безсмислено съществуване. Човек действа

---

³ <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/science-proves-pop-music-has-actually-gotten-worse-8173368/>.

и реагира на стимули. Дигитализацията, технологичната революция, натрупването на капитали, материалното благоденствие, икономическият напредък в развитите и развиващите се държави обезсмислиха стимулите и най-засегнато е младото поколение. Оформен е един план, алгоритъм на развитие, в който ние сме изкуствено поставени и трябва да следваме. Когато всички ниши на развитие са завладени, когато съществуват твърде големи играчи на пазара, когато всеки член на обществото не се безпокои, че може да остане без дом, работа и храна, тогава няма стимули за особено развитие (България все още е на ръба на тези категории, но поне за София може да се каже, че следва този модел на западно развитие.). Няма нужда от израстване, когато светът на Индустрия 4.0 се е погрижил за всичко. Няма нужда да се гледат качествени филми, защото полезността идва от количеството. Няма нужда от мечти и цели, защото на тепсия са ни поднесени лесни форми на материален комфорт и благоденствие, стига да спазваме обществените алгоритми, няма нужда от рискове, идеи, откривателство.

Дигитализацията е най-доброто и рационално нещо, което може да се случи за икономиката. Погледнато и от екологична гледна точка, това е бъдещето и начинът за справяне с климатичните промени. Но тя е пагубна за естественото израстване на човешкото съзнание, тя осакатява полето за изява на човешкия дух. Начините за справяне с глобалното затопляне, промените в климата и замърсяването трябва да бъдат решени не с пасивно поведение, при което сме приковани към онлайн живот, а с иновации и решения на конкретни проблеми.

COVID пандемията катализира процеси, които ни приближават да приличаме на персонажите от филма „Wall-E”. Ние създаваме изкуствен интелект, но не в лабораториите, а в обществото. Срастването ни с технологиите до толкова висока степен през последната година ни доказва, че битието ни може да бъде изцяло цифровизирано и сведено до математизация и роботизация. Измислени са приложения за всички аспекти от живота ни от броя калории, които приемаме, до търсене на любов, разполагаме с устройства за следене на телесни показатели, пулс, време за сън и т.н. Несъзнателно се подчиняваме на предварително зададени парадигми, граници, определения, графици и т.н. Харесваме и следваме неща, без дори да ги подлагаме на критична оценка.

Комфортът на технологиите и благоденствието ни осигурява възможността да бъдем добри само в една-единствена професия или дейност, без да е нужно да разхвърляме мисълта и енергията си в други полета на знание и изява. Ако трябва да използвам един жаргонен израз от английския език, бих казал, че в култ е издигнато „brainless” съществуването, а възможностите, които осигуряват съвременните технологии, не са реализирани. Затова защо да четем класически произведения на литературата, защо да гледаме

хубави филми, защо да приключенстваме, защо да се стремим към по-високи академични знания и постижения, защо да създаваме startup компании, когато е по-лесно просто да бъдеш в голяма утвърдена корпорация, защо да имаме каузи, защо да се чудим как да допринесем с нещо добро за държавата, в която живеем или света, когато единственото нужно ни е един телефон, лаптоп и жилище?

С тези реторични въпроси не целя да постигна ефект, в който твърдя, че няма качествени хора, мечтатели, откриватели, предприемачи и т.н. Но в процентно изражение броят на тези хора е твърде малък спрямо масата, борбата е твърде неравностойна, нечестна и тежка, особено в България. Идеализмът е твърде крехък, неустойчив и вятърничав, средата – негостоприемна и враждебна за подобен тип разсъждения. Антиподът на мисловното интелектуално крушение, разковничето и решението на гореописаните модерни проблеми е, и винаги ще бъде, образованието.

Развитие на образованието

Най-изчистеното поле за изява на мисълта винаги е било образованието. Чувайки думи като „просвещение“, „култура“, „наука“ и т.н., у нас винаги изплуват асоциации с нещо положително, градивно, светло и съзидателно. Следвайки моите тълкувания, че пандемията по-скоро засили негативни тенденции и процеси, отколкото да ги подобри (дигитализираната икономика и кибернитизирания ни живот), то смятам, че противодействието се крие в качественото, целенасочено и модернизирано хибридно образование, но не и в дигиталното. Противно на очакванията, оценките и мненията на повечето експерти, цялостното дигитално образование е пълен провал.

Цялостната дигитализация на образованието в България беше труден, времеемък и понякога смехотворен процес. Когато се пренесохме в онлайн среда, всички ние, студенти, ученици, преподаватели и учители, просто не го приемахме сериозно. Липсата на социална стимулация се отразява върху поведението и отношението ни спрямо задачите, които си поставяме. Когато липсва фигурата на преподавателя се губи спойката, концепцията на това да имаш лекции, упражнения и учебни часове. Невъзможно е да задържиш вниманието на аудиторията, когато те гледат през устройство, което може да задоволи краткосрочни изблици на скука. Гледайки през лаптопа, ние просто сменяме прозореца на лекцията с някакво друго четиво или най-спокойно си гледаме телефоните, без да има притеснението за забележка или неудачно поведение в учебна зала. Дигиталното образование не е бъдещето и не би трябвало да бъде. Но частичната му дигитализация е ключът към модерното образование. Видя се, че е нужно да има база данни с предмети-

те, които си записал, да бъдат качени в един облак всички материали, които са ти нужни по предмета, да има ясен график. Това, което се постигна за тази една година е систематизация и ясна структура на учебния процес, нещо, което ще се използва и в бъдеще. Но ползите, които получихме от този вид образование в България за тази една година, не са задоволителни на фона на общата картинка.

Форсмажорните обстоятелства принудиха системата да се промени, а това трябваше да се случи отдавна. Учебните занятия не бяха направени достатъчно гъвкаво и интересно и затова не бяха ефективни. Не се взеха предвид основни принципи за поддържане на вниманието на аудиторията. Не се осъществи корелация в промяната: ако промениш средата, в която преподаваш, то трябва генерално да промениш подхода си – времетраенето, презентациите, почивките, домашните задания. При учениците тези неща бяха от изключителна важност, тъй като тяхното развитие е свързано с това някой друг да им задава темпото, учебното съдържание, което трябва да възприемат и т.н. При висшестите винаги доминантната форма на учене е самостоятелният и добросъвестен подход (и страхът от скъсване на изпит трябва да се вземе предвид). Затова висшето образование, с малки изключения при някои специалности, не понесе толкова значителни удари, колкото училищното образование. Още не са ясни поколенческите последици, които ще се проявят при тази дупка от знания през изминалата година и половина.

Държавата, бизнеса и работещите в сферата на образованието в България са изправени пред решаването на множество краткосрочни и дългосрочни проблеми отпреди пандемията и причинените по времето ѝ косвени и преки такива. Най-належащо е да се мисли по посока на това как да задържа младите хора да учат в български университети. Заради пандемията и Брекзит, повече ученици в последната година се насочиха към България. Макар това да не е поради повишение на качеството в образованието ни, трябва да се използва тази мимолетна тенденция и да се надгради върху това случайно стечение на обстоятелствата. Модернизацията не трябва да се свежда само до промени, продиктувани от проблеми, а до изграждане на цялостна стратегия за образованието ни. Последиците от това да увеличим броя на студентите у нас са пропорционални не само на повишението на качеството на образованието, но и на всички други сфери на живота. Заинтересованите страни с голямо предимство, ресурс и капитали са държавата и фирмите и тук не става въпрос за използването на нелоялни маркетингови трикове с цел печалби, а с добросъвестен, целенасочен подход да се привлича интересът на младото поколение и значително да се подобри качеството на преподаване.

Тук отново опираме до концепцията и идеите за смисъл, стимули и щастие. След като решим краткосрочното изпитание, в което използваме

предимството на отлива от пандемията за учене в чужбина, трябва да мислим какво всъщност ще накара един млад човек да се задържи в България за постоянно, да живее тук, да прави семейство, дом и да се чувства пълноценен гражданин на развита европейска държава. Ако се сравняваме по финансови измерители с българите в чужбина, няма да бъдем успешни и трудно ще ги догоним. Затова трябва да търсим логиката извън границите на рационалната конвенционалност. За темата за щастието е писано много, но истински щастливият човек е този, който се е реализирал у дома и който е допринесъл с нещо за подобряването на този дом. Ако за младите е достатъчен финансовият и материалният стимул, то те наистина ще предпочетат най-вероятно чужбина. Именно затова ролята на българското образование е не само да бъде на световно ниво в предаването на академични знания, но и да възпитава добродетели, които създават единството на нацията. Да възпитава и насочва, че има по-смислени и удовлетворяващи неща, които могат да бъдат реализирани в родината. То трябва да ни учи как да бъдем граждани на света, но и българи, познаващи историята, културата и природата си.

Каква е ролята на работодателите, държавата и учебните заведения? Голямата трагедия на всяка развита икономика е, както споменах, липсата на стимули за духовно развитие, при толкова голяма материална обезпеченост. В случая с България е трудно да се постигне дори високо ниво на финансов комфорт, което допълнително обезсърчава. Тенденцията е глобална, но като цяло корпорациите и фирмите не се отнасят към младите като към хора с мечти, цели и възжелания. Примесено с факта, че и без това повечето са се посветили на монотонно, скучно, липсващо предизвикателства ежедневие. Няма по-потискаща визия за бъдещето на млад човек, който прекарва времето си само в един офис, на стол и пред компютър, без перспектива, без развитие, с работа, протичаща без мисловна дейност. Малките и средните предприятия са двигателят на прогреса и синергията трябва да бъде между тях, държавата и образованието. Те трябва, от една страна, да бъдат подпомагани от държавата, но, от друга, да поемат ролята на бъдещи работодатели на завършващи студенти. Единствено те могат да бъдат достатъчно гъвкави и творчески настроени, за да осигурят достатъчно добър и смислен професионален старт. За съжаление в кризата не се обърна достатъчно внимание на тях, а на големите корпорации. Този триъгълник от заинтересовани страни трябва да действа калибрирано и да съдейства на младото поколение от училище, през университета до завършването и последващото кариерно развитие. Крайната цел е ясна. Не да имаме повече работници, администрация, служители и изпълнители, а да действваме като генератор на предприемачи, визионери, творци и хора с идеи, мечти и планове. Висшето образование не трябва да е просто една диплома, която осигурява работа, а състояние на духа.

Обобщение

Съвременният глобален начин на живот произтича от развитието на американската икономика и нейната философия за развитие и правене на бизнес. Моделът „от 9 до 5“ идва от времето на Хенри Форд преди около 100 години и бързо завладява света. Нека пак да следваме логиката на историческия прогрес. Това, което за времето си е било иновативно и ползотворно за тогавашното общество, е било продиктувано от Индустриалната революция, чиито нови технологии са намалили и стандартизирали работната седмица на 40 часа. С появата на съвременната Индустрия 4.0 започнаха да се прокрадват идеите за промяната на досегашния модел на фиксирана работа, на противодействие от срастването на работник и офис в едно. Оказва се обаче, че има много по-иновативни модели на работа, които да стимулират обществото да бъде по-продуктивно в творчески, качествен и количествен аспект. Пандемията разби клишето на офис средата, на корпоративния формализъм и оттам хвърли черно петно изобщо на „нормалния“ начин на живот. С всичките недостатъци от хоум офиса, трябва да изтъкнем и положителните му страни. Видя се, че системата може да бъде гъвкава и да бъде променяна в наша полза. В следващите няколко години ще има огромна вълна от промени в бизнеса, образованието и обществото и трябва осъзнато да подходим към това явление. Отива си една епоха и се задава друга. А това, което различава старото време от новото, винаги са били идеите, философията, нагласата към света. Преминаването от Средновековие към Ренесанс е донесло със себе си нови идеи, приложени в светогледа на човека, в изкуство, наука, образование, икономика. И ако трябва да направим еквивалент, тогавашната най-значителна промяна, която обобщава периода, е била смяната на фокуса от религия към хуманизъм. Сега е време да сменим фокуса от материализъм и консуматорство към идеализъм.

Ако приемем, че след Втората световна война светът е бил в процес на развитие и глобализация, а след 90-те години започва окончателното свързване на света, натрупване на капитали, строеж на икономиката, то сега младото поколение стъпва върху един вече добре изграден мирен свят. Ако поколенията преди нас са имали за цел да изградят новия свят, то сегашната зелена писта, която трябва да ни бъде дадена като шанс е себереализацията и самоактуализацията. Прогресивните идеи от философията и психологията през последния век за теми като щастието, търсенето на смисъл, пирамидата на Маслоу, и т.н., които досега са стояли в периферията на съвременните ценности, трябва да бъдат приложени в новата постпандемична епоха. Самите противостоят на все по-разрастващата се вълна от депресия, апатия и меланхолия, причинени от скучното сиво непредизвикателно ежедневие или от множеството lockdown-и, несигурност и трагедии, причинени от COVID.

Ако има хора на този свят, които мечтаят да колонизират Марс, защо да не мечтаем и ние България да стане модерна, развита, зелена, прогресивна, иновативна държава, която да конкурира останалите страни не по БВП и доходи, а по качество на живот, индекс на щастието и удовлетвореност. Останалото си идва от само себе си или преведено на икономически език, невидимата ръка на Адам Смит⁴ ще се погрижи за останалото.

Използвана литература

- Илиев, К. Кой контролира парите ни? Власт, спекула и манипулации. София, Вагон, 2021.
Кищайни, Н. Малка история на икономиката. София, Дамян Яков, 2019.
Седларски, Т. Икономически теории: История на икономическата мисъл. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015.
Kay, J. Other People's Money: The Real Business of Finance. 2015.
Smith, A. The Wealth of Nations. 1776.

---

⁴ <https://www.investopedia.com/terms/i/invisiblehand.asp> .

Поуките за икономиката и образованието от пандемията от COVID-19

Любимка Гошева Георгиева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Снежина Бисерова Стоянова

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Иван Теодоров Тодоров

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Трета специална награда на Фондация „проф. Минко Русенов” – Свищов от Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Глобалната перспектива и дълбока загриженост за света, в който живеем и неговото бъдеще, са ценностите, които ни обединяват. Изправени пред предизвикателството на пандемията, породила се от непознат до сега коварен вирус, загубата на повече от три милиона човешки живота и негативните икономически последици за милиарди хора преобърнаха света из основи. В страните с ниски доходи последиците са толкова дълбоки, граничещи до рискови, което може да доведе до загуба на цяло поколение.

През изминалата 2020 г., вследствие на появилата се извънредна обстановка, икономическата активност в световен мащаб отчете безпрецедентен спад. Причините за това са извънредните мерки, налагани в различна степен по света, в резултат на които голяма част от световната икономика бе принудена да преустанови нормалното си функциониране за няколко месеца. Като отворена икономика, България също бе засегната и претърпя икономически шок, макар и не толкова голям, колкото в останалата част от Европа.

Година след въвеждането на извънредното положение в страната (13 март 2020 г.) и последвалата извънредна епидемична обстановка (14 май

2020 г. досега) настъпиха важни промени в начина и качеството на живот в България, вследствие от породилия се икономически дисбаланс на микро- и макрониво. Множество водещи сектори за страната, сред които туризмът, въздушният транспорт, ресторантьорството, хотелиерството и др., изпитаха силно финансово сътресение, възстановяването от което ще бъде продължителен процес във времето. Тяхното въздействие върху основните икономически показатели се изразява в спад на БВП за 2020 г. с близо 4% спрямо 2019 г., повишаване на равнището на безработицата с над 2 пр. п., придружено със забавяне в годишната инфлация (0,1% за 2020 г. спрямо 2019 г.)¹. И въпреки че България посрещна кризата с положително бюджетно салдо (равняващо се на 2,1% от БВП)² и сравнително ниски нива на brutния правителствен дълг спрямо останалите европейски страни (20,2% от БВП)³, свиването на икономическата активност доведе до държавен дефицит от над 3% до края на 2020 г. Основен приоритет за държавния бюджет се наложи финансирането на редица мерки в подкрепа на най-засегнатите бизнеси, сред които няколко програми за отпускане на безвъзмездна финансова помощ, както и такива за преференциално кредитиране. Стратегическо в този момент се оказва и членството на страната в Европейския съюз, който бързо сформира бюджет за реализацията на различни фондове и проекти, които да подпомогнат за възстановяването на най-засегнатите сектори, както и за закупуването на ваксини срещу вируса COVID-19, които да забавят разпространението му сред европейското общество и въздействието му в икономически и социален аспект. Ето защо като страна – членка на съюза, е важна позицията, политиката и визията на България за справяне с последиците от кризата, както и взимането на подходящите навременни мерки от страна на правителството за преодоляване на подобни бъдещи шокови ситуации. Анализирайки последиците от пандемичната обстановка, могат да бъдат открити следните ключови за страната поуки.

Необходимост от подпомагане на малки и средни предприятия

Малките и средните предприятия са основният двигател на българската икономика и съставляват над 60% от БВП. Те представляват 99,8% от всички предприятия в страната, като броят им възлиза приблизително на

---

¹ НСИ, БВП, безработни лица и коефициенти на безработица, инфлация: <https://www.nsi.bg/bg>.

² НСИ, Общ държавен дефицит и излишък.

³ НСИ, Брутен държавен дълг.

419 хил.⁴ Тези дружества са главен източник на работни места (дават прехрана на над 75% от трудоспособното население)⁵, насърчават външната и вътрешната търговия и спомагат за нарастване на потреблението. За жалост голяма част от тях се уповават на остарели бизнес модели, налагащи физическо присъствие при осъществяване на производството и търговията. Поради тази причина при тях се наблюдаваха редица затруднения, които ескалираха при въвеждането на противоепидемичните мерки. Открито се основните проблеми като бавната им адаптация към онлайн търговията поради липсата на надеждни уеб сайтове, в които да предлагат готовата продукция и да комуникират със своите клиенти, както и невъзможността от оптимизация на работния процес с твърде скъпите за интеграция софтуерни решения, които да осигурят гъвкавост и възможност за проследяване и осъществяване на цялостната дейност от разстояние. Затова осигуряването на финансова подкрепа за технологичното развитие на МСП (например поддръжка на уеб сайт, закупуване на бизнес софтуер и др.) би било от стратегическо значение както за бизнеса, така и за българската икономика. Инвестиция като тази ще спести време и разходи на фирмите и ще увеличи тяхната производителност и качество в краткосрочен и дългосрочен план, но от друга страна, ще направи продукцията им лесно достъпна за крайния потребител. Това ще изгради по-голяма стабилност на бизнеса, правейки го по-устойчив в подобни неблагоприятни условия, които пък, от своя страна, би запазил нивото на заетост и би намалил риска от освобождаване на работна ръка. По този начин ще се повиши иновационният потенциал на икономиката и благоприятният бизнес климата на страната.

Реформи и стимули в здравната система

Пандемията отново напомни, че здравеопазването е един от основополагащите сектори за задвижването на цикъла от дейности в една страна, тъй като то е отговорно за здравето на работната ръка, която е основният фактор в производствения процес. За жалост българската здравна система е прекалено крехка, уповаваща се на шепа специалисти (около 32 хил. медици, обслужващи близо 7-милионно население, като повече от 63% от тях са на възраст над 51 г.)⁶, за които балансирането на новопоявилата се зараза с останалите не по-малко важни заболявания сред обществото се оказва непосилна задача. Именно липсата на лекарски състав, който да окаже навремен-

---

⁴ НСИ, Брой на предприятията.

⁵ Министерство на икономиката, Малки и средни предприятия: <https://www.mi.government.bg/bg/themes-c74.html>.

⁶ НСИ, Медицински специалисти по здравни грижи в лечебните и здравните заведения.

на помощ, не модернизираната материална база и медицинско оборудване, прилаганата политика за финансиране в здравеопазването, която задължава един лекар първо да мисли като „търговец“, а след това като медик, създаде редица ограничения за достъпа до здравна грижа на множество граждани. Това неминуемо се отрази върху нивото на смъртност, което се запази едно от най-високите сред европейските страни. Отново се доказва необходимостта от привличането на интереса на младото общество към хуманитарната професия. За тази цел е нужно влагането на голям ресурс, който би могъл да подсури съфинансирано образование в страната или чужбина (например отпускане на стипендии от държавните и частните болници за бъдещи лекари), достойна стартова заплата, която да отговаря на вложения труд, инвестиция в обновяването на здравните заведения и подновяването на старата апаратура. Друг важен аспект е интегрирането на електронни услуги, които да улеснят тромата бюрокрация и да подпомогнат процеса по събиране, обработка, съхранение и анализ на данни. Това може да бъде въвеждането на дълго обещаваната единната здравна информационна система, която да обедини здравните досиета на българските граждани, както и да служи като метод за обмен на информация и електронни рецепти между лекарите, болниците и аптеките. Но това поражда и нуждата от осигуряване на киберсигурност, която да защити личните данни на българското население. Модернизирането на здравната система е необходима инвестиция с дълготрайна възвръщаемост. Благодарение на нея поемането на подобно здравно сътресение би било много по-организирано и би причинило по-леки щети върху общественото и финансовото здраве.

Ползите за българската икономика от членството на страната в ЕС

Пандемията доказва, че е необходима финансовата подкрепа от ЕС за реабилитирането на българската икономика. Като пълноправен член страната има възможността да се възползва от редица процедури, заложи в плана на ЕК за възстановяване от пандемията (REACT-EU, 23 декември 2020 г., с обща стойност 47,5 млрд. евро)⁷. Например първите обявени процедури са отправени към спасяването на МСП с вливането в тях на безвъзмездна финансова помощ в общ размер на 211 379 100 лв.⁸, които се

⁷ Европейска комисия, REACT-EU: https://ec.europa.eu/regional_policy/bg/newsroom/coronavirus-response/react-eu .

⁸ Министерство на икономиката, Напредък по антикризисните икономически мерки, изпълнявани от Министерството на икономиката за преодоляване на негативните ефекти от пандемията върху българската икономика за периода от 26 февруари до 12 март 2021 г.

предоставят за първата половина на 2021 г. Поетапно ще бъдат обявени и други финансови програми през тази и следващата година (2022 г.), които ще насърчат развитието на различни ключови сектори. В плана е залегнала и идеята за осигуряването на подкрепа на инвестициите, допринасящи за прехода към цифрова и зелена икономика и киберсигурност, тъй като се вярва, че те ще създадат необходимите условия за възстановяване на икономиките. Ето защо е важно огласяването сред обществото за съществуването на тези проекти и подтикването на предприятията към по-активно участие. По този начин българските бизнеси ще получат шанса да подобрят своята конкурентоспособност на световните пазари, приобщавайки производството си към новите тенденции и изисквания за екологосъобразност. Освен подобряването на търговския баланс, който отбеляза значителен спад по време на рестриктивните мерки, това би довело и до по-добри нива на БВП, вследствие на което и създаването на нови работни места. В допълнение, инвестиция в изграждането на надеждни облачни пространства, които да защитят данните на бизнеса, са скъпи, но необходими особено в момент като този, в който голяма част от дейността се осъществява от дистанция и конфиденциалната информация за всеки бизнес е подложена на постоянни кибератаки.

Справяне със задълбочаващото се междукласово неравенство между бедни и богати

От години расте пропастта между бедното и богатото население на България, а с настъпването на пандемията този процес се ускори многократно. Това може да се потвърди и от наблюдавания спад в броя на банковите депозити, за разлика от увеличаващия се размер на спестяванията (с 12% за първото тримесечие на 2021 г. спрямо това на предходната година според данни на БНБ)⁹. Финансово най-засегнати от пандемията се оказаха сезонните работници, като често това са или нискоквалифицирани, или млади хора в трудоспособна възраст с ниски месечни доходи. След въвеждането на рестриктивните мерки, те изпитаха осезаем спад в размера на своя доход, обоснован от намалелия интерес към плода на техния труд. Статистическите данни за 2020 г. сочат, че делът на работната заплата в общите доходи на българското домакинство е намалел спрямо предходната година, като то е започнало да разчита повече на социално подпомагане. За попълване-

---

⁹ БНБ, Депозити и кредити по количествени категории и икономически дейности, 13.05.2021 г.: <https://www.bnb.bg/PressOffice/POStatisticalPressReleases/POPBSDepositsLoans/index.htm>.

то на липсите в семейния бюджет, отреден за покриването на ежедневните разходи, домакинствата са посегнали и към спестяванията си. Но спадът в паричните средства значително е влошил покупателната способност на населението. И тъй като тяхното поведение на пазара като потребители намира отражение и в останалите сфери на икономиката, бяха въведени редица правителствени мерки, сред които най-популярна стана мярката „60/40“. Нейната цел е да запази равнището на заетостта и дохода от преди появата на пандемичната обстановка, прехвърляйки върху държавата отговорността за покриването на 60% от осигурителния доход на служителите, както и онази част от осигурителните им вноски, които обикновено се изплащат от работодателя. По данни на НОИ броят на фирмите, възползвали се от отпуснатата помощ в периода април 2020 г. – март 2021 г., е 28 363, покрили възнаграждението на 444 362 служители¹⁰. Въпреки това ръстът в безработицата не бе предотвратен. Именно тази статистика породила множество съмнения за ефективността на държавната намеса в икономическата криза и за корупция в процеса по подбор на фирми, кандидатстващи по обявените програми за финансова помощ. Друг възможен риск, произтичащ от ниския размер на доходите, е нарастването на нерегламентираната заетост или още сивият сектор, който не допринася за подобряването на показателите за БВП на страната.

От друга страна, фактът, че домакинствата, които по принцип разполагат с повече средства, са успели не само да запазят заделените си пари, но и да ги умножат, може да се обясни от разпределението им на разходите. Обикновено една част от техните доходи се влага в дейности, свързани с развлекателната индустрия. Но тъй като предлагането на тази икономическа сфера беше принудително спряно, домакинствата останаха с неизразходвани парични средства, които пренасочваха към спестовните си сметки. От друга страна, увеличението в спестяванията може да се дължи и на повишаващите се работни заплати в секторите с нарастващ интерес към предлаганите от тях продукти и услуги. Това са всички компании за киберсигурност, ИТ обслужване и разработка на софтуерни решения за осъществяване на различни операции от разстояние (по предварителни данни средната брутна месечна заплата за ИТ специалист към март 2021 г. е нараснала с 14% спрямо март 2020 г. и с 24% спрямо 2019 г.)¹¹.

Ето защо класовото разединение поражда необходимост от инвестиране в развитието на човешкия капитал. Кризата на трудовия пазар доказва нуждата от постоянно развитие на интелектуалния потенциал на хора-

¹⁰ НОИ, Списък на работодателите, на които са изплатени компенсации по ПМС № 55 от 2020 г.: <https://www.noi.bg/aboutbg/accinformation/416-pms552020/5909-pms552020> .

¹¹ НСИ, Средна брутна месечна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение по икономически дейности.

та през целия период на тяхното личностно и професионално израстване, което да им гарантира гъвкавост и бърза адаптивност към потребностите на бизнеса. Затова инвестиции в проекти, насърчаващи придобиването на нови знания и умения, които да отговарят на нуждите на икономиката, биха намалили риска от достигането на високи нива на безработицата при последващ финансов шок, но също така биха стимулирали икономически и социален растеж. Една добра инициатива е например обучението, проведено от Сдружението на завършилите Стопански факултет към Софийски университет, на над 16 000 български учители за работата им в дигитална среда и постигането на плавен преход към онлайн обучението. Успешното реализиране на подобни по-машабни проекти ще допринесе за подобряването на качеството и производителността на работната сила в дългосрочен план, което от своя страна ще доведе до икономически растеж и повишаване на жизнения стандарт.

COVID пандемията промени почти всяка сфера от нашия живот, но една от най-потърпевшите остана тази на образованието. Дори и след края на пандемията този сектор, за разлика от други, не се очаква да се върне към старото „нормално“. За период от една година класните стаи бяха заменени от онлайн срещи, а белите дъски – от екрани. Но забавилите се процеси на дигитализация в образователната система доведоха до множество проблеми, неразбирателства и хаос сред учители и учащи. И въпреки това процесът по нагаждането към онлайн обучението все още не е приключил поради липсата на предварително изработен план за действие в подобни на COVID ситуации. Дори и песимистичните прогнози не предвиждаха толкова дълъг процес на борба със заразата, в който вече повече от година няма стандартизирана система на обучение. От друга страна, липсата на ясни и реалистични резултати от учебния процес води до заблуди в ефективността и успешността на онлайн обучението на ученици и студенти.

Образованието се простира и извън училищните предели, затова учителите във всички сфери на образованието с неимоверни сили се опитват да преподават уроците, заложили в „нормалната“ образователна система. Благодарение на финансовата помощ на Европейския съюз преподаването в страната е коренно променено. Приоритет на европейските политики е всички граждани да осъзнаят, че цифровата грамотност заема важно място в съвременния живот. Тя спомага за развитието на увереността на работното място, отговорността при боравенето с лични данни и като цяло активното участие в обществените дейности. След избухването на пандемията използването на софтуерни продукти за онлайн комуникация бързо навлезе в ежедневието на европейския учител. По този начин той успя да оцени и друго преимущество на цифровизацията в образованието. Освен възможността за провеждането на онлайн обучение, тя би могла да се използва и

за провеждането на видео срещи с колеги и приятели, което спомага поддържането на социални връзки по време на учебния процес. В допълнение, дигитализацията на учебния материал дава по-голяма гъвкавост на преподавателите, особено в случаите на принудително отсъствие от работното място. Вместо свободни часове, пропуснат материал или спешна нужда от заместник, могат да се предоставят видео уроци или интерактивни задания.

Технологиите се развиват бурно с всеки изминал ден и ние сме длъжни да се адаптираме към дигиталните промени, с цел да бъдем компетентни и по-успешни. Пазарът на труда изисква базова техническа грамотност, поради което образователната система предвижда подготовката за този дигитален свят да започва още от ранна възраст. Настъпването на пандемията определено постави на изпитание техническите умения както на обучаващите се, така и на преподавателите. Свикналите с белите дъски и учебници учители трябваше бързо да овладеят онлайн инструментите за дистанционно обучение. За съжаление обаче, не всички се справиха с тази задача, опитвайки се да пренесат традиционното преподаване в дигиталната среда, което само затруднява и забавя процеса на обучение. Поради тази причина цифровата грамотност на учителите е от ключово значение в преподаването. Въпреки масовите затруднения съществуват програми, улесняващи провеждането на интерактивни уроци в или извън класните стаи. Още през 2018 г. в десетки класове бе въведен експерименталният модел „1:1“. Той има за цел да улесни метода на преподаване и усвояване на учебния материал, като всеки ученик и учител притежава лично устройство, чрез което да участва в обща онлайн среда. Моделът позволява едновременната работа на всички ученици върху една задача, но по начин, съответстващ на техните индивидуални нужди. Така на напредналите могат да се дават по-амбициозни задачи, а за тези, които изпитват затруднения, се предоставя възможност да им се отдели повече време и внимание. Ето защо развиването на компютърната грамотност сред учителите е необходимо, тъй като ще доведе до увеличаване ефективността на процеса на преподаване, както и на интереса на учениците към учебния материал. Динамичната среда отключва любопитството на учениците и ги подтиква да полагат повече усилия в учебния процес, което от своя страна спомага за разширяването на знанията и повишаване на успеха им.

Настъпването на епидемичната обстановка спомогна за рязкото навлизане на нови технологии в обучителния процес и за бързото адаптиране към тях. Преди настъпилата криза процесът на дигитализация се развиваше изключително бавно с изгледи изобщо да не навлиза в ежедневието на учители и ученици, но с появата на вируса технологиите постигнаха голям напредък и станаха неизменна част от провеждането на учебните занятия. До колко обаче тази дигитална среда се харесва на учениците и дали те реално

се справят с нея? На първо място най-голямото предимство на дистанционното обучение е неговата гъвкавост – всеки може да присъства на урок или лекция навсякъде и по всяко време. Това доста улеснява тези, които живеят извън града, в който се намира учебното им заведение. Така студентите могат по-ефективно да организират времето си за различни дейности извън учебния процес, като например работа и спорт. Онлайн обучението не изисква значителни разходи за провеждането му. Напълно изчезват разходите и времето за транспорт, а тези за пребиваване и издръжка по време на следване спадат значително. Всеки може да се включи от най-комфортното за него място било то от вкъщи, от вилата или от кафенето, като единствените необходими неща са дигитално устройство и интернет връзка. Достъпът до информация също така е изключително лесен и на практика неограничен. Не се налага закупуването на скъпи и тежки учебници, тъй като техният електронен вариант е по-евтин. Електронните платформи позволяват улеснено провеждане на изпитни и контролни задачи, като софтуерът може да следи всяко постижение на ученика и при нужда да се предоставят мотивация и допълнителни напътствия в учебния процес.

Наред с предимствата, разбира се, съществуват и редица недостатъци. Основната пречка са техническите проблеми, които могат да се появят по време на онлайн среща – загуба на интернет връзка, недобри технически познания или претоварване на мрежата. Други пречки, които могат да възникнат са външни фактори от заобикалящата ни среда – домашни любимци, шумни съседи или постоянното присъствие на член от семейството. Тези фактори водят до разконцентриране и слаба мотивация за активно присъствие и внимание по време на онлайн занятията. Поради тази причина е важна и самодисциплината на обучаващите се, което е сериозно предизвикателство за мнозина, но и изключително важно качество, което може да се развие в подобни условия. Голям недостатък е и целодневното обездвижване вследствие от застояването пред мониторите, което може да достигне до 12 часа дневно. За всички най-неприятната част от дистанционното обучение е липсата на социален контакт и обратна връзка между преподаватели и съученици, които са в основата на присъственото обучение. Загубата на тези връзки води до отчуждаване във взаимоотношенията учител – ученик, както и ученик – ученик. Директният контакт и свободните дискусии не присъстват в онлайн общуването, което забавя и затруднява обмена на информация.

Компромисен вариант на присъствените и онлайн занятията е хибридното обучение. Тук се взимат плюсовете и от двете форми на образование, като по този начин учениците и учителите могат да се възползват от гъвкавостта на дистанционното провеждане на теоретични занятия и социалното присъствено посещение на упражнения и практики. Чрез хибридната форма се дава избор на всеки обучаващ се да прецени кой е най-подходящият на-

чин за провеждане на курс. Това му помага да стане независим и да придобие важни умения като управление на времето и разрешаване на проблеми.

Световната икономика с бавни темпове се съвзема от преживяната разруха, но опасността все още дебне зад ъгъла. Процесът ще бъде труден, продължителен и несигурен. Ето защо българската икономика и образование, като едни от водещите сектори с най-голям потенциал за развитие и възвръщаемост на инвестициите, се нуждаят от стратегически проекти и решения, които да запълнят цепнатините, появили се след COVID-19, и да ги подсилват за следващите бъдещи изпитания.

Използвана литература

Българска народна банка. Депозити и кредити по количествени категории и икономически дейности, 13.05.2021. <https://www.bnb.bg/PressOffice/POStatisticalPressReleases/POPRSDepositsLoans/index.htm> .

Европейска комисия. REACT-EU. https://ec.europa.eu/regional_policy/bg/newsroom/coronavirus-response/react-eu .

Министерство на икономиката:

Малки и средни предприятия (<https://www.mi.government.bg/bg/themes-c74.html>).

Напредък по антикризисните икономически мерки, изпълнявани от Министерството на икономиката за преодоляване на негативните ефекти от пандемията върху българската икономика за периода от 26 февруари до 12 март 2021 г., 12.03.2021 г. (<https://www.mi.government.bg/bg/news/napredak-po-antikrizisnite-ikonomicheski-merki-izpalnyavani-ot-ministerstvoto-na-ikonmikata-za-preodo-4026.html>).

Национален осигурителен институт. Списък на работодателите, на които са изплатени компенсации по ПМС № 55 от 2020 г.: <https://www.noi.bg/aboutbg/accinformation/416-pms552020/5909-pms552020> .

Национален статистически институт. <https://www.nsi.bg/bg> . Използвани са данни за Брутен вътрешен продукт; Безработни лица и коефициенти на безработица на населението; Инфлация; Общ държавен дефицит и излишък; Брутен държавен дълг; Брой на предприятията; Медицински специалисти по „Здравни грижи“ в лечебните и здравните заведения; Средна брутна месечна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение по икономически дейности.

Ефектите и предизвикателствата от дигитализирането на българската икономика и образование

Таня Петкова Илиева

МП Икономика и финанси

Трета награда на Националния конкурс „Млад икономист 2020“ на Съюза на икономистите в България в категория „Студенти“

Увод

В началото на ХХI век човечеството наблюдава вълна от мащабни глобални промени: развитието на цифровизацията и телекомуникациите, иновациите при управлението на информацията, ускорената глобализация на икономиката. Цифровизацията на икономиката представлява процес, чрез който информационните технологии променят икономическите и социалните отношения по такъв начин, че редица бариери в международните отношения изчезват напълно или се свеждат до минимум. Чрез технологичния прогрес информацията придоби статута на ключов ресурс в обществените и бизнес отношенията. Днес икономическият растеж е невъзможен без използване на информационните и комуникационните технологии, защото те обхващат все по-разнообразни сфери и стопански дейности и създават нови възможности за социално-икономическо развитие. Дигиталните технологии радикално преобразуват глобалната икономическа система, а формирането на такава ефективна дигитализирана икономика ще отвори значителни възможности за развитие на бизнеса, което от своя страна ще увеличи инвестиционните потоци.

В концепцията за новата икономика информацията и технологиите се възприемат като фасилитатори на комуникацията, преноса на данни и търговските трансакции. Различните сектори в икономиката масово предприеха трансформацията си, с цел, бидейки в течение с технологичното развитие, да повишат своята ефикасност. Разработването и прилагането на насоките на дигиталната икономика в една страна би довело до повишаване на качеството на живот на гражданите, както и би повишило конкурентоспособността на националните индустрии на глобално ниво.

1. Ефекти и предизвикателства от дигитализацията върху бизнеса

1.1. Ефект върху фирмената дейност

Дигитализацията има дълбоко и мултиплициращо действие върху основните функции на компанията:

По отношение на бизнеса, дигитализацията променя бизнес моделите из основи, тя намалява пречките пред предприятията за навлизане на пазара, стимулира иновациите и предприемчивостта. При етапа пускане на пазара – тя променя начина, по който компаниите изграждат търговски марки и продукти, комуникират и предоставят услуги, също така дава възможност на компаниите да създават продукти, съобразени с вкуса на своите клиенти. При производството – дигитализацията променя начина, по който компаниите управляват производствените си активи, позволява прехвърляне на трудово-интензивни дейности към развиващите се икономики, за да насочат усилия към разработката на дизайн, интерфейс или друга уникална характеристика, която да открои съответната марка на пазара. Тя също така води и до появата на нови производствени технологии. И накрая, дигитализацията оказва голямо влияние върху начина, по който компаниите се организират и работят, за да генерират конкурентно предимство. Тя прави компаниите по-глобални, създава безпроблемни междуконтинентални връзки, дава възможност на компаниите да възлагат или напълно да автоматизират бек енд¹ функции, което ги прави по-ефективни.²

1.2. Ефект на дигитализацията върху цените

Обменът на информация и комуникациите налагат трансформация и на процесите на производство, и на дистрибуцията, и на методите на заплащане, модифицират поведението и решенията на участниците. Глобализацията, технологичният прогрес и автоматизацията съдействат за понижаване на производствените разходи, по-ниски цени на масовите стоки, като следствие от намаляване на ролята на физическия труд. Дигитализацията

¹ Бек енд (Back-end) функция е термин от програмирането, включващ проектирането и изграждането на база данни и сървърното проектиране. Бек енд частта от една разработка остава скрита от крайния потребител и служи като поддръжка на програмния интерфейс.

² El-Darwiche, B., Friedrich, R., Koster, A., Singh, M. (2013). *Digitalization for economic growth and job creation. Regional and industry perspectives*. Published by Booz & Company.

облекчава международното сътрудничество в търговията, оптимизира веригите на доставки и позволява изнасянето на заетост от развитите към развиващите се икономики. Следователно дигитализацията може да оказва влияние върху цените, а оттам и да повлияе на инфлацията на макроравнище по различни канали – чрез описаните дотук дефлационни фактори и техните последиствия.

Това влияние обаче засега не отбелязва висок ръст. Според проучване на Международния валутен фонд през 2019 г. “Is digitalization driving domestic inflation?” цифровизацията е статистически значим фактор за местната инфлация, като допринася за понижаването ѝ от 2012 г. средно с 0,05 пр. п.³ Този резултат показва, че промените в цените на информационните и комуникационните технологии и електронната търговия изглеждат представляват само малък дял от инфлационните промени във времето. Настоящата разработка изследва три основни канала за влияние: (1) директен канал, при който цените на стоки и услуги от категория Информационни и комуникационни технологии (ИКТ) намаляват в резултат на технологичните промени; (2) чрез промяна на пазарната структура и конкуренцията на различни стоки и услуги; (3) чрез повишена производителност, като по този начин намаляват оперативните разходи. Заключение е, че влиянието на цифровизацията върху инфлацията най-вероятно ще се реализира чрез връзката цени – конкуренция – производителност, или с други думи, засилената конкуренция, предизвикана от понижението на производствените цени, ще повиши производителността.

За съжаление обхватът на дигитализацията като производствен фактор трудно може да бъде измерен. Липсата на класификация на интернет платформите и свързаните с тях услуги, липсата на параметризиране, мерки и индекси, са също пречка за измерването. Необходимо е да се определи методология и номенклатура за всички величини, преди да се дефинира подходът и дали и по какъв начин той да разграничава дигиталния сектор. Това ще спомогне за по-точното измерване на ефекта от дигитализацията, защото би отразило пълните отношения и зависимости, водещи до промяната на ценовото равнище.

1.3. Влияние на дигитализацията върху БВП

Технологичното развитие предизвиква увеличение на капитала на човек от населението и насърчава спестяванията и инвестициите, в резултат на което икономическият растеж се ускорява. Това въздействие се опосред-

---

³ Csonto, B., Huang, Y. and Tovar, C. (2019). *Is digitalization driving domestic inflation?* Published by IMF. Проучването е базирано на извадка от 36 напреднали и нововъзникващи икономики за периода 2000 – 2017 г.

ства чрез нарастване на служителите във високотехнологичния сектор, повишаване на производителността на основните сектори на икономиката, увеличаване на износа на цифрови стоки и услуги, както и на цифрово базиран износ на традиционни стоки и услуги.

България би могла да извлече максимума дивиденди, ако бизнесът и публичният сектор бъдат по-ангажирани в процеса на дигиталната трансформация. Частният сектор трябва да ускори прилагането на цифрови инструменти, за да увеличи своята производителност и печалба, а публичният сектор трябва да внедри по-ефективно и на повече нива използването на цифрови технологии. Всички заинтересовани страни трябва да работят за подобряване на предприемаческата среда и възможностите за цифрови иновации.⁴

2. Предизвикателства пред усвояване на ползите от дигитализацията в икономически аспект

За да извлекат максимална полза от дигиталната трансформация, икономиките трябва не само да приложат необходимите реформи за подобряване качеството на интернет достъпа, но също така трябва да наблегнат на изграждането на нужните качества у работната сила, да предприемат реформа на трудовия пазар (там, където е необходимо), да създадат съответните институции и регулации. Постигането на тази цел изисква разработването на цялостна стратегия, базирана на премахването на бариерите пред осигуряване на общодостъпен, отворен и сигурен интернет за бизнес, граждани и правителства. Такава стратегия ще гарантира, че иновациите, ефективността и свързаността поддържат възходящ темп, а рисковете от концентрация, неравенство и контрол са минимизирани. Създаването на институционални и инфраструктурни условия и премахването на съществуващите пречки и ограничения пред развитието и внедряването на високотехнологични процеси изисква съгласувани действия в няколко направления.

2.1. Квалифициран и подготвен персонал за цифровата икономика

Цел: Реформа в образователната система, която да гарантира, че гражданите ще бъдат подготвени за условията на дигиталната икономика, и която да обучава професионалисти, готови да се справят с новите предизвикателства

---

⁴ Novak, J., Purta, M., Marciniak, T., Ignatowicz, K., Rozenbaum, K., Yearwood, K. (2018). The rise of Digital Challengers, How digitalization can become engine for Central and Eastern Europe. Published by McKinsey & Company.

телства. Процесът по дигитализация налага трансформация и на пазара на труда, който трябва да се основава на изискванията на новата обстановка. Също така е необходимо разработването на по-ефективни механизми при мотивация за развитие на нови умения и компетенции⁵.

България: В индекса на Европейската комисия за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) за 2019 г. България се нарежда на 28-място в измерението „Човешки капитал“. Общото равнище на уменията и компетенциите в сферата на дигиталните технологии е сред най-ниските за Европа – например, частта от населението с поне основни познания за цифровите технологии заема 29%, което е с 28 пр. п. по-ниско от средното за ЕС. В последните години са налице ярки промени в провежданата политика в образователната система с акцент върху задълбочаването на ключовите компетенции, целящи повишаване на ниското ниво, което страната заема към момента.

2.2. Информационна инфраструктура

Цел: Развитието на комуникационните мрежи, разработването на мрежа от data-центрове, въвеждането на цифрови платформи за работа с данни трябва да отговарят на нуждите не само на бизнеса и индустрията, но и на гражданите. Важна задача в това направление е снабдяването на населението и на IoT⁶-устройствата с постоянен и качествен достъп до интернет⁷.

България: По DESI-индекс България се нарежда на 25-то място в измерението „Свързаност“ – с едно място по-назад от 2018 г.⁸

Таблица 1. Достъп на домакинствата до интернет

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Общо	56.7%	59.1%	63.5%	67.3%	72.1%	75.1%

Източник: НСИ.

⁵ Grabovyy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). Digitalization of the world economy – a factor in the development of society. World Bank Group.

⁶ IoT (Internet of Things/„Интернет на нещата“) е концепция за компютърна мрежа от физически обекти, притежаващи вградени електронни устройства за взаимодействие помежду си или с външната среда.

⁷ Grabovyy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). Digitalization of the world economy – a factor in the development of society. World Bank Group.

⁸ Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI), Доклад за държава членка за 2019 г. – България, Европейска комисия.

С дела си от 75.1% към 2019 г. България е малко под средната за ЕС стойност от 83% за домакинствата, обхванати от мрежи с достъп до високоскоростен интернет. А лицата, които никога не са използвали интернет, по информация от НСИ наброяват 24.5%. Пиково постижение на страната ни за 2019 г. е класирането на второ място в ЕС по брой на общините, обхванати от инициативата WiFi4EU, която работи в насока осигуряване на свободен достъп до безжична интернет връзка на обществени места.⁹ Друг пример е участието на страната в Механизъм за свързване в Европа 2014 – 2020 (Connecting Europe Facility 2014 – 2020), чиято задача е да свърже базите данни на европейските страни с цел навременното уведомяване и превенция на кибератаки.

2.3. Информационна сигурност

Цел: Осигуряването на неприкосновеността на конституционните права и свободи на човека, националната сигурност, стабилността и непрекъсваемостта на процесите се постига чрез гарантирана защита от вътрешни и външни киберзаплахи. Тази категория включва и изготвяне на план за възстановяване при различни по характер бедствия: загуба на данни, неправомерни достъпи, повреда на сървъри и други¹⁰.

България: През 2016 г. е приета Стратегия за киберсигурност на България, която да разработи методи за реакция при инциденти и да повиши обществената осведоменост относно заплахите пред информационната сигурност.

2.4. Дигитални технологии

Цел: Това направление се реализира чрез работа в следните две насоки: от една страна, създаване на сигурна система за поддръжка и гарантиране на технологична независимост; от друга – чрез стимулиране на научноизследователската и развойната дейност и иновациите. Технологиите се развиват непрекъснато, а с тях и конкуренцията. Иновативността и предприемчивостта могат да издигнат една компания в лидер на пазара, но се иска постоянна технологична обновяемост и новаторско мислене, за да може да се задържи тази позиция¹¹.

---

⁹ Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI), Доклад за държава членка за 2019 г. – България, Европейска комисия.

¹⁰ Grabovuy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). Digitalization of the world economy – a factor in the development of society. World Bank Group.

¹¹ Grabovuy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). Digitalization of the world economy – a factor in the development of society. World Bank Group.

България:

Таблица 2. Използване на автоматизиран обмен на данни от предприятия

	2019
Предприятия, които използват система за управление на ресурсите (ERP)	23.4%
Предприятия, които използват софтуерни приложения за управление на информацията за клиенти (CRM)	17.2%
Предприятия, чиито бизнес процеси са автоматизирани с тези на техни доставчици и/или клиенти	17.3%

Източник: данни на НСИ.

В измерението „Внедряване на цифровите технологии“ България заема последната позиция. Българските предприятия не успяват пълноценно да оползотворят възможностите на дигиталните решения. Стратегията, която страната разработва в тази насока, е приетата през м. октомври 2018 г. „Концепция за трансформация на българската индустрия“ (Индустрия 4.0). По отношение на научноизследователската и развойната дейност – финансираният от Европейския фонд за регионално развитие проект „Създаване и развитие на Регионални иновационни центрове (РИЦ)“ към програма „Иновации и конкурентоспособност“ 2014 – 2020 подпомага основаването на регионални центрове за иновации, които да насърчават партньорството между бизнеса и научноизследователските центрове.

2.5. Нормативна регулация и дигитално правителство

Цел: Формирането на нова регулаторна рамка, която да позволява развитието на съвременните технологии и да благоприятства осъществяването на икономическите дейности, свързани с тяхното използване, е ключова цел. Без необходимата правна регулация ще бъде невъзможно да се приложи и самата стратегия за дигитална трансформация. В областта на икономическата политика трябва да се разработят планове за дигитализация в различните сектори и да се работи съвместно с индустрията, потребителите и държавните звена. Едновременно с това следва да се упражнява непрекъснат мониторинг на приобщаващата екосистема, която да насърчи въвеждането на технологични нововъведения и дигитални решения в тези сектори, които да ги поддържат конкурентоспособни¹². Трябва също компаниите да се образуват относно ИТ сигурността, да се създадат регулации, които да осигуряват изпълняване на поне минималните изисквания за сигурност

¹² Grabovyy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). Digitalization of the world economy – a factor in the development of society. World Bank Group.

пред фирмите, и да се гарантира, че националната инфраструктурна интернет мрежа не е компрометирана.

По отношение на дигиталната трансформация в областта на публичната администрация и предоставянето на обществени услуги, цифровизацията позволява правителствата да работят с по-голяма прозрачност и ефективност, превъзможвайки административните пречки и бюрократичните практики. Чрез нея се гарантира, че гражданите ще могат да изпълняват безпроблемно, много по-бързо и улеснено всички дейности, свързани с контакт с държавната администрация. Тя дава на населението по-ясен поглед върху водените правителствени политики и създава предпоставки за по-активна гражданска намеса. В подхода си към технологиите, държавните структури трябва да преместят фокуса от просто осигуряване на достъп към усвояване и пълноценно използване. Колкото по-развита е една страна, толкова по-голямо въздействие оказва и дигитализацията върху собствения ѝ напредък¹³.

България: В измерението „Цифрови обществени услуги“ по индекса DESI България заема 25-а позиция. По данни на НСИ лицата, използващи интернет с цел взаимодействие с публични институции към 2019 г., е 25.4% – засега скромнен резултат. Заслужава да се отбележи обаче, че като цяло изпълнението на стратегията за развитие на електронно управление е постигнала забележителен напредък – приета е стратегическа рамка и резултат от това е Държавна агенция „Електронно управление“. Други примери в тази насока са: системата за обмен на информация от регистрите, въвеждане на документи за самоличност с електронна идентификация и електронен подпис, проект за национална здравна информационна система.¹⁴

3. Моята визия за развитието на дигиталните процеси в образованието в България

В XXI век училищата, висшите училища и университетите са изправени пред нови и различни предизвикателства. Те трябва да общуват със и да образоват поколение, израснало с технологии. По данни на НСИ делът на учащите сред лицата, регулярно използващи интернет, възлиза на 97,4% – умения и потребност, която образователната система засега не успява да посрещне. Извънредното положение, обявено в отговор на глобалната пандемия с коронавирус, също показва необходимостта от развитието на онлайн

---

¹³ Grabovuy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). Digitalization of the world economy – a factor in the development of society. World Bank Group.

¹⁴ Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI), Доклад за държава членка за 2019 г. – България, Европейска комисия.

обучение. То даде възможност успешно да се приключи учебната година въпреки невъзможността за присъствие в класните стаи; накара учителите бързо да навлязат и да натрупат умения и опит за алтернативен вид преподаване и изпитване; показва несъвършенствата и, съответно, необходимостта от усъвършенстване на тези методи.

Учебните заведения все повече осъзнават необходимостта от въвеждане на цифрови технологии в класната стая, за да отговорят на изискванията и да предоставят ангажиращо съдържание, което да грабва и задържа интереса на обучаващите се. Учебните институции трябва да изграждат интуитивни цифрови платформи, индивидуализирани за всеки ученик, за да се адаптират към отделните стилове на учене, да намерят какво ги мотивира и да развият техните заложби. Новите технологии не само персонализират обучението, но позволяват по-голяма ангажираност на учениците, предоставят широк набор от ресурси и улесняват комуникацията. От дигиталните решения се възползват не само ученици и студенти, но и преподавателите, за които това е инструмент за по-добро сътрудничество, по-висока ефективност на работните процеси и като цяло по-ефективна роля на учителя. Нещо повече, технологичният напредък предлага иновативни педагогически методи за преподаване/учене, съобразени с нуждите на децата със специални потребности, позволявайки им да преодоляват препятствия и да развият потенциала си.

3.1. Хардуерна осигуреност

Първата фаза при трансформацията на е-обучението ще бъде завършена с осигуряването на разгледаните по-горе изисквания:

- Изграждане на широкомащабна инфраструктурна мрежа, свързаност, обновяемост на дигиталните технологии и други. Тук следва да добавим и осигуряване на интелигентни устройства и свързаната с тяхната експлоатация периферна система и поддръжка.
- Дигитални класни стаи – осигуряват по-висока ангажираност и фокус чрез използване на редица инструменти, които да правят процеса по обучение по-увлекателен. Тъй като смартфоните и таблетите се превръщат в предпочитан начин за консумация на съдържание, преподавателите могат да се възползват от комбинация от офлайн и онлайн обучение, като същевременно следят напредъка на учениците и спрямо него могат да правят промени в реално време.
- Следващият етап предполага въвеждане на нова вълна софтуерни и дигитални решения в образователната система, които ще бъдат от полза за обучаващите се, обучаващите и родителите.

3.2. Софтуерни решения

- Смесена реалност – технологиите за виртуална и добавена реалност позволяват по-голяма способност за изобразяване на предмети и възможност за въвеждане на реалистична среда вътре в класната стая, което прави по-лесно усвояването на абстрактна информация. Фокусът се измества от теоретична към практическа методика на обучение – чрез визуализация се засилва и концептуалното разбиране. Това е изключително полезно при различните стилове учене, особено при тези, при които зрителната памет е основна.
- Изкуствен интелект – има голям принос при попълването на пропуски при преподаването и обучението. Пример за това е използването на чатботи, които не само освобождават ресурс у преподавателския състав за дейности с по-висок приоритет, но и автоматизират административните услуги. Изкуственият интелект дава възможност да се разработят силно персонализирани учебни планове и целево съдържание въз основа на индивидуални възприятия.
- Работа с големи данни – съвременното образование цели предоставянето на по-целенасочено обучение и индивидуален подход. Анализът на данните от всички останали инструменти дава на учителите полезна представа за техните усилия, нагледна информация за представянето на всеки ученик, темпото му на учене и похватите, които използва. По този начин се получава ясно структурирана извадка за всеки ученик в кои области се развива добре и в кои се нуждае от повече или по-различни инструкции и какъв е неговият начин на учене, за да му помогнат да постигне целите си. Използването на големи данни може да доведе и до споделяне на информация с добавена стойност между родители и учители, с цел първите да виждат представянето на детето си.

Докато това бъдещо училище звучи футуристично, то не е толкова далеч от нас. Отчитайки досегашните постижения, изобретения и напредък, съвсем не сме в началото на процеса. Ключова е промяната в нагласите: от една страна, нагласата за създаване на приобщаваща екосистема, която да насърчи прилагането на технологични нововъведения; от друга страна – нагласа за изграждане на една нова мотивираща учебна среда, стимулираща въображение, любопитство и креативност, стремеж към растеж и непрекъснато учене и развитие, нагласата у младите да развият нужните умения, които да ги направят част от един нов по-добър за всички свят.

Заклучение

Още с формулирането на теорията на Адам Смит за абсолютното предимство, икономическата политика се стреми да създаде условия за насърчаване и поддържане на това предимство в ключови сектори на икономиката. Дигитализацията се очертава като нов инструмент за създаване именно на такова абсолютно предимство. Създаването на дигитални пазари може да доведе до значителни икономически позитиви и ползи за обществото, а засилването на дигитализацията има потенциал да повиши производителността, да създаде нови работни места и да подобри качеството на живот на обществото като цяло. Разбирането за дигиталната трансформация и каналите, по които тя влияе, е жизнено необходимо, защото технологиите имат силата да разгърнат човешкия потенциал и да стимулират изобретателността и иновациите. Човешкият капитал е двигател на тази промяна, а неговите възможности и ефективност се обуславят от качеството на образованието. Независимо дали ние самите в момента сме част от образователната система или не, най-важният въпрос, който трябва да си задаваме, е защо децата учат това, което се преподава, и как знанията и уменията, които ще усвоят, ще им бъдат от полза в един все по-технологичен и динамично развиващ се свят. Такава нагласа има способността да изгради стабилна връзка между едно целенасочено и осъзнато учене и оползотворяването на този ресурс за бъдещите нужди на променящия се свят на нови възможности.

Използвана литература

- Csonto, B., Huang, Y. and Tovar, C. (2019). *Is digitalization driving domestic inflation?* Published by IMF.
- El-Darwiche, B., Friedrich, R., Koster, A., Singh, M. (2013). *Digitalization for economic growth and job creation. Regional and industry perspectives.* Published by Booz & Company.
- Grabovyy, P. (E3S Web of Conferences 135, 04058, 2019). *Digitalization of the world economy – a factor in the development of society.* World Bank Group.
- Novak, J., Purta, M., Marciniak, T., Ignatowicz, K., Rozenbaum, K., Yearwood, K. (2018). *The rise of Digital Challengers, How digitalization can become engine for Central and Eastern Europe.* Published by McKinsey & Company.

Моята идея за дигитализация в образованието и бизнеса в контекста на пандемията от COVID-19

Виктор Йорданов Големинов

спец. Икономика и финанси (английска програма), IV курс

Специална награда на Фондация „проф. д-р Минко Русенов“, Стопанска академия, Свищов, в рамките на Националния конкурс „Млад икономист 2020“ на Съюза на икономистите в България

Човечеството преминава в момента през една от най-неочакваните и най-тежки кризи на нашето съвремие. Всички сме свидетели на социални феномени, които се разгръщат пред очите ни за няколко седмици. Затварят се магазини, паркове, ресторанти, учебни заведения и т.н. Но човешката инициативност и дух като че ли не могат да замрат по толкова лесен начин. В България станахме свидетели как буквално за две седмици временно дигитализирахме образованието не само в университетите, но и в училищата. Интернет и социалните мрежи придобиха съществено значение за ролята ни в обществения живот. Бизнесите, които останаха да функционират, засилиха присъствието си в мрежата, тъй като, оказва се, това е единственият им начин буквално да оцелеят.

Сред целия този хаос от отрицателни и положителни страни на кризата (въпреки че безспорно засега преобладават отрицателните) трябва да си зададем един ключов философски въпрос не просто като граждани, но и като хора. Каква е целта на всичко, което правим? Накъде сме се запътили? Така, както всеки човек на индивидуално ниво си прави планове за бъдеща кариера, за живот и т.н., така и ние като общество трябва да се питаме какви са бъдещите проблеми, които трябва да решаваме.

Една естествена част от психиката на човека е свързана с чувството, че е далеч от глобалните проблеми, че съществува някакъв защитен балон около неговото съществуване, че няма да бъде съвременник и свидетел на някакви грандиозни апокалиптични събития. Но както изпитваме на микрониво ползите от глобализма, така сега изпитваме и негативите. Коронавирусът е част от глобализма и всеки усеща неговите ефекти върху своя „защитен балон“.

Към настоящия момент има раздор по отношение на визията за бъдещето между младото и старото поколение. Линията, която разделя двете поколения е ясно прокарана от напредъка на технологиите и без съмнение от двете страни на тази граница са две тотално различни житейски философии. Най-ясната характеристика за нас, младите (още по-познати като Generation Z), е че сме израснали с езика на компютрите и сме дигитално грамотни от много ранна детска възраст. Живели сме в мирен и глобален свят, доминиран от интернет и не познаваме проблемите и терзанията на старите поколения. Това може да ни прави до някаква степен идеалистично настроени, но от друга страна, ни дава един предприемачески, креативен и съзидателен дух, какъвто другите не могат да си представят и смятат за невъзможен. Ние се доверяваме на технологиите и вярваме в техните неограничени възможности.

Логичният път на развитие на обществото следва идеята новото поколение да решава проблемите на предишното. И ако преди нас вече са били решени проблемите, свързани с войната, глада, разрушението, натрупването на капитали и богатството, то нашата задача днес е да се справим с глобалните климатични промени, с липсата на справедливост и равенство в социален и икономически план и с кризата, причинена от COVID-19.

Дигиталното образование

За изминалите няколко седмици се видя, че ползите от дигитализацията на образованието са много. На първо място се появи възможността да се записват самите занятия, което предполага, че учащите се може винаги да си върне нещо, което не му е ясно или което би искал да чуе няколко пъти. Освен това не е нужно да се съобразява с определен график, което позволява по-ефикасното научаване на материала. Нужно е да споменем, че в училище или университет се натрупва умора от постоянното седене и неравномерното разпределение на предметите в програмата, както по трудност, така и по наситеност. Няма никаква полза от това да има повече от 2 – 3 часа уроци без прекъсване.

Официалното образование в днешния модерен свят търпи и репутационен срив. Повечето материали вече са достъпни онлайн, чрез курсове и уроци, били те безплатни или платени. Т.е. вече се създава един вид пазарен механизъм, който започва да измества средното и висшето образование като значение. В България сме свидетели на множество учители или преподаватели, които нямат никакъв стимул да преподават качествено или да бъдат обективни в своите оценки. Те работят в условия без конкуренция, което в икономиката наричаме монопол или олигопол. Тяхното работно място и за-

плата са осигурени и липсва всякакъв контрол над тяхната дейност. Дигитализацията би позволила да третираме курсовете на преподавателите и учителите като продукт, на който да бъдат приложени принципите на търсене и предлагане. Който преподава добросъвестно, качествено, изчерпателно неминуемо ще привлича интерес към своя курс. Видео лекциите гарантират и защита на авторските права и насърчават оригиналността.

Онлайн обучението елиминира нуждата от чисто физическо пространство като зали и класни стаи, което означава, че неограничен брой хора ще могат да „закупят“ или получат желаните знания. Освен това не е нужно материалът да бъде преподаван линейно, т.е. всяка седмица да се напредва равномерно, например с една тема. Вместо това може още в началото на семестъра да бъдат качени всички уроци, за да може учащият да разпределя времето си по-гъвкаво по време на семестъра/срока.

Университетската диплома все повече започва да губи своя престиж за жалост. Докато преди години висшето образование се е смятало повече като състояние на духа и мисълта, то в днешно време е просто един задължителен елемент в CV-то, за да ни наемат на работа в някоя фирма, която не се интересува чак толкова какво реално знаем. За да може училищата и университетите да оцелеят като институция и реноме, е нужно учебният процес да бъде в онлайн форма, където ще има контрол, прозрачност, обратна връзка и прилагане на модела на търсенето и предлагането. Не е тайна, че във всяко учебно заведение има хора, които са „любимци“ на студентите/учениците, защото при тях процесът на преподаване е по-добър от останалите.

Освен това, субективността при оценяването ще бъде елиминирана. Голям проблем е именно различната скала на оценяване, която се прилага от различните преподаватели/учители. Това води до чувство за несправедливост у учениците или студентите, което има своите последствия за образователната система и икономиката на България. Все по-често тази липса на справедливост ги кара да смятат, че животът тук се гради на нея и предпочитат чуждите учебни заведения, в които съществуват много ясни критерии.

В крайна сметка това, към което трябва да се стремим е рационалност, обективност, честност и ефикасност в образователната ни система. На повечето млади хора е ясно, че в много отношения образованието в България е стагниращо, остаряло и неадекватно на съвременния свят, което води до пренебрежително отношение към него. Дигитализацията е неговото осъвременяване. Но трудността и липсата на това осъвременяване не идва от липсата на средства или технологии, то идва от удобството на статуквото, академичната и личностната леност, страха от промяната и определени користни цели.

Отрицателните страни на дигиталното образование

Един често срещан сюжет в киното и литературата е именно как в определен момент технологията се обръща срещу нас. Тези произведения на изкуството трябва да ни служат като напомняне, че към всяко явление трябва да подходим с доза скептицизъм и критичност.

Как ще се отрази социалното дистанциране върху здравето ни? Какъв ще е бъдещият човек? Въпреки че гореспоменатите аргументи са свързани с по-голяма ефективност на учебния процес и възприемането на материала, трябва да обърнем внимание и на алтернативната цена, която плащаме. Дали си струва по-пълноценното усвояване на знанията от училище или университет, но за сметка на чисто емоционалната страна на нещата. Човек е социално същество и средата, която се създава в класната стая или учебната зала благоприятства неговото психическо и личностно развитие.

Доказано е, че седенето пред компютър през толкова голяма част от ежедневието ни има негативно влияние върху нашето физическо и ментално здраве. Не трябва да забравяме, че все пак има специалности като медицината например, при които е задължително да има практически упражнения наживо. Но въпреки това е възможно голяма част от знанията да бъдат придобити чрез виртуална класна стая. Затова трябва да търсим тънкия баланс между виртуализацията на учебните процеси, но и нуждата от човешко съприкосновение.

Дигиталният бизнес

Дигиталната бизнес философия в България и по света е в процес на ускорена промяна вследствие на пандемията. Социалното дистанциране и предпазните мерки, свързани с избягването на затворени помещения и докосването на замърсени повърхности, доведе до възхода на онлайн присъствието. В момента фирмите, които запазиха своята дейност, насочиха цялото си внимание към дигитализацията. Намалените приходи и усложнената обстановка принуждават бизнесите да гонят до максимална степен ефективността, което задейства и редица други промени в областта на поведението на обществото и околната среда. Един силно положителен ефект е, че хората в момента имат възможността да работят през компютрите от къщи. Липсата на задръствания в час пик води до по-чист въздух и до по-ниски нива на шумово замърсяване и сме свидетели на много положителни природни явления, които се случват за първи път в историята на световни мегаполиси.

Кризата с коронавируса повлия отрицателно на консуматорския начин на живот, който се обвързваше с разрушаването на околната среда. Вярно е, че потреблението и производството на стоки и услуги са в основата на икономическия кръговрат, което е и причината за напредъка ни като цивилизация, но той е отговорен и за неизбежното оползотворяване на ограничените ресурси на Земята и промяната в климатичните условия. В момента сме свидетели на криза, в която и търсенето, и предлагането са намалели.

Новите технологични възможности могат да изместят досега утвърдения модел на работа, който познаваме от времето на Втората индустриална революция и иновациите на Хенри Форд, свързани с 40-часовата работна седмица. Тук може да се направи паралел и с образованието и да се проучи въпросът доколко сме ефективни в офис среда на 8-часов работен ден или за какви дейности офис средата би ни дала повече стимул да работим. Може да звучи и малко хумористично, но скучните бизнес срещи и конференциите, които се провеждат през различните платформи могат да бъдат заглушени и при спрян микрофон няма абсолютно никаква пречка и да „присъстваме“ на тях, и да си вършим друга работа.

Дигитализацията на бизнесите трябва да вземе предвид и да насърчи променящите се навици и желания на хората. Днешният свят се крепи на материализма, но се вижда, че трябва да бъде прокарана друга ценностна система, която да доведе до по-добър жизнен стандарт на хората. Една от основните идеи в икономическата мисъл е, че хората получават полезност, консумирайки дадено благо. Но в днешно време от обществото трябва да бъде приета друга философия, до известна степен противоположна на старата. Трябва да се приеме, че консумацията на определен вид блага, които са жизнено необходими (като вода, храна и др.) наистина ни носи полезност, но пък консумацията на други блага (като излишното купуване на телефони, дрехи, бензин и т.н.) носи вреда на околната среда, което в крайна сметка би навредило и на нас след време.

Тук може да се повдигне въпросът какво точно означава „излишно и ненужно“ купуване на стоки, но мисля, че може да се насочат усилия по научен път да се докаже доколко една технология или дреха може да има полезен живот и колко броя от определени стоки могат да ни служат за определен период от време. Например, както хранителните стоки имат определен срок на годност, така и новият лаптоп, телефон или кола, които си купуваме, може да имат определен срок на актуалност, базиран на проучвания колко години напред в бъдещето той ще бъде адекватен на съвременните технологии.

Дигитализацията би могла да създаде нова идеология в обществото, базираща се на стимули за съхраняване на околната среда чрез създаването на нова световна кибер валута. Един елементарен пример за функционирането

на тази валута е засаждането на дърво например, което ще носи определена печалба от съответната валута. Екологичните и биоразградими продукти ще бъдат продавани на по-изгодни цени спрямо останалите и ще се набляга на кръговата икономика и възобновяемите ресурси.

Виртуализацията на живота и възможността хората да се забавляват онлайн чрез Virtual Reality трябва да бъде насърчена, тъй като това по никакъв начин не вреди на околната среда. В момента едни от най-печелившите сектори са тези на гейминг индустрията и възрастовата граница на играещите постоянно се покачва. През последните години виртуалният начин на живот измести и други форми на забавление като ходенето на кино, четенето на книги на хартиен носител, слушането на музика на специално устройство, ходенето на концерти и т.н. Пренасянето на активностите ни в киберсреда е правопрпорционално на намаляването на вредата, която причиняваме на планетата. В този ред на мисли трябва да споменем, че облачните технологии намаляват нуждата да съхраняваме информацията си на каквито и да е физически носители. В днешния свят единственото, което ни трябва, за да работим пълноценно, е лаптоп и смартфон, на които можем да съхраняваме огромни количества информация.

От юридическа и морална гледна точка дигиталният бизнес е по-лесен за проследяване и контрол, което ще доведе и до свиване на „сивата икономика“ и намаляване на злоредни практики, и се отразява благоприятно върху икономиката на България.

Отрицателните страни на дигиталния бизнес

Несъмнено човешката изобретателност и природа ще измислят начини за измама или нарушаване на сигурността на киберсредата, но в по-малка степен спрямо по-стария модел. Конспиративните теории винаги ще карат голяма част от хората да вярват, че определени организации по-лесно ще ни следят дейността, но в крайна сметка това е цената, която плащаме за удобствата и развитието.

Тук трябва да обърнем внимание на факта, че е възможно големите компании тотално да изместят по-малките, тъй като разполагат с повече ресурси, за да останат на пазара. Това може да доведе до всички последствия, които познаваме от намалена конкуренция.

Заклучение

За да бъде един човек икономист, както казва един от най-великите мислители на миналия век Джон Мейнард Кейнс, „той трябва да бъде математик, историк, държавник, философ...“. На всеки един процес, които наблюдаваме и се развива в съвременната икономика, трябва да направим прилежна дисекция и да проучим естеството и значението на неговото съществуване. Нужно е да го обвържем с конюнктурата, с обществото, с проблемите на настоящето, с предизвикателствата на бъдещето. Трябва да проследим аналогични процеси, случили се в миналото и тяхното отражение върху настоящето. Трябва да търсим и да намираме етичното и моралното в основата на промяната.

Идеята и свободната мисъл са най-висшите човешки блага. Затова смятам, че трябва да бъдем най-вече смели и непоколебими в действията и намеренията си, когато вярваме в някакъв идеал. Всяка промяна или революция носи със себе си комплексност, риск и неизвестност, но носи със себе си и съзидание и развитие. Дигитализацията не е просто някакво явление, което ще доведе до по-изтънчени форми на правене на бизнес или обучение. То ще доведе до ново, по-модерно, актуално, отговорно и съвместно гражданско общество в България и по света.

Използвана литература

- Седларски, Т. Икономически теории: История на икономическата мисъл. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Kay, J. *Other People's Money: The Real Business of Finance*. 2015.
- Smith, A. *The Wealth of Nations*. 1776.

Impacts on Education and Business due to COVID-19

Bogdan Metodiev Aymaliev

Master's Program in Applied Econometrics and Economic Modelling

Galya Plamenova Ikonomova

Master's Program in Applied Econometrics and Economic Modelling

Introduction

In 2020 the World Health Organization announced a global pandemic due to the coronavirus disease (COVID-19). The emerge of the COVID-19 pandemic brought many changes in the way of life of individuals and society.

Businesses, processes, and organizations had to adopt an adaptive approach, allowing them to keep their strategic visions and goals going while complying to certain regulations and restrictions.

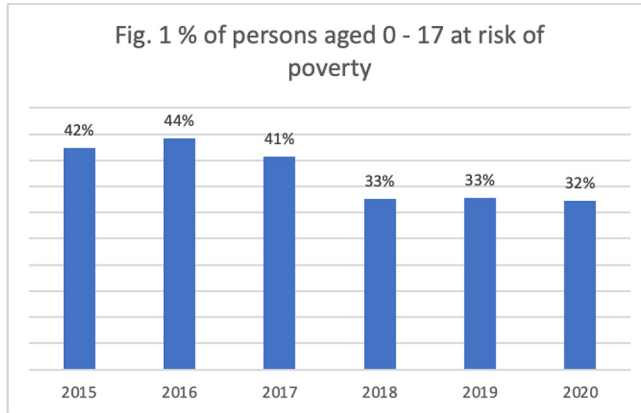
Governments took precautionary measures by introducing lockdowns and closing borders. International trade and travel were restricted to minimum. Many public and private organizations took alert measures and began allowing their employees to work remotely, while closing offices and facilities. Schools and universities adopted the concept of remote learning and classes. The closure of educational and business institutions to prevent the spread of the coronavirus disease affected many parts of the economy and well-being of people.

COVID and Education

The lockdowns in response to COVID have interrupted conventional methods of education. The crisis brought to life the inequalities evident in the educational systems – access to technology & internet, supportive environments needed to focus on learning. In many cases students from disadvantaged families were forced to interrupt their studies.

Currently in Bulgaria the statistics show that around 50 thousand children have had their education negatively impacted by COVID which is 7% of all ac-

tive students in Bulgaria. According to Unicef (2021) the most impacted children are those coming from low-income families, with 3.5% families struggling with provision of food every day due to school closure and about 40% of households with children needing assistance with childcare.

Fig. 1. Percentage of persons ages 0-17 at risk of poverty

Source: Infostat.

As can be seen from Fig.1 – over 30% of children aged between 0 and 17 are at risk of extreme poverty in Bulgaria. According to an analysis on education made by the OECD in 2020, this social group is impacted most by the COVID situation and will have a fall-off effect in the future earnings of said population. All indicators point out that disadvantaged students will face larger learning losses than their more advantaged peers, which in turn will translate into deeper losses of lifetime earnings.

In addition to this, studies have already shown that there is a positive relationship between income inequality and mortality. A study made for the US showed that a lack of high school education accounts for the income inequality effect and is a powerful predictor of mortality (Muller, 2001). Therefore, apart from the economic effect discussed further in this paper, the current impact on education will also have a demographic one as it will indirectly impact mortality.

While precise research is still yet to be done Hanushek and Woessmann (2020) suggest that students in primary and secondary education affected by an educational interruption can expect 3% lesser income over the course of their lifetimes. And for nations overall this could result in a potential decrease of 1.5% in GDP over the turn of the century at best, and 7.5% in the worst-case scenario.

In Bulgaria every 5th student has seen a decrease in their educational performance with about 50% of teachers believing that remote study will negatively

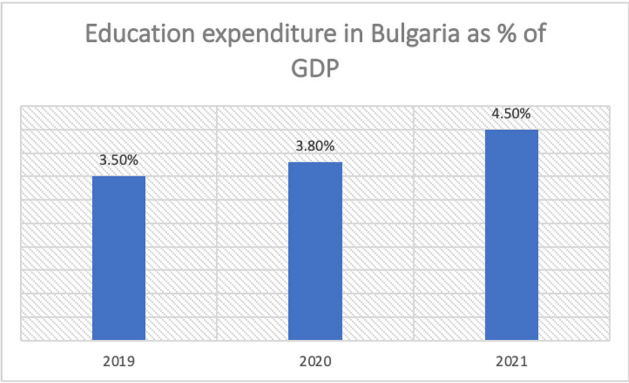
impact student performance (Unicef, 2021). According to Woodhall (1987) it is a fact that educated workers earn higher wages than those who are with less education. The relationship between education and earnings is an important one, as the current distribution of educational opportunities will have an impact on the future redistribution of income.

If schools are slow to return to their prior level of performance, the losses could be proportionately higher. However, those losses will only be evident in the longer term. For instance, even if all students currently within the US return immediately to their pre-COVID levels of performance, the losses accumulated because of the current interruptions to the US economy will amount to USD 15.3 trillion (Hanushek E and Woessman L, 2020).

The pandemic also affected higher education with most universities adapting very quickly to the virtual methods. The crisis however, raised questions over the value offered by universities which in normal times includes networking and social opportunities as well as purely educational content.

A major impact of reopening the schools and kindergartens is the fact that parents were able to return to work, hence bringing economic benefit to their households as well as increasing overall output. However, research is still to be made on the economic vs health trade-offs to be caused by closing & opening said educational facilities.

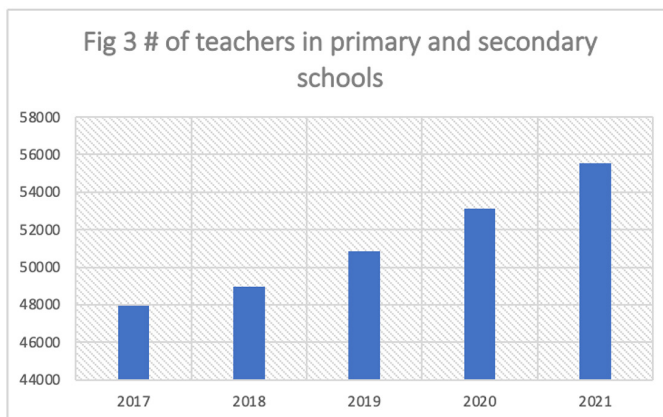
The additional impact on education coming from COVID-19 for the potential reduction in public spending associated with education, which will be diverted to health and social welfare is not applicable right now for Bulgaria as public spending for education has been increasing over the last three years and has reached a peak in 2021 at (budgeted) 4.5% of GDP.

Fig. 2. Education expenditure in Bulgaria as % of GDP

Source: Investor.bg .

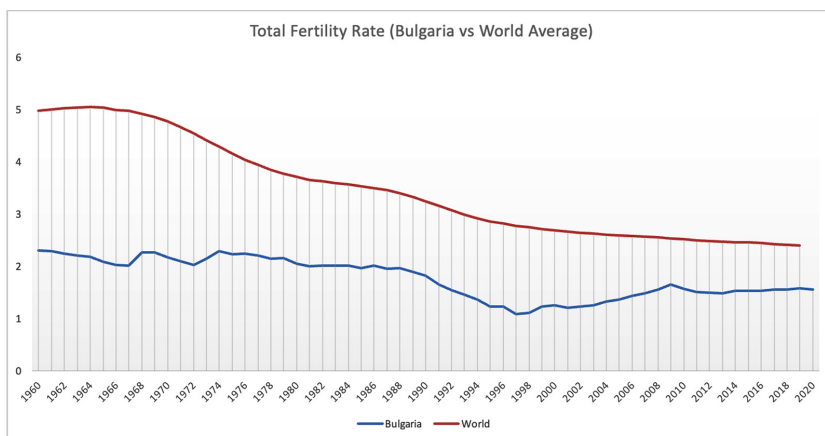
Quality of education is determined not only by state budget but by also quality of teaching, self-study and preparation, exam process, educational apparatus, digitalization, and demand for education. In Fig. 3 below can be seen that overall, the number of teachers has been increasing in the past 5 educational years, which is also in line with a. the increase in budget for salaries, and b. the planned programs in the state budget for salary increases for educational staff.

Fig. 3. Number of teachers in primary and secondary schools

Source: Infostat.

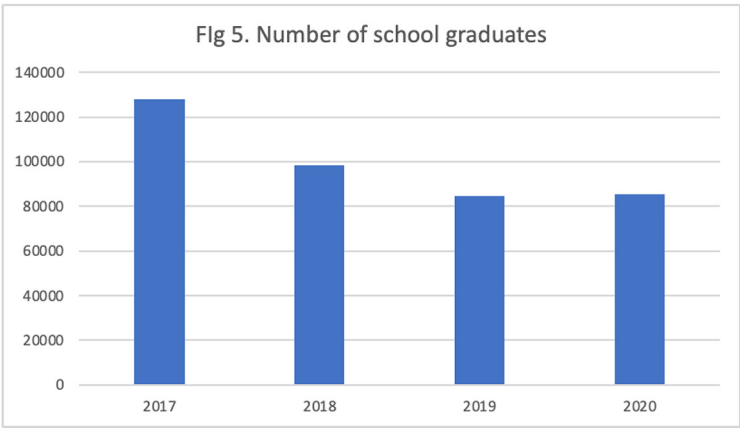
The number of teachers raises the question as to why the number of teachers has increased by almost 80 thousand, when we are living in a state of demographic crisis with a total fertility rate (which measures fertility independently of age structures, devoid of confounding factors) being on average 1.5 (Fig. 4), meaning that for every two parents, only 1.5 children are born.

Fig. 4. Total Fertility Rate

Source: World Bank & NSI.

Looking at the figures of student graduates the increase in teachers is also warring as according to Infostat (Fig. 5) the number of student graduates has reduced from over 120 thousand to a little over 80 thousand in 2020.

Fig. 5. Number of school graduates

Source: Infostat.

Overall, the ratio of graduates per teacher has decreased by a factor of 1 from 2017 to 2020 as can be seen in the below table:

Table 1

	2017	2018	2019	2020
Graduates / Teacher	2.67	2.01	1.67	1.61
Students / Teacher	12.26	11.87	11.26	10.64

Source: Infostat.

According to the OECD the average student-teacher ratio is 15 and as can be seen in the table above, Bulgaria is significantly below this average, which is a good thing for active students but begs the question if indeed the introduction of more teachers in the educational sector is beneficial, and if the resources drawn to their salaries are best organized in a post-COVID economy. During the pandemic 60% of teachers in Bulgaria have reported an increased workload and that due to distance learning report issues with their mental health (Unicef, 2021).

The increased workload can be directly linked to the computer illiteracy of the teacher community – for which the government has planned a program to educate teachers on digital skills, however this program is planned for only 1000 teachers and will hardly affect most teachers. One thing that COVID showed was

that the education industry was not ready to go digital and caused significant issues for all participants in it.

If we use the projections made by the Bulgarian Ministry of Finance and estimate a 15% increase in GDP by 2030, we could expect in the mid-term (by 2030) to see the following effects of the current crisis in education:

Table 2

Estimate GDP in mil BGN	136395.75
Factor	2.24%
GDP impact in mil BGN	-3055.26

The Factor is calculated based on the estimates made by Hanushek and Woessman and by the per-centage of the student population which is at risk of poverty in Bulgaria as the link between disposable income of the household and quality of education has been proven.

Conclusion

COVID-19 showed us that humanity was not ready to deal with such a crisis and the measures taken were late and short-sighted. In general economists agree that the crisis has impacted via education the economy in a number of ways, most importantly by directly impacting on the future earnings potential of students by 3%; by indirectly impacting negatively mortality as it is correlated to quality of education; by reducing the overall output of the economy between 1.5% and 7%; and reduced the standard of living of many families which could not afford to leave their children unattended with about 4% of households struggling to provide for food daily.

Based on the budget for education it is evident that Bulgaria is placing a significant importance over its future human capital, however we are still below the EU average expenditure. However, with the increase in the number teachers and limited investment in their digital skills, it begs the question if the government is indeed planning for the future.

What this crisis showed us is that in Bulgaria we are not ready for the education of tomorrow, and if we are to produce competitive human capital, investment in both technology and methodology is needed rather than in pure number of educational staff.

Bibliography

- Hanushek, E. and Woessman, L. (2020), The Economic Impact of Learning Losses – OECD.
- Muller, A. (2002). Education, income inequality, and mortality: a multiple regression analysis.
- Schleicher, A. (2020). OECD, The impact of COVID-19 on education – insights from education at a glance 2020.
- Woodhall, M. (1987), Economics of Education.
- Yankova, M. (2021). Unicef, Quick impact measurement of COVID 19 on education.

Промените в макроикономическата среда вследствие на пандемията от COVID-19

Боряна Христова Баджева

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Промяна, „ново нормално“, дистанция – думи, които през последната година и половина се превърнаха в неизменна част от всекидневната реч на всички ни. Появявайки се през декември 2019 г., COVID-19, един непознат по това време вирус, започва разпространението си из целия свят, променяйки социума, обществото и динамиката.

Развиващата се ситуация бе непозната и стресираща не само за хората, но и за управленските органи на държавите. Голяма част от държавите нямаха ясно разписан план, който да следват. Първоначално, всички те се фокусираха върху предотвратяване разпространението на заразата, което беше практически невъзможно. Тази тяхна амбиция доведе и до първите сериозни ограничения, които засегнаха най-сериозно сферите на икономиката и образованието.

За период от няколко месеца световната икономика „спря“. Свързаността, специализацията и размяната на ресурси са основните фактори в съвременната международна търговия. Промяната само в един сегмент дава неимоверно отражение на цялата глобална мрежа на доставките. Страни като Италия, Франция и Германия затвориха границите си не само за влизане и излизане на хора, но и на стоки. Други страни пък не предприеха толкова драстични мерки, но затворените граници на техните партньори нарушиха и тяхното производство. Човешкият капитал също промени рутината си на работа. Фирмите, чиято дейност го позволява, изпратиха работниците си да извършват задълженията си от вкъщи – така нареченият home office. Въпреки че това изглеждаше като решение на проблема, качеството на извършената работа драстично спадна. Други пък бяха принудени напълно да преустановят бизнеса си. Големите нехранителни магазини, фитнеси, салони за красота и др. затвориха за неопределен период от време, оставяйки своите служители безработни или в отпуск – платен или неплатен. Последно споменатите важни решения изправиха мениджърите пред голяма дилема, решението на която щеше да се отрази и в дългосрочен план на бизнеса им.

Не само работниците бяха изпратени да работят от вкъщи. Учителите също преустановиха работа в училищата и университетите. Учениците и студентите преминаха в дистанционна форма на обучение, като за някои от тях този вид обучение продължава и до днес. Преподавателите до сега не се бяха изправяли пред подобно предизвикателство. Те имаха нелеката задача да запазят вниманието на своите ученици и мотивацията им за придобиване на знания, без да ги виждат физически. Затруднения имаха по-възрастните учители, които не боравят толкова добре с новите технологии, както и учениците в неравностойно положение.

Към днешна дата, 10 май 2021 г., светът бавно се възстановява. Разработени са ваксини срещу COVID-19 и процесът по ваксиниране на населението вече започна. В някои страни организацията е по-добра и процентът ваксинирани жители е по-висок. В други страни, като България, планът за ваксинация се изпълнява по-бавно. Дори и заразата в глобален мащаб да е далеч от думата овладяна, всяка икономика се опитва да се възстанови, надмогвайки огромните загуби от предходната година.

Добрите историци твърдят, че за да се анализира едно събитие, да се разгледат обективно всички факти около него и да се оценят взетите мерки, са нужни поне 100 години. Призмата на времето дава отговорите, които в момента са невъзможни за откриване. Не може да се прогнозира с точност обликът, който светът ще придобие през бъдещите десетилетия. За момента най-доброто, което може да направим, е да прогнозираме ефекта от събитията в краткосрочен и дългосрочен план.

Отправната точка на анализа ще бъде състоянието на световната икономика и измененията, настъпили през дванадесетте месеца на 2020 г.. Измененията в някои от основните показатели – инфлация, международна икономическа конюнктура, потребление, БВП, динамика на парите в обращение и др., обрисуват икономическата картина за разглеждания период.

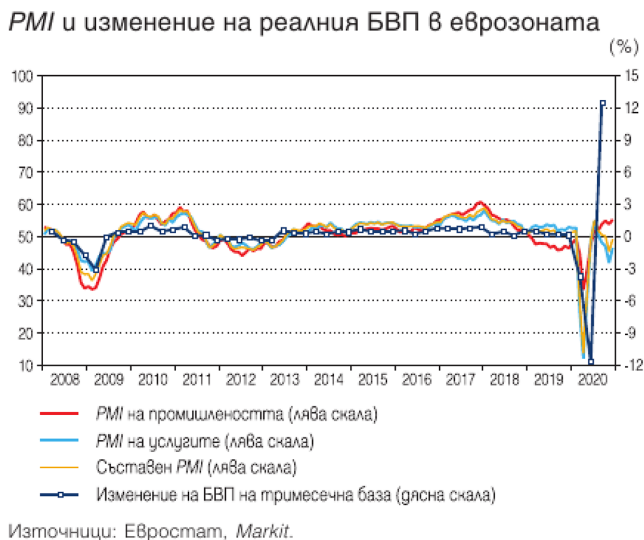
В началото на годината БВП в еврозоната гравитира около обичайните си нива. Рязък спад настъпва в периода април–юли, когато БВП спада до -11.7%. Това изменение е продиктувано от строгите мерки на всички държави в еврозоната. Секторът, който е най-силно засегнат, е този на услугите. Промените не засягат само работещите в него, но и обществото като цяло. Тези изменения ще се отразят и на икономическата активност на субектите.¹

През март 2020 г., в отговор на очакваните негативни ефекти от въведените мерки, Европейската централна банка прие редица мерки по паричната политика. Главната цел на ЕЦБ бе запазване на ликвидността, условията на финансиране, както и да създаде нова временна програма за покупка на акции. С тези актове на покупка, фирми и банки ще получат допълнител-

---

¹ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 4/2020.

но финансиране, което е така нужно за запазване на стабилността. Една от мерките на ЕЦБ гласи ежеседмично финансиране по дългосрочно рефинансиране с временен характер. През април ЕЦБ обяви започването на нова програма по изкупуване на ценни книжа в размер на 750 млрд. евро².

Фиг. 1

В края на четвъртото тримесечие втората вълна от COVID-19 допълнително влоши икономическата конюнктура, принуждавайки ЕЦБ да приеме допълнителни стимулни мерки. Размерът на последно спомената програма по изкупуване на ценни книжа бе променен на 1850 млрд. евро, а срокът за изпълнение – удължен до март 2022 г.. Също така бяха приети и допълнителни операции по рефинансиране, като лихвеният процент се снижи до 25 бази пункта под средния за периода.

Отвъд океана мерките за борба с последиците също не закъсняха. Една от първите промени, които Федералният резерв на САЩ наложи, бе понижаване на лихвения процент по федералните фондове. Следващото решение бе за поставяне началото на процес по изкупуване на акции в размер 700 млрд. долара, а по-късно тази сума бе променена на неограничена. В края на годината бе налице и положителният ефект на приетите мерки, най-ярко различим от огромната промяна в частното потребление. Въпреки това, нетният износ остава отрицателен. Промяна в тази област може да се наблюдава едва при частично възстановяване и на другите държави.³

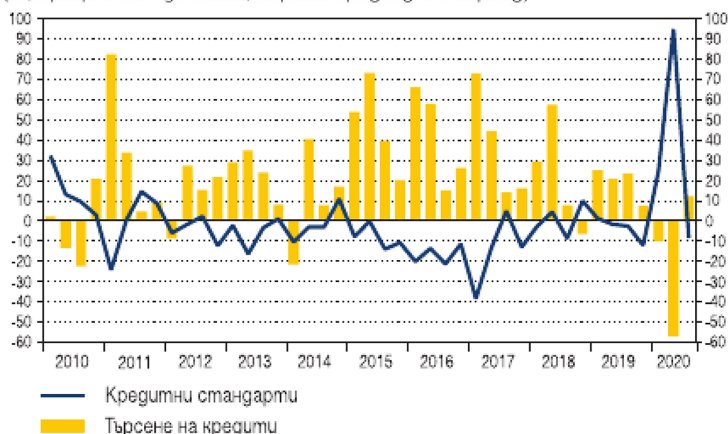
² Икономически преглед. Българска народна банка, издание 1/2020, 10 – 12.

³ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 1/2020, 13 – 15.

Принос за изменението на реалния БВП на САЩ по компоненти

(%; процентни пунктове; спрямо предходния период)

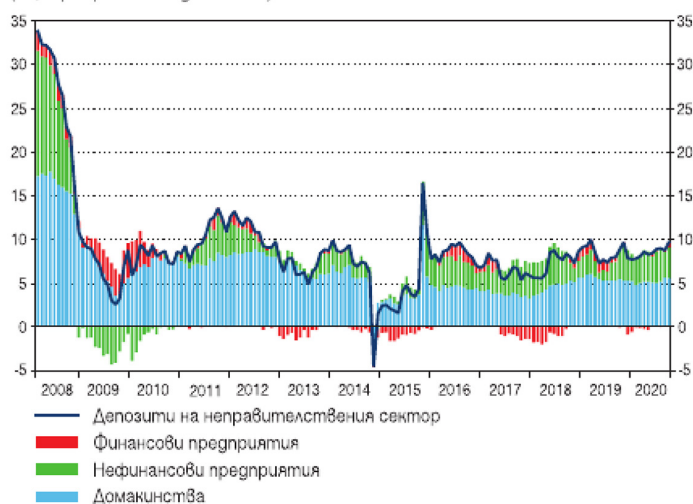

Фиг. 2

При създадите се обстоятелства несигурността относно икономическото бъдеще понижава и процентът на инвестициите. В България, с настъпването на извънредното положение, търсенето на кредити достигна рекордни отрицателни нива. През цялата година изискванията се завишават все пове-

Годишен растеж на депозитите на неправителствения сектор и принос по сектори

(%, процентни пунктове)

Фиг. 3

че и повече – банките стават все по-малко склонни да поемат риск. Отчитайки негативната връзка между търсене на кредити и кредитен стандарт, може да заключим, че потребителските кредити спадат до отрицателните -60%. В края на 2020 г. се забелязва значителен ръст на този вид кредитиране, сравнявайки го с предходния период. Повишеното търсене се свързва с желанието на потребителите да се възползват от ниските лихвени проценти, както и да направят битови покупки, финансирани от кредит.⁴

За разлика от кредитите, нивото на внесени депозити в България нараства през цялата година. Причините за това положително изменение са няколко. Първо, извънредното положение от месец март и април ограничава възможността за потребление на определени стоки и услуги. Второ, забави се или се ограничи извършването на някои видове инвестиционни разходи. Също така, повишението на предпазните средства и доверието в банковата система имат влияние върху решенията на хората.

Към края на годината депозитите в неправителствения сектор в банковата система нарастват с близо 10%. Заради ниските лихвени проценти тези спестявания са предимно под формата на овърдрафт депозити. По отношение на валутата, която икономическите агенти депозират, над 61% от депозитите са в левове.⁵

Лихвените проценти по ипотечните кредити също се увеличават. Едно от предположенията за тази промяна е желанието на икономическите агенти да инвестират парите си. Както споменах относно депозитите, повишеното им равнище е продиктувано от липсата на алтернативи за влагане на тези пари. Покупката на жилище, частично инвестирана от ипотечен кредит, е добра алтернатива в дългосрочен план. Разбира се, трябва да се вземат под внимание и цените на имотите в краткосрочен и дългосрочен план, както и прогнозен размер на бъдещата печалба при продаване на жилището.⁶

През цялата година в България динамиката на парите в обращение останала възходяща – близо 11% е изменението в края на четвъртото тримесечие. Не само частичното възстановяване на икономическата активност, но и несигурността на икономическата среда и отрицателните лихвени проценти по депозитите повлияват върху по-високия дял на парите в обращение в икономиката.⁷

Пониженото търсене на суровини и невъзможността за извършване на услуги в глобален мащаб оказва своето отражение и върху цената на петрола. През първото тримесечие цената на най-широкоизползвания вид петрол – тип „Брент“, се понижи драстично. Въпреки че през следващите

⁴ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 4/2020, 31 – 34.

⁵ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 4/2020, 31 – 34.

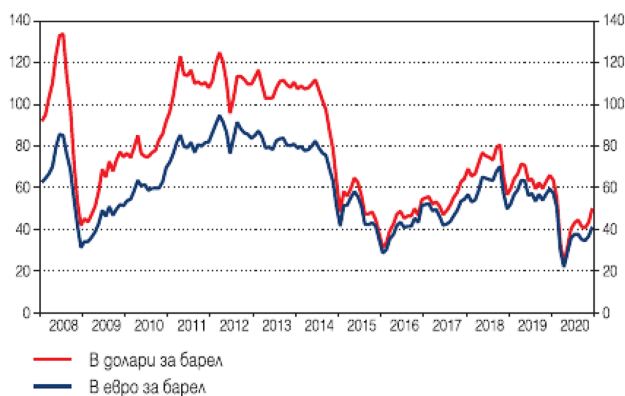
⁶ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 4/2020, с. 31.

⁷ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 4/2020, с. 32.

периоди търсенето на тази суровина се увеличава, респективно повишава се търсенето на блага, за чието производство се използва петрол, нивата от преди извънредните мерки не са достигнати. В дългосрочен план най-голямо влияние ще има приетото споразумение от ОПЕК+ за ограничаване количеството, доставян петрол до април 2022 г. При допускането, че до края на 2021 г. световната икономика се възстанови до нива, близки на обичайната ѝ динамика, това ограничение ще е пагубно за много хора. Транспортната сфера неимоверно ще трябва да увеличи цените на услугите си, като тяхното действие ще има отражение и върху цената на крайния продукт.⁸

В историческото си развитие светът е преминавал през три индустриални революции – промени, които се налагат с цел подобряване и оптимизиране на производствените процеси.

Цена на суровия петрол тип „Брент“

Източник: Световна банка.

Фиг. 4

Всички те отнемат дълго време, стотици години, за да се приложат в производството. За първи път през 2011 г. се появява идеята за дигитално преобразуване на производството от съвременен вид.

Индустрия 4.0. включва дигитализация, автоматизация на голяма част от работните процеси, навлизане на изкуствен интелект, който да замени човешкия труд и други. Разразилата се пандемия принуждава много компании да се обърнат към тези високотехнологични подобрения, които в бъдеще ще намират и все по-широко приложение.⁹ Въпреки че човешките

⁸ Икономически преглед. Българска народна банка, издание 4/2020, 20 – 22.

⁹ “Industry 4.0: Reimagining manufacturing operations after COVID-19”. Mayank Agrawal, Karel Elout, Matteo Macini, July 29, 2020.

грешки ще бъдат сведени до минимум, в дългосрочен план тези промени ще имат отрицателно влияние върху заетостта. Някои професии напълно ще изчезнат, създавайки висок процент структурна безработица. За мен една от поуците от пандемията се състои в това, че технологиите са наш приятел, но в същото време и враг. Те отварят много възможности, но и погубват цели отрасли.

В близките години, като част от факторите на производство, изискванията към човешкия капитал също ще се завишат. Хората, които не са инвестирали достатъчно в себе си и своето бъдеще, най-вероятно ще изпитат затруднение в намиране на работа. През последните години сме свидетели на огромното търсене на програмисти, IT специалисти, специалисти по електроника и т.н. Всички тези професии изискват широк обхват от знания и практика, които за съжаление не винаги могат да се придобият в училище или университет. Появяват се разнообразни курсове, които целят даване на тези умения и практическа подготовка по тях.

Изграждането на човешките възгледи и вярвания продължават през целия живот. За разлика от тях, интересът към знанията и науката се заражда още в училищните години. За всички ученици, независимо дали се намират в първите години от своето образование или то е към края си, последната година и половина бе изпълнена с много изпитания по пътя. Колкото повече нараства времето, прекарано далеч от класните стаи, толкова повече интересът към учебния материал намалява. Учителите, забелязвайки незаинтересованост в своята аудитория, също се обезкуражават и пренебрегват задълженията си. В дългосрочен план това negliжиране ще даде по-широко отражение. Процентът на образованите хора ще продължи да спада, понижавайки и интереса към висшето образование.

Към момента България е привлекателна дестинация за външни инвестиции. Високообразованите ни специалисти привличат чуждестранни компании да инвестират в страната. Това повишава нивото на заетостта, средната работна заплата, БВП. Притокът на пари повдига икономическата конюнктура и повишава стандарта на живот. В бъдеще, ако процентът специалисти в страна ни намалее, това ще доведе и до спад на чуждите инвестиции като следствие от ниското ниво на образование.

Появилият се неочаквано вирус зарази целия свят, задълбочавайки все повече вече съществуващите проблем. Свързаността на икономиките и влиянието на няколко големи страни върху цялата световна икономика даде своето отражение. Никога не е било тайна кои са тези силни държави, които със своите действия или бездействия променят облика на света. Известни са под съкращението Г7 – Великобритания, Германия, Италия, Канада, САЩ, Франция и Япония. Въпреки че Китай, „родината“ на COVID-19, не е в този списък, тя имаше централна роля в зората на тази зараза. Нелеката ѝ задача

бе да поеме „вината“ за появата на вируса, да е първата пострадала държава, да е първата, която трябва да наложи строги мерки. От друга страна, китайската икономика започна първа да се възстановява.

Друг проблем, който се открие и в бъдеще ще трябва много сериозно да му бъде обърнато внимание, е проблемът със здравеопазването. По-конкретно в България бяхме свидетели на моменти, когато здравната система се „предаваше“. Недостигът на специалисти и лекари трябва да се превърне в един от главните приоритети на управляващите. Застаряващото население на страната ще повиши търсенето на лекари, които да извършват здравни прегледи, операции и т.н. Следвайки тенденцията за увеличаване на средната възраст на населението, голяма част от практикуващите лекари ще се пенсионират и ще преустановят работа. Липсата на практикуващи лекари ще затрудни не само функциите на здравната система, но и човешкия капитал. Ако хората не получават адекватна грижа или бърза и професионална реакция при възникнали проблеми, тяхната способност за работа може да се наруши.

През следващите години фокусът на мерките за възстановяване не трябва да пада само върху икономиката, но и върху хората. Хората са социални същества, които имат нужда от близост, общуване и физически срещи с други хора. Редица проучвания показват повишаване процента на хората, изпадали в депресия, получавали паник атаки или други видове психически заболявания. За мен страшната зараза на нашето съвремие не е COVID-19, а психическите заболявания. За съжаление много малък процент от обществото е склонен да приемат, че менталните проблеми са не по-малко опасни от физическите.

В заключение на направения по-горе анализ може да обобщим някои основни поуки от пандемията. На първо място, здравеопазването трябва да се превърне във водещ приоритет за всяка държава. Нефункционалната здравна система води до ниско качество човешки капитал, а оттам и до слаба икономика. Също така дигитализацията на всички индустрии е необратим процес, на който колкото по-рано се обърне внимание и се работи по прилагането му, толкова по-добре ще е за дадената компания. Не трябва да се забравят и стимулите от ЕЦБ, Федералния резерв и другите централни банки, целящи запазване стабилността на икономиките. Единствено може да се прогнозира ефектът на безпрецедентните им размери, но едно е сигурно – всички взети мерки и стимули ще останат в новата историята като еталон за действие при подобни критични ситуации.

Използвана литература

БНБ. Икономически преглед, 4/2020.

БНБ. Икономически преглед, 1/2020.

<https://www.minfin.bg/bg/statistics/1> .<https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/industry-40-reimagining-manufacturing-operations-after-covid-19> .

<https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/COVID-19-an-inflection-point-for-industry-40#> .

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods/data/main-tables> .

<https://www.nsi.bg/bg/content/7699/%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82> .

Динамика на икономическата активност и поуки от пандемията от COVID-19

Габриела Сергеева Чакърва

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Румен Петров Тодоров

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Трифон Павлов Трачев

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Номинационна грамота за много добро представяне в Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Глобалната пандемия от COVID-19, която порази света в началото на 2020 г., несъмнено ще остави своята следа още дълго време и ще бъде запазена в световната история като едно от най-мрачните събития на съвременния свят. Днес на прага на завръщането към това, което възприемахме като нормално, човечеството трябва да отговори на не малко въпроси – защо се случи всичко това и какво може да се направи, за да се избегне в бъдеще. Какви са последиците, или по-скоро щетите, ще могат ли те да бъдат поправени и как това може да стане? Изключително важно сега е да бъдат направени правилните изводи и да бъдат взети поуки.

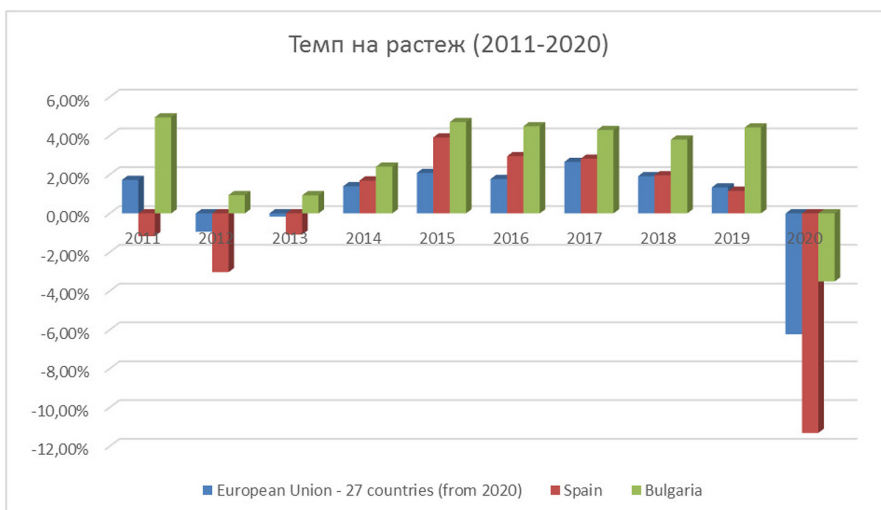
Таблица 1

TIME	2019-Q1	2020-Q1		2019-Q2	2020-Q2		2019-Q3	2020-Q3		2019-Q4	2020-Q4	
GEO (Labels)												
European Union	3 357 187	3 330 963	-0,78%	3 475 193	3 053 762	-12,13%	3 488 925	3 380 056	-3,12%	3 644 137	3 541 033	-2,83%
Belgium	114 386	113 930	-0,40%	119 799	103 525	-13,58%	115 764	111 871	-3,36%	126 394	121 851	-3,59%
Spain	298 529	289 961	-2,87%	315 695	250 838	-20,54%	305 647	281 956	-7,75%	324 901	298 943	-7,99%
France	597 812	578 511	-3,23%	606 489	515 382	-15,02%	597 836	579 796	-3,02%	623 572	607 090	-2,64%
Bulgaria	12 848	13 290	3,44%	15 179	14 201	-6,45%	16 198	16 196	-0,02%	17 014	16 956	-0,34%
Montenegro	891	917	3,00%	1 161	902	-22,25%	1 647	1 213	-26,30%	1 253	1 160	-7,41%
Czechia	51 693	52 901	2,34%	56 107	49 524	-11,73%	57 146	54 760	-4,18%	59 015	56 493	-4,27%
Denmark	75 050	77 467	3,22%	78 956	75 210	-4,74%	78 005	78 142	0,18%	80 735	80 909	0,22%

Табл. 1, съставена с данни от Евростат, съдържа информация за номиналния брутен вътрешен продукт на страните от Европейския съюз (първи ред), както и на седем различни по размер държави членки. Въпреки цялата условност на посочените данни и предвид, че те са номинални, съпоставката между 2019 и 2020 г. е направена, включително и по отношение на процентната разлика между всяко тримесечие. За първите три месеца на 2020 г. има минимален спад в малко на брой страни, а при повечето държави членки икономическият растеж запазва положителни стойности. На този етап вирусът не е много разпространен. През следващата четвърт от годината се вижда истинският ефект на пандемията. Номиналният БВП на страните от ЕС спада с цели 12%, в сравнение с 2019 г., като спадът минава 20% в страни като Черна гора и Испания. В България той е по-нисък – 6,45%. Ниските нива на БВП се дължат на пълното или частичното затваряне на много от европейските държави, сред които и България, което включва прекратяването или намаляването на дейността в много индустрии, намаляването на международния обмен на стоки и услуги, причинен от затварянето на границите и спирането на полетите между страните.

Динамиката на БВП може да се дължи на множество фактори. Нека разгледаме номиналния брутен вътрешен продукт на човек от населението в периода 2011 – 2020 г.

Фиг. 1

Очевиден е огромният спад, настъпил през 2020 г., като след седем години на растеж БВП пада с над 6% за държавите членки от Европейския съюз. В България спадът е почти два пъти по-малък от този средно за страните от ЕС, което би могло да означава, че предприетите в страната мерки са били адекватни, но има прекалено много странични фактори, за да твърдим това.

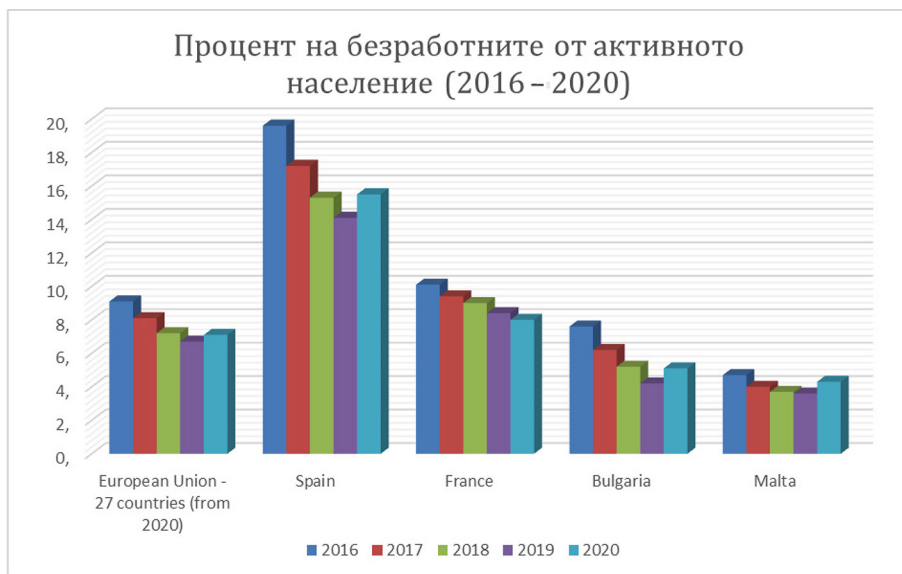
На базата на горните две наблюдения може да се заключи, че макар затварянето на държавата да е ефективен метод за забавяне на разпространението на вируса, това има своята икономическа цена. Този метод е само временен и не спира, а само забавя темпа на развитие на пандемията. Ако това затваряне продължи за по-дълъг период последиците за икономиката могат да бъдат катастрофални. Тази поука си вадят и повечето държавни лидери и специалисти и след тези първи няколко месеца стремежът е да се затварят само отделни сектори, което се вижда и от близо четири пъти по-ниския спад на номиналния БВП през третото и четвъртото тримесечие на 2021 г. от табл. 1. Държавите трябва да направят приготовления за възможно най-бързото дигитализиране на работния процес във всички сектори, за които това е възможно. Това ще позволи ефективно функциониране на бизнеса във всякакви условия. В резултат на това здравната система би могла да понесе натиска, който идва от секторите, в които дистанционната работа е невъзможна. Към последното тримесечие повечето страни са усъвършенствали този процес, което съчетано с появата на ваксините води до по-нисък спад от само -0,34% за България.

Интересна е и динамиката на брутната добавена стойност на отделните сектори в България през 2019 и 2020 г. Според данни на Националния статистически институт за БВП по производствения метод два сектора са променили по-съществено брутната си добавена стойност. Първият сектор е „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство“, чието производство се е свило с 1,72% през 2020 г. Спадът в този сектор се дължи най-вече на включеното в него хотелиерство и ресторантьорство, които са може би най-засегнати от пандемията. Същевременно сектор „Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа“ е нараснал с 1,42%. Увеличението на брутната добавена стойност на този сектор е логично поради нуждата от значително повече медицински услуги, оборудване и презапасяването на домакинствата с лекарства. Въпреки това обаче увеличението на дейността на сектор здравеопазване далеч не е достатъчно, за да компенсира спадът в сферата на туризма. Според Доклад на Европейската комисия загубите за държавите членки от Европейския съюз възлизат на 1 млрд. евро на месец и 13 млн. работници са били засегнати. Само с правилната и навременна намеса на държавите загубите могат да бъдат минимизирани.

За съжаление последните налични данни за структурата на държавните разходи както за България, така и за страните от Европейския съюз са от 2019 г. Въпреки това с доста голяма сигурност може да се предположи, че има значително увеличение на правителствените разходи в сферата на здравеопазването. Всяка страна трябва да бъде в готовност да прехвърли необходимите количества не само капитал, но и човешки потенциал към секторите с най-висока нужда. Това е жизненоважно не само за справяне с пандемията. Поддържането на високи запаси от жизненоважни в извънредни условия продукти, дори такива над минимално необходимите, би могло да бъде решаващо за икономиката. Едно от първите заключения, което бе направено в началото на пандемията беше, че има недостатъчен запас на медицински принадлежности в почти всички страни.

Друга стратегия, която страните от Европейския съюз биха могли да използват, е специализирането в производството на отделни жизнено важни продукти и бързото им разпространяване на територията на Съюза. Макар че това не звучи като нищо ново, ако се извършва конкретно в условията на пандемия, за определени продукти би могло да промени ситуацията драстично, особено за по-слабо развитите страни. Една от поуките, които страните могат да си направят е, че въпреки че е XXI век, по време на криза до голяма степен всеки е сам за себе си, което пролича и в неравномерното разпределение на ваксините на територията на ЕС. Това е нещо, което в бъдеще трябва да се промени.

Същевременно хиляди хора влязоха в графата безработни заради прекратяването на дейността в някои сектори на икономиката.

Фиг. 2

На фиг. 2 се вижда процентът на безработните от активното население за периода 2016 – 2020 г. (по данни на Евростат). Тенденцията е една и съща както за Европейския съюз, така и за 4 различни по размер страни – членки. След период на спад през 2020 г. за пръв път от 2013 г. безработицата се е увеличила. За Европейския съюз тя се е увеличила с около 0,4%, което макар и да изглежда малко, се равнява на близо 647 000 души. В България безработицата е станала 5,1% през 2021 г. в сравнение с 4,2% през миналата година. Тази немалка работна сила можеше да бъде прехвърлена към секторите с явен недостиг на кадри, като здравеопазването. Макар и това да звучи лесно на теория, би могло да стане само при осигуряването на достатъчно атрактивно заплащане, възможности за преквалификация и сравнително благоприятни условия на труд. Набавянето на висококвалифицирани лекари в случая не е възможен вариант. В някои страни, включително България, беше направен опит за привличане на хора, които да служат като медицински персонал, но тук той не беше достатъчен, за да компенсира големия недостиг.

Също така трябва да бъде изготвена добре обмислена нормативна уредба, която да гарантира достатъчна компенсация на хората, останали без работа заради вируса. Трябва да бъде направено същото и за фирмите, опериращи в засегнатите сектори.

Фиг. 3

През последните години темпът на инфлация е доста под възприетия като референтен от Европейската централна банка и пандемията от COVID-19 само помага тази тенденция да се затвърди. На фиг. 3 е представен темпът на инфлация, измерена чрез хармонизирания индекс на потребителските цени, за страните от Европейския съюз в периода 2009 – 2020 г. по данни на Евростат. През 2020 г. инфлацията е два пъти по-ниска в сравнение с предходната година и е 0,7 – стойност, близка до тази през 2009 г. В България е налице същата ситуация, като инфлацията е спаднала от 2,5 на 1,2% за последната година. В редица страни, като Германия, Швейцария и Ирландия, темпът на инфлация е дори отрицателен. Причина за този спад може да е спадът в търсенето на повечето стоки и услуги, както и редицата данъчни облекчения, предприети заради кризата. В някои европейски страни беше намален данъкът добавена стойност. В бъдеще инфлацията би трябвало постепенно да премине към по-благоприятни за развитие нива, но и всяка страна трябва да предприеме необходимите мерки като стимулиране на търсенето и връщането на данъците на предишните им нива.

След като разгледахме ефектите и поуците от COVID-19 върху икономиката на България и ЕС като цяло, ще направим същото и за една не по-леко засегната сфера – образованието. Икономиката и образованието винаги са били тясно свързани. Но каква е зависимостта между нивото на образование и икономиката на една държава? За пример ще сравним икономиките и образованието на България и Люксембург. Втората е държавата с най-висок БВП на човек от населението, който е повече от 2,5 пъти над средния за Ев-

ропейския съюз и около 6 пъти по-висок от този за България. Люксембург се намира на 21. място в света по качество на образованието, докато България е едва на 49. място. Качеството на образованието силно зависи от това до каква степен е развита икономиката на страната и съответно средствата, които се заделят за финансиране и подпомагане на образователната система и учащите, които от своя страна в бъдещето ще бъдат движещата сила на икономиката. Изводът е, че икономиката и образованието са взаимозависими и както следва от примера, икономически развитите страни инвестират повече в образование и съответно поддържат високи равнища на БВП на човек от населението. Означава ли това, че икономическият спад, породен от COVID-19 има пропорционален ефект в сферата на образованието и ще доведе ли това до още проблеми за икономиката в близко бъдеще?

Усилията за забавяне на разпространението на вируса чрез нефармацевтични интервенции и превантивни мерки, като социално дистанциране и самоизолация, доведоха до широко затваряне на началното, средното и висшето образование в над 100 държави, сред които и България. Към януари 2021 г. около 825 млн. учаци са засегнати поради закриване на училища в отговор на пандемията. Според данни на УНИЦЕФ в момента 23 държави прилагат затваряния в цялата страна, а 40 прилагат местни затваряния, което засяга около 47% от световната студентска популация. Също така цялата тази епидемична обстановка и „замразяването“ на образованието имат и много икономически и обществени последици, като част от тях засягат следните социални проблеми: студентски дълг, дигитално обучение, интернет, бездомност, както и достъп до грижи за деца, здравеопазване и услуги за хора с увреждания. Въздействието е по-сериозно за деца в неравностойно положение и техните семейства, причинявайки прекъснато обучение, компрометирано хранене, проблеми с грижите за децата и вследствие на това икономически разходи за семейства, които влизат в графата на безработните.

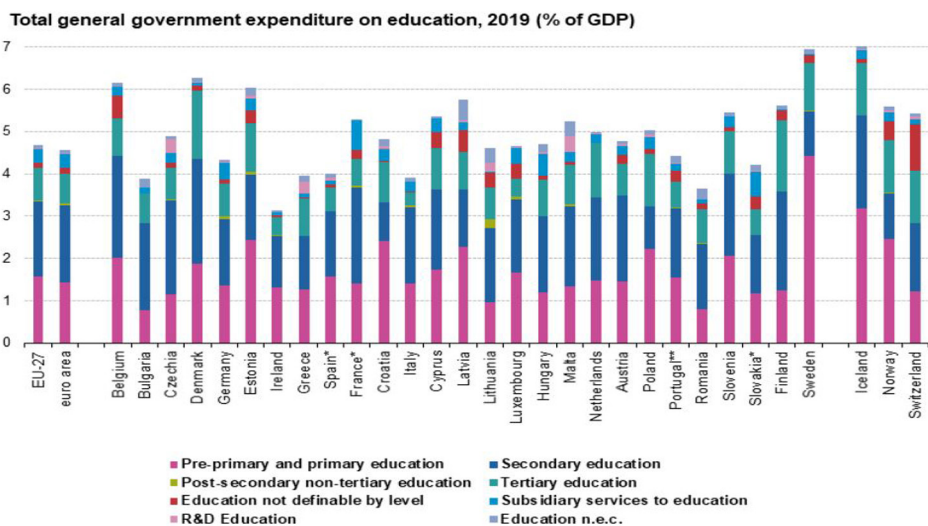
В отговор на закриването на училищата ЮНЕСКО препоръча използването на програми за дистанционно обучение и отворени образователни приложения и платформи, които училищата и учителите могат да използват, за да достигнат до учащите дистанционно и да ограничат прекъсването на образованието. По тази причина всички класове се прехвърлиха в отдалечен формат и дигиталните платформи, като Zoom, Skype, Microsoft Teams и други, станаха основни аспекти на образованието. Те са полезни и за повечето академични дейности като лекции, дискуссионни класове, представяне на проекти, колективна работа с аудиовизуални материали и комуникация на учител и ученик на персонално ниво.

Въпреки всички негативи на пандемията, има и някои поуки, които могат да се извлекат и определени мерки, които могат да бъдат взети. В крат-

косрочен план например, провеждането на обученията за повишаване компетентността на учителите за работа в онлайн среда и за работа с конкретните платформи за образование би било безкрайно полезно. В допълнение, изучаването на възможностите на тези платформи за онлайн обучение, както и на достъпните онлайн ресурси, с цел оптималната им употреба и ефективното им включване в учебния процес също е необходимо за много преподаватели. В много учебни заведения в България още в началото на епидемичната обстановка, успоредно с въвеждането на дистанционното обучение, беше предоставена и възможност за допълнителни консултации за употребата на устройствата и онлайн образователните платформи, както и възможност за консултации по преподавания учебен материал. Други мерки, които биха могли да бъдат предприети, са осигуряване на равен достъп за всички учащи до онлайн средата за обучение чрез обезпечаване и оборудване с технически средства. Поставянето на учениците в еднакви технически условия би позволило по-нататъшното прилагане на единен стандарт за провеждане на обучението и ще бъде в огромна помощ на социално по-слабите семейства. Също така, от съществено значение е възстановяването на механизмите за контрол на учителите спрямо учениците – проследяване на отсъствията и реално оценяване на усвоения учебен материал в стандартния диапазон на оценяване (Слаб – Отличен). Би следвало и да бъде направено преразглеждане на учебната програма в контекста на преподаването под дистанционна форма – редуциране на части от материала и въвеждане на повече часове за упражнения с практическа насока.

Във висшите учебни заведения в България налагането на дистанционно обучение най-вероятно е в най-голям ущърб на студентите, защото ВУЗ-овете са местата, които произвеждат висококвалифицирани кадри и там необходимостта от практически занятия е най-голяма. По тази причина професионалното обучение е възпрепятствано в огромна степен, тъй като там водещ е прекият контакт с изучаваната материя и практическото обучение. Много от преподавателите установяват демотивиращо въздействие на дистанционната форма върху студентите, които изучават специални предмети. Липсата на достъп до материална база налага ученето от видеа и клипове, заснети от преподавателите, а запознаването с материала под тази форма на видеозаписи от интернет и снимки от реалните учебници се оказва крайно недостатъчно да посрещне нуждите от практическо прилагане на знанията и уменията на голяма част от бакалаврите. Също така, студентската мобилност е силно повлияна от пандемията от COVID-19. Възможността на учащите във висши учебни заведения да се записват в програми за размяна на студенти в чуждестранни държави намалява драстично. Така те губят шанса си да се докоснат до друга култура и перспективите си за работа на чуждестранен икономически пазар.

От гореспоменатите факти достигаме до извода, че за да се стабилизира нивото на образованието в България, а и по света, било то дигитално или не, е необходима солидна инвестиция в него. На фиг. 4 можем да видим колко от правителствените разходи на дадените държави (сред които е и България) са направени за образователните им системи.

Фиг. 4

Данните са взети от Евростат и са актуални за 2019 г. Показани са правителствените разходи за различните степени на образование като процент от brutния вътрешен продукт на дадената държава членка и много често именно този показател ни подсказва колко ангажирано е правителството да развива умения и компетенции. Вижда се, че разходите на всяка държава са в интервала от 3% до 7% от БВП, като за България приблизителният размер е 4%. Също така самите разходи са разделени по групи според това за кое ниво на образование са направени (основно, средно, висше и т.н.). За съжаление все още в Евростат, както в Националния статистически институт няма официални данни за тези правителствени разходи през 2020 г. Съответно единствено можем да правим прогнози за точния процент от БВП, който е бил разпределен за образователната ни система, но очакванията са да няма големи изменения. Това е така, защото, от една страна, целият процес на онлайн обучение би имал нужда от технически средства и ресурси и би следвало да бъде направен допълнителен разход както за закупуването на необходимите техники, така и за обучението на учителите и преподаващите, но, от друга страна, намалената физическа употреба на материалната

база и текущите ресурси (ел. енергия, вода и т.н.), с които разполагат учебните заведения, следва да компенсира тези разходи. В допълнение, през последната година, по време на епидемичната обстановка, огромна част от правителствените разходи са насочени към друг сектор, а именно здравеопазването, и по тази причина образователната система остава в определена степен на заден план.

Главната поука, която можем да изведем е, че инвестициите в образование трябва да са съществена част от политиката на всяка държава, защото точно тези инвестиции стимулират икономическия растеж и производителността и подобряват иновациите и конкурентоспособността на икономиката. Докато фискалната и паричната политика могат да противодействат на неблагоприятните последици от кризата и пандемията в краткосрочен план, то инвестициите в образованието са необходима структурна мярка за справяне с дългосрочното въздействие върху безработицата. Натрупването на човешки капитал не само може да намали натиска върху пазара на труда по време на икономическа криза, но и може да компенсира прогнозираното свиване на работната сила в европейските икономики.

Използвана литература

<https://ec.europa.eu> .

<https://www.nsi.bg> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/> .

Макроикономически промени и тенденции в българската икономика и образование от пандемията от COVID-19

Валерия Кирилова Арабаджиева

спец. Икономика и финанси (френска програма), II курс

Мария Веселинова Гречко

спец. Икономика и финанси (френска програма), II курс

Моника Деанова Делчева

спец. Икономика и финанси (френска програма), II курс

Пандемията, причинена от COVID-19, ще остави неприятен спомен в съзнанието на хората по целия свят. Не бяхме подготвени за появата на този вирус, който представлява предизвикателство в икономически, социален и здравен аспект. Вирусът взе милиони жертви по цял свят, много хора загубиха работата си и голям брой от бизнесите претърпяха фалит. От друга страна обаче, историята показва, че глобалните пандемии оказват съществена роля за развитието на човечеството. Неочакваната кризисна ситуация даде възможност за интензифицирането на дигиталните процеси. На път сме да реализираме на практика Технология 4.0.

Към днешна дата в България вирусът е засегнал над 410 000 души. За да се ограничи разпространението му, българските управляващи въведоха извънредно положение на 13 март 2020 г., което продължава и към настоящия момент, а очакванията ни са, че може да продължи и занапред.

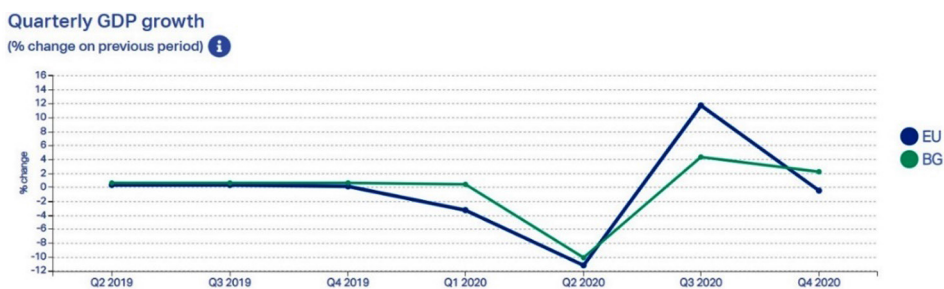
България претърпя ред неблагоприятни икономически последици от кризата с COVID-19. Правителството предприе мерки за безвъзмездна подкрепа на бизнесите, сред които са:

- *Мярка 60/40* – целта е да бъдат осигурени финансови средства на работодателите от почти всички икономически сектори, които да покрият 60% от осигурителния доход и осигурителните вноски на служителите.

- *Оперативна програма „Иновации и конкурентоспособност“* – предоставят се безвъзмездни финансови средства в подкрепа на микро- и малки предприятия.
- *„Заетост за теб“* – работодатели от всички икономически сектори, с изключение на селското стопанство, могат да наемат безработни. Финансирането е по програма „Развитие на човешките ресурси“.

На 17 декември 2020 г. Евростат пусна интерактивно статистическо табло за управление на възстановяването от COVID-19. В него са представени месечни и тримесечни статистически данни, които показват развитието на държавите членки на ЕС по време на кризата. Таблото включва 20 различни икономически показатели, които се актуализират всеки месец. Идеята на този проект е, базирайки се на обективни и актуални данни, политиките да успеят да предприемат адекватни и навременни действия, които да помогнат в борбата срещу кризата. Данните се изразяват като процентна промяна на текущото тримесечие в сравнение с предходното тримесечие.

На фиг. 1 са показани измененията в растежа на БВП. След началото на пандемията, през второто тримесечие на 2020 г., БВП на България бележи рязък спад от -10,1%. През третото тримесечие се наблюдава увеличение на БВП с 4,3%, а през четвъртото тримесечие увеличението на БВП възлиза на 2,2%.

Фиг. 1. Тримесечен ръст на БВП

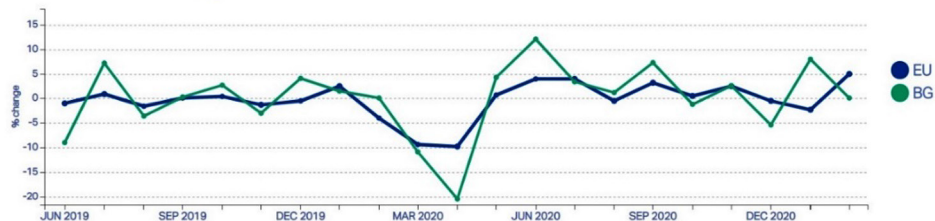
Предвид наблюденията ни на настоящата ситуация, очакванията ни са стойността на БВП да нараства, тъй като вече са в сила възстановителните мерки за повечето бизнеси в страната.

Фиг. 2 показва процентното изменение на вноса на стоки в страната. Преди началото на пандемията се забелязва относителна стабилност, но през март 2020 г. вносът бележи рязък спад от -10,9%, като през април същата година вносът достига най-ниската си точка (-20,5%). След това постепенно започва да се повишава и през юни вносът достига растеж от 12,1%. В края на годината растежът отново е отрицателен. През януари 2021 г. се

наблюдава прираст от 8%, последван от спад през февруари до 0,1%.

Imports of goods

(% change on previous period) ⓘ

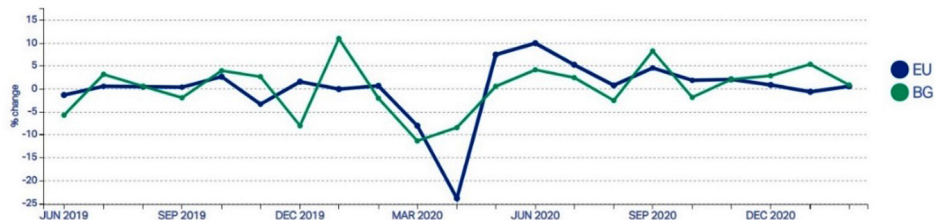
Фиг. 2. Внос на стоки

Резките колебания на вноса у нас са породени от наложените ограничителни мерки в страните, които са сред най-големите износители в света. Цените на доставките се вдигнаха, количеството произведена продукция намалѐ.

На фиг. 3 е изобразено процентното изменение на износа на стоки по тримесечия. Подобно на вноса, през първото тримесечие на 2020 г. износът остава сравнително постоянен (10,9%). През март износът достига най-ниската си точка (-11,4%). През второто и третото тримесечие се наблюдава постепенен растеж на износа на стоки, като през септември 2020 г. износът бележи растеж от 8,2%. През четвъртото тримесечие отново се наблюдава спад, като към края на декември 2020 г. растежът на износа възлиза на 2,8%.

Exports of goods

(% change on previous period) ⓘ

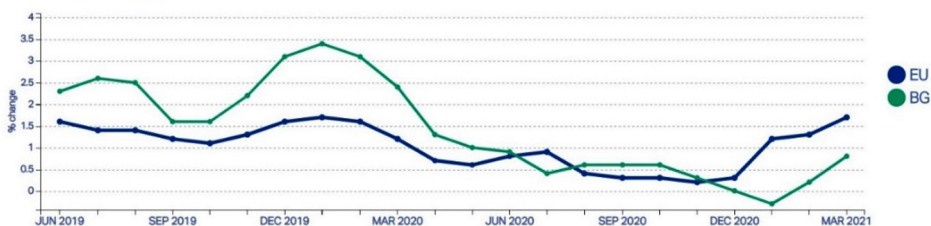
Фиг. 3. Износ на стоки

По последни данни от февруари 2021 г. растежът на износа е 0,8%.

В началото на 2020 г. инфлацията в България се равнява на 2,5%. С настъпването на пандемията се забелязва почти постоянен спад (фиг. 4), като през януари 2021 г. темпът на инфлация достига най-ниската си точка за разглеждания период. След това постепенно започва да се увеличава.

Annual inflation rate

(annual rate of change)

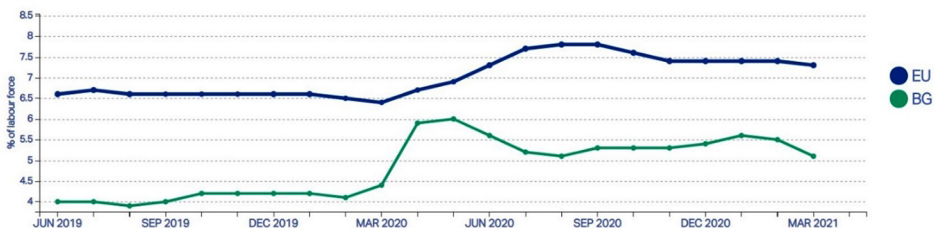
Фиг. 4. Годишна инфлация

Очакванията ни са ценовото равнище да остане непроменено и да няма резки промени в нивото на инфлацията.

По правило инфлацията и безработицата са в обратнопропорционална зависимост (крива на Филипс). Фиг. 5 показва, че с настъпването на пандемията безработицата рязко се увеличава. След отпускането на някои от ограниченията през летните месеци на 2020 г. нивото на безработица спада и остава относително постоянно до настоящия момент.

Monthly unemployment rate

(% of labour force aged 15-74)

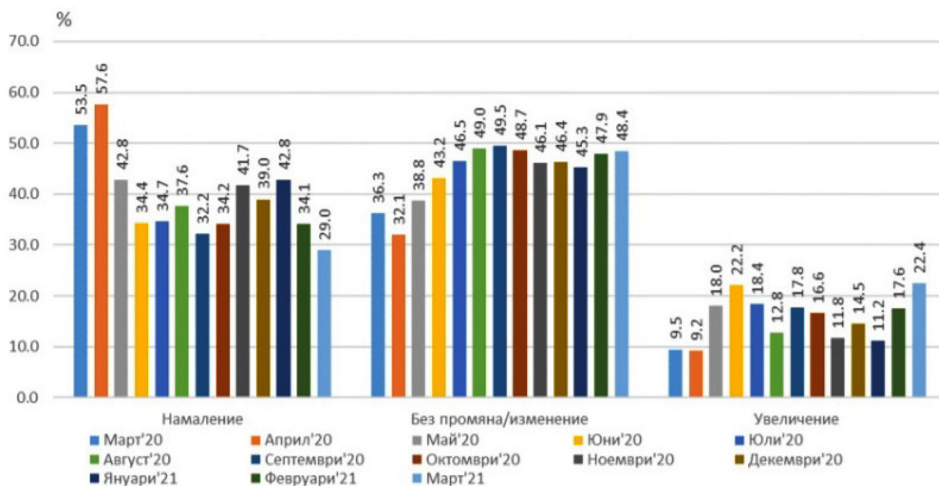
Фиг. 5. Месечен растеж на безработицата

Нашите очаквания са, че вследствие на въведените мерки за подпомагане на бизнеса, безработицата ще възвърне стойностите си преди кризата.

Националният статистически институт провежда бизнес анкета между нефинансовите предприятия в България. Целта на това изследване е да се предостави ясна информация за ефекта от кризата COVID-19 върху най-загнетите сектори на българската икономика.

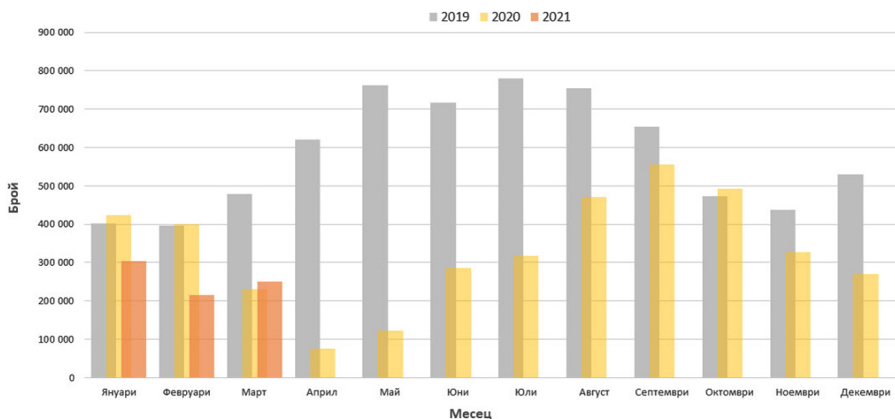
Фиг. 6 показва измененията в приходите от продажби на стоки и услуги сред нефинансовите предприятия за периода от началото на пандемията през март 2020 до март 2021 г. 57,6% от анкетираните предприятия декларират, че са усетили най-висок спад в приходите от продажби през април 2020 г., като през следващите летни месеци тенденцията е, че те започват

да се увеличават. След обявяването на втори национален локдаун през ноември 41,7% от анкетираните посочват, че е налице намаление на приходите от продажби. Последните данни за март 2021 г. показват, че приходите намаляват при 29% от нефинансовите предприятия. През март 2021 г. се наблюдава увеличение на приходите от продажби при най-висок процент от анкетираните от началото на кризата, възлизащ на 22,4%. Процентът от респондентите, които са посочили, че приходите им са останали непроменени, проявява тенденция да се увеличава за разглеждания период, като през септември 2020 г. той достига най-високото си равнище от 49,5%, а през март 2021 г. е 48,4%.

Фиг. 6. Изменения в приходите от продажби при нефинансовите предприятия

Транспортният сектор също е силно засегнат от наложените ограничения. За разлика от април 2019 г., през април 2020 г. броят на българските граждани, пътували в чужбина, е спаднал от над 600 000 до по-малко от 100 000 (фиг. 7). От началото на май се забелязва постепенно покачване, последвано от лек спад през зимния сезон.

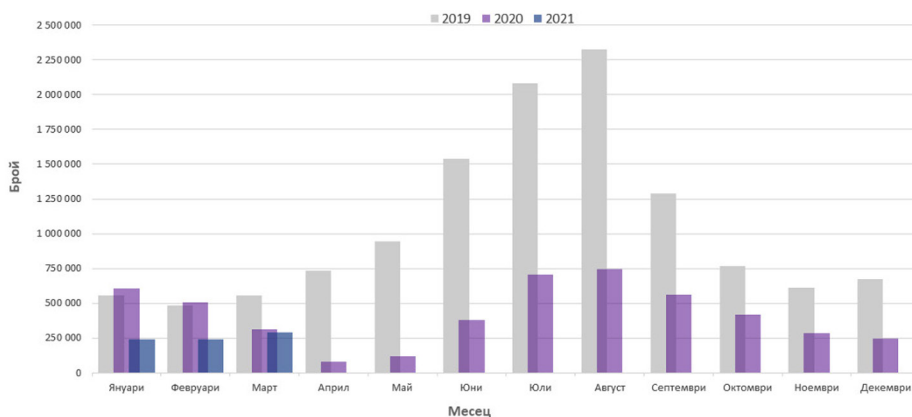

Забележка:
1. Повече статистически данни: <https://infostat.nsi.bg>

Фиг. 7. Пътувания на граждани в чужбина по месеци за периода 2019–2021 г.

Броят на чужденците, посетили страната през 2020 г., бележи рязък спад в сравнение с 2019 г., както е изобразено на фиг. 8. През летния сезон на 2020 г. броят на туристите у нас се увеличава, но не достига равнището от предходната година.

Забележка:
1. Считано от месец Април 2020 г. данните се предоставят от Министерство на външните работи.
2. Повече статистически данни: <https://infostat.nsi.bg>

Фиг. 8. Посещения на чужденци в Република България по месеци за периода 2019–2021 г.

Пандемията от COVID-19 оказва силно негативно влияние и на фармацевтичния сектор в България. През януари 2021 г. Health PR и „Индекс на болниците“ провеждат проучване сред 25 от най-големите производители от фармацевтичния бизнес и търговци на едро с медикаменти на нашата територия. Изследването сочи, че през 2020 г. работният процес във фар-

мацевтичната сфера е претърпял ускорена дигитализация, като 84% от анкетираните са на мнение, че кризата е оказала съществено влияние върху дейността им, а останалите 16% смятат, че тя е повлияла само донякъде. Най-големи промени са настъпили в работата на компаниите с медицинските специалисти, според 92% от респондентите. Що се отнася до процеса на организация вътре във фирмите, 76% от компаниите декларират, че са преминали към ротационен принцип на работа, а 16% са започнали да работят дистанционно. Почти половината от участниците в проучването са на мнение, че пандемията оказва негативен ефект и върху приходите на сектора.

Здравната криза повлиява и върху навлизането на нови медикаменти в страната. Докато 52% от респондентите са спазили сроковете си за пускане на нови лекарства на местния пазар, 32% от всички участници в проучването заявяват, че са забавили пускането на медикаменти с до 6 месеца, а 8% са го забавили с над половин година. Съществуват и други 8% от анкетираните, които посочват, че пускането на нови лекарства на българския пазар ще се случи едва след края на пандемията.

Посещенията при медицинските лица също са масово редуцирани, като най-съществено намаление на визитите се наблюдава в болниците и при общопрактикуващите лекари. За сметка на това обаче фармацевтичните компании налагат други форми на контакт, като 88% от респондентите заявяват, че са преминали към виртуални срещи със своите лекари.

Производителите и търговците от фармацевтичния бизнес в страната възнамеряват да запазят в бъдеще някои от промените, които здравната криза предизвика в дейността им. Повече от половината анкетираните не мислят да прекъсват употребата на дигиталните средства за комуникация и след пандемията и планират да запазят възможността за дистанционен начин на работа.

През 2017 г. беше разработена стратегия за участието на България в Четвъртата индустриална революция – „Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0)“. Пандемията от COVID-19 ускори процеса на дигитализация както в икономиката, така и в образованието. Много от заетите лица в страната бяха принудени от обстоятелствата бързо да заменят обичайния си начин на работа с „home office“.

Образованието е друг важен елемент, който е до голяма степен засегнат от пандемията. С обявяването на извънредно положение всички учебни заведения в страната, а и по света, затвориха врати. Започвайки от най-малките деца в детските градини и стигайки до студентите във висшите учебни заведения, всички трябваше бързо да се приспособят към новия начин на обучение в електронна среда. До настоящия момент голяма част от образователните курсове продължават да се извършват онлайн, като има очаквания дистанционното обучение да се превърне в „новото нормално“. За

няколко седмици дигиталното образование претърпя повече промени, отколкото някога изобщо (Образование 4.0).

Впоследствие се разкриха позитивните и негативните ефекти от този тип образователен процес.

Позитивите се изразяват в спестяването на два важни ресурса – време и пари. Спестеното време от пътуване можем да посветим на други занимания, чрез които можем да се самоусъвършенстваме.

Негативните последици доминират над позитивните. Един от минусите се състои в това, че изгубихме много важна част от нашия социален живот – реалната комуникация с околните. Истинското общуване беше заменено от дигиталния образ на човека срещу нас, който ни се предоставя от малкия екран. Проучване на УНИЦЕФ показва, че вследствие на социалната изолация половината от всички ученици в страната са се почувствали депресирани, самотни и несигурни в себе си. Освен за липсата на реален контакт, пандемията може да се разглежда и като причина за задълбочаването на пропуските в обучението. Много от учениците губят мотивацията и желанието си да участват в учебния процес. Често присъствията в онлайн часовете не се проследяват от преподавателите и това създава предпоставка за масови отсъствия от учебните занятия.

Настоящата криза повдигна още един важен въпрос – проблема за социалните неравенства в обществото. Според данни, предоставени от УНИЦЕФ, всеки трети ученик не успява да се включи в дистанционното обучение поради липсата на достъп до дигитални устройства или интернет. Това също води до масово изоставане от учебния материал, касаещо голяма част от обществото в училищна възраст.

Друг неблагоприятен резултат от дистанционното обучение е влошеният здравен статус на ученици и учители. Многобройните часове, прекарани пред екрана, оказват влияние както върху зрението, така и върху двигателната активност.

Подобно на икономиката, и образованието беше изправено пред предизвикателството за внедряването на нови технологии и софтуери в учебния процес. Макар че от доста време насам са налични онлайн платформи за дистанционно обучение, преподавателите не бяха изцяло подготвени за такъв тип образование. Наложих се бърза адаптация към новия начин на работа в електронна среда, както и провеждане на обучение за използване на онлайн ресурсите.

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) изготви доклад, в който са представени четири възможни сценария за образованието в бъдеще:

- *Разширено традиционно образование* – образователните държавни институции ще запазят влиянието си, а технологиите ще продължат

да се внедряват в учебния процес като допълнение към традиционното образование, както досега.

- *Аутсорсинг образование* – традиционните училища постепенно ще започнат да губят позицията си, докато изцяло ще изчезнат. Технологиите ще се развият по революционен начин, така че на всеки ученик ще може да се предоставя собствена програма за обучение.
- *Училищата като образователни хъбове* – училищата ще запазят своето влияние, но ще претърпят големи промени. Ще се обърне внимание на разнообразието и експериментирането, като се очаква образованието да стане по-гъвкаво и социално ангажирано.
- *Образование навсякъде* – образователният процес ще започне да се осъществява „навсякъде и по всяко време“. Дигиталните технологии ще станат основен източник на информация, на който обществото ще разчита напълно.

ЮНЕСКО събира експерти от цял свят при изготвянето на специален доклад, в който са представени девет направления, към които трябва да се насочи образователната система, за да успее да преодолее последиците от пандемията. Поставя се акцент върху използването на дигиталните технологии, като приоритет е в бъдеще да се използват безплатни и отворени дигитални платформи за образование, които да бъдат достъпни за всички учители и ученици по цял свят. Други теми, върху които експертите обръщат внимание, са свързани със значението на учителската професия, засилената обществена ангажираност към образованието като всеобщо добро, участието и правата на учениците в образователния процес.

Експерти от Харвард считат, че съвсем скоро цялата структура на образованието, което познаваме, ще се промени. След настоящата криза става ясно, че ролята на учителя е незаменим елемент от училищната общност. „Учителите са хората, които създават бъдещите умове на нацията“. Очакванията са, че в бъдеще учениците ще се посвещават в изучаването на все повече предмети, които са тясно свързани с техните лични желания за специализация. В образователната система ще продължат да се интегрират все повече нови технологии, които за момента дори не можем да си представим. Харвардските специалисти са на мнение, че технологиите са тези, които винаги трябва да се използват в услуга на човешките цели и интереси, а не обратното.

Както вече споменахме, има множество предприети мерки за справяне с кризата от COVID-19, които да помогнат на икономиката и образованието. Относно икономиката не смятаме, че взетите мерки са напълно полезни. Особено като става дума за директната финансова помощ, осигурявана от Българската банка за развитие. Според проучване на Алфа рисърч над 60% от анкетиранияте предпочитат да се подобрят условията за бизнес в страната, а само 30% са на мнение, че финансовата подкрепа е ефективна. Ние също

смятаме, че отлагането на данъци, осигуровки и всякакви държавни плащания биха били много по-полezni от това да се отпускат определени суми по неопределени критерии, тъй като въпросните суми, след предоставянето им, отново отиват в държавната хазна под формата на данъчни задължения. Що се отнася до мярката 60/40, не всеки може да се възползва от нея, понеже не разполага с необходимите финанси да го направи. Тази програма по-скоро е предвидена за големи бизнеси, които генерират повече приходи.

Друг начин за подобряване на състоянието на бизнеса у нас е стимулирането на работниците и тяхната ангажираност. Такъв вариант е ангажирането на служителите с резултати от решения, които вземат относно работата в предприятието.

Както стана ясно, при дистанционното обучение има множество пропуски, за които бихме могли да намерим решение. Липсата на онлайн ресурси може да бъде запълнена чрез трансформиране на учебната литература в дигитални копия. Ненавременната подготовка на преподавателите може да се избегне, осъществявайки актуално и редовно обучение. Важно е наличието както на широко разпространена и стабилна интернет мрежа, така и на усъвършенствани онлайн платформи, чрез които да се провежда интерактивно обучение с включени камери. По този начин ще се постигне по-интензивно участие на учениците. Тъй като не всички домакинства разполагат с дигитални устройства, държавата трябва да им ги осигури.

Можем да заключим, че пандемията от COVID-19 остави трайни последици както върху здравето на хората, така и върху различните сектори в икономиката. За сметка на това обаче множество процеси и дейности претърпяха трансформация. Тъй като тенденцията е към подобряване на състоянието на населението, гледаме с надежда към бъдещето!

Използвана литература

<https://coronavirus.bg> .

<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/recovery-dashboard/> .

<https://www.nsi.bg> .

<https://www.bnb.bg/index.htm> .

<https://www.investor.bg/ikonomika-i-politika/332/a/pandemiiata-e-zabavila-navlizaneto-na-novilekarstva-u-nas-321162/> .

<https://www.mi.government.bg/bg/themes/koncepciya-za-cifrova-transformaciya-na-balgarskata-industriya-industriya-4-0-1862-468.html> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/> .

<https://www.weforum.org/agenda/2021/01/future-of-education-4-scenarios/> .

https://en.unesco.org/sites/default/files/education_in_a_post-covid_world-nine_ideas_for_public_action.pdf .

<https://www.gse.harvard.edu/news/20/12/what-future-education-looks-here> .

<https://bnt.bg/news/koi-e-uspeshniyat-model-na-partnyorstvo-mezhdu-malkiya-i-sreden-biznes-i-darzhavata-295279news.html> .

Национални и наднационални икономически и социални ефекти от пандемията от COVID-19

Андреана Георгиева Станева

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Евелин Константинова Стоянова

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Златина Минчева Танева

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Лилия Валентинова Атанасова

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Пандемията COVID-19 промени ежедневието на всички хора по един или друг начин. Освен с опасността от заразата, хората трябваше да свикнат и с новия начин на живот. През декември 2019 г. започвайки от Ухан, Китай, COVID-19 бързо се разпространи в целия свят. 2020 г. започна със затваряне на детски заведения, предприятия, учредения и други.

В различните държави се наложиха множество мерки за справяне с вируса. Общото беше, че хората трябваше да останат по домовете си. Сферите, които позволяваха работа в онлайн среда, отвориха своите „хоум офиси“. Официалните срещи и бизнес пътуванията се замениха от срещи пред екран.

Освен бизнеса бяха затворени и яслите, детските градини, училищата, университетите и колежаите. Вследствие на това, деца, ученици и студенти се прибраха по домовете си.

Пандемията COVID-19 има своите положителни и отрицателни последиствия. Промените в живота на хората доведоха до промени в системите на здравеопазването и образованието, бизнесите и цялата световна икономика, психическото състояние на хората и социалния им живот.

Ще разгледаме по-подробно как вирусът се отрази на икономиката и образованието в национален, европейски и световен мащаб.

Ефект върху икономиката в световен мащаб

Пандемията от коронавирус е достигнала до почти всяка държава в света, а последиците, които оставя след себе си засягат световните икономики, както в микро-, така и в макроикономически план.

При пазарните индекси Дау Джоунс, FTSE и Nikkei се получава рязък спад в резултат на увеличението на случаите с коронавирус през първите месеци на пандемията. Индексът FTSE пада с 14,3% през 2020 г., което води до най-лошото му представяне от 2008 г. насам. В отговор централните банки в много от държавите намаляват лихвените проценти, което позволява по-изгодно кредитиране и насърчава правенето на по-високи разходи, за да се стимулира икономиката.

Друга последица от пандемията е повишаването на безработицата. В Съединените американски щати безработицата през 2020 г. достига до 8,9% (с 5,2% по-висока отколкото през 2019 г.), което слага края на десетилетие от увеличаване на работните места. Милиони служители, предимно от сферата на туризма и хотелиерството, са включвани в програми на правителството за задържане на работните места, тъй като тези сфери са в почти пълна застой. Някои експерти твърдят, че до пълното възстановяване на равнището на безработица може да минат години.

Една от най-засегнатите сфери е туризмът. Спирането на пътуванията и страхът, който се поражда у обществото водят до отказване на бизнес пътувания и почивки. Тъй като нови щамове на вируса се откриват през последните месеци, това довежда до увеличаване на рестрикциите, които държавите налагат спрямо посещаването и пътуването.

Ефект върху икономиката на Европейския съюз

Въпреки че коронавирусът е неочаквано явление, бързото му разпространение налага взимането на експедитивни мерки, които оказват значително влияние върху икономиката на държавите на Европейския съюз. Пандемията засяга всяка държава без изключения, като влиянието върху икономиката се изразява в различни икономически шокове на търсенето и на предлагането, както и на финансирането и всички парични средства. Държавите членки на Европейския съюз са на различно ниво на развитие, което от своя страна оказва влияние върху степента на засегнатост от гло-

балната пандемия. Общите характеристики обаче са свързани със застой в живота и бизнеса, водещи до недостиг на средства и трудно възстановяване на бизнеса.

Най-очевиден признак за отрицателното влияние на COVID-19 върху европейската икономика е спадът на БВП за ЕС (за първата четвърт от годината), който спрямо същия период на предходната година е -1,7%. Бързоразпространяващият се вирус успява да засегне негативно почти всяка професия. Европейският съюз от своя страна има за цел подсигурирането на работата и подкрепянето на бизнеса, тъй като за да бъде успешно преминаването през кризата, е необходимо да се защитят критичните сектори на икономиката. Влиянието върху трудовата заетост се изразява в покачването на безработицата, като са засегнати над 1,1 млн. работни места, поради затварянето на компаниите, които са ги осигурявали. За периода от юли до септември 2020 г. безработицата за целия Европейски съюз е 7,8%, а за еврозоната е 8,7%. Глобалната пандемия засяга и търговията между държавите – членки на ЕС, а най-забележителен спад (с 38%) има при енергийните продукти. При разходите за потребление също се наблюдава голям спад в началото на пандемията, като за Германия, Италия, Испания и Франция той е от порядъка на 50–60%. Икономическата ситуация в тези държави обаче бързо се подобрява през следващата част от годината.

Влиянието на COVID-19 обаче не е само отрицателно. Благодарение на пандемията хората започват да водят по-рационален живот – работа от вкъщи, онлайн и безконтактни плащания, като за Испания те са се увеличили с 79%, а за Франция покачването е с 74%.

Ефект върху икономиката на България

Кризата, породена от COVID-19, причини сериозни удари на българската икономика. Едно доказателство за това се явява динамиката на брутния вътрешен продукт на страната за 2020 г. – по текущи цени той се равнява на 118 605 млн. лв., докато за 2019 г. той възлиза на 119 772 млн. лв. (реален спад от 4,2% по предварителни данни). Друг показател е брутният вътрешен продукт на човек от населението – през 2019 г. той се равнява на 8780 евро на човек, а през 2020 г. пада на 8750 евро по предварителни данни. Износът и вносът на стоки и услуги през 2020 г. също претърпяват спад – те се равняват на 34 042,7 млн. евро по предварителни данни, което е най-ниската стойност за този показател от 2017 г. насам.

Сериозен проблем, поставен пред икономиката ни, е проблемът с безработицата. През четвъртото тримесечие на 2020 г. процентът безработни лица е 5,3%, което в сравнение със същия период през 2019 г. показва по-

вишение с 1,2%. Това изменение се дължи главно на населението, което е било заето в сектора на услугите и по-специфично – в сферата на туризма. За да се направи съпоставка с предишни години, разходите за туристически пътувания се равняват на 1 156 933 хил. лв., което е най-ниската им стойност от 2016 г. насам. През 2019 г. тези разходи възлизат на 2 089 994 хил. лв.

Други последици от пандемията са сривовете в продажбите, увеличаване на задлъжнялостта, шокът върху предлагането, спадовете в инвестициите и производителността, както и по-малкото транспортни доставки. Всички тези последствия от COVID-19 ще бъдат трудни за преодоляване както в България, така и в целия свят.

Ефект върху образованието в световен мащаб

Пандемията, причинена от вируса COVID-19, предизвика загуби от страна на образованието не само в национален, но и в глобален мащаб. Според данни на ООН към април 2020 г. учащите, засегнати от пандемията достигат 94%, което наброява 1,58 млрд. души.

Една причина за това е намаляването на финансирането за образование в различните страни по света поради намаляване размера на данъчните приходи вследствие на въвеждането на извънредни мерки за борба с вируса по целия свят. През 2017 г. правителствата на страните членки на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие отделят средно 11% от държавните си разходи за сектора на образованието (Шлайхер, 2020). Друга причина е отсъствието на учениците от класните стаи или т. нар. домашно обучение, които варират от страна за страна. Пример за това е фактът, че до края на март 2020 г. всички страни членки на ОИСР¹ затварят образователните институции на своите територии. Всичко това довежда до редица проблеми – от намаляване на усвоените учебни материали и умения, спад в младежките обмени с цел обучение до изцяло отпадане от образователната система (ЮНЕСКО предполага, че броят учащи, който ще отпадне или няма да има достъп до образования поради COVID-19 достига 23,8 млн. души). Националната академия на науките на САЩ например докладва за 3,16% среден спад в тестови резултати сред ученици на възраст от 8 до 11 години в Нидерландия.

Подобни проблеми биха довели до тежки последици не само за образованието, но и за икономиката – емпирично установена е положителната взаимовръзка между нивото на образование и спечеления доход на инди-

---

¹ ОИСР – Организация за икономическо сътрудничество и развитие.

вид. Проучване, проведено от ОИСР², сочи, че за всяка година на обучение индивидуалният доход в САЩ се повишава с 11,1%.

Ефект върху образованието на Европейския съюз

Преминаването от присъствено в дистанционно обучение не е лесно за никого. В началото на пандемията много от учениците са принудени да не присъстват на учебни занятия, защото образователните системи не успяват да организират толкова бързо платформите за обучение. Ситуацията със студентите е малко по-различна. Част от университетите и колежите имат частично разработени платформи (създадени за улеснение при присъственото обучение).

Достъпът до интернет се оказва пречка за не малка част от населението. Дори държавите членки на Европейския съюз не могат да заявят, че всеки учащ на тяхната територия има достъп до интернет. Това потвърждава твърдението, че онлайн обучението е проблем за хората дори и на европейско ниво.

В Португалия националната телевизия предава уроци по различните предмети за различните класове. По този начин се опитват да помогнат на учениците, които нямат достъп до интернет или не разполагат с необходимите устройства.

Нидерландското правителство отделя 2.5 млн. за закупуването на лаптопи за общо и професионално обучаващите се ученици, които нямат подходящите устройства в домовете си.

За да избегнат некачественото образование в начален и след начален етап, в Ирландия предоставят съвети и практически ресурси на училищата и учителите.

Изследване в Германия през 2020 г. показва, че учениците обръщат все по-малко внимание на училището и прекарват по-голямата част от времето си пред телевизора, мобилните телефони и компютърните игри.

Ефект върху образованието на България

Неочакваната поява на глобалната пандемия първоначално представлява голяма пречка за образованието, като през март 2020 г. са затворени всички детски градини и училища. Това оказва влияние върху над 700 000 деца. Въвеждането на онлайн обучение в България е временно решение

---

² OECD Survey of Adult Skills.

на проблема, но ефективността от преподавателските методи намалява драстично. Онлайн обучението, което се изразява в стоене у дома, влияе и върху родителите, тъй като над 40% изпитват трудност да посещават работното си място поради липса на човек, който да полага грижи за детето. Над 50 000 ученици изостават с материала, който се учи, а основен проблем за държавата е липсата на устройства, които да се ползват. 8,3% от учениците не извяват желание за участие в час. Увеличаването на броя ученици, които се представят по-зле от преди, представлява тревога за учителите, които смятат, че положението само ще се влошава. Един от най-важните аспекти, свързани с образованието, е душевното здраве на децата, които в изолацията се чувстват самотни и несигурни. Разбира се, рязката промяна в целия процес на обучение също играе роля в това. Онлайн обучението спестява време и ресурси, но възможността за възникване на проблеми е голяма.

Заклучение

Пандемията, предизвикана от вирусът COVID-19 е заразила над 160 милиона души към 17.05.2021 г. и се е разпространила в над 210 държави и територии по света.

Мерките, които държавите приемат, оказват сериозно влияние върху досегашния начин на живот и ежедневието на хората.

Разработката разглежда как „новите условия на живот“ оставят своите последици върху икономиката и образованието на национално, европейско и световно равнище. Сериозният отпечатък, който пандемията поставя върху света, се отразява на икономическите показатели като брутният вътрешен продукт и пазарните индекси. Ще отнеме години този отпечатък да бъде заличен и показателите да се върнат на нивото преди „идването“ на заразата.

Посещаемостта в учебните часове и интересът на обучаващите се спада поради онлайн обстановката. Участието в занятията се свързва с правене на разходи за осигуряване на устройства и интернет, което увеличава разходите в бюджетите. Технологиите се оказват водещи, особено дигиталните платформи, тъй като са основни за поддържането на образователните, а и бизнес, връзките. Необходимо е институциите да осигурят високо ниво на технологиите, като ги надграждат и усъвършенстват, за да отговарят на конкретните нужди.

Пандемията не беше очаквана и удари тежко икономиката и образованието на различни нива. Въпреки това, трябва да открием и някои позитиви в ситуацията. Можем да я приемем като възможност да спрем, анализираме и обмислим действията си по намаляване размера на въздействието, което

вирусът оказва, като преразгледаме възгледите си за досегашните икономика и образование, а и начина на живот като цяло.

Използвана литература

- Hanushek, E. A., Woessmann, L. The Economic Impacts of Learning Losses., September 2020.
- Jones, L., Palumbo, D., Brown, D. Coronavirus: How the pandemic has changed the world economy., January 24, 2021.
- Szmigiera, M. Impact of the coronavirus pandemic on the global economy. – Statistics & Facts, Szmigiera, M., May 7, 2021.
- https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_pc&lang=en .
- https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_exi&lang=en .
- https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfqs_urgan&lang=en .
- <https://bgeconomist.bg/wp-content/uploads/2021/02/Doklad-Makроефекти-от-COVID-19-B.-Йоцов.pdf> .
- <https://data.europa.eu/en/impact-studies/covid-19/education-during-covid-19-moving-towards-e-learning> .
- <https://www.ecepa.eu/the-impact-of-covid-19-on-schools-in-europe/> .
- https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/jobs-and-economy-during-coronavirus-pandemic_en .
- <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11563071/2-30042021-BP-EN.pdf/bf5d61eb-d36f-7fb4-97c8-a9ac2ae134cc?t=1619776447550> .
- https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=802 .
- https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=1169 .
- <https://n26.com/en-eu/blog/how-COVID-19-has-impacted-the-european-economy> .
- <https://www.nsi.bg/bg/content/2206/бвп-производствен-метод-национално-ниво> .
- <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf> .
- <https://www.oecd.org/education/the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf> .
- <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/876ce591-87a0-11eb-ac4c-01aa75ed71a1/language-en> .
- <https://www.pnas.org/content/118/17/e2022376118> .
- <https://www.unicef.org/eca/rapid-assessment-COVID-19-impact-education-bulgaria> .
- https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf .

Инфлацията в България в условията на пандемията от COVID-19

Боряна Пламенова Богданова

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Мария Здравкова Цолова

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Мирела Стоилова Дрянкова

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Живеем в безпрецедентни времена, които се характеризират с динамика и несигурност, пораждащи нужда от бърза адаптация както на домакинствата, така и на бизнесите. Ще запомним кризата с няколко ключови момента – затворени ресторанти и секторна безработица, инвестиции на фондовите пазари, работа вкъщи и дигитализация на бизнеса, които можем да обобщим като една колосална промяна в начина на живот на всеки един от нас. Като малка отворена икономика, България няма как да остане безразлична към световните икономически настроения, породени от COVID-кризата.

Шокът от неспособността да извършим елементарните задачи за деня, като това да отидем до магазина, оказва влияние на цените на потребителските стоки в началото на кризата. С разхлабването на мерките и по-оптимистичната нагласа на българите към бъдещата социална ситуация се ускорява и темпът на инфлацията, продиктувана от повишената консумация спрямо минали периоди. И не на последно място, колкото и благоприятен показател да е повишеното търсене, обезценяването на валутата, до което води то, изправя обикновения човек пред избор – да остави инфлацията да промени стойността на парите му или да ги видоизмени от статични банкови депозити в осъществени инвестиционни възможности.

Заради COVID-19 кризата голяма част от населението на земята съкрати своето потребление, което неминуемо доведе до намаляване на световна-

та инфлация. При този извод можем да се позовем на макроикономическия модел „Кейнсиански кръст“.

Това е случаят и в България, която като почти всички държави в света е силно зависима от глобалната верига на доставките. Коронавирусът успя да докаже колко е „чуплива“ тя и каква е лошата страна на глобализацията, защото, когато в една страна възникне икономически проблем, той бързо успява да засегне целия свят.

Ако се фокусираме върху българската реалност, данните на Националния статистически институт сочат, че през 2020 г. цените в страната нарастват средно с 1.7% при 3.1% през предходната година. Трябва да вземем предвид, че това са изчисления на база индекса на потребителските цени, в който делът на храните спрямо горивата в потребителската кошница е по-голям.

При анализ на данните за изминалата година забелязваме сериозен спад в цените на горивата, които са основен фактор при транспорта на стоките, които потребяваме. Намалването на разходите за доставките води съответно и до отрицателна промяна в цените на крайните продукти.

Друг фактор, който води до по-ниски лихвени проценти и съответно до по-ниски цени, е и намаленият износ по време на пандемията от коронавирус. Това е така поради спада в съвкупното потребление, до който води спадът на износа. Данните от изминалата година идентифицират като недостатък липсата на диверсифицирани пазари за износ. Концентрацията на един пазар по време на възходяща икономическа динамика е предпоставка за сигурен източник на приходи, но в моменти като този, се превръща по-скоро в предизвикателство.

Всички дотук направени изводи не важат обаче към днешна дата. Въпреки че към началото на 2021 г. Националният статистически институт отчита почти дефлация според индекса на потребителските цени (ИПЦ), то през месец март вече се отчита повишение с 0.6%. Това се дължи най-вече на цените на горивата. Прогнозира се възходящата тенденция на този темп да се задържи и дори повиши, ако няма нова силна епидемична вълна, която да изисква ново въвеждане на строги ограничения.

Очакваното нарастване на инфлацията е свързано до голяма степен с отслабване на влиянието на противоепидемичните забрани. Позитивното отношение на потребителите и склонността им да потребяват увеличава съвкупното търсене и съответно действа по посока на увеличаване на инфлацията. И въпреки че сме склонни да приемаме инфлация като дума с негативен нюанс, в този контекст това не е така, защото се оказва, че всъщност тя е сигнал за оздравяване на икономиката. Хората вече изявяват желанието си да се върнат към нормалния начин на живот преди коронавируса чрез осъществяването на покупки, които през миналата година са били отложени.

Това раздвижване в икономиката има благоприятен ефект както върху темпа на инфлацията, така и върху световната верига за доставки, която трябва да абсорбира увеличението в търсенето. В подкрепа на тези твърдения е и проучване BNP Paribas Personal Finance, проведено в 15 европейски държави. То установява сходни потребителски настроения във всички тях. Данните конкретно за България са следните: 42% от българите възнамеряват да харчат повече през тази година, като средно за Европа този процент е 34%.

Комбинацията от поскъпването на разходи за транспорт и задаващата се инфлация е сигнал да очакваме повишение на цените както на хранителните, така и на нехранителните стоки.

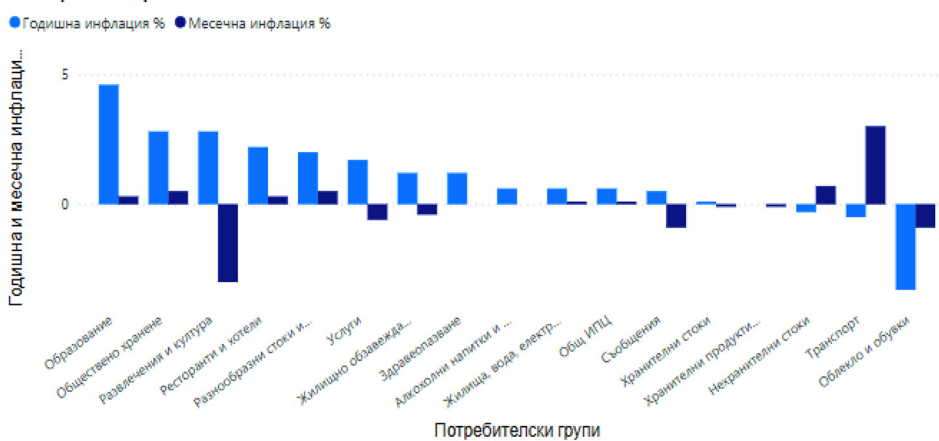
Пандемията COVID-19 остави своята следа и върху сектора на туризма, хотелиерството и ресторантьорството. Социалната изолация и установените противоепидемични мерки попречиха на голяма част от населението да осъществят своите пътувания и бе отчетен спад в приходите както през лятния, така и през зимния туристически сезон, съпоставено със същия период година по-рано. Несигурността на ситуацията и непрекъснатата промяна на здравните мерки беше причина за фалита на част от малкия и средния бизнес и доведе до загуба на работни места в тези сектори. Безспорно COVID кризата оказва негативно влияние на работната сила в много сфери, но не и в технологичната. Противно на очакванията, ИТ секторът отбеляза прираст в търсенето на висококвалифицирани кадри, като една от причините за това е развитието на аутсорсинга и дигитализацията на икономическите процеси.

Справянето с негативните последици от световната криза, свързана с COVID-19, се оказва главна задача за правителството, което чрез множество финансови мерки изразява стремеж към стабилизиране на икономиката на страната. В тази ситуация намесата на държавата в икономиката е необходимо условие за повишаване на съвкупното търсене с цел извеждане на икономиката до състояние на пълна заетост. Според представата на Кейнс този ефект може да се постигне чрез увеличаване на държавните разходи и поддържане на инвестиционната дейност на предприемачите, а именно това са методите, използвани от държавните власти за справяне с настоящата криза. Един от начините за финансиране на нарастващите разходи е повишаване на данъците, което в крайна сметка ще доведе до положителен ефект както върху дохода, така и върху заетостта. Според теоремата на Хаавелмо негативното въздействие от изземването на част от дохода на населението напълно ще се неутрализира чрез положителния ефект от изразходването в пълен размер на тези средства от страна на правителството. Ако паричните потоци бъдат оставени като спестявания на домакинствата, то от тях ще бъдат похарчени само една малка част и няма да се постигне възможността от покачване на кривата на съвкупното търсене, към което се стремят политическите субекти. Нагледен пример за такава политика е отпускането на добавка в размер

на 50 лв. към пенсиите на всеки български пенсионер. Целевата група е тази, защото има висока пределна склонност на потребление.

И не на последно място световната икономика до голяма степен се влияе от капиталовите пазари, а през последната година се наблюдават драстични възходящи и низходящи трендове на ключови финансови активи, които от своя страна оказват силен ефект върху нивото на инфлацията в страната (фиг. 1). Тук отново ще засегнем покачването на цените на горивата, които оказват пряк ефект върху транспортния сектор – поскъпване от 3% на месечна база по данни на НСИ, а от своя страна този тренд се пренася директно към останалите икономически отрасли. Повишаване на цените се наблюдава и в държавите членки на ЕС – от 0.9% през февруари 2021 г. на 1.3% през март 2021 г. по данни на Евростат, като отново главната причина е покачването на енергийните цени. През следващото тримесечие се прогнозира увеличение на административно определяните цени (например природен газ), като това явление ще бъде предпоставка за общия растеж на цените в България или, казано с други думи, ще се наблюдава повишаване на инфлацията.

ИПЦ - м.март 2021

Фиг. 1

Източник: НСИ.

По всеобщо мнение на експерти сегашната криза е на предлагането, а не на търсенето. И понеже търсенето в тази ситуация спасява пазарите, то се стимулира с печатане на пари. По-точно – през 2020 г. Европейската централна банка е напечатала в период от 3 месеца и половина 1.7 трилиона евро и по този начин покачва баланса от 4.7 до 6.5 трилиона евро. Това се отразява в продължаващия прираст на депозитите в банките за първото три-

месечие на 2019 и 2020 г. – през Q1 на 2019 г. общата стойност на депозитите пари в банките е 56 120 575 лв., а през Q1 на 2020 г. – 62 852 490 лв. т.е. наблюдаваме прираст на депозитите с приблизително 12% (фиг. 2).

Депозити

Период	Хил. лв
Декември 2020	61 041 560
Март 2020	56 120 575
Март 2021	62 852 490

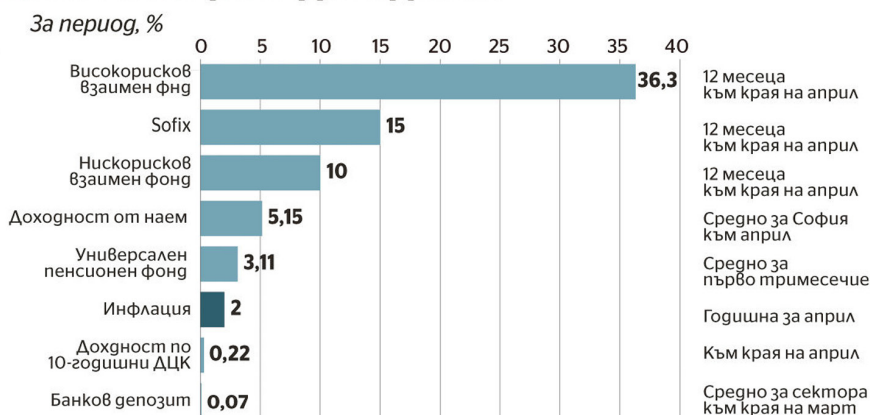
Фиг. 2

Източник: НСИ.

Официалната статистика сочи, че инфлацията в периода 2019–2020 г. е 4,2%. Лихвите по депозитите са средно около 0,6%. Можем да пресметнем (по формулата за реална лихва), че 3,6% от спестяванията на депозантите се „изяждат“ от инфлацията.

Стойността на парите в подобни времена се запазва с инвестиции. Много хора решават да инвестират в акции, криптовалюти, злато, сребро, памук, недвижимо имущество. В статия на в. „Капитал“ за инфлацията и доходността през април 2021 г. са изредени няколко инвестиционни решения, доходността от които днес би покрила загубите от топящата се стойност на парите (фиг. 3). На първо място нареждат високорисковите взаимни фондове с доходност 36.3%. По-надолу са нискорисковите взаимни фондове с доходност 10%, а доходността от наемите е 5.15%. Доходността от 10-годишни ДЦК към края на април е 0.22%. Доходността от 10-годишни ДЦК към края на април е 0.22%. Доходността от 10-годишни ДЦК към края на април е 0.22%.

К | ИНВЕСТИЦИИ И ДОХОДНОСТ

Източник: НСИ, БФБ, БНБ, КФН, БАУД, КАПИТАЛ

Фиг. 3

Източник: в. „Капитал“.

За периода 2019 – 2020 г. на пазара на недвижими имоти се наблюдава, че процентът на жилищата от висок и среден клас за страната, покупката на които е финансирана със собствени средства, скача от 40% до 62% по данни на Colliers International. Това ни навежда на мисълта, че финансовият капитал се мести от сигурността на банките към познатия на българина недвижим имот. Основно тези покупки са с две цели – капиталова спекулация (препродажба на по-висока цена) или инвестиция (отдаване под наем). Инфлацията е главната причина за това движение, защото загубите от ниските лихви по депозитите на фона на нейното ниво възлизат на над 2 млрд. лева.

Инфлацията повлиява на цените на имотите чрез два канала – производствените разходи и стремежа на домакинствата да я избегнат. Средно цената на желязната руда, използвана в строителството, се е покачила с 85% от началото на кризата. Оскъпяването и на други материали неминуемо се отразява на цените на новите сгради. Заедно с това интересът към тях е засилен – много домакинства си резервират апартаменти в жилищни проекти дори преди да има одобрен технически проект и разрешение за строеж. Не бива да ни изненадва и фактът, че голяма част от тези покупки се осъществява от кадрите в ИТ сектора, чиято заетост по време на кризата им даде възможност да диверсифицират инвестиционното си портфолио.

В Imot.bg данните сочат, че за януари 2021 г. цените на двустаен и тристаен апартамент в Зона Б-18, гр. София са съответно 69 304 евро и 107 655 евро. За едно тримесечие цените на същите се вдигат на 76 000 евро за двустайно и 112 570 евро за тристайно жилище или прираст съответно от около 4% и 12%. Индексът на цените на жилищата (ИЦЖ) според НСИ за изминалата 2020 г. се променя от 6.2 на 8.6 общо за всички жилищни единици, което означава растеж от 38% за една година. Ако разгледаме ИЦЖ за вече съществуващи жилища, цените нарастват с 61% за 12 месеца.

Всички тези данни свидетелстват, че за обикновения човек банката не е спасение от пожара на инфлацията и се налага да търси нови алтернативи да запази покупателната способност на парите си.

Пандемията COVID-19 се оказа неочаквано предизвикателство за целия свят, тя ни коства много загуби, включително и човешки животи, но и ни научи на ценни уроци.

Ако едно нещо сме научили от икономиката, то това е, че въпреки всичките анализи на данни, прилагане на модели и прогнозиране на събития, никога не знаем какво ще се случи през утрешния ден.

Използвана литература

Седларски, Т. Икономически теории. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020.

https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/ikonomika/2021/04/23/4201641_bulgariia_uskorenieto_na_cenite_shte_e_za_godina/ .

https://www.capital.bg/moiat_capital/investments/2021/05/21/4211733_inflaciata_se_izpravja_sreshtu_dohodnostta/ .

<https://www.economic.bg/bg> .

<https://www.nsi.bg/> .

Ефекти от пандемията от COVID-19 върху най-уязвимите сектори на българската икономика

Надежда Георгиева Захариева

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Преслава Ивелинова Иванова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Внезапната поява на пандемията от COVID-19 налага драстични промени в начина на живот на обществото и индивидите поотделно, в управлението на кризи, реструктурирането на различните сфери на основата на комуникационни и информационни технологии. Неизбежни промени се забелязват също и в условията на труд, както и в подхода и отношението на бизнеса и обществото към процесите на глобализацията. Това се отразява и придава важно стратегическо значение на мерките и действията, свързани с бързото овладяване на тежките последици от този световен катаклизъм. Много специалисти отчитат, че пандемията е породена от непознато, но бързо разпространяващо се в обширни региони по целия свят инфекциозно заболяване. Експерти стигат до извода, че хората са изправени пред предизвикателствата и рисковете на една доста трудна за преодоляване битка, която изисква цялостно реструктуриране на социалния, политическия и икономическия живот. В разработката са разгледани по-подробно наложените промени в икономическата сфера и образованието в България, последиците от драстичните мерки в някои от най-засегнатите отрасли у нас, положителните и негативните страни на дигитализацията, както и взаимовръзката между пандемията, икономиката и образованието.

С обявяването на пълен локдаун от март 2020 с цел предотвратяване на разпространението на COVID-19 много отрасли в световен план понесат огромни загуби. В България ситуацията е аналогична на тази по света, като някои от секторите са доста по-засегнати от други.

От началото на пандемията **туризмът** е секторът, в който се наблюдават едни от най-големите загуби от благосъстояние. Още при налагането на първите ограничителни мерки в Европа, а именно масовото затваряне

на границите и налагането на забрани за пътуване, от май 2020 г. секторът е изправен пред голямо предизвикателство поради редица причини, като основна сред тях е ограничаването на чуждестранните туристи, на които България разчита най-много. При нормални условия туристическият сезон в България започва около Великденските празници и приключва през края на октомври. В сравнение с това през 2020 г. хотелите отварят около края на юни, а заетост се наблюдава до септември, като цените за нощувка биват намалени почти наполовина. Така българският туризъм е изправен пред четири основни ограничения: скъсен сезон, намален капацитет заради наложените от правителството мерки за справяне с пандемията, почти наполовина намалени цени за предлаганите услуги с цел привличане на максимален брой туристи, и минимален поток на чуждестранни туристи. Намалените приходи на този сектор имат сериозно влияние върху икономическото състояние на страната, тъй като той съставя 12% от БВП на България.

Всички негативи, които сполетяват сектора, отварят много полета за размисъл за подобрене и промени, с цел предотвратяване на бъдещи такива спадове. Една от основните поуки е, че туризмът в страната трябва да привлече отново българските граждани вместо изцяло да разчита на чуждестранните. Това може да бъде постигнато с по-усилена маркетингова кампания от страна на хотелите, специални условия и съдействие от страна на общините за привличане на почиващи.

Друга поука, свързана с привличането на туристи, е необходимостта от активна реклама от страна на правителството на България, представяща Черноморието като безопасна дестинация за местни и чуждестранни пътуващи.

Увеличените мерки за смекчаване на последиците от пандемията оказват огромно влияние и върху **текстилната, обувната, кожарската и шивашката промишленост** по света и в България. Както знаем, текстилната индустрия у нас е главно ориентирана в модния бранш, като извършва поръчки на ишлеме за държавите от Западна Европа. Основни клиенти са Италия, Германия, Франция, а те биват поставени под сериозна карантина. Поради тази причина в началото на пандемията през месеците март и април 30% процента от клиентите съкращават поръчките си. Друг сериозен проблем, с който се сблъсква текстилният сектор, е ресурсната обезпеченост в условията на пандемия. Намирането на платове и като цяло материали за продукцията се превръща в невъзможно, тъй като досега вносител на този тип суровини е Китай. Затварянето на магазините поради правителствените ограничения и препоръките към потребителите да си стоят вкъщи допълнително влошава състоянието на сектора.

Въпреки сериозните пречки, в много кратки темпове предприятията се преориентират към производството на специфични изделия, които са нуж-

ни по време на протичането на епидемията, като защитни маски и предпазни облекла за болниците. Този тип изделия не изискват много ресурси и време за производство и заради това те имат ниска продажна цена.

Пандемията поражда целия свят и показва една от вредите на глобализацията, а именно, че държавите масово разчитат на по-евтиното производство от държави от Азия, като Китай, като по този начин не се осигурява равностойна конкурентоспособност на местните производители, заради което те замират и прекратяват бизнеса си.

България също не остава извън класацията в тази ситуация, което води до една важна поука, че не бива да се пренебрегва местното производство в който и да е сектор. Това, че шивашката промишленост в България разчита главно на чуждестранни възложители на поръчки, е причината за първоначалния шок при налагане на глобалните противоепидемични мерки. Потенциалното решение на този казус е подпомагане от страна на държавата. Това може да бъде под формата на възлагане на държавните поръчки за облеклото на военни, медици, държавни служители и друго на български производители. Също така може да бъдат подпомогнати предприятия, изготвящи текстилни суровини чрез субсидии, данъчни облекчения и други.

Разпространението на пандемията, кризата в здравеопазването, масовата заболяемост и предприетите мерки за преодоляване на задълбочаващата се икономическа и здравна криза водят до сериозни предизвикателства в **агрохранителната индустрия**. От една страна, тя бива изправена пред сериозни трудности в извършването на нормален работен процес, поради завишените мерки за безопасност, водещи до задълбочаващ се недостиг на работна ръка. Наложените гранични ограничения на територията на Европа затрудняват вноса на критично необходимите за обработването на земеделската продукция стоки. От друга страна, поради пряката си връзка с туристическия сектор, при спирането на туристическия, ресторантьорския и хотелиерския бизнес, се свива допълнително потреблението на основни стоки. Изкупуването на хранителни стоки от типа на зеленчуци, плодове, млечни продукти и месо намалява, което неимоверно затормозява реализирането на продукцията. От март 2020 г. досега селското стопанство бива изправено пред множество пречки, които нарушават нормалната му функция на производство и веригата на доставки на хранителни продукти. Това създава икономически спад в сектора, довежда до фалит на производители и следователно повишава нивата на безработицата в България.

Промените, породени от разпространяващата се COVID-19 пандемия не само не подминават сферата на **образованието**, а и драстично я променят. Налагането на ограничителните мерки от правителството, целящи да спрат разпространението на вируса, подтикват революционна промяна

в образованието. Задължителното затваряне на всички учебни заведения принуждава образователните институции в рамките на много кратки срокове да приемат изцяло нов метод на обучение, който за мнозина е напълно непознат, а за някои – дори невъзможен. Въпреки всички трудности, след броени седмици всички училища и университети започват да обучават дистанционно. Както и при другите методи за обучение, дистанционният има своите позитиви и негативи, но разбирането и тълкуването им са ключът към осигуряването на по-качествено образование в бъдеще.

Модернизацията и дигитализацията в обучението донасят редица позитивни аспекти. Всички хора имат различен начин на възприемане на информация и следователно на учене. Някои имат по-развита слухова памет, други – зрителна или двигателна. Интерактивният метод дава възможност да се разчупи статичното говорене и писането на дъска, води до използване на видеа, PDF файлове, игри, презентации и други методи, които спомагат интеграцията на всички в учебния процес. Друг неоспорим плюс е възможността за преподаване и учене от всяка точка на света. Уроците могат да се записват, споделят и архивират, така че да стигнат до всеки в удобен за него момент.

Онлайн обучението донася и доста трудности със себе си, като първите хора, които се сблъскват с тях са учителите. Преподаването от разстояние изисква добри умения за боравене с компютър и някои основни програми, но при не малък процент от преподавателите това се оказва проблем. Компютърната неграмотност на учителите е релевантен проблем, който трябва да бъде решен и да продължи да бъде разглеждан дори и след епидемията. Практика в много частни фирми е назначаването на рутинни изпити и обучения с цел постигане на компютърна грамотност, което би могло да бъде добър начин за справяне с тази ситуация и в учебните заведения. Добре обучените и уверени преподаватели са ключът към възможното бъдещо хибридно обучение.

Проблемите, свързани с дистанционната форма на обучение, не спират до преподавателите. Икономическите трудности в България, закриването на предприятия, на целия туристически сектор за толкова дълъг период, и затварянето на търговските обекти на територията на цялата страна довеждат до рязък скок в нивата на безработица и следователно в доходите на домакинствата. Поради тази причина поне 50 000 деца нямат възможност да достигнат до онлайн обучението, въпреки че то стартира още в първите дни след затварянето на държавата. Проучване на УНИЦЕФ на тема „Оценка на въздействието на COVID-19 върху образованието“ сочи, че „...една от най-силно затруднените уязвими групи, по отношение на включването в дистанционна форма на образование са семействата с дълготрайно безработни и икономически неактивни родители“, а другата – членовете на

малцинствени групи, където затварянето на училищата увеличава разлики-
на в образованието и класовата принадлежност.

В проучване на УНИЦЕФ (Приложение 1) се изследват и основните
причини, поради които учениците нямат достъп до образование по време
на пандемията. Още първите причини в класацията разкриват сериозни
икономически и образователни проблеми. На първо място в класацията с
39,5% е невъзможността от включване в обучителния процес, породена от
невъзможност за закупуване на нужната техника, което разкрива нужда от
подкрепа от страна на държавата за децата в неравностойно положение.
Друг сериозен проблем според 10,5% от анкетираните е, че „Учениците
нямат необходимите дигитални умения“. Той илюстрира нужда от допъл-
нителни учебни часове по „Информационни технологии“. Компютърната
неграмотност сред подрастващото поколение трябва да бъде елиминирана
на училищно ниво. В противен случай тази бъдеща работна ръка би била
неконкурентоспособна на пазара на труда, което би могло да доведе до по-
вишаване на нивото на безработицата в България.

Независимо от индустрията, функциите и региона, промените, които
биха били стратегически полезни в такава обстановка, са максимално бързо
дигитализиране и автоматизиране на процесите. Макар че това е посока,
към която всички трябва да се насочат по време на пандемия, обстано-
вката, възникнала от COVID-19 влияе по различен начин на секторите. Някои,
като гореспоменатите, са предразположени към затруднения, а други към
растеж и развитие. Първият фактор, който оказва влияние върху **икономи-
ческият растеж** на някои сфери на глобалната икономика е самата им същ-
ност. Пандемията създава благоприятни условия за развитие на различните
типове **онлайн обслужване**, както и на други видове дейности, предназна-
чени да улеснят хората методите им за комуникация от разстояние. За таки-
ва могат да се приемат онлайн магазините, дистрибуторството, аутсорсин-
гъти още много други. Вторият фактор е промяната в поведението на ико-
номическите агенти. По време на епидемичната обстановка се наблюдава
икономически растеж при секторите, чиято същност отговаря на условия за
отдалеченост, и в същото време реагират бързо и гъвкаво на изискванията,
възникнали от пандемията, свързани с ограничаване на мобилността на хо-
рата. Бързото пренасочване към дигитализация на вътрешните и външните
процеси спомагат за превъзможването на трудностите, възникнали за пове-
чето икономически сфери.

Според годишния доклад на Асоциацията на България за иновации,
бизнес услуги и технологии върхови постижения в бизнеса се наблюдават
при услугите и технологиите за **аутсорсинг** индустрията за 2020 г. В до-
кумента се цитира информация от анализ на SeeNews, като се очаква до
2022 г. българският аутсорсинг сектор да генерира 8,9% от БВП на страна-

та. Приходите на компаниите, които изграждат индустрията в държавата за снабдяване, са нараснали с 19,6% годишно до 2,9 млрд. евро. Към края на 2019 г. в страната има общо 579 аутсорсинг компании, от които 273 в сферата на ВРО и 306 в сферата на ИТО.

Анализът за 2020 г. обаче включва данни за 610 местни компании, които извършват тази дейност, което показва развитие на индустрията на национално ниво. Новосъздадени аутсорсинг хъбове се появяват във Варна, Пловдив, Бургас, Велико Търново и в София. Нарастващият брой работещи в сектора, както и данъците, платени от аутсорсинг компаниите, показват, че индустрията се утвърждава като предпочитан работодател през 2020 г. До края на август 2020 г. наетите служители в сферата са 81 000, което е с 3000 повече в сравнение с края на 2019 г. Степента, в която България ще се възползва от развитието на аутсорсинга, се очаква да окаже голямо влияние по отношение на излизането ни от кризата, предизвикана от пандемията, както и на позиционирането на държавата спрямо своите глобални конкуренти. Заключение на доклада е, че кризата около пандемията не засяга индустрията тежко, за разлика от повечето други сектори в икономиката.

Разпространението на COVID-19 води до промяна в поведението на **домакинствата**, което само по себе си е следствие от значителното покачване на несигурността и влошаването на условията на труда. До края на 2020 г. броят на заетите лица се понижава с 5,3% на годишна база за 2020 г., което е резултат предимно от секторите свързани с търговия, туризъм и промишленост. През първите девет месеца на 2020 г. се наблюдава растеж на крайните потребителски разходи на домакинствата, което обаче не съответства на желанието на домакинствата да спестят повече средства с цел предпазване. Според „Наблюдение на домакинските бюджети“ на Националния статистически институт (НСИ) нормата на спестяване на домакинствата се повишава значително през 2020 г. до 16.1% спрямо 8.8% средно за 2019 г., което се дължи най-вече на намаляването на разходите за „свободно време, културен отдих и образование“, „храна“, „транспорт“ и „облекло и обувки“.

Вследствие на ограничаването на дейността на част от **предприятията**, най-силно засегнатите сектори започват да търсят начини да намалят разходите си. По данни на Института по икономика и политики се забелязва отрицателен принос в неправителствения сектор за изменението на брутообразуването на основен капитал за периода от началото на 2020 г. От гледна точка на активите понижение на инвестиционните разходи се регистрира във всички основни направления – за сгради, машини, продукти на интелектуалната собственост и активи, което е следствие от влошените перспективи пред търсенето на български стоки и услуги и влошеното финансово състояние на предприятията.

От Икономическия и социален съвет (ИСС), обединяващ различни организации на гражданското общество в България, настояват за промени в Кодекса на труда с цел предотвратяване на уязвимостта в процеса на дигитализация. В началото на 2021 г. ИСС приема план за действие, който съдържа **приоритети за възстановяването на българската икономика**. Чрез този документ ИСС затвърждава ангажимента да съблюдава връзката между обществото и държавното управление. Основната цел на дейността през следващите години е икономиката да бъде възстановена по-бързо и да се повишат доходите на българските граждани. Председателят на ИСС, Зорница Русинова, обявява, че трите приоритета до 2025 г. са Европейският зелен пакт и устойчивото развитие, Технологичната трансформация и дигитализацията на икономиката и обществото и Европейският стълб на социалните права – Европейският план за действие за ЕССП и проекцията му за първия национален план на България.

Европейският зелен пакт представлява план за действие, с който чрез преминаване към кръгова икономика се цели повишаване на ефективното използване на ресурсите и съответно намаляване на замърсяването и възстановяване на природното състояние, като в плана са посочени необходимите инвестиции и наличните финансови инструменти за постигането на целта.

Европейският стълб на социалните права е споделена отговорност и задача на всички институции на ЕС, националните, регионалните и местните власти, социалните партньори и гражданското общество. Самият стълб представлява 20 принципа на социалните права (Приложение 2), които целят изграждането на силна социална, справедлива, приобщаваща и богата на възможности Европа.

COVID-19 носи със себе си множество негативни промени за човечеството в личностен и обществен план, като най-ужасяващото, което вирусът причинява, е човешката смърт. От всички пострадали сфери – икономика, образование, социален живот и т.н., най-голямата загуба са именно хората. В свят на глобализация, като днешния, рано или късно всяка загуба ще може да бъде възстановена, единственото непоправимо обаче е смъртта. Проблемите в образованието и икономиката бледнеят на фона на жертвите от вируса, но целият свят полага усилия за справяне с него по един или друг начин, и очаква с нетърпение момента, когато последиците от пандемията ще избледнеят или ще бъдат напълно заличени.

Използвана литература

- Анализ на влиянието на пандемията от COVID-19 върху аграрния сектор в България и възможностите за подкрепа за справяне с негативните последици от нея. (https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2020/10/06/analiz_vzdeistvie-covid-19.pdf)
- Аутсорсинг в Б-я. (<https://seenews.com/news/bulgarias-outsourcing-sector-expected-to-generate-89-of-gdp-by-2022-aibest-724089>)
- Бърза оценка на въздействието на COVID 19 върху образованието: задълбочаване на пропуснатото. (<https://www.unicef.org/bulgaria/>)
- Европейски зелен пакт <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europea>
- Икономиката на България 2020. УНСС.
- Икономически последици от коронавирус пандемията. (<https://www.fiscalcouncil.bg/uploads/dokladi/Report-COVID-19-FC.pdf>)
- Икономическите последици от кризата коронавирус. <https://www.linkedin.com/pulse/икономическите-последници-откризата-коронавирус-petar-murginski>
- Макроекономически последици от борбата с COVID-19: експресни оценки, изводи и прогнози към 12.04.2020 Г. https://www.iki.bas.bg/files/covid_effects.pdf .
- План за дейността през 2021 г. <https://esc.bg/wp-content/uploads/2021/05/Plan-za-deynostta-21-04-21.pdf> .
- План за действие по Европейския стълб на социалните права. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-action-plan_bg .
- Статистики Ковид. https://www.destatis.de/DE/Themen/Querschnitt/Corona/Downloads/dossier-covid-19.pdf?__blob=publicationFile .
- Coronavirus: Informationen zur Ausbildung. <https://www.ihk-berlin.de/ausbildung/coronavirus-pruefungen-und-ausbildung-4738446> .
- Impact of Covid-19 on Bulgarian housing <https://placetech.net/insight/impact-of-covid-19-on-bulgarian-housing/> .
- Rapid Assessment of COVID-19 impact on education in Bulgaria. <https://www.unicef.org/eca/rapid-assessment-covid-19-impact-education-bulgaria> .
- Socio-economic Effects of COVID-19 in Bulgaria: A Spatial Analysis. <http://www.co-plan.org/wp-content/uploads/2020/12/Socio-economic-Effects-of-COVID-19-in-Bulgaria-A-Spatial-Analysis.pdf> .
- The Impact of COVID-19 on Poverty in Bulgaria. <https://www.borgenmagazine.com/impact-of-covid-19-on-poverty-in-bulgaria/> .

Приложение 1. Въздействията на пандемията от COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на специалисти, работещи в регионални управления на образованието – УНИЦЕФ

Приложение 2. 20-те принципа на Европейския стълб на социалните права

Секторен анализ на ефектите от пандемията от COVID-19 върху българската икономика

Александра Николова Адамова

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Симона Валентинова Иброшева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Вече повече от година пандемията, породена от COVID-19, моделира начина ни на живот: коренно промени работните ни навици и среда, принуди ни да се адаптираме към онлайн обучението, накара ни да си стоим въкъщи и ни показва колко всъщност е уязвима човешката природа. Пандемията от COVID-19 създаде социална и икономическа криза, непозната на съвременното човешко общество. Световната икономика преживява своята най-дълбока рецесия след Втората световна война, която наруши икономическата активност, пътуванията, международните вериги за доставки и др.

За да бъде спряно разпространението на вируса се наложи да бъде въведено извънредно положение, включващо принудителна социална дистанция и карантина. Това, от своя страна, доведе до затварянето на много бизнеси и отрицателно засегна много други. Най-потърпевши се оказаха предприемачите в туристическия и транспортния бранш, в търговския сектор по отношение на стоките, които не са от първа необходимост, а също и в промишлеността, поради затруднените доставки на материали и спедицията на продукцията.

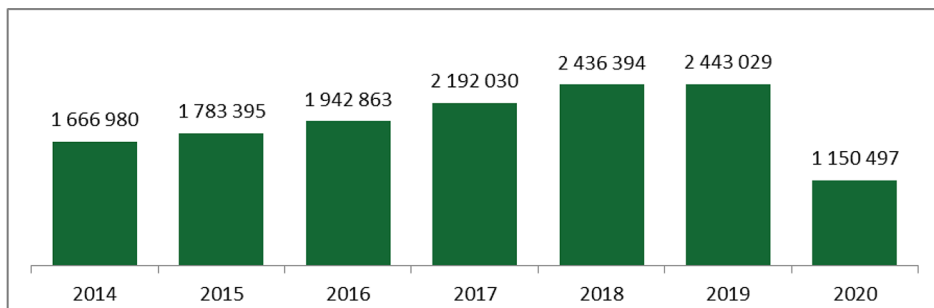
Пред опасността да фалират много малки и средни предприятия и много хора да останат безработни, се наложи страната ни да предприеме мерки за подпомагане и справяне с предстоящата дълбока рецесия. Тези мерки, модели и мероприятия трябваше незабавно да влязат в сила, отнасяйки се до краткосрочен план, за да се намалят и вредите в дългосрочен план. Държавата обаче трябваше да помисли и за действията си, гледайки по-напред в бъдещето, защото излизането от тази криза със сигурност ще бъде труден процес.

Пандемията от COVID-19 сериозно засегна и още една ключова сфера за човешкото развитие, а именно образованието. Неочаквано, без предва-

рително въведение и обучение – така българската образователна система трябваше да започне интегрирането на информационните технологии в обучението на деца, тийнейджъри и студенти, като това беше, и до момента е, една нелека задача.

С въвеждането на извънредното положение в България на 13 март 2020 г. и с последвалите рестрикции по отношение на социалните контакти, пътуванията и туризма, се даде началото на една криза, с която вероятно ще се борим години наред. Наложените ограничения ще променят коренно както начина ни на живот, така и ще окажат пряко влияние на почти всички сфери от икономиката – туризъм, транспорт, търговия и промишленост. Засегнат ще се окаже и финансовият сектор, а също така и основните макроикономически показатели на страната – брутният вътрешен продукт и безработицата. Тази криза обаче ще покаже, че освен икономиката, образованието също трябва да се адаптира и дигитализира, за да задоволява нуждите на технологичния век, в който живеем.

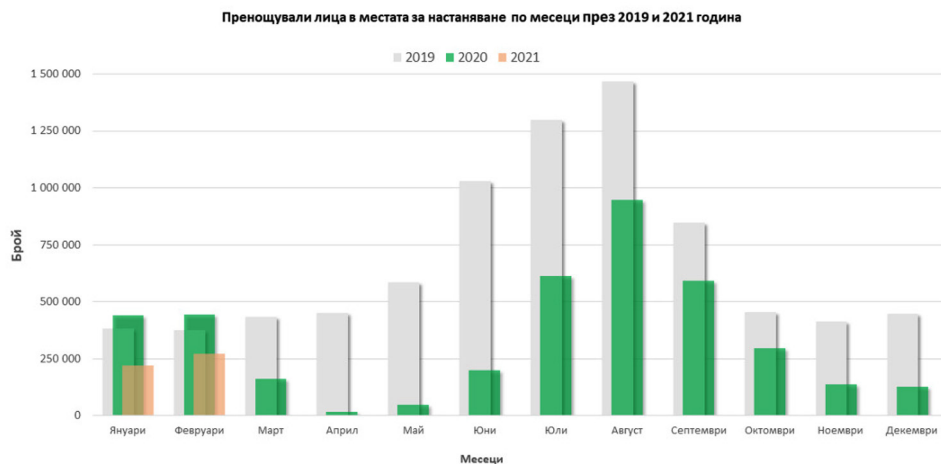
Пандемията от коронавирус нанесе тежък удар на туризма по целия свят, а България не е изключение. Като за начало, летният туристически сезон започна значително по-късно – в края на юни, а освен това и без присъствието на голяма част от по-възрастните туристи – най-уязвимата група заради върлуващата зараза. Поради наложените ограничения за пътуванията в чужбина и налаганата карантина, драстично намаля броят на чуждестранните туристи. По данни от Министерството на туризма за периода януари–май 2020 г. общият брой туристически посещения на чужденци в България е 1 150 497. Спадът спрямо периода януари–май 2019 г. е 52,9%.

Фиг. 1. Туристически посещения на чужденци в България през периода януари – май (брой)
Източник: НСИ.

За преодоляване на негативните последици от пандемията COVID-19 върху туристическия сектор в страната през 2020 г. работата на дирекция „Международно сътрудничество и инвестиции в областта на туризма“ бе насочена към развитие на двустранните отношения в областта на туризма

с държави като Великобритания, Русия, Испания, Полша, Китай, Гърция и др. Освен това Министерство на туризма стартира програма за предоставяне на безвъзмездни средства на лица, извършващи туроператорска и туристическа агентска дейност, за компенсиране на загуби в резултат на епидемичния взрив от COVID-19. Мярката се изразява в изплащането на финансова помощ от страна на държавата, с общ предвиден бюджет от около 51 млн. лева, чието предоставяне има за цел да противодейства на недостига на ликвидност, пред който са изправени фирмите в туристическия бранш.

Фиг. 2

Източник: НСИ.

Въпреки големия отлив на чуждестранни туристи, като положителен ефект от ситуацията с коронавируса се посочва, че 80% от българските туристи, които в нормални условия биха предпочели чуждестранни курорти, се пренасочват към нашето Черноморие.

Една от предпоставките за завръщането на българските туристи по морските ни курорти беше свързана с възможността, която държавата даде на концесионерите за намаляване на дължимите концесионни плащания с минимум 50% при условие да се намалят крайните цени за потребителите при ползването на плажните принадлежности. Държавата си взе поука и тази полезна мярка ще бъде заложена и за летен сезон 2021 г.

Транспортните услуги също са изключително съществена икономическа дейност, осигуряваща около 6% от БДС и 7% от общата заетост в страната. Аварийното затваряне на вътрешноевропейските граници беше причина за запушвания на множество гранични пунктове и забавяне на доставките, но като цяло ситуацията вече се стабилизира. Икономическото

забавяне обаче представлява по-голям риск за сектора. Все повече европейски предприятия работят с намален оборот или са временно затворени, което естествено ще доведе до спад в поръчките за сухопътен и морски товарен превоз. Някои междуградски автобусни линии намалиха маршрутите си поради липса на пътници, а други дори спряха услугите след въвеждането на пунктовете на изходите на регионалните градове.

И въздушният транспорт е сред най-силно засегнатите сектори в световен мащаб, но делът му в структурата на българската икономика е относително нисък (0,2% от БДС). Въпреки това в България за първите 8 месеца на 2020 г. са отчетени 41% по-малко самолетни движения спрямо същия период за 2019г.

При таксиметровите услуги, също както и при обществения транспорт, се наблюдава значителен спад. Според представители на отделни таксиметрови компании спадът в София е с около 60%, поради което се наблюдава и драстично понижение в предлагането на услугата с близо 2/3. От друга страна, куриерският бизнес отчита непрекъснато увеличаване на активността, което представлява потенциал за растеж.

За да се запази свободният и ефективен превоз на товари в целия ЕС, на 23 март 2020 г. Европейската комисия публикува практически съвети относно въвеждането на зелени ленти — гранични пунктове, отворени за всички товарни превозни средства, транспортиращи стоки, където проверките или здравният скрининг следва да отнемат не повече от 15 минути.

Освен това Министерството на транспорта, информационните технологии и съобщенията изплати близо 30 млн. лева за подпомагане на автобусните превозвачи, за справяне с последиците от пандемията COVID-19. Подкрепа се предвижда и за таксиметровите шофьори.

Може да се каже, че въпреки първоначалния шок от пълното затваряне на държавата и поставянето на контролно-пропускателни пунктове, успяхме да се адаптираме добре към ситуацията и дори още в самото начало на пандемията доставчиците на стоки от първа необходимост не бяха възпрепятствани да осъществяват дейността си.

Повечето обекти в търговските центрове, както и редица по-малки магазини в страната, бяха затворени за дълго време. Паралелно с това, в потребителите се зароди несигурност, породена от съществуващия риск от загуба на работното им място, а заедно с него и на доходите им. В потреблението на домакинствата за 2020 г., сравнено с потреблението за 2018 и 2019 г., анализираме следните резултати: видимо увеличение в консумацията на стоки от първа необходимост, като брашно, ориз, яйца, плодове и картофи, но също така се забелязва спад в потреблението на алкохолни напитки и цигари.

От друга страна, се очаква временно въздържането на домакинствата от големи покупки и потребителски заеми. Наблюдава се растеж в търго-

вията с лекарства, но търсенето на дългосрочни стоки (напр. уреди за дома, превозни средства и др.) ще намалее значително, което ще доведе до спад в общия търговски оборот.

Освен това все повече потребителите избягват натоварените търговски обекти и физически магазини, което създава възможност за все по-голяма дигитализация на търговията: онлайн пазаруването се разраства и едновременно с това обхваща нови и нови стоки.

Независимо от отчетените положителни резултати от приложените мерки от страна на държавата, в сравнение с 2019 и 2018 г., през 2020 г. се наблюдава огромен спад в брутната добавена стойност на трите сектора, анализирани до момента – туризъм, транспорт и търговия – почти 5 млн. лв.

Фиг. 3

Източник: НСИ.

Икономиката работи като една добре смазана машина и когато някоя нейна част се повреди, това се отразява и на всички останали нейни елементи – след появата на коронавируса промишлеността е пример за това, тъй като дори и без да спира работата в големите предприятия, тя пострада заради прекъсванията във веригите за доставки. Зависимостта на сектора от чуждестранни доставчици е доста висока. По време на кризата обаче хранителната индустрия запази своите позиции и дори отчете повишение.

За разлика от останалите икономически кризи, които започваха от финансовия сектор, тази започна от реалния, но със сигурност ще окаже и натиск върху финансовата система. Още от самото начало на пандемията се породил страхът от това, че кредитополучателите ще изпитват трудности в изплащането на вноските по предоставените им кредити. В зародилата се опасна ситуация правителството реагира навременно и адекватно, удължа-

вайки периода за погасяването на отпуснатите заеми до края на 2020 г., а заедно с това се започна и предоставянето на безлихвени кредити, които да подпомогнат засегнатите от епидемията граждани.

Намалената действителна и очаквана бизнес активност, съчетана с по-голяма несигурност, накара компаниите да отложат инвестиционните планове, като се забелязва значително намаление в инвестиционната активност през първата половина на 2020 г.

Невъзможно е и настъпилата рецесия да не засегне и основните макроикономически показатели на страната. Затварянето на много бизнеси се отрази в мигновено свиване на съвкупното предлагане, което намери изражение в размера на brutния вътрешен продукт за 2020 г., а също така доведе и до увеличаване на безработицата.

Фиг. 4

Източник: НСИ.

Според данни от НСИ БВП за 2020 г. намалява в реално изражение с 4.2% спрямо 2019 г..

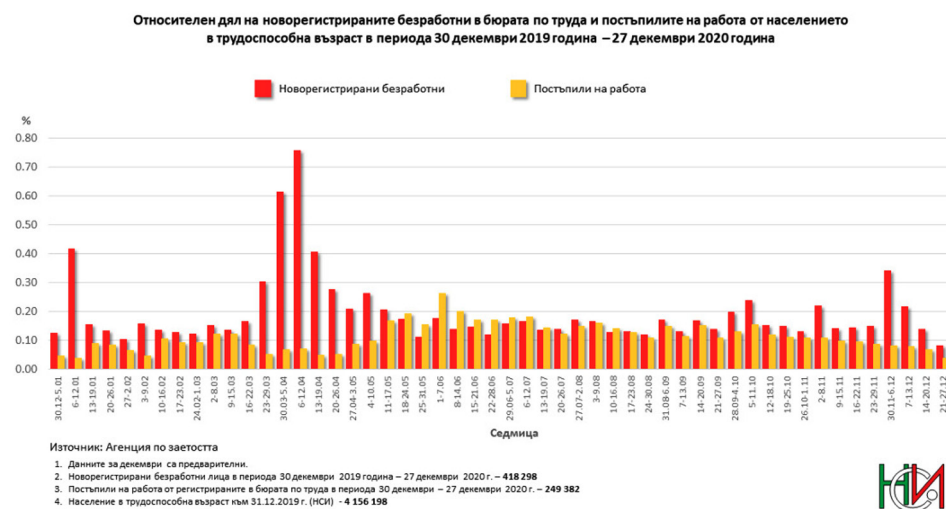
Предвижда се обаче икономиката да се възстанови до нивата отпреди кризата до края на 2022 г., а износът и потреблението ще допринесат положително за подобряване на икономическата конюнктура през следващите две години в съответствие с положителното външно търсене и развитието на пазара на труда, но инвестиционната активност ще се възстановява постепенно поради все още високата несигурност. Тъй като инвестициите се очаква да нараснат силно през 2022 г., се предполага икономическият растеж да се движи главно от местното търсене.

Пазарът на труда в България също бе силно повлиян от кризата, свързана с разпространението на вирусната инфекция. През второто тримесе-

чие на 2020 г. беше отчетено бързо увеличаване на броя на безработните в страната, но след края на извънредното положение започна бързо да се възстановява.

Най-силно засегнати в това отношение отново бяха секторите туризъм, търговия, въздушен транспорт, добивна промишленост, но бяха предприети и редица мерки, които да подкрепят малкия и средния бизнес. Една от тях е мярката 60:40, при която държавата изплаща 60% от осигурителния доход на работниците и от осигурителните вноски, дължими от работодателя. Друга основна мярка е „Запази ме“, която представлява превеждане на компенсация на работници и служители, които са временно спрени от работа заради наложените противоепидемични мерки. Заедно с още няколко оперативни програми държавата подпомогна бизнеса и му даде възможността да запази голяма част от своя персонал.

Фиг. 5

Така през 2020 г. безработицата в сравнение с 2019 г. се увеличава с 0.9 пр. п. и е 5.1% , а коефициентът на заетост за населението на възраст 20 – 64 години е 73.4% и намалява с 1.6 пр. п.

Освен огромните икономически и човешки жертви, които даде страната ни в битката с коронавируса, тази пандемия засегна още една определяща за човешкото развитие сфера, а именно – образованието. Още в началото на извънредното положение правителството взе тежкото, но и много важно решение да се затворят всички учебни заведения – детски градини, училища, университети. Образователната ни система сравнително бързо съумя да

внедри онлайн обучението, но е трудно да се каже, че то е било достатъчно ефективно още от въвеждането си – доста деца нямаха достъп както до компютри, така и до интернет връзка.

Но светът е оцелял, защото се е адаптирал и точно в тази ситуация адаптацията изигра ключовата роля за дигитализацията на образованието, а и не само на него. Технологичното развитие е бъдещето на нашия свят, а появата на коронавируса просто забърза този процес. Въпреки че онлайн обучението не е усъвършенствано и има и доста минуси, то разкри един нов потенциален свят за развитие на учителите в методите им за преподаване. Всеки знае, че децата и учениците прекарват дълго време пред компютрите в играене на игри и лично за нас това е най-голямото предимство, което преподавателите могат да използват. Работният процес в онлайн среда може да бъде много по-интерактивен, включващ много по-задълбочено учениците в учебните занятия, дори и с игри, вместо правенето на обичайните упражнения, но в по-необичайна обстановка. От личен опит можем да кажем, че дори и дисциплина в университета със сложното наименование „Приложение на информационните технологии за валутна търговия (Fogex) и иконометричен анализ на международните финансови пазари“ може да бъде много интересна и увлекателна, когато чрез виртуално търгуване с финансови инструменти и валутни пазарни симулации можеш да научиш така или иначе скучната теория.

Няма по-висша ценност от човешкия живот, но дори и в тези объркани времена ние трябва да продължим да съществуваме, да се адаптираме, да се развиваме. Коронавирусът ни показва, че дигитализацията е неизбежен процес и бъдещето е в технологиите, а ние смело крачим по пътеката на Индустрия 4.0. Научихме се да работим онлайн, да се обучаваме онлайн, да живеем онлайн и със сигурност успяхме да извадим много поуки от тази тежка ситуация.

На първо място, във времената на такава криза от съществено значение са гъвкавите механизми за финансова подкрепа и допълнителни средства, а също така и навременното им предоставяне.

Ясно стана и, че при сътрудничество между страните, какъвто пример са държавите от Европейския съюз, може да се засили ефективността на реакцията и да се отговори на дългосрочните нужди, като в това число включваме и по-добрата логистика, която беше в същината за смекчаването на връхлитащата ни криза.

От друга страна, предприетите мерки трябва да имат за целева група предприемачи, които се стремят да запазят бизнеса си чрез адаптация и на по-късен етап да го рестартират отново. Това е и причината те да трябва да са насочени към поддържане на дейност, например чрез предоставянето на средства за оборотен капитал на фирмите, запазване на заетостта и т.н.

Кризата, предизвикана от COVID-19, разкри уязвими страни на образователната система и даде ясно да се разбере спешната нужда от нова образователна стратегия. Наложително е да се увеличи финансирането на образованието и да се разработят ефективни методи за устойчивото му развитие в бъдеще и да бъде защитено от предстоящи нови кризи. Бързото преминаване към виртуалните класни стаи е спасител за много деца, но поставя в неравностойно положение тези, които живеят в бедност или в райони, в които липсва технологична инфраструктура. Така че бъдещото равенство в образованието трябва да се следи отблизо, за да се гарантира, че нито едно дете не е изоставено в технологичната революция.

Отпечатъкът върху туристическия сектор в България на пандемията от COVID-19

Александър Жеков Желев

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Спас Николаев Спасов

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Номинационна грамота за много добро представяне в Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Икономиката никога в съвременната ни история не е била затваряна толкова драстично до появата на COVID-19. При това затваряне се видя, че няма имунизирани бизнеси. Всеки бизнес може да претърпи трудни времена. Кризата от COVID-19 удари по-силно държавите, в които значителен дял в структурата на БВП съставляват туризмът и услугите. В България туризмът дава 11,58% от БВП на страната и осигурява около 11% от заетостта в България според World Travel и Tourism Council за 2019 г. През 2019 г. приходите от входящ туризъм са 3.7 млрд. евро. При това не е учудващо, че сектор Туризмът е един от секторите, които претърпяват огромни загуби и ако не беше адекватната помощ от държавата, щеше да има масови фалити на фирмите, опериращи в този сектор (вж. табл. 1).

На база на данните от НСИ, представени в табл. 1, би могло да се заключи, че туристическата агентска и операторска дейност са много по-силно засегнати спрямо другите икономически дейности в сферата на услугите. Затова България отговори на възможните фалити на туроператорите с държавна помощ. Държавата предостави помощи в размер на 51 млн. лв., за да компенсира туроператорите и туристическите агенции за периода от 1.03.2020 до 31.12.2020 г. Те бяха от изключителна важност за преодоляване на дисбаланса, заради проблемите с ликвидността, пред които са изправени туристическите предприятия. Нужни са общи усилия на туристическия сектор и държавата, за да може отрасълът да рестартира да възстанови доверието на клиентите. Политиката в областта на туризма е ориентирана

Таблица 1

Индекс на оборота в услугите – 2015г. = 100		
	Първо тримесечие на 2020г.	Второ тримесечие на 2020г.
Транспорт, складиране и пощи	119.6	103.1
Складиране и обработка на товари, спомагателни дейности в транспорта	130.3	104.7
Пощенски и куриерски услуги	139.5	154.8
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; Далекосъобщения-общо	150.6	149.6
Издавателска дейност	92.3	81.7
Производство на филми и телевизионни предавания, звукозаписване и издаване на музика	99.7	61.4
Радио и телевизионна дейност	111.5	105.6
Далекосъобщения	122.7	124.1
Информационни услуги	161.4	172.5
Юридически дейности, счетоводни и одиторски дейности, данъчна консултация, консултантски дейности в областта на управлението	145.8	129.1
Архитектурни и инженерни дейности, технически изпитвания	80.6	72.3
Рекламна дейност и проучвания на пазари	103.7	87.1
Други професионални дейности	132.2	121.1
Туристическа агентска и операторска дейност, други дейности, свързани с пътувания и резервации	62	7.8

към оцеляването на компаниите в отрасъла, запазване на работни места и в подкрепа на устойчивото икономическо развитие на страната.

Пандемията промени лицето на туризма. Без тези промени, съобразени с изискванията на т.нар. ново нормално, е невъзможно отрасълът да рестартира и да привлече клиенти. Отрасълът бързо трябва да се настрои към новата среда и да си промени бизнес моделите, за да може да оцелее.

Всяко трудно време показва слабите места в дадена система. Така и COVID-19 кризата показва слабите места в туроператорския сектор. Едно от тези места се оказва задължителната застраховка „Професионална отговорност“. В този случай тази застраховка трябваше да предпази клиентите от загуби, но тя не изпълни основното си предназначение. Внесените от клиентите по сметката на туроператорите средства се изплащат, но единствено при фалит на туроператора. При обстоятелствата, свързани с COVID-19, тази застраховка не се активира и не води до подпомагане нито на клиентите, нито на туроператорите. Тя сработва при системна криза за целия отрасъл. Затова сега се обмисля идеята и сериозно се поставя на обсъждане създаването на Гаранционен фонд, който да се намесва и да играе роля при подобни обстоятелства.

Гаранционният фонд все още не е регламентиран и създаден на законово ниво, но туристическият сектор се надява това да се случи в най-скоро време. Той ще бъде самостоятелно юридическо лице, което ще набира средства от клиентите и при трудни обстоятелства за туроператорите и при възникнала необходимост и определени условия ще се връщат средства на клиентите или ще се подпомагат туроператорите. Първоначално този фонд може да бъде захранен с ликвидни заемобразни средства от държавата заради положението, в което се намират туроператорските агенции в ситуацията на COVID кризата, докато се акумулират достатъчно средства от отчисления от средства на клиентите. Този фонд ще реши проблемите с обявяването в несъстоятелност на туроператорска агенция или при криза като сегашната. Това ще върне доверието на клиентите в туроператорските агенции и ще помогне при възстановяването на сектора. Също така ще вдъхне доверие на туроператорите, че при трудни за бизнеса времена ще има кой да им помогне да не фалират, за разлика от сегашните професионални застраховки. Извънредните обстоятелства водят и до извънредни и безпрецедентни мерки. Една от поуките от COVID-19 е възможността да се подобри и адаптира законодателната рамка, с цел защита на туристическия сектор (в частност туроператорите и техните клиенти) при възникването на системен риск.

Бързата и гъвкава реакция на туроператорите с възможността за пре-записване на предварително резервирани пакети, издаването на ваучери за следващи години, възможността за промяна на дестинацията и други решения изигра решаваща роля за първоначалното справяне с натиска върху системата. Защото ако много хора бяха си поискали по съдебен ред парите много туроператори щяха да се окажат в неплатежоспособност и накрая никой от клиентите нямаше да получи нито ваучер, нито пари (или щеше да е малка част от цялата сума). Туроператорите в тази ситуация бяха поставени между чука и наковалнята, защото почти никой хотелиер не върна парите на туроператорите, а клиентите си ги искаха.

Изгражданите с години контакти и връзки с хотели и места за настаняване, както и голямото разнообразие от дестинации спомогна за пренасочване на желящите към по-безопасни страни и райони. Това помогна на туроператорите през 2020 г. да пренасочат някои пътувания и екскурзии към дестинации, където не е било забранено посещението, защото много държави бяха забранили да бъдат посещавани. Диверсификацията в сектора е на високо ниво и това даде своето отражение при тази безпрецедентна криза. Тази диверсификация трябва да бъде продължена и като премине COVID-19 кризата, защото дава възможност на туроператори да не са толкова зависими от условията за почивка в определен район.

Насочването към по-бутикови дестинации и места за настаняване, както и избягването на масовостта ще бъде друг акцент в близките години, кохто също ще наложи промяна в бъдещото планиране и развитие на туроператорите и туристическият сектор като цяло. От това насочване може да спаднат масовите екскурзии, планирани от туроператорите, защото хората могат сами да си намират екскурзии от сайтове. За да се възстановят масовите екскурзии трябва голяма част от населението да се е ваксинирало и да отmine време, за да може клиентите да добият увереност, че тяхното здраве не е застрашено на една масова екскурзия. Защото данните на Единната система за туристическа информация (ЕСТИ) показват, че най-много голяма загуба има на туристите с деца и възрастните хора над 60 години. Затова е важно туризмът да покаже на клиентите си, че ще бъдат в безопасност и ще бъдат спазвани всички противоепидемични мерки.

Още едно предизвикателство за туроператорите и хотелиерите, че трябва да свикнат с резервации „last minute“ поради неяснотата с COVID-19 и различните забрани, които налагат държавите за влизане на туристи само с ПСР тест или въобще да не се влиза в държавата. Хората също няма да забравят ваучерите и неяснотата, която са изпитали покрай техните запазени почивки преди пандемията и едва ли ще искат пак да предплащат както преди. Това ще е проблем както за туроператорите, така и за хотелиерите, защото ще имат много силни 3 месеца, други слаби 3 месеца и така циклично ще се повтаря. Това ще промени бизнес плановете и на хотелиери, и на туроператори.

Независимо от трудностите, които изпитаха много бизнеси като туроператорите, останалите компании на пазара трябва да изменят бизнес плана си и да се пробват да се адаптират към новата среда, защото идват различни времена, ще се търсят различни услуги и светът няма да бъде същият като преди COVID-19. Ще бъде трудно, но компаниите, които оцелеят ще са тези, които най-бързо се адаптират към средата.

Разбира се, за да се възстановят туроператорите и туристическите агенции, трябва да се адаптира туризмът. Българският туризъм отчете голям спад – над 2,6 млн. туристи или 49% за 2020 г. в местата за настаняване. При българите спадът е само 10%, който се дължи на късното започване на летния сезон заради противоепидемичните мерки, защото през август се отчитат 12% прираст на българските туристи в места за настаняване с 10 и повече легла, през септември ръстът на български туристи също е 12%. Този ръст се дължи на трудностите, които има при влизане в други страни. Поради тази причина много българи са предпочели българското Черноморие за одих и почивка. Това завръщане на българските туристи помогна хотелиерите да се справят с тежкото положение, в което се намираха, но не беше достатъчно да компенсира приходите от чуждестранни туристи.

Защото спадът на чуждестранните туристи е към 75%. Особено голям е спадът на чуждестранни туристи, които не са от съседни държави – като германските (81%), полските (73%) и чешките (72%) по данни на НСИ. При тези данни може да се заключи, че за сектора е важно да запази доброто име на България като туристическа дестинация и да защити печата, който получихме от Световния съвет по пътувания и туризъм, а именно, че ние сме безопасна и сигурна дестинация. Това ще е важна част от туризма през следващите няколко години – да е в безопасна средата. Това единствено ще помогне за привличането на чуждестранните туристи отново да посещават България. Българският туризъм трябва да продължи с тенденцията да запази увеличението на българските туристи. С тези мерки и нови бизнес планове на туризма би трябвало секторът да се възстанови.

Уроците от кризата COVID-19 в секторен план

Антонина Ивайлова Лашкова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Илияна Бойкова Паралюзова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Катина Мирославова Великова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Милица Мирославова Иванова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Въведение

Внезапното избухване на пандемията COVID-19 роди и някои безпрецедентни явления в съвременната история. Поради кризата, породена от пандемията, настоящите социално-икономически и политически модели са изправени пред предизвикателства и дилеми за ефективност и са подложени на натиск да се трансформират и доразвият. Неподготвеността и неспособността на властите и съответните структури да се справят със заплахата повдигнаха много въпроси, касаещи глобалната сигурност, и поставиха под въпрос ефективността на самия съществуващ световен ред. Освен това, за действията от COVID процеси добавят нови променливи и неизвестни към „уравненията за добро управление“ и по този начин имат силно отражение върху планирането, териториалната сигурност и местното и регионалното развитие.

Появата на вируса COVID-19 през 2020 г. и множеството последици, който той остави, преобърнаха живота на всички не само в икономически, но и в обществен смисъл. Коронакризата се оказва тежко и непредвидено предизвикателство, което несъмнено ще промени живота ни завинаги и ако

не друго, ще ни научи, че нищо не е вечно и че животът има свой собствен сценарий, в който ние се изявяваме като актьори, но не и като сценаристи. Да се борим и да предвиждаме какъв ще бъде краят на случващото се е като да предопределяме края на война, от която не е сигурно дали ще излезем като победители или ще се разкаем и ще се примирим, че сме победени.

Несъмнено един от най-важните сектори на което и да е общество, това е образованието. Както на времето учителката ми по литература казваше: „Обществото има два стълба, на които се крепи – здравеопазване и образование. Ако единият го няма, то тогава няма и здраво общество насреща ни.“ В последната година и половина образованието премина през множество трудности и катаклизми, които промениха облика му и повалиха представите за неговото провеждане на пух и прах. Пандемията наложи ограничения, които се оказаха непреодолими и принуди образователният процес в световен мащаб да премине от присъствена в онлайн цифровизирана среда на провеждане. От една страна, обстоятелствата предразположиха много от нас да извлекат най-положителните страни на ситуацията и да променят навиците си към добро, но несъмнено и за голяма част от обществото наложените мерки се оказаха мъчителни и до голяма степен невъзможни за осъществяване.

В следващите редове ще разгледаме как пандемията повлия на икономиката и образователния сектор, какви последици за всеки един от нас породиха тази световна криза и какви поуки извадихме всички ние като общество.

Поуки за икономиката

Поуки за икономиката в световен мащаб

Онова, което предизвика тежки икономически последици, не беше пандемията сама по себе се, а реакцията на световните лидери и учени срещу вируса. В последната си книга¹ американският икономист и автор на бестселъри Джеймс Рикардс нарича кризата COVID-19 – „Новата Голяма депресия“. Той изхожда от дефиницията на Кейнс за икономическия термин „депресия“: „Хронично състояние на субнормална активност за значителен период от време, като тенденциите на пазара не са нито към възстановяване, нито към пълен колапс“. Базирайки се на това твърдение, можем да погледнем днешната ситуация не просто като рецесия, а като нереализиран ръст на производството спрямо неговия тренд. Става въпрос за един про-

---

¹ Rickards, 2020.

пуснат потенциал на световната икономика през XXI век, на който вече сме свидетели и който по всичко личи, че ще продължи в по-дългосрочен план от две последователни тримесечия.

Това, което определя последиците от една толкова непредвидима криза, каквато е пандемията от COVID-19, е поведението на икономическите субекти. Фактът, че в днешно време имаме достъп до огромен обем информация, от една страна, спомогна за взимането на информирани решения от някои и, от друга страна, за нерационални, нелогични и подчинени на паника избори на други.

Шокът, причинен от новината за глобална пандемия, предизвика рязък пазарен срив на 24 февруари 2020 г. Притеснителен беше не толкова процентът на спад на борсовите индекси, а фактът, че нагласите на участниците в борсата бяха разтърсени. До този момент не беше осъзната сериозността на вируса и той се разглеждаше като проблем само за Китай, но това, че докладваните случаи на заразени в Италия започнаха непрекъснато да нарастват, беше индикация, че пандемията е излязла извън контрол. След това сривът на борсата достигна исторически стойности – 37% спад на Дау Джоунс за по-малко от месец и половина. За сравнение – по време на Голямата депресия се наблюдава спад от 89,2%, но това се случва в интервал от четири години. Въпреки че пандемията оказва последици върху всички сектори на икономиката, технологичните, медийните, финансовите сфери бяха в по-малка степен засегнати от това. Компании като Apple, Microsoft, Alphabet и другите технологически гиганти представляват голям процент от водещите борсови индекси. За разлика от тях, малкият и средния бизнес беше почти унищожен и доказателство за това са и повече от 40-те милиона нови безработни в Америка. Това обстоятелство поставя под съмнение доколко главните борсови индекси като S&P 500, NASDAQ, Дау Джонсън отразяват действителното състояние на реалната икономика.

Безработицата в световен план е една от най-видимите последици от пандемията, която може да се усети от обикновените хора. Според данни на Международния валутен фонд (МВФ)² в сравнение с 2019 г., през 2020 г. безработицата в големите страни в света бележи драстичен ръст. В САЩ, където преди това се наблюдаваше експанзия на работните места, процентът на безработица се увеличава от 3,7% през 2019 г. до 8,9% през 2020 г. В Германия нараства до 4,3%, като преди това е бил 3,1%. В Канада се увеличава с 4 пр. п. и възлиза на 9,7%, а в Бразилия достига до 13,4%. Някои експерти предупреждават, че е възможно да минат години преди нивата на заетост да се нормализират и да достигнат стойностите преди пандемията.

---

² На английски: International Monetary Fund, IMF.

Въпреки че през 2020 г. в повечето държави се наблюдаваше спад на реалния БВП, МВФ прогнозира ръст на световната икономика от 5,2% през настоящата 2021 г. Той, обаче, се очаква да бъде по-нисък в големи икономики, които са ориентирани в сектора на услугите, каквито са Италия или Англия.

Туризмът е един от най-потърпевшите сектори заради отменените полети, провалените екскурзии или бизнес командировки. Новите щамове на вируса, които бяха открити в последните месеци, наложиха затягането на мерките в много от държавите, което още повече намали желанието и възможностите за пътуване. Според данни от Transparent, които обхващат над 35 млн. оферти за хотели и отдаване под наем по целия свят, се наблюдава регистриран спад на резервациите във всички топ дестинации за пътуване. Отново, въпреки оптимистичните прогнози за 2021 г., много анализатори смятат, че международните пътувания и туризмът ще се възвърнат към състоянието си от преди пандемията най-рано през 2025 г.

Търговията на дребно също претърпя промени. Тъй като купувачите си останаха вкъщи и много от магазините затвориха врати, се промени изцяло потребителското поведение. Онлайн пазаруването стана неразделна част от ежедневието ни и много хора се притесняват да се върнат отново в магазините, дори след като те отвориха в много държави.

Изглежда, че от кризата с разпространението на COVID-19 има и печеливши. Правителствата по целия свят са готови да платят милиарди на фармацевтичния сектор за разработването на ваксина или лечение за вируса. Акциите в някои фармацевтични компании, като Moderna, Novavax и AstraZeneca, участващи в разработването на ваксини, отбелязаха значителен ръст на цените. Въпреки първоначалните прогнози, цената на акциите на Pfizer спадна, тъй като партньорството им с BioNTech, високите разходи за производство и управление на ваксината и нарастващата конкуренция намалиха доверието на инвеститорите в компанията.

В световен план много държави започнаха програми за масова ваксинация, което може да се тълкува като решителна стъпка в борбата срещу COVID-19. Наблюдава се ново затягане на мерките в някои страни, регистрираните случаи намаляват. Предстои да видим дали това ще бъде краят на пандемията или просто краят на поредната вирусна вълна.

Поуки за икономиката в България

Една от най-важните последици от пандемията COVID-19 в България е нарастването на безработицата. Като първоначален ход все повече работодатели изпращат работниците си в неплатен отпуск, докато следващият им ход ескалира до масови уволнения. Българското правителство може да

покрие 60% от заплатата на един служител, ако той запази работното си място, но ефективността на тази мярка не е гарантирана. При липса на приходи е невъзможно даден бизнес да плати своите фиксирани разходи (за наеми и вноски по заеми) и 40% от заплатите плюс застраховката на своите служители. Намаляването на заетостта и загубата на доходи води след себе си вторични икономически ефекти – увеличаване на несигурността и ограничаване на потреблението и инвестициите, което на практика ще се пренесе в почти всички сектори.

В момента най-засегнатите сектори на българската икономика са тези с ограничена дейност. Рискът обаче е висок и в сектори, които са силно зависими от глобалните вериги на доставки или са силно чувствителни към поведението на потребителите. Може да се каже, че икономическите сектори ще реагират различно на кризата, породена от епидемията. Предполага се, че малките и средните предприятия ще бъдат най-засегнати, тъй като се характеризират с липса на капиталови ресурси и с ограничена ликвидност. Това неизбежно ще доведе до загуба на работни места и фалити в много сектори, които трудно биха могли да бъдат предотвратени чрез държавна намеса. Следващите разсъждения разкриват ситуацията в някои сектори на българската икономика.

Индустрия

Пандемията от COVID-19 наруши веригите на доставки в индустриалния сектор, спря производството и потисна търсенето. Индустриалният сектор представлява около 23% от брутната добавена стойност (БДС) в България. Производството в много предприятия в страната ще продължи с повишени санитарни изисквания и намален оборот за някои дейности. Като цяло може да се очаква спад главно в отрасли с висока зависимост от международните вериги на доставки. Такива са например производството на хардуерни продукти, комуникационно оборудване и части за моторни превозни средства. Също така затруднената логистика и затварянето на автомобилни заводи в Европа ще окажат отрицателно въздействие върху металургията, докато очакваният спад в търсенето на дългосрочни потребителски стоки ще се отрази и на производството на машини. Производството на текстилни изделия и облекло е умерено засегнато поради намаляващите поръчки, но част от сектора може временно да се преориентира към производството на санитарни маски и защитно облекло. От друга страна, може да се очаква устойчиво развитие на фармацевтичния сектор, производството на храни и управлението на отпадъци.

Дейности по настаняване и хранене

Туризмът е сред първите и един от най-засегнатите сектори в страната. Мерките за социално изолиране включват спиране на услугите за настаняване и ограничения на посетителите на ресторанти, нощни клубове, барове и спа центрове. Дейностите по настаняване и хранене генерират около 2,5% от БДС на българската икономика, като общият брой на заетите лица надвишава 182 000 през 2019 г. (5,6% от общата заетост). Черноморските общини и планинските курорти, където относителният дял на заетите в туристическия сектор е няколко пъти по-висок от средния за страната, биха били особено засегнати. Възможностите за отдалечена работа в този сектор са силно ограничени, което излага доходите на служителите му на сериозен риск. Понастоящем не е напълно ясно каква ще бъде продължителността на мерките за социално изолиране и дали те ще обхващат и този летен сезон, но със сигурност ранното планиране ще бъде неблагоприятно повлияно от тази несигурност. Би могло да се очаква възстановяване в сектора през четвъртото тримесечие на 2020 г.

Търговия

Повечето обекти в търговските центрове, както и редица по-малки магазини в страната бяха затворени за неопределено време. В същото време поведението на потребителите се променя поради несигурност по отношение на доходите и заетостта. Очаква се временно въздържане на домакинствата от големи покупки и потребителски заеми. Наблюдава се растеж в търговията с храни и лекарства, но търсенето на дългосрочни стоки (например домакински уреди, автомобили) най-вероятно ще намалее значително, което ще доведе до спад в общия търговски оборот. Потребителите избягват натоварените и претъпкани търговски вериги, което създава потенциал за растеж на онлайн търговията.

Строителство

През последните пет години строителството е генерирало средно 4,2% от БДС, докато заетостта в сектора е равна на 7,8% от общата през 2019 г. Строителството е дейност, която не може да се извършва дистанционно. До момента не са предприети мерки за спиране на строителните дейности, но евентуално замразяване на обществените поръчки може да представлява сериозен риск за сектора, както и да забави инвестиционната дейност на частния сектор в настоящата ситуация. Друг потенциален риск е забавянето на европейските фондове и тяхното пренасочване в борбата срещу вируса.

Дейности с недвижими имоти

Може да се очаква стагнация на дейностите с недвижими имоти. Проверките на собствеността на място са възпрепятствани поради мерките за социално изолиране, а много нотариуси в страната са прекратили дейността си, което затруднява сключването на нови сделки. В настоящата оперативна среда търговските и офис площите са силно застрашени. Възможни са забавени плащания за наем, тъй като търговските центрове са почти напълно затворени. Вероятно цените на имотите ще спаднат, но е трудно да се измери мащабът на спада поради неясната продължителност на извънредното положение. Промените в кредитната дейност на банките също представляват ключов фактор за бъдещото развитие на пазара.

Информационни дейности и комуникация

Секторът придобива все по-голямо значение за българската икономика, като заетостта в него отчита стабилен растеж през последните години. Може би секторът за информация и комуникация е сред най-устойчивите в настоящата криза. Той е иновативен и приспособим по своята същност и много от работните процеси в него могат да се извършват дистанционно. Социалното изолиране, работата и образованието от дома водят до значително увеличаване на търсенето на технологични продукти и услуги. Настоящата ситуация ще доведе до последващо преосмисляне и реорганизация на голяма част от бизнес моделите, което представлява уникална възможност за дългосрочен растеж на сектора.

Изкуства, забавления и отдих

Дейността в този сектор е практически напълно блокирана от ограничения поради коронавируса. Киносалоните, театрите, галериите и музеите в страната са затворени от извънредното положение. Концерти и масови събития се отменят. Всички спортни съоръжения и фитнес зали също са затворени. Доходите на голям брой самостоятелно заети лица в развлекателния бизнес са сериозно застрашени, тъй като те не са обхванати от действащите в момента държавни мерки за заетост. Спадът в сектора е неизбежен, докато размерът му зависи пряко от продължителността на мерките за социално изолиране.³

---

³ <https://www.interregeurope.eu/oss/news/news-article/11986/covid-situation-in-bulgaria/> .

Поуки за образованието

Поуки за образованието в световен мащаб

Няма как да не се съгласим с факта, че преживяхме една изключително турбулентна и изпълнена с предизвикателства 2020 г. Към днешна дата продължаваме да бъдем потърпевши от пандемията COVID-19, като тя наложи неизбежни промени в една от най-значимите социални сфери, както на национално, така и на световно ниво – образованието. Промените за образованието, които се отчитат в международен аспект, са многобройни и динамични, причинени от необходимостта за промяна на ежедневните ни порядки, свързани с начина ни на обучение. Като ключов сегмент, образованието се сблъска с редица перипетии, основополагащият от които наложи преминаване от присъствена форма на обучение, провеждана в съответните учебни заведения, към дигитална такава, осъществявана чрез компютърно устройство в различни интернет платформи. Адаптацията към този начин на обучение продължава и до днес, а различните положителни и негативни страни на наложения метод ще разгледаме в следващите редове.

Всеизвестен факт е, че технологиите са навсякъде около нас и за да сме работоспособни в онлайн среда тяхното ползване нараства с невиджани досега мащаби. Една от най-важните поуки, които успяхме да извлечем за образованието е, че то е приложимо и в онлайн среда, която подпомага осъществяването му, когато на физическо ниво то е неприложимо. По повод на дигитализацията на образованието Европейската комисия изготви план за действие, свързан с осъществяване на достъпно и многофункционално цифрово образование в рамките на Европейския съюз. Чрез провеждане на обществена консултация Комисията обобщава мненията на гражданите по повод цифровизацията на обучителните процеси и преценява дали предприетите действия срещат достатъчно одобрение от страна на обществото. Цифровизацията има за цел да преобрази образователния профил, като обучи достатъчно компетентно ученици, учители, студенти и преподаватели за предстоящи евентуални промени в начина на обучение. Чрез проекти за сътрудничество с програма „Еразъм“ ще се цели цифровизация на всички обучителни нива. Ще бъде предоставен план за обучение на учители, ученици и друг обучаващ персонал с цел да се подпомогне цифровата грамотност и да се намали дезинформираността на образователните звена. Предвижда се до 2030 г. делът на учениците между 13 и 14 години, които не показват особена дигитална компетентност, да се сведе до под 15%. Основната цел на проекта „Европейска рамка за цифрова интелигентност“ е всички да бъдат подготвени за ситуация като тази, а именно – дистанционна обучителна форма. Взимайки си поука от наложените промени в образова-

нието поради появата на COVID-19, Европейската комисия предлага алтернативен вариант за обучение, адаптиращ още повече обучаващите се звена към онлайн средата. Причината да се осъществи подобен проект е проста – пандемията ни показва, че можем да се чувстваме подготвени за всякакви предизвикателства, но практиката ни показва точно обратното. Неоспорим факт, подкрепящ твърдението ни е че по данни на Евростат над 40% от преподавателите в ЕС са се чувствали недостатъчно грамотни и образовани в дигиталната сфера, за да изпълняват задълженията си по време на онлайн обучението. Също така, става ясно, че повече от 60% от анкетираните не са се възползвали от онлайн и дигитално обучение преди появата на пандемията.

Обръщаме поглед и върху страна извън Европейския съюз, а именно САЩ. Взимайки си поука от коронакризата, в САЩ все по-усилено се говори за индивидуализиране на обучителния процес най-вече на училищно ниво. Това не означава, че всяко дете ще се сдобие със собствен учител, но включва разпределянето на децата в няколко групи – такива за напреднали, които се справят добре с онлайн обучението, и такива, които изпитват затруднения в онлайн среда. Целта е да се изравни доколкото е възможно нивото на знания на учениците и както се изрази в едно свое изказване американският икономист Ерик Ханушек: „Ако не го направим, реалната цена от пандемията ще е, че ще имаме работници с много по-малко умения и работна сила, която няма достатъчен потенциал.“

Във всички случаи, когато асимилираме поуки за образованието на световно ниво, можем да заключим, че образователната сфера и всички замесени в нея се сблъскват с еднакви трудности, породени от дигитализирането на обучителните процеси следствие на наложените ограничения от кризата COVID-19.

Ограничаването на социалните контакти на първо място оказва изключително влияние на студенти, ученици и преподаватели. Намаляване количеството на приложени знания поради невъзможност за провеждане на обучителни процеси в реална обстановка също не остава по-назад като значение. Отчита се общ спад на придобити знания заради невъзможността на учениците да задържат вниманието си дълго време пред монитора, когато единственото нещо, което стига до тях, е глас, идващ от компютъра им. И не на последно място – налице е трудност при осъществяване на онлайн обучение поради недостатъчна дигитална култура на преподаватели и ученици.

Въпреки множеството негативни страни на онлайн обучението на световно ниво, можем да изведем и известен брой позитиви, които дойдоха с кризата. Чрез този вид обучение всеки има възможност сам да организира и управлява времето, с което разполага. Преподаватели и ученици станаха

много по-мобилни, по-контактни посредством дигиталните технологии и придобиха знания и умения за дигиталния свят, които биха им послужили и занапред. Пример от ежедневието е, че в много университети в чужбина преподаватели не бяха и помисляли да записват лекциите си, тъй като смятаха, че няма да им се наложи те да бъдат преслушвани повторно. Пандемията обаче им подсказа, че това е полезна практика, която би подпомогнала студентите да наваксат изпуснатото. Последна, но не и по значение, е поуката, че обединявайки усилията си, образователните звена в рамките на ЕС, а дори и извън него, могат да си бъдат взаимно полезни, когато споделят информация и взаимодействат помежду си за изграждане на една иновативна, комуникативна и мобилна образователна система.⁴

Поуки за образованието в България

Как се отразява пандемията върху образованието у нас? Резултатите от миналогодишните държавни зрелостни изпити показаха покачване на средния успех по БЕЛ и на втората избираема матура, т.е. увеличаване на отличните и намаляване на слабите оценки. Това говори добре за проведеното онлайн обучение през втория учебен срок, но дали зад тези резултати се крият само позитиви и какви биха могли да са посоките за по-нататъшно подобрене на образователните процеси в условията на пандемия?

Обучението през екран неминуемо има своите добри страни. Ученето въкъщи означава комбиниране на полезното с приятното – получаване на нови знания в условия на комфорта на дома. То позволява и гъвкавост, тъй като може да се провежда на всяко място, оборудвано с достъп до интернет и компютърно устройство. Това е плюс и за студентите, които по време на своето следване работят.

Според 52 анкетираните⁵ експерти от РУО в цялата страна друга позитивна черта на онлайн обучението е, че по този начин се намаляват случаите на тормоз в училище. Това неминуемо би улеснило и работата на учителите.

Позитив на онлайн обучението е и по-голямата ангажираност на родителите в образованието на децата си, както и по-честата комуникация с тях и учителите. По този начин те имат по-ясен поглед върху учебния процес и училищата могат да получат повече подкрепа и внимание от родителите си.

От друга страна обаче, затварянето на училищата и детските градини създават огромен проблем за родителите, чиято работа не може да се из-

---

⁴ <https://www.economy.bg/science/view/45210/Kolko-struva-na-sveta-distancionnoto-obuchenie> ; <https://azbuki.bg/?p=66056> .

⁵ Изследване: Въздействия на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на специалисти, работещи в регионални управления на образованието, проведено от Глобал Метрикс ЕООД в периода май–юни 2020.

вършва от въкъщи. В проведено от УНИЦЕФ проучване⁶ става ясно, че 40% от родителите се нуждаят от помощ при гледането на детето, за да отидат на работа. Това е сериозен проблем, особено в семейства, изпитващи финансови затруднения преди и по време на пандемията.

Важен аспект е и социално-емоционалното въздействие на пандемията върху учениците и учителите. Според споменатото по-горе проучване половината ученици са изпитвали отрицателни чувства: самотност заради намалените социални контакти, тревожност, несигурност и др. Над една трета от родителите споделят, че психичното здраве на децата им е влошено. При учителите този процент е 44%.

Ефективността и организацията на учебните процеси биват най-силно засегнати от пандемията. Проучването показва, че 20% от учениците са влошили успеха си. В редица проведени интервюта учениците съобщават за множество нередности, свързани с учебния процес. Много практически занятия и важни тестове биват пропуснати, а тяхната липса бива заменяна с повече домашни, които просто биват преписвани. Онлайн уроците довеждат и до нередовни присъствия, а често и не се пишат отсъствия. Въпреки подкрепата на различни институции, все още има деца, които нямат достъп до дистанционно провежданите занятия.

Липсата на практически занятия се усеща най-силно в университетите, където следва да се изграждат нови специалисти в различни приоритетни области, сред които медицина, инженерни науки и др.

Бихме могли да изреждаме още много проблеми на българското образование в условията на пандемия. Какви биха били изводите обаче и евентуалните мерки срещу тези проблеми?

Важно е да насочим погледа си към стимулирането на учениците да останат в училище. За тази цел трябва да се разгледат факторите, които ги „отблъскват“ от класната стая. Причини биха били незаинтересованост към учебния материал, неразбирателство с учителя/съучениците, семейни проблеми и т.н. В подобни случаи, следва да се промени начинът, по който се „поднася“ учебният материал, да се организират редовни дискусии с класа и/или индивидуално с ученика, за който съществува риск от отпадане.

Друга посока, по която трябва да се работи повече, е развитието на учителите като специалисти. Факт е, че голям процент от действащите учители в страната ни са на възраст, близка до пенсионната. Това води със себе си редица проблеми – негъвкавост по отношение на преподаването, голяма възрастова разлика между тях и учениците и следователно по-трудно разбирателство, затруднения при работата с техника и т.н. Това налага нужда

---

⁶ Национално представително проучване на икономическите, социалните, образователните, психологическите и организационните аспекти на въздействието на COVID-19 върху образованието. Проучването е осъществено по поръчка на УНИЦЕФ България.

та от млади, гъвкави и образовани учители, които биха могли лесно и бързо да се „пригодят“ към извънредните положения. Но за целта следва сериозно да се разгледа профилът на учителската професия у нас и да се установи защо все по-малко млади хора искат да се занимават с това. От тяхната подготовка като специалисти, до тяхното професионално реализиране, заплата и т.н. – всеки един аспект трябва да бъде преразгледан и подобрен, за да може да се насърчи създаването на надеждни учители.

МОН също прави стъпки към разрешаването на някои от проблемите. Министерството започна изпълнение на проект за приобщаващо образование и за обучение в условия на кризи. В програмата на проекта е заложено да бъдат закупени 80 хил. технически устройства за ученици и учители, както и да бъдат проведени обучения за придобиване на дигитални умения за работа в електронна среда. Децата със специални образователни потребности, хронични заболявания и с изявени дарби също участват в плана на проекта, като се цели да им се предостави по-висококачествено обучение и достъп до него.

Въпреки инициативите на правителството за подобряване на образованието в условия на пандемия, възниква необходимост за работа и в други направления. Те не трябва да бъдат пренебрегвани, тъй като са валидни дори и в неизвънредни ситуации и техните резултати оказват влияние във всички сфери на нашата политическа и икономическа реалност.

Заклучение

Пандемията от COVID-19 постави пред изпитание не само здравната система, но и всички сфери на икономиката. Последствията от реакцията на обществото, некомпетентните и нелогични решения, взети под влиянието на паниката, ще траят дълго време след края на заразата. На хората ще им се наложи да се научат да живеят с вируса и да се приспособяват към все по-нови ограничения. Ясно е, че животът ни няма да се върне към това, което беше преди коронавируса да излезе от пределите на Китай. Начините за справяне с пандемията и последвалата икономическата криза разкриха много пропуски, грешки и недомислици в здравеопазването, образованието, управлението, обществото.

Как ще се справим с кризата в сферите на живота ни ще е показателно за това, докъде е стигнало развитието ни като цивилизация. Дали това е краят на глобализма? Какво да правим сега, когато разполагаме с толкова много информация? Можем ли да я използваме? Имаме ли оправдание? Учим ли се от грешките и от историята? Наистина ли науката е в основата на развитието на света и има ли граници, които не бива да се прекриват?

Как ще се справим с икономическата криза зависи от управляващите, които обществото е избрало. Някои експерти са на мнение, че решението е обезценяване на валутата чрез повишаване на цената на златото с цел предизвикване на инфлация, която да стопи държавните дългове и да възроди икономическия растеж. Други смятат, че не може да съществува златен стандарт и независима монетарна политика едновременно. Златото като инструмент за девалвация на валутата е политика, използвана в историята от управници като Рузвелт, но как ще възстановят икономиката новите световни лидери, предстои да разберем.

Икономика и образование вървят ръка за ръка. Когато условията, в които се работи с учащите и методите за тяхното обучение не са ефективни, то тогава от учебните заведения излиза некомпетентна и ненадеждна работна ръка. Тя от своя страна би повлияла силно на икономиката. Тогава влошената икономика допълнително ще влоши образованието, тъй като не би имала средствата и хората, които да удовлетворят нуждите му. По този начин навлизаме в един омагьосан кръг. Този цикъл трябва да бъде прекъснат и да бъде изградена една нова образователна структура, която да създава висококвалифицирана работна ръка.

България полага усилия в стабилизирането на образователната система в извънредните условия на пандемия. Въпреки това държавата ни е изправена и пред редица други проблеми, свързани с образованието, които съществуват и преди пандемията (застаряващи учители, слаб приток на нови учители, напускащи училищата деца и др.). В краткосрочен план следва да концентрираме усилията си в справянето с трудностите, предизвикани от COVID-19, но междуременно трябва да се търсят решения и на останалите проблеми, които са ключови в дългосрочен план.

Използвана литература

Въздействия на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование.

Глобал Метрикс ЕООД, май–юни 2020.

Национално представително проучване на икономическите, социалните, образователните, психологическите и организационните аспекти на въздействието на COVID-19 върху образованието. УНИЦЕФ България.

Rickards, J. The New Great Depression. Winners and Losers in a Post-Pandemic World, 2020.

<https://azbuki.bg/?p=66056> .

<https://www.economy.bg/science/view/45210/Kolko-struva-na-sveta-distancionnoto-obuchenie> .

<https://www.interregeurope.eu/oss/news/news-article/11986/COVID-situation-in-bulgaria/> .

(Дефекти, последствия и справяне с пандемията от COVID-19. Перспективи, поуки и очаквания

Владислав Марианов Урджанов

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Данаил Веселинов Гушев

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Ивета Софрониева Димитрова

спец. Икономика и финанси (френска програма), II курс

През 2015 г. Бил Гейтс произнася реч на тема овладяната през изминалата година епидемия от ебола по време на TED конференция. В изложението си описва три причини, поради които епидемията в югозападна Африка, взела над 10 000 жертви от 2014 г. до 2016 г., си е останала „само“ епидемия, без да прерасне в глобална заплаха: самоотвержеността на медицинските екипи на терен; клиничната картина, която оставя заразните индивиди на легло; късметът, че вирусът не е достигнал градската среда. „[При появата на следващия вирус], няма да имаме този късмет [той да се предава трудно]. Може да се окаже, че носителите на вируса се чувстват достатъчно добре, че да се качат на самолет или да отидат на пазар, докато са заразни“. Едва шест години по-късно, тази прогноза се сбъдва с плашеща точност и заварва света точно толкова неподготвен, колкото Бил Гейтс се опасява, че той ще бъде.

Кризата, причинена от COVID-19, нанесе безпрецедентни щети върху здравните, социалните и икономическите системи по света. Тези три системи са тясно обвързани и се хранят взаимно – социумът определя икономическите условия, те на свой ред задават правилата при здравеопазването, а то подsigурява оцеляването на социума. Затова най-продуктивно би било да разглеждаме икономическите закономерности веднъж като диагностични за обществото, а впоследствие като прогностични за неговото съществуване. От друга страна, образованието е система за възпроизводство на са-

мото общество. Ефективността му обуславя унаследяването на останалите системи от следващото поколение.

Фиг. 1. Взаимодействие между системите

Икономика

Ударът върху търсенето

Бащата на съвременната макроикономика Джон Мейнард Кейнс отбелязва, че кризите възникват от недостатъчно търсене. Когато държава изнася дадена стока на международния пазар и външен фактор забави или напълно отреже веригата на доставки към страните вносителки, от гледна точка на производителя/страната износител, се стига до положение, равносилно на недостиг на търсене.

По данни на Евростат през месеците март и април на 2020 г. се наблюдава рязък спад на вноса и износа на стоки и услуги за ЕС. През април износет от 175 млрд. евро достига 125 млрд. евро, а вносет за същия период пада от 160 млрд. евро на 125 млрд. евро. Второто тримесечие на 2020 г. се отличава с най-ниски стойности по отношение на тези два показателя. Отрицателен търговски баланс за държавите членки на ЕС (вносет надвишава износа) се наблюдава през месец април 2020 г., като до края на годината се отчита плавно възстановяване на нивото на стокообмена, но то не успява да достигне стойността си от февруари 2020 г.

Загубата на износ (цял един компонент на БВП) е способна да разклати дори големите икономики като тези на ЕС, САЩ и Китай. Какво се случва

тогава с една малка отворена икономика като нашата, в която няма дори достатъчно вътрешно търсене?

Намаляването на търсенето следва не само поради възпрепятствания от въведените противоепидемични мерки износ, а и поради несигурността на потребителите за бъдещето. Страхувайки се да не загубят работните си места и съответно доходите си, хората предпочитат да не потребяват толкова, колкото в нормални условия. Трансакционната функция на парите като разплащателно средство се заменя от функцията им като средство за запазване на стойност – увеличава се търсенето на пари за непредвидени разходи. Когато пределната склонност към потребление намалява, расте пределната склонност към спестяване. По данни на Евростат, макар и в номинално отношение, числата не изглеждат изцяло стряскащи – за 2019 г. потреблението на домакинствата е 35 715,70 млн. евро, а за 2020 г. – 35 971,40 млн. евро. В процентно отношение се наблюдава следното – ако номиналният растеж на потреблението през 2019 г. спрямо 2018 г. е 8 %, то през 2020 г. спрямо 2019 г. е само 1 %. По данни на НСИ потребителските общи разходи средно на едно домакинство за 2019 г. са 11 037 лв., докато за 2020 г. – 10 890,0 лв.

Намаляването на ежедневните трансакции – от покупката на билетче за автобуса към работа, до вечерята в ресторант, със сигурност увеличава разполагаемия доход на определени икономически агенти, но общественото благосъстояние остава сериозно засегнато. Когато три от петте компонента (частно потребление и нетен износ) на БВП по разходния метод ($Y = C + I + G + X - M$) намаляват в резултат на пандемията от COVID-19, поуки бихме могли да извлечем, разглеждайки останалите два фактора – инвестиции и правителствено потребление.

Според традиционния класически модел спестяването се разглежда като основа за растеж, тъй като увеличеното предлагане на спестявания чрез последващия спад на лихвения процент би трябвало да стимулира инвестициите. Ако според класиците (Смит, Рикардо, Сей) спестяването е било равносилно на инвестиции, днес знаем, че пестеливостта не е гаранция за икономически растеж. По данни на БНБ лихвеният процент по нов бизнес по кредити, различни от овърдрафт, за сектор нефинансови предприятия по период на първоначално фиксиране на лихвения процент има тенденция да намалява с всяка изминала година. Така например средният лихвен процент по кредитите до 1 млн. евро, договорени в левове за март 2010 г., е бил 10,97%. За сравнение през март 2020 г. той е 3,51%, с 0,57 пр. п. по-малък от този през 2019 г., а за месец март 2021 г. лихвеният процент е 3,17%. Реалността е доста далеч от класическите представи. По-малко засегнатите от вируса икономически агенти не стават автоматично инвеститори дори при по-нисък лихвен процент. Той се оказва значително по-маловажен двигател на икономическата активност в ситуация на масова паника и фалити. По

данни на Евростат за 2020 г. стойността на инвестициите е 11 498,3 млн. евро. За сравнение, през 2019 г. тя се равнява на 12 925,9 млн. евро. Защо тогава при теоретично благоприятни условия за инвестиране вследствие на натрупаните спестявания се наблюдава спад?

Отговорът е, че очакванията на фирмите за стопанската конюнктура са ключовият фактор при вземането на решението дали ще се инвестира. Така наречените от Кейнс „animal spirits“, водещи поведението на инвеститорите, са силно валидни в настъпилата действителност. При песимистични очаквания на фирмите, дори лихвеният процент да е нисък, те няма да са склонни да инвестират. Къде НЕ инвестираме?

В самото начало на пандемията внедряването на автоматизацията и технологиите в производствените процеси остава на заден план, явявайки се пречка пред развитието на Индустрия 4.0. Причината е ясна – множество бизнеси се фокусират основно върху оцеляването си и преодоляването на нововъзникналите предизвикателства. Рецесията, предшестваща пандемията, впоследствие се задълбочава и налага реструктуриране на разходите и въздържането от инвестиции. Често срещано явление е средствата, предвидени за инвестиции в Индустрия 4.0, да бъдат пренасочени в други, приоритетни за оцеляването на предприятието посоки (запазване на служители, екстрени разходи, осигуряване на санитарни условия).

Макар останала временно назад в дневния ред, Индустрия 4.0 не губи актуалността си. Фактите сочат, че ако се намирахме в един по-напреднал етап от развитието си, в който автоматизацията, механизацията и цифровият обмен на данни обхващаха по-голям процент от производствените процеси, проблемите, свързани с парализиране на работни дейности поради заболяване на служител, щяха да са с ограничено действие. Освен да се отличава с този благоприятен ефект в конкретната ситуация, Индустрия 4.0 осигурява постигане на по-високо ниво на безопасност, спестява часовачове и обуславя нарастваща продуктивност.

Друг сериозен ефект върху бизнеса и неговото развитие е този, оказан върху нововъзникналите компании, т.нар. стартъпи (*start-ups*). Статистиката показва, че 72% от новосъздадените компании регистрират спад в приходите си, като най-засегнат е туристическият бранш, чиито стартъпи търпят спад от 70% на приходите си. От другата страна се намират секторите в областта на информационните технологии (гейминг, търговия с криптовалюти, телекомуникации), които бележат по-малък спад – съответно с 14%, 19%, 22%, при средна стойност от 32% за всички нововъзникнали бизнеси. Следователно имаме още едно доказателство за устойчивостта на развитието, обуславяно от цифровизацията, автоматизирането и механизацията на работните дейности. Сектори, където те са застъпени в по-голямата си част, са сравнително по-леко засегнати от пандемията.

„Продуктът е добавен в кошницата“

Икономическата дейност не е едностранен процес. Представените до момента факти обхващат едната страна – тази на производителите на стоки и услуги. Важно е обаче да не пренебрегваме и потребителите, защото на пазара си взаимодействат всички икономически агенти. Открояват се промени в потребителското поведение като директен резултат от пандемията. Ползата от цифровизиран обмен на информация се изразява във факта, че по данни на Евростат през 2019 г. 38% от използващите интернет услуги в България са търсили информация за стоки и услуги в онлайн пространство, докато през 2020 г. наблюдаваме прираст с 12%, достигайки до 50%. За сравнение, средно в Европа растежът е 3% – от 66% достига до 69%. В България се наблюдава и нарастваща тенденция в използването на услугата Онлайн банкиране (*Internet Banking*) – 9% от интернет потребителите са се възползвали от тази услуга през 2019 г., докато през 2020 г. те нарастват до 13%. Във време, изискващо социална дистанция, невъзможността за физическо посещаване на търговски обекти облагодетелства развитието на бизнеси в електронна среда, правейки ги по-достъпни за клиентите.

Необратими промени настъпват в начина, по който тези онлайн бизнеси се свързват със своите потребители, а именно – адаптирайки маркетинга и рекламата си. Рекламните послания са изключително гъвкави и чувствителни към промени в тенденциите. Не е случайно, че още в първите месеци ключовите думи в маркетинга преминаха от традиционните „комфорт, качество и удобство“ на „здраве, отговорност, безопасност“, като отклик на нарастващите страхове на обществото. Промените, предопределени от промяната на навиците на хората, не се изчерпват дотук. Рекламната психология губи за неопределен период един от традиционните си съюзници – натискът на социалното обкръжение (*peer pressure*). Човекът, изваден от обществото, остава без стимулите и натиска да се приспособява към него. Социалните групи, формирали до скоро неговото обкръжение, се разпадат и така вече той се намира извън действието на т.нар. хоризонтални лидери. Те са членове на обществото, които благодарение на своята информираност по определени теми, са спечелили авторитет сред своите среди. За да компенсират загубата на този крайъгълен камък за психологията на потребителското поведение, бизнесите се обръщат към новите канали за разпространение на информация.

Милионна публика в миналото се е достигала само чрез традиционните медии (вестници, радио, телевизия), но те отстъпват вековното си лидерско място на социалните мрежи. Онлайн пространството е било добра алтернатива на реалното общуване за мнозина още преди появата на вируса. С неограничения си брой канали, то дава на компаниите практически безкрайно

рекламно време. Сред конкурентните предимства на онлайн рекламата са: броят на достигнатите потенциални клиенти; гаранцията за тяхната заинтересованост по проблемите, решавани от компанията; увеличен шанс посланията да достигнат своя адресат. Днес всеки с телефон и достъп до интернет може да създава и разпространява съдържание, в което евентуално да бъде вмъкната реклама. Така наречените *инфлуенсъри* поемат функцията на първични източници за рекламна информация, но в изолацията си обществото им отрежда и ролята на хоризонтални лидери. Доверието, което те са изградили у своите последователи става база за влияние върху живота и решенията им (*influence*, откъдето идва и името на все по-желаната „професия“).

Зад стилизираните иконки на приложенията се крият и таргетираните реклами. Те позволяват на рекламодателите да събират чрез бисквитките (*cookies*) информация за поведението, навигацията и интересите на хората, като насочват (таргетират) точните реклами към точните клиенти. Масовата онлайн реклама и таргет-рекламата се допълват взаимно в изграждането на потребителски профили, които носят милиарди долари годишно. Възможностите на социалните мрежи правят физическата реклама все по-малко ефективна и съответно все по-малко ценна. Макар и доста по-евтина (пряка пощенска реклама струва 1,87 лв. за 2 kg рекламни материали), физическата реклама се оказва неефективна отживелица. Какъв е смисълът от рекламните табла, плакати в метрото и пълната пощенска кутия, ако всички просто гледат в телефона си? Тази трансформация на рекламата е резултат от дълго наблюдавани тенденции, катализирани от мерките срещу COVID-19. Оценяването на физическата и медийната реклама в дългосрочен план може да се окаже застрашено, ако не трансформират практиките си за рекламно въздействие.

Кални бани в кално време

Една от първите мерки, приети с цел ограничаване на разпространението на COVID-19, е забраната за придвижване на хора от една страна в друга. Това се отрази тежко на страни като България – редовни дестинации за множество чуждестранни туристи, в които делът на отрасъла е над 10% от БВП.

Възстановяването на туризма започва с добрата реклама. В ума на потенциалния почиващ, желанието за отмора влиза в конфликт с опасенията за личното и общественото здраве. Съответно целта на рекламното съобщение трябва да бъде оборването на тези съмнения като неоснователни. Друга важна стъпка е преоткриването на добре забравения здравен туризъм. Минералните извори, калните бани и други природни обекти, на които България е изключително богата, биха могли да предложат профилактика и лечение на различни болести, причинени от съвременния начин на живот.

Все пак, за да не бъде рекламата подвеждаща, се налагат и някои промени в начина на водене на бизнес. Собствениците на хотели и къщи за гости биха могли сравнително лесно да осигурят хигиена, доста по-висока от минимално изискваната от ХЕИ, като част от качествената услуга. Така гостите ще са спокойни за своето здраве, което допринася за още по-пълноценна почивка. По-добри условия вече се поднасят и от туроператорите, които включват мерки за безопасност в цената (PCR тестове, маски за всеки ден от пътуването и т.н.), като така показват грижа, отговорност и заинтересованост към клиента. Като последна мярка за подобряване на доверието на клиентите към нашите дестинации, би могло да се разгледа създаването на държавни сертификационни програми за безопасност и качество.

Бели облаци, сини морета, зелени гори

Качеството на заобикалящата ни околна среда е неразривно свързано с икономическите дейности, изпълнявани от обществото ни. Принудителното затваряне на цели държави, намалената икономическа дейност, както и спадът в използването на наземен, въздушен и морски транспорт дават моментално отражение върху качеството на околната среда. Поради намалената икономическа дейност се наблюдава спад в търсенето на електрическа енергия от 14% за месец април 2020 г. за ЕС, съотнесен към същия период на 2019 г. За България спадът е в размер на 7%. В резултат на това намалява производството на електроенергия във въглищни централи, тъй като те са едни от най-неефективните. Горенето на полезни изкопаеми е най-сериозният замърсител на въздуха. Неговото намаляване, заедно със затварянето на множество предприятия и намалената употреба на всякакъв вид транспорт, носи 39% по-ниско отделяне на въглеродни емисии за април 2020 г. в ЕС, съотнесено към същия период през миналата година. Средно за 2020 г. спадът във въглеродните емисии е от 6% спрямо 2019 г.

Тъмните слоеве от газове и прахови частици, трайно настанени над промишлени зони и големи градове по света, изчезнаха. Екологите наблюдават изчистване на сладководните басейни и възстановяване на биоразнообразието във всички екосистеми по света.

Прогнозите обаче сочат, че с възстановяването на икономиката от пандемията всичко ще се върне по старому. Преодоляването на финансовата криза през 2008 г. и 2009 г. бе съпътствано с рекорден връх в отделянето на вредни емисии. Правилното разходване на средствата от Next Generation EU, усвоявани по Националния план за възстановяване и устойчивост, би довело до устойчиво развитие, отличаващо се с многоспектърни ползи за обществото (по-чисти въздух, земя и води, по-ефективно използване на суровини, намалени промишлени разходи, по-добър здравен статус на населението и др.).

„Мамо, какво има за вечеря!?“

С масовото оставане у дома, за ресторантите отпада нуждата от добро физическо разположение (в близост до офиси, туристически атракции, централни площи). По този начин може да се очаква пренасочване на разходите за наем на заведенията към наемане на складове и помещения, използвани за кухни, както и за осигуряване на логистиката. Това може да означава, че в бъдеще ще се обособят индустриални хранителни зони. Фокусът се измества изцяло върху качеството на храната и достигането ѝ до потребителя.

От психологическа гледна точка, клиентите стават все по-критични и вискателни към поръчките си. Тенденцията е глобална и набира сили още преди COVID-19 – хората стават все по-внимателни към хранителните си навици, за което свидетелства популярността на различни методи за водене на здравословен начин на живот (диети, тренировки, броене на калории и т.н.). Във всеки случай обаче с физическата невъзможност за обичайното хранене в ресторант (в цената на храната се включват обслужване, атмосфера, локация и т.н.), за съответните похарчени средства ще се очаква вкусна, прясна, топла и здравословна храна, доставена бързо. Поръчките стават чрез сайт или приложение, чиито интуитивен интерфейс и приятен дизайн ще бъдат ключови при избора дали да се направи поръчка или не.

Със сигурност обаче ресторантите като физическа локация за социален контакт ще продължат да съществуват заради необходимостта от човешка връзка, от общуване, както и заради удоволствието от хранене извън дома. Все пак някои промени ще се наблюдават и там, след като рисковете от зараза ускори прехода от хартиени менюта към QR кодове за сканиране с мобилно устройство и вдигнаха обществените изисквания към хигиената.

Здравеопазване

Пандемията разкри уязвимостта на медицинските вериги за доставки. Глобален феномен е недостигът на лични предпазни средства (ЛПС) (*Personal Protective Equipment*). През последните няколко години органите на здравеопазването в множество страни насърчават доставките на лични предпазни средства да се поемат от по-евтини доставчици. Най-голямата концентрация на производство на маски е в Китай, като се счита, че снабдява около половината от световния пазар. Колкото до производството на защитни ръкавици, то е съсредоточено в Индонезия, Малайзия и Тайланд. Съществуващият производствен капацитет се явява недостатъчен за задоволяване на нарастващото търсене на медицински консумативи.

Ситуацията може да се опише с познатия микроикономически модел на пазарното търсене. На пазара за защитни ръкавици например в началното моментно състояние на настъпване на пандемията предлагането на този вид стока е фиксирано (може да има промяна единствено в производствения фактор труд, но не и в капитала). В тази ситуация еластичността на предлагането е нулева. Производителите монополизират пазара. Търсенето не спира да се увеличава, то от своя страна също е нееластично, защото отразява нуждата от предпазване от смъртоносна опасност. При по-високо търсене от предлагането се наблюдава дефицит на пазара на маски, регулиращ се с увеличаване на цената. Този модел е валиден за пазарите на всеки един от медицинските консумативи – дезинфектант, маски, ръкавици, предпазни облекла, очила.

В България реакцията към икономическия лаг е мигновена. Забраната за износ на медицински материали в първите дни на пандемията, както и бързата преквалификация на работещите в текстилния сектор, допринасят за по-бързото адаптиране на предлагането към търсенето. Българските фабрики доказват, че не са предназначени единствено за ишлема. Година по-късно, в краткосрочен план, цените на медицинските консумативи са пониски отколкото в първия дефицитен период, количествата са увеличени, което отговаря на модела (в реалността понякога това се случва за сметка на качеството). Във всеки случай обаче по-високото адаптиране на предлагането към търсенето е единствено възможно в дългосрочен план, когато участват и двата производствени фактора.

Задаваме си въпроса: Колко добре функционираща е здравната ни система? Благодарение на гъвкавостта на текстилния сектор, първоначалната ни реакция към пандемията беше сред най-добрите в света. Но с развитието на ситуацията бихме могли да заключим, че българската икономика е прекалено малка, за да поддържа собствено производство, адекватно на търсенето на предпазни средства, които дори година след началото на пандемията остават животоспасяващи. Въпреки първоначалните успехи, остава фактът, че нужда от ЛПС има и отвъд първа линия. Парадоксално е пренебрегването на ежедневната необходимост на стоматолози, лични лекари, офталмолози и други медицински специалисти от същото това оборудване. Повече от година след началото ситуацията е все още тежка, но не може да продължава да се счита за извънредна. Трябва да се приеме, че нуждите от предпазни средства са нараснали перманентно и безопасността на онези извън COVID-отделенията също е приоритет.

Немалка част от проблемите на здравеопазването (липса на професионалисти, оборудване, материална база), задълбочили се поради пандемията, идват от недостатъчните икономически стимули за работещите в здравни заведения в цяла България, а особено в малките и средните населени места.

Нужни са много повече финансови средства за осигуряване на необходимите ресурси и грижа в сектора здравеопазване, които няма откъде да бъдат набавени. Пандемията дава начало на масово осъзнаване на нацията за важността на здравето. Броят на неосигурените лица в България все още остава голям. По данни на Министерство на финансите към 31.12.2019 г. 527,7 хил. лица е общият брой на неосигурените български граждани. За 2020 г. прогнозираното увеличение на този брой е 15%. Подпомагане, инвестиции в сектора, насърчаването на специалисти в областта чрез справедливо възнаграждение, както и ангажирането на индивида и неговия работодател в плащането на здравните осигуровки и данъци, следва да бъде приоритетно направление за бъдещо развитие на България.

Образование

Темата се измества към образованието, от което зависят оцеляването и просперитетът на нашето общество. Като една от най-малко гъвкавите и ефикасни в изпълнението на целите си държавни системи, образованието в България от дълги години обрича част от българските професионални среди на глад за специалисти. Най-сериозни са дефицитите в здравеопазването и в самото образование.

Дистанционното обучение вече е вариант, който може и трябва да се разглежда като възможен. С всички плюсове на home-office, то може да улесни учениците и студентите да получат образование на най-високо ниво, без да се налагат допълнителни разходи за временно или постоянно жилище около физическото седалище на институцията. Колкото и футуристично да ни се струва ученето от удобството на дома, година след форсмажорното преминаване към онлайн обучение временните решения се налагат за постоянно. Платформите за видеоконференции, на които се провеждат занятията, са безброй и с напредването на времето все по-ясно личи, че не са напълно пригодени за пълноценна учебна работа. Липсата на чиста бяла дъска, на която удобно и бързо да се разписва нова информация, която да може да се проследи, невинаги се компенсира от предварително подготвен PowerPoint. Освен това липсата на физическо ограничение позволява сливане на групи и потоци до такава степен, че да се обърне внимание на индивида става невъзможно. Това се налага и поради недостига на квалифицирани специалисти, които да поемат занятията. Така 25 часа на седмица, които обучаващите се прекарват в седнало положение пред екраните, остават общо взето пропиленни.

Образованието напусна академичната обстановка и среща конкуренцията на целия онлайн информационен поток. Социалните мрежи, YouTube и други платформи са изградени, така че да използват биохимията на мозъ-

ка и да бъдат с почти наркотично действие. Онлайн уроците за сравнение са дълги, монотонни, нестимулиращи за допаминовите рецептори – скучно двучасово видео, което няма как бъде спряно, забързано или върнато няколко секунди назад при нужда.

На фона на неефективно предадената информация, от страна на обучаващите се може да последва една от две реакции – апатия или усилено самообучение с цел наваксване. Нито едното, нито другото може да се нарече добро – незаинтересованост на младите ще доведе до обществена криза, а последствията от над 50-те часа седмично, прекарани пред компютъра (125% от пълната работна седмица), грозят онези, които се опитват да останат в крак с материала.

По данни на СЗО, през 2016 г. малко под 2 млрд. от възрастното население е с наднормено тегло, а според Vision Council of America повече от $\frac{3}{4}$ от възрастните по света имат нужда от продукти за корекция на зрението.

Проблемите са много, а решението се крие в отговора на въпроса: Искате традиционно обучение в онлайн среда или ефективно обучение онлайн?

В обозримото бъдеще не е вероятно да се премине на изцяло дистанционна форма на обучение. За момента можем да бъдем лице в лице и най-важното, но трябва да сме готови за следващото затваряне и то да не е за сметка на образованието. Нужно е разработването на план за действие – отделни учебни програми за електронната среда, създадени с идеята за повече свободно време, по-голяма ангажираност и фокус върху резултатите. Кратки, съдържателни лекции, които да дават най-важното, без да уморяват, за да може да остане време и за физическа активност, и за социализация, и за самоподготовка.

Слабостите на обучението в електронна среда са просто хроничните недъзи на традиционната образователна система, показани в нова светлина. Може би е време да спрем да се лъжем, че образованието у нас не изостава спрямо целите, които трябва да постига, и не губи ценно време на следващото поколение. Създаването на онлайн програми е първата стъпка към осъвременяване на най-важната за по-нататъшния просперитет на човечеството система. Процесът ще е дълъг и труден, но е безотговорно да „потребяваме сега“ в икономиката, при положение, че се случва за сметка на бъдещето.

Икономиката – връзка със самите нас

COVID-19 сложи (и занапред още дълго и болезнено ще оставя) своя отпечатък първо и основно върху индивидуалната и обществената психика. Поука за икономиката следва да изведем от важността на очаквания-

та. Приоритет трябва да бъде осигуряването на безопасност и сигурност за всички участници в икономическия живот. На първо място, основната задача на властите е насърчаването на инвестиционната активност за повторно постигане на икономически растеж. Не трябва да става дума само за подпомагане на съществуващите бизнеси, защото рискуваме мерките да се изродят в протекционизъм, какъвто ние, като малка отворена икономика, не бихме могли да си позволим. Усилията трябва да се концентрират върху изграждането на конкурентна среда (в индустрията, здравеопазването и образованието), насърчаваща новите идеи и потенциално привличаща наши и чуждестранни инвеститори.

Втори инструмент за управление на очакванията биха могли да бъдат медиите. Държавната намеса в журналистическата практика е изключително деликатна тема, затова и никога не бихме си позволили да я предложим. От друга страна, не може да се отрече, че в голямата си част, информационните потоци дават една песимистична картина, която само задълбочава проблемите за икономиката (а и човешката психика), причинени от негативните очаквания за бъдещето. Бихме могли да напомним на журналистическата гилдия, че както споменахме по-горе, представите на социума водят до реални промени в икономическата действителност. Струва си да се замислим дали след изминалата година не е време да се поогледаме и за светлината в края на тунела.

Използвана литература

- Златинов, Д. Лекции по Микроикономика I. Лекция 2: Теория на пазара и Лекция 3: Пазарно равновесие.
- Основна статистика: <https://ec.europa.eu/eurostat> ; <https://www.nsi.bg/> .
- Петрова, А. (2004). Потребителско поведение и реклама. София. Изд. Делова седмица Консулт.
- Седларски, Т. (2015). Икономически теории. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“.
- <https://startupgenome.com/> .
- <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/579121/ppe-COVID-19-supply-chains-bottlenecks-policy.pdf> .
- <https://www.bgpost.bg/bg/318> .
- <https://www.bia-bg.com/service/view/14081/> .
- <https://www.bnb.bg/> .
- <https://www.carbonbrief.org/> .
- <https://www.iea.org/> .
- <https://www.minfin.bg/bg/wreply/11149> .
- <https://www.thevisioncouncil.org> .
- <https://www.who.int/> .
- https://www.youtube.com/watch?v=6Af6b_wyiWl (The next outbreak? We're not ready| Bill Gates).

Икономика и общество „в клетка“ в условията на COVID-19

Анастасия Свиленова Карапанчева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Константин Дафинов Маринов

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Стойчо Стефанов Стойчев

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Въведение

Безспорно е – създалата се обстановка наложи промени, които допреди 13–14 месеца изглеждаха немислими, и то в този мащаб. Провокирани сме да се замислим доколко реакцията и предприетите мерки отговарят на сериозността на случая. От моделите, заложи за справяне със заболяването, можем да си вземем поуки за това кое може да се повтори и кое не е редно да се заимства.

Образование в условията на пандемия

Цялостното преминаване в неприсъствено обучение в образователната сфера поставя интересни казуси. Нека приемем, че мнозинството преподаватели в университетите се включват в лекциите от вкъщи – би следвало те редовно да следят уебсайта на доставчика си на ток, за да са уведомени в случай на планирани ремонтни дейности. Ако в рамките на работен ден в квартала на преподавателя е планирана профилактика, той процедира по следния начин: уведомява всички свои студенти, че лекцията по конкретната дисциплина не може да се състои в обичайния времеви интервал и ще бъде проведена на по-късен етап от семестъра. Уговарят се ден и час, които да са удобни и на двете страни, и лекцията се наваксва.

Студентите не могат да не се запитат в каква позиция биха били, ако – особено по време на изпит – токоподаването бъде спряно в техния квартал. Ясно е, че дори да са известени предварително, шансът изпитната дата да се премести е малък. Решението на този проблем може да включва изричното коментиране и конкретизиране на подхода при подобни хипотези. Трябва да е ясно как да се процедира със студенти, които по една или друга причина са били възпрепятствани да се явят на официалния онлайн изпит.

Проблем се наблюдава и в музикалните училища. За начинаещите е особено важно преподавателят да е в непосредствена физическа близост, защото усвояването на който и да е музикален инструмент изисква изграждането на техника.

Дистанционното провеждане на лекции и семинарни занятия в специалност медицина не би могло да бъде третирано като качествен заместител на присъствената форма на обучение. Въпреки че същото съждение е валидно до известна степен и по отношение на голяма част от специалностите, определяни като по-теоретично насочени, липсата на необходимия практически опит при завършването на медицински университет и постъпването на работа в здравно заведение води със себе си и риска от повишаване на възможността за допускане на грешки, които, конкретно в тази професионална област, често се оказват непоправими. Избухналата в света в началото на 2020 г. COVID пандемия, довела в много страни до срив в здравната система и физическа невъзможност (в резултат на недостиг на персонал, болнични легла и специализирана апаратура) за настаняване и провеждане на адекватно лечение на новозаразените лица, може да бъде разглеждана като едно от най-ярките доказателства за необходимостта от качествени кадри във висшите учебни заведения с медицинска насоченост. Именно обучаващите се бъдещи лекари изиграха важна роля в борбата с овладяването на заразата, влизайки като доброволци в COVID отделенията. Несъмнено поемането на такъв риск в името на борбата с разпространението на заразата трябва да бъде адмирирано. Не трябва обаче да се negliжира фактът, че коронавируса не е първото, а вероятно няма да се окаже и последното препятствие, с което ще се сблъска съвременната лекарска общност. Не може да се отрече, че бурният прогрес, на който ставаме свидетели от началото на XXI век, носи огромни позитиви за обществото ни. Това обаче не би могло да компенсира липсата на загриженост към опазването на околната среда от страна на голяма част от съвременните индустрии и техните представители, което рефлектира както върху процесите в природата, така и върху здравето на съвременния човек. Изхождайки от тази теза, може да се предположи, че има реална възможност предизвикателствата, които ще възникват пред лекарската общност в следващите десетилетия, да се окажат дори по-тежки от тези, създадени в резултат от избухналата през 2020 г. пандемия. Имен-

но поради тази причина подготовката на медицински кадри трябва да бъде приоритет не само в частност за медицинските учебни заведения, но и за цялата държава.

Като цяло се вижда, че – къде по-успешно, къде не толкова – дистанционното обучение дава резултат. Получаването на качествено образование е повече от заучаването на академична информация; присъственото обучение има голяма добавена стойност, като се започне от очния контакт между студенти и преподаватели, възприемането на методики, подходи, споделянето на различни практики и т.н. Онлайн обучението даде повод на обучаващите се да си дадат сметка колко впечатления се натрупват само за един ден, прекаран сред съученици и колеги. Та човекът е социално животно, оформя се като личност сред себеподобните си. Освен отрицателните ефекти върху психиката, не можем да не отбележим и привикването към удобството на дома – свикнахме с това да не излизаме от комфортната си зона.

Непонятно е как малките ученици ще се възпитават оттук нататък, щом още в зората на съзнателния си живот – период, в който е необходимо да бъдат надзиравани, защото малцина от тях са непрестанно целеустремени и волеви – свикват с привидно привлекателното седене у дома.

Макар прехвърлянето на обучителния и работния процес в онлайн пространството да носи известни негативи на представителите на почти всички възрастови категории, като най-сериозни се очертават рисковете за уязвимите групи – деца на социално слаби семейства, ученици със специални образователни потребности, младежи с проблемна дисциплина. Всеки отделен представител на трите гореспоменати съсловия има конкретни нужди, които трудно биха могли да бъдат удовлетворени дори при по-сериозна подготовка на държавата и подчинените ѝ институции, тъй като, за разлика от останалите групи в обществената йерархия, в този случай се наблюдава не риск от закърняване на социалните умения, а необходимост от изграждане на липсващи такива. Трябва да се отбележи, че при възникналата през изминалата година извънредна ситуация би било изключително трудно, а в известен смисъл – дори неправилно, да бъде направено изключение по отношение провеждането на присъствени занимания с хора със специални нужди, поставяйки ги по този начин в още по-сериозен риск. Решението на дискутирания проблем при възникване на подобни непредвидени ситуации може да бъде само временно, но все пак трябва да бъде намерено. То се състои в разработване и пускане в експлоатация на специални интерактивни платформи, не единствено стимулиращи дискусии, но и изграждащи постоянен интерес към придобиване на нови знания и социални умения у своите ползватели.

Възниква и следният въпрос: къде отиват регламентът за достъп и престижът на една институция, щом на практика всеки, който или представлява

хакер, или разполага с линк към „виртуалната стая“, има достъп, независимо дали с благородна цел, до среда, която е със затворени врати за широката публика?

Десетилетия наред някои училища излизаха в грипни ваканции. Вече се установи, че дистанционното обучение в такива случаи може да е от полза, тъй като учебният процес не се прекъсва (и не би следвало да се наваксва допълнително), а само временно, по изключение, се провежда от разстояние.

Относно подобряването на дистанционното обучение може да се даде следният пример. Стана практика някои преподаватели да задават въпроси на участниците по време на занятия и ако някой от тях вземе отношение и даде отговор във вярна посока, получава бонус. Този модел стимулира учениците да внимават и да разсъждават, затова насърчаването на една поразчупена дискусия определено може да има принос към ефективността на онлайн обучението.

Предизвикателствата пред бизнес организациите

Под благовидния предлог, че всеки е отговорен не само за собственото си здраве, но и за това на околните, от определен контингент по безпардонен начин се отне основно човешко право – правото на труд, най-облагодоряващата човешка дейност. Ставащото в наши дни е проява на фалшива загриженост за „всички“. Фалшът се разкри, когато в някои области излезе разпореждането, че откритите пазари няма да се провеждат; ще работят хранителните вериги, независимо че петъчните пазари са на открито, т.е. би следвало рискът от заразяване да е значително по-малък, ако следваме линията на Световната здравна организация. Тази мярка беше не просто нелогична; тя е нехуманна и пряко насочена срещу малкия човек. Оказа се също така, че докато работещите в ИТ сектора например продължават да изкарват прехраната си почти както преди, ресторантьорският и хотелиерският бизнес – независимо от гордостта на днешните развити икономики, че туризмът им представлява определен дял от БВП – пострадаха жестоко.

В стремежа да се предпази възрастното население е нарушен основен стопански принцип – не дръж всички яйца в една кошница. Напук на правилото за диверсифициране на портфейла, всички – учащи, работещи, пенсионирани – бяха третирани по еднакъв начин, независимо че приносът им към икономическия пай далеч не е един и същ.

Макар при дискутиране на последствията от пандемията акцентът да пада върху щетите, нанесени върху човека и неговото здравословно състояние, трябва да се отбележи, че промените, настъпващи по време на здравна криза от подобно измерение, се простират далеч отвъд фундаменталния на

първ поглед проблем с намиране на трайно решение за справяне с разпространението на вируса. COVID-19 стана причина за мутация на гените на човешкия бит, променяйки из основи ежедневието, навиците и дори начина на мислене на голяма част от световното население. Наложеният световен локдаун нанесе сериозни щети както върху туристическия и ресторантьорския сектор, така и върху развлекателните индустрии (филмова, музикална, спортна).

В резултат на затварянето на националните граници, множество представители на бизнеса, разчитащ на чуждестранни посетители, започнаха да изпитват сериозни финансови затруднения. Макар част от фирмите в България да имаха възможността да се възползват от предоставената от страната „Мярка 60/40“, както и от COVID модификация на активните кредити във финансови институции (при условие, че съответният бизнес е бил кредитиран преди избухването на пандемията и секторът, в който оперира, действително е бил засегнат от коронакризата), взетите мерки не бяха достатъчни за част от фирмите – отбелязаният спад в приходите за някои от тях се оказва непосилен за преодоляване, в резултат на което дейността им бе преустановена.

Макар под светлините на медийните прожектори по-често да попадат именно представителите на туристическия сектор, развлекателната индустрия търпи не по-малки (в някои случаи дори значително по-сериозни) финансови загуби. Взетите от отделните правителства в Европа и по света мерки в борбата с пандемията (включително забраната за посещение на кинозалони и стадиони) доведоха както до забавянето в заснемането и излъчването на голям брой кинопродукции, така и до отлагането, а впоследствие и провеждането при затворени врати, на почти всички спортни събития. Като най-добри примери за ефекта на COVID-19 върху провеждането на спортни мероприятия могат да бъдат дадени Европейското първенство по футбол, което трябваше да се проведе през лятото на 2020 г. в 11 европейски града, както и Летните олимпийски игри, провеждането на които също бе насрочено за 2020 г. с място на провеждане – Токио, Япония. Макар днес пандемичната ситуация да изглежда далеч по-добре контролирана, ентузиазмът на спортните фенове все още не е възвърнал нивата си от края на 2019 г. Това обаче не променя факта, че настоящата финансова година вероятно ще изглежда далеч по-добре за развлекателната индустрия спрямо миналата предвид поэтапното отваряне на стадиони, спортни зали и кинозалони.

Сред лекарското съсловие няма единно мнение относно ефективността на маските. Факт е обаче, че заетите в определени професии носеха маски и ръкавици (някои от тях ползваха и дезинфектанти) преди настъпването на пандемията, и по-конкретно – маникюристи, зъболекари, опериращи ле-

кари. Това е проява на здрав разум, предвид работата в среда, в която се отделят потенциално опасни частици (слюнка, частици кожа, кръв, биологични субстанции), които могат да бъдат пренасяни от клиентите към обслужващия. Въвеждането на задължително носене на маска внесе усещане за спешност и враждебност и най-вече стана (пореден) повод за разделение между хората. Струва си да се отбележи, че има медицински лица, които смятат, че непрекъснатото носене на маска вреди на здравето и пречи на ефективното дишане, а оттам – и на ефективността при работа.

Икономика в клетка

Мнението на повечето хора в началото на пандемията беше, че ни очаква истинска икономическа катастрофа – цели отрасли бяха спрени от опериране, хората бяха приковани в домовете си. На икономически език всичко това означава огромни спадове в брутния вътрешен продукт. В България Българската народна банка предвиждаше 8,5% спад в БВП поради противоепидемичните политики и мерки, а към февруари 2021 г. очакванията са само за 4,4% спад. Нещо, което е много интересно и неочаквано, е, че потреблението на домакинствата за деветмесечието на 2020 г. се е покачило с цели 2% по данни на Националния статистически институт. От една страна, това звучи като още по-силно потвърждаване на теорията за „белия лебед“ в статистическите науки – теорията, базираща се на допускането, че в определен момент от икономическото развитие на дадена държава е възможно да настъпят ситуации или дори прецеденти, които най-малко „очакваме“, имайки предвид емпиричната подплатеност на думата очаквания. Но уви – това е реалността. Винаги съществува и вероятността методологически неточности да са допринесли до определено ниво за резултатите, които наблюдаваме, все пак статистиката не е точна наука – особено на макроикономическо ниво се работи с множество оценки, допускания, индексации, които в конкретен смисъл могат да доведат до определени изкривявания в резултатите. Някои икономисти отдават по-специално значение и на добавките към пенсиите, безлихвените кредити, статистическите особености за изчисляване на брутния вътрешен продукт и т.н. Доказателство за това е и отчетеното от финансовото министерство нарастване на приходите от ДДС от сделки в страната с 6,8%. Както знаем, българинът в общия случай е практичен човек – знае как да живее с малко. Едно дори и малко увеличение в разполагаемия доход, каквото в случая се явява добавката върху пенсията, би го накарало да се „почерпи“ и да подаде на внуците си още при самото им получаване. Част от тези пари ще постъпят като ДДС в бюджета, а и нещо много важно – ще се увеличи обращението на парите, което е един от

най-интересните показатели, особено предвид народопсихологията на държава, в която трите най-предпочитани метода за финансово-оперативната част от осъществяването на трансакции са „в брой“, „в кеш“ и „на ръка“. Но вярата ни във финансовите институции не е предмет на настоящата тема.

Според Българската народна банка нетният експорт ще се върне отново към положителен принос към брутния вътрешен продукт до края на 2021 г. Очакванията за инвестициите са подобни – едва ли ще се наблюдава положителен принос към БВП до края на 2021 г., но поне със сигурност се очаква намаление в спада им според БНБ. Предвижданията за правителствени разходи за 2020 и 2021 г. на БНБ също са по посока нарастване, което, съчетано с устойчивото ни потребление, може само да ни радва. Но трябва да имаме предвид и, че ефектът на изтласкването винаги стои в сянка на всяка експанзионистична политика, основаваща се на увеличение в правителствените поръчки.

Неочакваните позитиви – екологията

Като всяко нещо, което се случва на този свят, не е изключено пандемията да има и положителни черти. Това може да е такова стечение на обстоятелствата, което да бъде благоприятно за някоя сфера на социо-икономическото взаимодействие. Пример за това е екологията. В свое проучване Европейската агенция за околната среда проследява влиянието върху околната среда на взетите заради пандемията мерки. Наблюдават се съществени подобрения в качеството на въздуха, по-слабо шумово замърсяване и ниски емисии на вредни и парникови газове. Намаляват се значително емисиите на азотен диоксид, който е един от най-коварните замърсители на въздуха, идващ основно от автомобилния транспорт. Отново наблюдаваме колко силна е причинно-следствената връзка на икономическото моделиране с околната среда, колкото и да не ни се иска да е така.

Европейската агенция за околната среда изтъква и, че COVID-кризата разкрива връзката между унищожаването на дивата природа и появата на нови зооозни заболявания. Това е и може би по-страшното. Трябва да си вземем поука, че за да вървим смело напред, ние трябва и да се оглеждаме настрана – лошото качество на въздуха, социалното неравенство, замърсяването и други фактори правят обществото уязвимо към инфекциозни заболявания и епидемии.

Освен с намаляването на вредните емисии и по-чистия въздух, резултат от пандемията е и повече спокойствие за животните. За разлика от нас хората, на които истински ни липсват социалните контакти в тези времена, животните са далеч от хората. В този смисъл ограничението на мобилност-

та на хората е добре дошло за животните. Като допълнение, значително намалява и търговията с диви животни и природозащитниците се надяват това да се запази и занапред, предвид сериозните подозрения за произхода на вируса именно от пазар в град Ухан в Китай, на който се продават нелегално различни видове диви животни.

Друг аспект от екологията, за който рядко се замисляме при вземане на решение за дестинация за почивка, е чистотата на реките и моретата и спокойствието на животните в тях. Множество снимки от Италия (Венеция) и др. показват безпрецедентно чисти и спокойни води, а животните са неопределено спокойни от круизни кораби и туристи.

Заклучение

Що се касае до образованието, онлайн обучението може да е алтернатива в определени случаи и за кратък период. Силно се надяваме, че скоро няма да се налага да разделяме стопанския живот на „до“ и „преди“ пандемията. Отнемането на правото на труд лишава човека от смисъла на живота – да се реализира чрез това, което прави и което всъщност носи полза за обществото.

Използвана литература

- Макроикономически прогнози на експертите на Европейската централна банка, 11 Март 2021, достъпно на https://www.ecb.europa.eu/pub/projections/html/ecb.projections202103_ecbstaff~3f6efd7e8f.bg.html .
- Стоянов, Н. Мистерията на българското потребление. 22 януари 2021, 10:02, в. Капитал, достъпно на https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/ikonomika/2021/01/22/4165980_misteriata_na_bulgarskoto_potreblenie/ .

Предизвикателствата пред дистанционното обучение в България в контекста на пандемията от COVID-19 и макроикономическата ситуация в България

Вяра Бойкова Михова

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Симеон Димов Димитров

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Номинационна грамота за много добро представяне в Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Пандемията от COVID-19 промени изцяло навиците и миогледа ни и наложи нов курс на живот. Със своята внезапност и непредвидимост тя постави на сериозно изпитание всички сфери на обществения живот и в най-голяма степен образованието и икономиката. В световен мащаб неизвестността и деструктивният потенциал на тази непозната болест изпитаха, от една страна, способността на политическия елит да взема далновидни и непопулярни решения, в които здравето и животът на хората са приоритет. От друга страна, предизвикаха готовността на обществото да се обедини около колективния разум дори когато това означава временно да се откаже от удобствата в един утвърден стереотип на живот. Пандемията напомни колко свързани и зависими сме един от друг, независимо в коя част на света се намираме, и колко е важно да сме сплотени в постигането на една обща цел. Историята е богата на неизвадени поуки. COVID-19 се оказа лакмус за съществуващите проблеми в икономиката и образованието, но и мащабен експеримент на предприетите спешни реформи. Кои са адекватните мерки, които трайно ще запазим в бъдеще, а може би ще адаптираме и към непандемични ситуации? Отговорите на тези въпроси може да се окажат сред най-ценните поуки, които човечеството е успявало да извлече.

Образованието е замислено в макрорамката на обществото, и то не само в контекста на обучението, а да социализира, да интегрира индивидите и групите, да намалява социалните разделения. Бързите темпове на дигитали-

зация на обучението в световен мащаб не е самоцел, а начин за управление на криза. В *Стратегията за развитие на висшето образование в Р България за периода 2021 – 2030* се предвижда „всеобща дигитализация“. Макар приемането на този документ да съвпада с пика на пандемията у нас (м. ноември 2020 г.), тя се яви само катализатор на назряващата необходимост от дигитализация в областта на образованието и икономиката през последното десетилетие. Според *Индекса за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото DESI* през 2019 г. България е на последно място от европейските страни. Може да се окаже, че епидемичната обстановка е спомогнала по-бърза да догоним европейските стандарти, а дистанционните форми на обучение, които днес изглеждат наложени от форсмажорните обстоятелства, да са устойчиви и предпочитани в бъдеще.

Съгласно резултатите на *Международното проучване за обучение и образование (TALIS)* за 2018 г. 58% от българските учители ползват информационни и комуникационни технологии в обучителния процес, а 50% се чувстват добре подготвени в това отношение. На този фон те много бързо успяха да се адаптират към новата ситуация – подготвиха онлайн уроци и съумяха да ги организират с използването на различни платформи. Едва седмици след началото на дистанционното обучение се появиха първите споделени ресурси, платформи и добри практики; интересът на преподавателите към тези материали е голям и техният обем расте лавинообразно. В условията на извънредна ситуация е много важно бързото организационно реструктуриране на образованието, тъй като загубата на време и неадекватната реакция биха могли сериозно да ощетят учебния процес. Повишаването на квалификацията на учителите на първо място е тяхно призвание, но то е вменено и в *Закона за предучилищно и училищно образование*. Промените от м. септември 2020 г. предвиждат т.нар. „квалификационни кредити“ да включват и обучение от разстояние в електронна среда. Нещо повече, то е допустимо далеч не само в случаите на извънредни обстоятелства, а и като „елемент на иновация“ в контекста на повишаване качеството на образованието.

Дистанционното обучение предлага голямо разнообразие – най-често то е ресурсно, проектно или проблемно базирано. Първият тип развива уменията за синтезиране на информацията; ресурсите варират от електронни книги до презентации, видеа и демонстрации. Проблемно базираното обучение не е свързано с определен учебен материал, а с решаването на конкретен проблем и е подходящо за стимулиране на аналитичното мислене с елементи на брейнсторминг в малки групи. Проектно базираното обучение също се осъществява в групи и развива комплексни качества – намиране и адекватен анализ на информация, изследователски дух,

работа в екип, лидерски умения. Съществуват множество допълнителни форми, които могат да задържат вниманието на учениците и да ги ангажират по-пряко със собственото им образование – седмични онлайн семинари, привличане на външни участници чрез телеконферентни връзки, викторини с награди и др. В допълнение, при синхронния тип обучение е възможна по-пълноценна комуникация. В началото на трансформацията на обучителния процес учителите бяха изправени пред предизвикателството да са организаторите на този процес, а учениците – да се приспособят към замената на класните стаи с виртуални и да се справят със социалнопсихологическите бариери. Сред предимствата на дистанционното обучение, посочени от учениците, са спестено време за придвижване, гъвкавост по отношение на мястото, повече подкрепа от родителите (фиг. 1). Като най-често срещани недостатъци се изтъкват липсата на социално общуване, както между самите ученици, така и между тях и учителите, прекомерното време, прекарано пред екраните (фиг. 2). Срещат се и затруднения при концентрацията и осигуряване на достатъчно качествена учебна атмосфера, тъй като домашните условия не могат да се сравнят с класната стая. Според родителите децата са по-малко мотивирани и по-разсеяни, от друга страна и са по-натоварени от преди. Въпреки тези предизвикателства, над 63% от анкетиранияте родители намират използваните технологии по време на дистанционното обучение за подходящи.

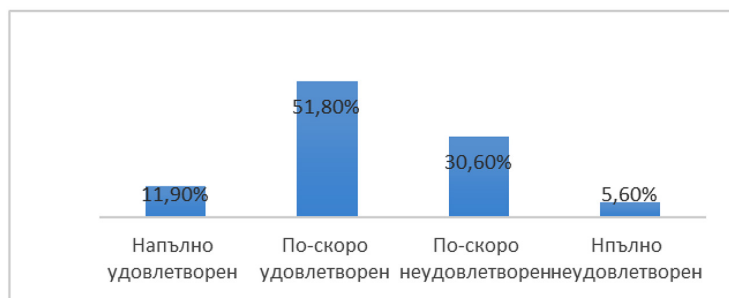
Фиг. 1. Предимства на онлайн обучението (източник на тази и следващите фигури е сайтът: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/8911/file>)

Фиг. 2. Недостатъци на онлайн обучението

Комуникацията между образователните институции и родителите в условията на пандемия може да се определи като добра – повече от половината анкетирани родители са посочили, че са доволни от нивото ѝ (фиг. 3). Макар и в онлайн формат, родителските срещи остават основна форма на общуване между родители и учители и дори се провеждат по-често в сравнение с преди. Най-често обсъжданите теми са представянето на детето в клас, изпълнението на домашните, адаптацията към онлайн обучението, необходимостта от съдействието на родителите (фиг. 4).

Един от най-острите проблеми на дистанционното обучение е реалната оценка на знанията. Докато ползването на платформи, проверяващи за плагиатство, не са новост, с пандемията назря проблемът за гаранция срещу преписване по време на тест. Вече расте и наборът от ответни мерки при ученици и студенти – използване на софтуер за рандомизиране на въпросите и позициите на отговорите, тестове с преобладаващ отворен отговор, прилагане на решения и скриптове към отговорите, когато това е уместно, и дори софтуер, проверяващ дали по време на решаване на тест от дадена платформа се излиза извън нея.

Фиг. 3. Доволни ли сте от комуникацията с училището

Фиг. 4. Причини за комуникация между учители и родители

Здравето и човешкият живот заемат особено място в приоритетите на съвременното общество. При равносметката на ползите и резултатите от дистанционното обучение за изходна база следва да се приема не стандартното присъствено обучение, а липсата на обучение. Дори само фактът, че не беше допусната дори хипотетично опцията за обявяване на нулева учебна година в България, е постижение, особено в условията на неизвестност в началото на пандемията. Училищната образователна система е изключително инертна и разнородна и преминаването изцяло на дистанционно обучение се оказва истинско предизвикателство, с което се справихме успешно – и учители, и ученици. На този фон средният успех на първия випуск (2020), завършил дистанционно превишава, макар и с малко, този на випуск 2019 г. както от матурата по български език и литература (4,20 спрямо 4,06), така и на матурата по избор (4,84 спрямо 4,57). Впечатляващ е ръстът на пълните отличници – 73 спрямо едва 17 през 2019 г. Тези резултати дават повод за друг ракурс върху дистанционното обучение – с различно влияние върху учениците в зависимост от успеха и даващо възможност за по-целенасочено оползотворяване на времето с акцент върху самостоятелната подготовка и в този контекст. Въпреки добрите резултати са необходими мерки, които да подобрят модела на дистанционното обучение. Сред тях са регулярен контрол от Министерството на образованието и науката, обратна връзка от родители, учители и ученици за процеса, отпускане на помощи на социално слабите семейства за закупуване на електронни устройства и др.

Дистанционното обучение даде уникалната възможност на учениците/студентите за достъп до онлайн уроци/лекции, които да бъдат многократно възпроизведени. Възможностите на учащите се да вникнат в изучаваната материя вече не са директно свързани с концентрацията им и дори с присъствието им по време на час. Заложи се една нова тенденция, която е необратима, и елементи от нея ще са устойчиви дори и много след края на пан-

демията. Пример за това е хибридно обучение, в което да се дава достъп до онлайн обучение на отделни групи обучаващи се поради болест, някои видове неравностойно положение, временно или дори трайно пребиваване в друго населено място или други причини. Опитът, който придобихме с прилагането на онлайн обучение, едва открехва портала към един необозрим хоризонт от потенциални възможности, от чието оползотворяване сме твърде далече. Споменът от първия учител, който държи ръката, за да помогне да изпишем правилно буквата „а“ не бива да ни се отнема, „мишката“ не трябва да замени „книжката“, а да накара написаното там да оживее и да мотивира децата да искат да четат. Не по-малка е нуждата от пряк личностен контакт между преподавателя и студентите. Дигитализацията не е алтернатива, тя идва да улесни достъпа до информация и нейния обмен. Оптималното решение би било в синергията между прякото лично общуване и наличието на дигитални учебни материали.

В организацията на дистанционното обучение в Европа (и не само) и у нас има съществени различия. В много страни е забранено ползването на платформи и инструменти, не произлизащи от ЕС и/или не следващи стандартите за лични данни (напр. Германия) и не се препоръчва използването на жива видео връзка заради рисковете от навлизането в личното пространство на семействата (напр. Великобритания). В много страни обучението не започва преди да е осигурен достъпът на всички ученици (напр. Финландия, някои от щатите на САЩ) и масово времето за обучение е силно намалено. Ако можем да обобщим, докато общоприет в Европа е т.нар. „домашен модел“ на обучение с акцент върху самостоятелна работа с подготовка на домашни работи по изпратени материали, в българското дистанционно обучение активно присъства синхронният урок с видео връзка, който е един от най-сложните и трудоемки модели. Той обаче е много по-ефективен (спрямо ползването на публичните медии като основен комуникатор напр.) поради опцията за обратна връзка и потенциала учениците да са активни участници в образователния процес.

Поради благоприятната и уникална комбинация от фактори: (1) навременната адаптация на българските преподаватели към дистанционни форми на обучение и готовността им да реагират в кризисни ситуации; (2) съществуването на разнообразие от достъпни и безплатни онлайн материали на местния език; (3) достъп до лично електронно устройство в сравнително висока степен и сред хората с нисък социален статус; (4) липса на ограничения за употребата на онлайн платформи и форми на комуникация; (5) подкрепа на образователния процес от страна на БНТ и БНР, в България се реализира уникална форма на дистанционно обучение с висока степен на синхронност и сходство с присъствената форма. Това е своеобразен гарант за по-качествено образование особено сред учениците на по-ранна възраст,

когато способността за целесъобразно разпределение на времето не е достатъчно развита, а и поради спецификата на българското образование да не мотивира силно самостоятелната подготовка. Показателно за това е и че в България не се допусна отмяната или редуцирането на съдържание от държавни изпити за разлика от някои европейски страни (напр. Франция). Но това далеч не означава, че дистанционното обучение в България не се сблъска с трудности в лицето на ученици, за които електронната среда е пречка да участват в часовете. Макар в България относителният дял на дигитално изключени ученици да е малък в сравнение дори със страни с доста по-голям БВП, най-уязвимата група в това отношение у нас, както и на Балканите, са ромите. Най-сериозните проблеми са свързани с достъп до електронни устройства или дори до национални медии, с липсата на образователен ценз у родителите на ниво, позволяващо им да помагат на децата си при дистанционно обучение и др.

Противоепидемичните мерки се отразиха пагубно и на световната икономика, която не беше изпадала в такава рецесия след Голямата депресия, и се оказаха много по-опустошителни от финансовите кризи около 2010 г. Една от глобалните мерки беше страните да намалят вноса и износа на стоки и услуги поради високия процент на заразяемост и впоследствие търговският обмен се забави чувствително. Някои страни предприеха драстични мерки като тотално затвориха своите граници за определено време и даже сектори от вътрешните пазари като тези на туризма, ресторантьорството и хотелиерството. Това неминуемо ограничи икономическите дейности в тези сектори и им нанесе вреди. Неслучайно в този период от време всички банки взеха решение да понижат лихвените проценти по кредитите.

В България немалка част от домакинствата живеят под наем или имат взети парични кредити. Туристическият бранш съставлява 11,6% от БВП на България за 2019 г. Жизнеспособността на този сектор е чувствителна дори към кратки прекъсвания на работа и затова е силно зависим от мерките на правителството. Това изправя собствениците на вериги хотели и ресторанти пред трудния избор между съкращаване на служители и фалит. Достоверна представа за ефекта на пандемията, както и на ответните мерки, върху икономиката дават макроикономически показатели като БВП, дял на инвестициите, потребление, пазар на труда и др. Очаквана реакция вследствие на противоепидемичните мерки и затварянето на бизнеса е бързият ръст на безработицата. Според данните от табл. 1 коефициентът на безработица се е увеличил от 4.6% в началото на пандемията на 5.9% към края на второто тримесечие, като след това намалява до 4.8%. Увеличението му до 5.9% се дължи на извънредното положение, въведено в страната между 13 март и 13 май, което изведе голяма част от заетите лица извън пазара на труда. В началото на третото тримесечие се наблюдава по-високо ниво на

заетост – 3 200 000 души, което може да се обясни с решението на държавата да облекчи данъците на най-уязвимите сектори, а именно на ресторантьорството и хотелиерството. Сред най-пострадалите сфери на икономиката заради ограниченията са и авиацията, туризмът и търговският обмен. За да облекчи последствията от мерките, правителството въведе мярката 60:40, ориентирана към бизнеса, който към месеца преди кандидатстване е отчетел не по-малко от 20% намаляване на приходите. По данни на Министерството на икономиката към януари 2021 г. са раздадени над 550 млн. лева на фирми и граждани като част от антикризисния пакет за справяне с коронакризата. По програма за гарантиране на безлихвени кредити в защита на загубилите работа са се сключили споразумения за около 160 млн. лева, като към 15 януари 2021 г. са потвърдени 26 517 кредити в размер на над 111 млн. лева. По програма за гаранции за подкрепа на ликвидността на малки, средни и микропредприятия са отпуснати гаранции в размер на 743 млн. лева и кредити за над 158 млн. лева.

Таблица 1

4. Пазар на труда		II тр.'19	III тр.'19	IV тр.'19	I тр.'20	II тр.'20	III тр.'20	IV тр.'20	I тр.'21
4.1 Коэффициент на безработица	%	4.2	3.7	4.1	4.6	5.9	4.8	5.2	
Коэффициент на безработица - мъже	%	4.6	3.8	4.4	4.9	6.2	5.3	5.4	
Коэффициент на безработица - жени	%	3.7	3.4	3.8	4.2	5.5	4.2	5.1	
4.2 Коэффициент на заетост 15+ години	%	54.7	55.3	54.0	52.4	52.0	53.5	52.9	
Коэффициент на заетост 20 - 64 години	%	75.7	76.3	74.9	73.0	72.2	74.6	73.8	
4.3 Заети лица	yoу % ch.	3.3	2.9	2.3	-1.3	-5.6	-3.8	-3.0	
4.4 Разходи за труд	yoу % ch.	11.3*	9.7*	11.6*	10.0*	10.0*	3.6*	10.0*	
		Август'20	Септ.'20	Окт.'20	Ноем.'20	Дек.'20	Ян.'21	Февр.'21	Март'21
4.5 Недостиг на работна сила в промишлеността	%	21.7	20.8	22.9	21.7	22.8	22.3	23.0	23.2
4.6 Заплати	yoу % ch.	9.1*	10.3*	11.3*	8.3*	8.8*			

Източник: НСИ.

Таблица 2

2. Индивидуално потребление		I тр.'19	II тр.'19	III тр.'19	IV тр.'19	I тр.'20	II тр.'20	III тр.'20	IV тр.'20
2.1 Показател на доверие на потребителите	%	-25.8	-25.0	-23.9	-24.4	-41.8	-38.5	-37.7	
		Май'20	Юни'20	Юли'20	Август'20	Септ.'20	Окт.'20	Ноем.'20	Дек.'20
2.2 Оборот в търговията на дребно ²	yoу % ch.	-20.4	-18.1	-17.5	-12.2	-6.7	-5.3		
		I тр.'19	II тр.'19	III тр.'19	IV тр.'19	I тр.'20	II тр.'20	III тр.'20	IV тр.'20
2.3 Индивидуално крайно потребление ³	yoу % ch.	3.0	5.8	4.9	6.0	2.5	-2.4	2.5	

Източник: НСИ.

Според данните на НСИ динамиката в крайното потребление на домакинствата драстично се забавя с появата на коронавируса в края на 2019/

началото на 2020 г., като от прираст с 6% през последното тримесечие на 2019 г., през първото тримесечие през 2020 г. прирастът е от 2,5% до спад от -2.4% в края на второто тримесечие, когато се въведе извънредното положение (13.03.2020 г.). Доверието на потребителите също бележи рязък спад до -41.8 и -38.5% съответно през първото и второто тримесечие. Този показател може да се обвърже и със значителното намаляване на склонността за поемане на риск в този период.

Таблица 3

3. Инвестиции		I тр.'19	II тр.'19	III тр.'19	IV тр.'19	I тр.'20	II тр.'20	III тр.'20	IV тр.'20
3.1 Използване на оборудването в промишлеността	%	75.7	76.9	76.3	78.0	67.9	70.4	72.8	
3.2 Бруто образуване в основен капитал ³	yoу % ch.	3.6	3.7	3.9	4.3	-8.4	-10.9	-6.4	
3.3 Изменение на запасите ³	% от БВП	3.1	3.9	1.7	1.2	1.1	-0.4	2.7	

Източник: НСИ.

Инвестициите в основен капитал (дългосрочни активи) също биват за-сегнати от пандемията, като се наблюдава намаляваща тенденция в реин-вестирането. Те са сред икономическите променливи, които се очаква да се възстановят най-бавно. При тях от 4.3% прираст през последното триме-сечие на 2019 г., през първото тримесечие на 2020 г. се регистрира спад от -8.4%, достигайки -10.9% годишен спад през второто тримесечие. Тези дан-ни показват, че очакванията на инвеститорите не са благоприятни. Някои фирми продават част от своите дългосрочни активи, за да покрият загубите от прекъсването на икономическата дейност и така да не стигнат до фалит. За стимулиране на инвестициите през 2020 г. са изпълнени 34 проекта с ин-вестиции на стойност над 1 млрд. лева (с 588.5 лева повече спрямо 2019 г.) и са открити 4351 нови работни места (с 1440 повече спрямо 2019 г.).

Таблица 4

7. Парични и финансови показатели		Август'20	Септ.'20	Окт.'20	Ноем.'20	Дек.'20	Ян.'21	Февр.'21	Март'21
7.1 МЗ	yoу % ch.	9.1	9.3	9.0	9.8	10.9	12.7	13.3	
7.2 Вземания по кредити на нефинансови предприятия, домакинства и НПООД	yoу % ch.	4.3	4.3	4.2	4.1	4.5	4.6	4.1	
7.3 Обменен курс USD/BGN	стойност	1.65	1.66	1.66	1.65	1.61	1.61	1.62	

Източник: НСИ.

Но при динамиката на паричното предлагане се наблюдава положител-на тенденция. Покачването на паричния агрегат МЗ с началото на пандемия-та може да се обясни с понижението на лихвения процент по кредитите от търговските банки. Това позволява да не се забавя допълнително производ-ството и съответно да се предотврати евентуална рецесия в икономиката.

ние с хаотичните мерки на правителството последвалите вълни на вируса бяха неизбежни. Показа се, че дискотеките и другите заведения бяха оценени като по-слабо рискови от образователните институции. Бяхме свидетели на парадокса, че в желанието да се спаси бизнеса имахме най-леките мерки в Европа, в резултат на което се налагаше периодично затваряне и бизнесът в крайна сметка пострада повече, отколкото при по-стриктните мерки. Но забавената икономическа активност позволи и до голяма степен наложи дигитализиране на немалка част от бизнеса и социалните процеси. Инвестирането на капитал и време в дигитализацията и новите технологии в бъдеще би смекчило последствията от нова потенциална криза.

Таблица 7

6. Цени		Август'20	Септ.'20	Окт.'20	Ноем.'20	Дек.'20	Ян.'21	Февр.'21	Март'21																		
6.1 ХИПЦ	yoу % ch.	0.6	0.6	0.6	0.3	0.0	-0.3	0.2																			
		<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>II тр.'19</th> <th>III тр.'19</th> <th>IV тр.'19</th> <th>I тр.'20</th> <th>II тр.'20</th> <th>III тр.'20</th> <th>IV тр.'20</th> <th>I тр.'21</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>6.2 ИПДЖ</td> <td>yoу % ch.</td> <td>5.0</td> <td>5.6</td> <td>6.2</td> <td>4.7</td> <td>2.9</td> <td>5.2</td> <td>5.4*</td> </tr> </tbody> </table>									II тр.'19	III тр.'19	IV тр.'19	I тр.'20	II тр.'20	III тр.'20	IV тр.'20	I тр.'21	6.2 ИПДЖ	yoу % ch.	5.0	5.6	6.2	4.7	2.9	5.2	5.4*
	II тр.'19	III тр.'19	IV тр.'19	I тр.'20	II тр.'20	III тр.'20	IV тр.'20	I тр.'21																			
6.2 ИПДЖ	yoу % ch.	5.0	5.6	6.2	4.7	2.9	5.2	5.4*																			
6.3 Цени на производител на вътрешния пазар (промишленост)	yoу % ch.	Август'20	Септ.'20	Окт.'20	Ноем.'20	Дек.'20	Ян.'21	Февр.'21	Март'21																		
6.3 Цени на производител на вътрешния пазар (промишленост)	yoу % ch.	-1.9	-1.8	-1.5	-1.5	-0.5	0.1	1.1																			
6.4 Откавания за продажните цени в промишлеността	баланс	-3.0	-3.1	-1.9	-1.5	-0.3	2.2	4.3	3.2																		
6.5 Откавания за продажните цени в търговията на дребно	баланс	0.3	3.3	3.2	-0.6	1.4	3.5	6.8	8.3																		

Източник: НСИ.

Изрази като „Всяко зло за добро“ и „Когато губиш не знаеш какво печелиш“ са се запазили до днес именно защото са съхранили народната мъдрост. Счита се, че сблъсък с астероид е решаващият фактор за гибелта на много животински видове, вкл. най-дълго населяващия планетата ни вид – динозаврите. Така обаче се дава възможност за развитието на древните бозайници – прародителите на човека. Не е нужно да се връщаме 65 млн. години назад. Чумата, пренесена в Европа през XIV в., отнема десетки милиони жертви. Но в дългосрочен план тя дава тласък на европейската икономика и здравеопазване, като косвено води до увеличаване на доходите, спад на инфлацията, трайна миграция на хора към градовете и дори в известен смисъл проправя път към Ренесанса. Именно чумната епидемия в Англия е причината през 1665 г. студентите да се разпуснат да учат въщи. Това е „годината на чудесата“ в живота на Исак Нютон, когато той, в усамотеното семейно имение прави пробив в областта на математиката и физиката. Това не е чудно, както не са чудни по-добрите резултати на зрелостниците от първата година на дистанционното обучение. Защото макар обучението в началните фази обикновено да е по-успешно в колектив, интелектуалното израстване на човек минава през порива за самоусъвършенстване; идеята за есе или решение на задача хрумва на човек, не на колектив. Едно общество е точно

толкова мъдро, колкото е в състояние да извлече поуки от случващото се. COVID-19 нанесе щети в най-силна степен на образованието и икономиката. Там бяха предприети най-бързите ответни мерки. Изминалата година и половина е уникален период на най-мощния провеждан някога глобален експеримент на изследване на ефекта на такъв тип мерки. Задълбоченият анализ би ни позволил изготвянето на адекватен протокол на действие и в последващи кризисни ситуации. Нещо повече, пред нас се открива необятният хоризонт на екстраполиране на резултатите от тези мерки в непандемична среда и прилагането им при търсене на решения, изискващи нетривиален подход, като дистанционна работа на определени служители или за даден период от време, с цел решаване на конкретни казуси или оптимизиране на разходите, хибридна форма на обучение и др. Бавно отшумява времето на рестрикции, социална дистанция, дистанционно обучение, хоум-офис. Предстои да извлечем изстраданите поуки и целенасочено да ги вградим във фючърския договор с идните поколения за живот с оптимална организация на образование и труд и с по-добро качество на живот.

Използвана литература

Закон за предучилищно и училищно образование

https://www.mon.bg/upload/23949/zkn_PedUchObrazovanie-izm092020.pdf .

Въздействия на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на родители на ученици. Global Metrics. <https://www.unicef.org/bulgaria/media/8911/file> .

Индекс за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото DESI през 2019 г.

Международно проучване за обучение и образование (TALIS) за 2018 г.

https://read.oecd-ilibrary.org/education/talis-2018-results-volume-i_1d0bc92a-en#page1 .

Стратегия за развитие на висшето образование в Р България за периода 2021–2030 г.

Таблицы и други данни, свързани с влиянието на пандемията върху икономиката, достъпни на <https://www.oecd.org>; <https://www.nsi.bg/>; <https://data.worldbank.org/> .

Икономика и образование в условията на пандемията от COVID-19

Александра Мариова Стоянова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Даниел Георгиев Недялков

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Последните месеци донесоха на света събития, които едва ли някой си е представял, че могат да се случат в днешното забързано ежедневие. Случилото се в рамките на последните 15 месеца е едно от най-значимите събития в модерната история. Ефектът от кризата, започната от пандемията COVID-19, се усеща във всякакви направления на функциониращия преди това нормален живот не само в България, но и в целия свят. За съжаление, предвид развитието на обстановката, краят ѝ все още не се вижда в най-близкото бъдеще, но има положителни тенденции. Но дори и след така очакваното завръщане към нормалното, последиците, които кризата е донесла, ще бъдат осезаеми в по-дългосрочен план. Затова и фокусът на нашата работа е да изведем поуките, които сме научили и които трябва да имаме предвид в бъдеще, за да не допускаме същите грешки.

Главните последствия на пандемията както в дългосрочен, така и в краткосрочен план, се усещат в най-големите сектори. За целта на нашето есе ние ще се фокусираме върху икономиката и образованието в България като две от най-сериозно пострадалите направления. Предвид рязко настъпилата обстановка никоя държава и правителство не са били готови за своевременни реакции, което води и до грешки в някои от решенията им. Гледайки назад и виждайки ефектите от взетите решения, ние можем да заключим кои от тях са били добри и кои се нуждаят от подобрене. Смятаме, че основните проблеми се крият зад взимането на недообмислени решения, както и в липсата на аргументи, изложени за тяхното взимане. В следващата част, изложението, ще анализираме случилото се и, спрямо този анализ, ще предложим мерки, които бихме взели, за да се справим с кризата и да насочим икономиката и образованието на България в правилната посока.

Образованието и икономиката са две от основните области в една функционираща държава и нейния социален живот. Те са взаимосвързани, като промяната в ситуацията на едната води до ефекти върху другата и обратното. Чрез образованието работната сила получава нужните квалификации за изпълнение на търсения труд. Така във времето се разполагат и намират нови сфери за потенциално развитие на икономиката, за които след това се подготвят кадрите. В България образованието, и в частност висшето такова, се явява огледало на икономиката, като показва какви са настоящите тенденции на работния пазар. В големите икономики балансът стои по обратния начин – образованието е двигател и причина за настъпващите промени, като образованите кадри намират по-ефективни начини за изпълнение на съществуващите задачи или създават нови ниши и съответно нови работни места. В оптималния случай образованието и икономиката работят заедно за достигането на просперитет. Същевременно тези две области са от най-сериозно засегнатите от кризата с пандемията от COVID-19 в България. Поради изтъкнатите причини те и тяхната взаимовръзка ще бъдат основен предмет на нашия анализ, като първият ни фокус ще бъде политиката, която държавните представители предприеха по време на кризата.

Както всички станахме свидетели, пандемията от COVID-19 рязко промени начина на функциониране на много аспекти от живота ни. В самото начало предизвикателство бе да бъдат определени правилните приоритети в подобна кризисна ситуация, за да бъдат минимални негативните последиствия. Това обаче се оказа нелека задача, като се вземат предвид многото пробойни в системите, които са били скрити до този момент. Въпреки това, приоритетите се очертаха ясно в самото начало – на първо място се постави здравето на хората, както и здравната система, която не беше готова да понесе евентуална голяма вълна от хора, нуждаещи се от хоспитализация. Именно затова бяха затворени множество бизнеси, за да се ограничи броят новозаразени – вълната да настъпва плавно, а не рязко. За бизнеса, който бе поставен на второ място по приоритетност, се гласуваха помощи, за да оцелее в кризисните месеци, в които бе затворен.

Оценката на политики и мерки никога не може да бъде дадена едностранно и единодушно. Мненията в повечето случаи са полюсни, извеждайки на преден план различни аспекти от събитията. Истината обаче почти винаги е някъде по средата. Преодоляването на последиствията от подобна глобална пандемия е трудна задача, която е под влияние и на немалко външни фактори, върху които една държава не би могла да има пряко въздействие.

Фактът, че мерките по принцип възникват въз основа на появил се проблем, навежда на мисълта, че по презумпция няма как да очакваме 100-процентно справяне и изчезване на проблема. Мерките в голяма част от света, както и в България, бяха взети след настъпили проблеми, а не преди тях-

ното появяване. Този лаг неизбежно доведе до последващо задълбочаване на проблемите, а мерките се явяваха хапчета, които лекуват симптомите на проблема, но не и корените му. И това съответно доведе до полюсни оценки в обществото – от една страна, мерките се възприемаха като адекватна реакция на настъпващите събития, а, от друга, провокираха мисли дали евентуалното им по-ранно появяване нямаше да е по-адекватно.

Всяка криза се характеризира с неблагоприятни последици, които в повечето случаи са значително повече от благоприятните. Разбира се, от всяка ситуация човек трябва да може да изведе и позитив, колкото и трудно да му се вижда това предвид пандемията, станала причина за смъртта на немалък брой хора. Случилото се принуди много от българските системи и бизнеси да заработят онлайн – този тласък към дигитализацията се оказа ход напред в развитието на технологиите и организацията за работа с тях по начин, непознат до този момент. Много от бизнесите също видяха работата от вкъщи като привлекателна перспектива откъм съкращаване на множество разходи. Тази тенденция продължава да се наблюдава и след падането на някои от мерките – за бизнесите е по-изгодно да нямат разходи за наем и да държат своите служители вкъщи. Всичко това обаче може да се разгледа и в негативен аспект само по себе си – както всяка революция, която светът познава, е провокирала различни нагласи и мнения, така и тази не прави изключение.

След анализа на политиката, която България следваше по време на пандемията COVID-19, се насочваме върху икономиката и нейното настоящо състояние. Първият ни фокус е върху финансовия сектор. Добра представа за него можем да добием от размера на преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) в България през периода на пандемията. На фиг. 1 е представен притокът на ПЧИ през миналата 2020 г. и предходната 2019 г., за да може да се направи сравнение между двете. Българската народна банка, която е източник на данните, прави регулярни тримесечни ревизии на данните и са използвани предварителните данни на БНБ до ноември 2020 г.

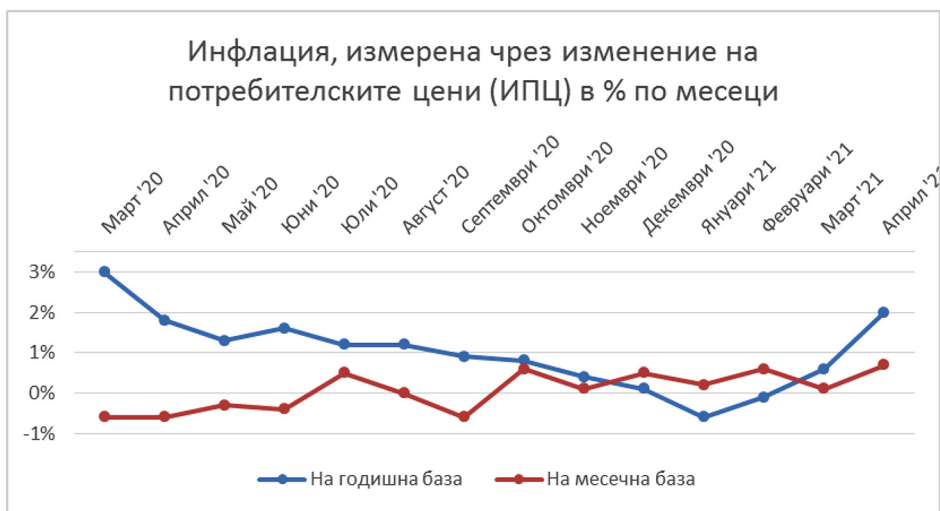
Фиг. 1

Източник: БНБ.

Както се вижда на фиг. 1, за месец ноември има нарастване на ПЧИ със 17% спрямо същия месец в предходната година. Това, както и увеличението, наблюдавано през октомври, могат да ни наведат на мисълта, че чуждестранните инвестиции в България се нормализират, подобно на периода преди кризата. Но цялостната картина не изглежда толкова добре. През отчетния период (януари до ноември вкл.) се наблюдава спад с 31,1% (или 381,1 млн. евро). Третото тримесечие на годината е по принцип периодът, през който се наблюдава най-голям приток на ПЧИ. Въпреки че това е така и за 2020 г. (преди отчитането на четвъртото тримесечие), спадът, който се наблюдава, е с повече от половината – 55,4% по-малко инвестиции (или 301 млн. евро). Основната разлика е в дяловия капитал. Той представлява преведените или изтеглени парични и апортни вноски на нерезиденти от капитала и резервите на български дружества, както и постъпленията или плащанията по сделки с недвижими имоти в страната. Неговият спад за периода на цялата година възлиза на 574,7 млн. евро. В статия Реинвестирана печалба на платежния баланс, която показва дела на чуждестранните инвестиции в текущата печалба или загуба на дружеството на база на счетоводни данни за финансовия резултат, спадът е по-малък: със 187,4 млн. евро. Наблюдава се и една положителна особеност: нетният поток по подстатия Дългови инструменти е положителен и се повишава с 381 млн. евро. Това обаче не е непременно положителна новина. Потвърждава се тенденцията ПЧИ да са основно под формата на дългови инструменти. Те представляват

заеми от страна на компаниите майки към дъщерните им български дружества и следва да бъдат върнати или кредиторът трябва да трансформира заемите си в капитал. Тази тенденция може да се тълкува като липса на интерес от потенциални нови инвеститори, които да навлизат на нашия пазар, което в дългосрочен план би имало изключително негативен ефект. Преките чуждестранни инвестиции са важен фактор за икономически растеж, особено за по-малки икономики като българската, като според данни на НСИ и изчисления на ИПИ има доказана корелация между основния измерител за благосъстояние – БВП на човек от населението, и ПЧИ с натрупване на човек от населението.

Друг ясен индикатор за негативната промяна на много аспекти от живота е ходът на инфлацията. Инфлацията е важен показател, когато говорим за икономическо развитие и растеж. Сътресенията в икономиката вследствие на външни и вътрешни фактори неизбежно се отразяват върху инфлационния показател. В подобни здравни кризи, които пораждаат сериозни икономически последици, се наблюдава рязко свиване на икономиката, на което станахме свидетели – голяма част от дейността на бизнеса беше спряна. Това, от своя страна, доведе до понижаване на инфлацията – индикатор за икономика, навлизаща в рецесия. На фиг. 2 представяме темпа на инфлация през последната година в България.

Фиг. 2

Източник: НСИ.

Първата половина на 2020 г. се характеризира с рязко свиване на икономическата активност. Причина за това бяха ограничителните мерки и

нежеланието за поемане на риск. Позитивните новини за ваксините, както и мерките на правителството, спомогнаха за стабилизирането на икономиката през втората половина на годината. Годишната инфлация отбеляза спад до 0,1%, който до голяма степен се дължи на намаляващите цени на енергоносителите. Въздействие оказаха и фактори, свързани с пандемията. Засегнатите сектори (като транспортния и туристическия) допринесоха за спада на инфлацията през втората половина на годината.

През 2021 г. инфлацията в България достигна своя връх през април и се покачи до 2%. Това нарастване е вследствие на ниската база от миналите месеци, когато се наблюдаваше дефлация. Благодарение на поскъпването на горивата на международните пазари и ниската база от предходната година, цените на някои стоки нараснаха с над 15% на годишна база. В допълнение поскъпването на металите и дефицитът на някои микрочипове в световен план също имат отражение върху цените на стоките у нас – ясен индикатор за пробуждането на икономиката и излизането ѝ от рецесията и респективно кризата. Още едно доказателство за това е и поскъпването на полетите с близо 10%, както и на облекло и обувки.

Тенденции могат да се наблюдават и по отношение на спестяванията и доходите на населението на България. Според данни на Европейската централна банка в държавите, които са част от еврозоната, спестяванията на домакинствата за първите 9 месеца от годината са нараснали с 1,3 процентни пункта. Подобна е и статистиката отвъд океана – в САЩ е достигнат исторически връх на нарастване на спестяванията с 33% през април 2020 г. В България се наблюдава отклонение от тази тенденция. Нашата страна е една от малкото държави членки на Европейския съюз, в която нарастването на спестяванията е по-малко в сравнение с миналата година. Според данни на БНБ спестяванията са с 0,6 процентни пункта по-ниски спрямо 2019 г. Главната причина се крие в края на първото тримесечие – паниката от настъпващата пандемия доведе до това много домакинства да изтеглят своите спестявания от банките, за да имат пари в брой при нужда. В следващите две тримесечия прирастът на спестяванията в България е съизмерим с този в ЕС.

От тримесечните данни на НСИ за общите доходи и разходи на домакинствата през 2020 г. и 2021 г. за първото тримесечие се установява повишение както при средния доход, така и при средния разход на едно домакинство. Но повишението при двете е много сходно – 244,32 лв. по-висок среден доход и 252,78 лв. по-висок среден разход. От това можем да заключим, че динамиката на спестяванията би се запазила, но с лека тенденция на намаляване – домакинствата харчат малко повече от средния допълнителен доход, който получават. Това е още един аргумент за постепенното излизане от дълбините на кризата.

Ефектът от пандемията върху бизнеса беше осезаем, което допринесе за икономическия срив, наподобяващ този от Голямата депресия, както и световната финансова и икономическа криза от 2008 г. Рестрикционните мерки за ограничаване на заболяемостта затвориха голяма част от бизнеса, което беше последвано от фалити, скок в безработицата и спад на БВП. Извънредното положение продължаваше да се удължава и за много сфери на бизнеса ситуацията беше неясна и несигурна – много от тях оставаха затворени, въпреки обещанията за скорошно отваряне: например ресторанти, спортни зали, търговски центрове, кина, театри, нощни заведения и барове. Част от мерките за справяне със ситуацията и облекчаване на последиците беше даването на безвъзмездни помощи за малки и средни предприятия, както и схеми като 60 на 40 – така държавата пое част от разходите на компаниите и компенсира част от загубите от периодите на нефункциониране на бизнеса. Тези мерки се предвижда да останат факт до стабилизирането на икономиката, което дава спокойствие на бизнесите в трудните времена.

Обръщайки поглед към образованието, основният фокус е, разбира се, върху наложилото се „онлайн обучение“. Това доведе до бързото и тотално обновяване на образователния процес, което бе придружено и с проблеми. Първият съществен такъв беше самото време, когато настъпиха тези събития. Пандемията в България започна в началото на март, а в средата на месеца държавата вече беше в пълен локдаун. От гледна точка на учебната година и учениците това се случи точно преди техните зрелостни изпити и матури. Появиха се сериозни проблеми и голяма несигурност дали те ще бъдат проведени, по какъв начин и кога. Самите образователни институции не можаха да реагират моментално на случващото се и да организират онлайн провеждането на курсове и занятия – стигна се до много изпуснати или забавени уроци, както и до пропускане на важен материал. В по-малките населени места, където не всяко семейство притежава компютър и/или интернет връзка, учениците няхаха достъп до онлайн обучението. Министерството на образованието отпусна средства, които да подпомогнат нуждаещите се, но тези мерки бяха по-скоро краткосрочни решения.

Друг не по-важен аспект, който трябва да се разгледа, е и отношението на самите преподаватели към онлайн обучението. Много от тях не бяха подготвени за такава смяна или дори няхаха нужната квалификация за работа от вкъщи. Това доведе не само до забавяния в предаването на материал, но и до недоволство както у учениците, така и у техните родители. След почти една година може да се твърди, че онлайн обучението вече е статукво и преподавателите успешно боравят с него. Но случилото се рязко преминаване от присъствено към неприсъствено обучение ни показва, че нашата държава и образователната ни система не бяха готови за такъв развой на събитията и се нуждаеха от време, за да овладеят ситуацията.

Не можем да отречем, че онлайн образованието има сериозни негативи при сравнение с „нормалното“ офлайн, присъствено обучение, но съществуват и позитиви. За да бъде съществен нашият анализ, трябва да обърнем внимание на различните видове образование, защото при всеки от тях се наблюдават различни тенденции.

Най-сериозно засегнати по негативен начин са най-малките ученици – тези в началната фаза на обучението си (както и техните семейства). За децата е изключително важно да придобият навика да ходят на училище, да изпълняват своите задачи, да могат да се концентрират, както и да се социализират. Всички тези аспекти са им отнети поради развилата се ситуация. За учителите не е по-лесно: те не могат да задържат вниманието на учениците, когато те са пред екран, и няма пряко наблюдение над тях. Резултатите от това са пагубни: учениците пропускат съществени години от своето развитие, в които се полагат основите на тяхното образование (базова математика, четене, писане, говорене и т.н.). Единственият позитив, който може да бъде изведен за тази група ученици, е, че те добиват знания как да боравят с компютър и технология, но това, от друга страна, е знание, което те имат по рождение (поради технологичното развитие в днешно време).

Следващата група са учениците в средното образование. При тях ситуацията е по-равностойна. Един от основните негативи, особено при по-големите, е неучастието в занятия и невниманието. Това се дължи най-вече или на липсата на мотивация у самите тях, или на неправилните подходи на обучаващите. Съществената разлика с малките ученици обаче е, че тези ученици вече са на възраст, в която могат да правят съзнателен избор сами. Те знаят, че неучастието в процеса на образованието им ще им се отрази в дългосрочен план, било то върху оценките или върху по-нататъшното им кариерно ориентиране и реализация. От друга страна, онлайн обучението дава възможности за прилагане на нови, по-модерни методи на преподаване, които да доведат до по-трайни знания у учениците. Липсва елементът на социализация, разбира се, но, гледано стриктно през призмата на образованието, тази група ученици не е сериозно засегната от ситуацията.

Не на последно място са студентите – представителите на висшето образование. Липсата на организация и яснота по някои въпроси води до недоволство, но като цяло процесът на онлайн обучение е успешен. Предвид факта, че висшето образование е лично решение на всекиго, може да се счита, че ако някой е решил да предприеме такава стъпка, той го прави за лично развитие. Поради тази причина не смятаме, че липсата на внимание и интерес у студентите са негативи, които трябва да бъдат споменати. Нека не забравяме, че този процес (или поне хибридният) е използван в западните университети още отпреди началото на кризата. Причината е, че

за младите хора е много по-удобно да не трябва да ходят на университет присъствено по всяко време – те могат да бъдат част от работната сила и да намират нужните им материали онлайн, когато имат време. Така онлайн средата им дава нужната гъвкавост и свобода, които не биха получили при присъственото обучение. Затова сме и на мнението, че хибридният процес би бил успешен дори и в непандемични условия. Предимствата, които интерактивността на онлайн обучението предоставя, не бива да бъдат изоставени и затова смятаме, че хибридно обучение би могло да бъде успешно, ако се намери добър компромисен вариант.

Като обобщение на случилото се в образованието по време на пандемията от COVID-19 можем да заключим, че процесът на преминаване и организиране на онлайн образованието е успешен донякъде. Затруднения и забавяния имаше, но намесите на министерството бяха навреме, учителите успешно се преквалифицираха и учениците бързо влязоха в час със случващото се. Добър пример за това е крайният резултат на зрелостниците от миналата година – наблюдават се значително по-високи средни оценки на задължителните зрелостни изпити, повече отлични и по-малко слаби оценки на изпита по БЕЛ.

В заключение на направените анализи и на база изведените поуки бихме искали да предложим обобщен модел за възстановяване и растеж на българската икономика в условията на пандемия. В предложенията си наблюдаваме върху бизнеса, финансите, здравеопазването, както и на образованието – в частност дистанционното обучение. Моделът ни се основава както на добрите практики откъм взети мерки до този момент, така и на нови, даващи по-различна и, може би, по-добра посока.

Основното ни предложение в посока на възстановяване на бизнеса е насочено към подкрепата на малките и средните предприятия. Смятаме, че въведените мерки за справяне с икономическата криза (като например мярката 60/40 и безвъзмездните помощи) са добри и трябва да бъдат продължени до стабилизирането на икономиката. По-съществено внимание обаче трябва да се обърне на дългосрочната перспектива. За да се разсее неяснотата за бизнеса, ние предлагаме следното: въвеждането на строги математически и статистически модели и правила, според които да бъдат определяни мерките в пандемични условия в бъдеще. Смятаме, че основните проблеми на бизнесите по време на пандемията бяха свързани с това, че те не знаеха кога и как ще работят, както и причините, поради които дадени бизнеси работеха, а други оставаха затворени. Също толкова неясно оставаше и при какви условия те биха заработили отново. Затова въвеждането на такива модели, които вече се използват и в Западна Европа, би било успешна стъпка напред и би имало положителен ефект както върху бизнеса, така и върху социалния живот на обществото.

А след направения анализ на събитията в образованието досега ние смятаме, че можем да предложим мерки и за неговото подобрене. Със сигурност връщането на учениците в начален и среден курс в присъствен режим на обучение е приоритет. При първа възможност трябва да бъдат върнати присъствено учениците от начален курс, а ако условията позволяват, те да бъдат последвани и от по-големите. Ефектите, които виждаме върху подрастващите след над година липса на социализация, са изключително негативни и въпреки опасността, която носи пренасянето на болестта, предлагаме това да бъде изпълнено. При студентите предлагаме други мерки. Дори и в непандемична обстановка смятаме, че онлайн обучението може да бъде успешно и има своите предимства. Затова предлагаме да бъдат обсъдени варианти за хибридно обучение.

Пандемията от COVID-19 ни показва колко крехък е балансът в системите на държавите, а и в света като цяло. Както ни е учила историята, най-важното при такива мащабни събития е да направим нужните равнотетки и да се поучим от тях. В бъдеще трябва да се постареем да не повтаряме грешките на миналото, за да вървим успешно напред. Защото, както е казал Ран Босилек, няма по-добър учител от неволята.

Използвана литература

- Годишната инфлация в България рязко се ускори (economic.bg).
<https://coronavirus.bg/bg/merki/ikonomicheski> .
<https://tbibank.bg/za-bankata/novini/kak-pandemiyata-se-otrazi-na-spestyavaniyata-ni> .
<https://www.ecb.europa.eu/pub/annual/html/ar2020-4960fb81ae.bg.html#toc7> .
<https://www.economic.bg/bg/a/view/chujdite-investicii-v-bylgarija-s-40-nadolu> .
<https://www.investor.bg/biudjet-i-finansi/333/a/chujdite-investicii-v-bylgariia-rastat-sys-17-nagodishna-baza-prez-noemvri-320199/> .
<https://www.mi.government.bg/bg/news/napredak-po-antikrizisnite-ikonomicheski-merki-izpalnyavani-ot-ministerstvoto-na-ikonomikata-za-preodo-3998.html> .
<https://www.nsi.bg/bg/content/3225/%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D1%81%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8> .
<https://www.nsi.bg/bg/content/3241/%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D1%81%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8> .
<https://www.regionalprofiles.bg/bg/which-districts-attract-the-most-significant-investments-and-why/> .

Проявленията на кризата, породена от COVID-19, в българската икономика и образование

Лиляна Каменова Илиева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Чавдар Йорданов Драшков

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

В края на месец ноември 2019 г. в Китай е идентифициран нов вирус, наречен SARS-CoV-2. Появяват се свидетелства за разпространение на вируса от човек на човек, а през януари 2020 г. страни в Европа, Северна Америка и Азиатско-Тихоокеанския район съобщават за случаи на COVID-19.

Коронавирусната епидемия в България започва в началото на 2020 г. Първият доказан случай на територията на страната е от 8 март 2020 г. На 13 март, след 16 потвърдени случая в рамките на един ден, Народното събрание гласува единодушно (201 души „за“, 0 „против“, 0 „въздържали се“) за обявяването на извънредно положение за цялата страна. Масово се затварят училища и висши учебни заведения, както и търговски центрове, молове, ресторанти, барове, дискотеки, кина и фитнес зали. Други търговски обекти и бизнеси също затварят или работят с намалено работно време, дори и без да е обявена забрана, поради спад в търсенето. Освен това всички пристигащи от определен набор държави са поставени под задължителна 14-дневна карантина. На 16 април са преустановени полетите от Великобритания, а на 14 май Националният оперативен щаб официално обявява извънредна епидемична обстановка, която през следващите месеци неколкократно се удължава отвъд датата си на приключване.

Като страна с отворена икономика и производствен сектор, силно интегриран в глобалните вериги, България постига значително увеличение на доходите през последните две десетилетия. Продължителната европейска интеграция очертава пътя към влизането в еврозоната. Преди пандемията безработицата в страната се характеризира с рекордно ниски нива, а заплатите значително нарастват. Извършват се значими структурни реформи с цел повишаване на производителността, ускоряване на процеса по изравня-

ване на доходите със средните нива в ЕС и решаване на социалните въпроси. Пандемията от COVID-19 внезапно прекъсва това развитие, като подобен спад на БВП не е наблюдаван от повече от 20 години.

Икономическата активност рязко се свива вследствие на въведените мерки за ограничаване на пандемията. Пътуванията, хотелиерските и рестораторските услуги отбелязват сериозен спад. Производството, което е ориентирано към износ, е силно засегнато от първоначалния голям спад в обема и цените. Последствията, причинени от COVID-19, могат да бъдат дълготрайни. Поради това продължението на реформите е от съществено значение, за да се улесни преразпределението на факторите на производството. Заетостта отчита спад, който намалява ефекта от постигнатото в последните години. Правителствената схема за субсидиране на заплатите е отправена към запазване на възможно най-голям брой работни места, но за да се възстанови нивото на заетостта е нужна по-активна политика на пазара на труда, която е допълнително затруднена от застаряващата работната сила.

Образованието има както ключово значение за личностното развитие на всеки човек, а също така и за развитието на икономиката и иновациите. Несъмнено предизвиканата от COVID-19 криза, която оказва силно влияние върху начина на преподаване и качеството на обучението както в България, така и в цял свят, ускори изключително много процеса на дигитализацията на образованието в България.

Извънредното положение, въведено заради кризата с коронавируса, поставя българските училища в режим на наложително експедитивна и максимално гъвкава реакция, която трябва да осигури задоволително преминаване към система на онлайн обучение. Това препятствие за образователната ни система е преодоляно изненадващо добре, вземайки предвид съществуващите от години проблеми в сферата на образованието. В рамките на месец училищата в България и педагогическите им състави успяват да организират и осъществят протичане на образователна дейност онлайн, която да спаси останалото от учебната година. В някои учебни заведения минаването към подобен вид обучение се случва с висока ефективност, в други – не толкова, но е сигурно, че тези промени полагат основите на нов период в българското образование.

Глобалната епидемична криза, която настъпи в началото на 2020 г., изправя обществата и икономиките в целия свят пред нови и непознати предизвикателства. Затворени бяха заведения и търговски центрове; преустановени бяха учебните занятия и всякакви групови форми на обучение, както и провеждането на масови мероприятия, включително спортни, културно развлекателни и научни събития. От страна на работодателите, в зависимост от спецификата и възможностите на съответната трудова дейност, бе въведена дистанционна форма на работа за служителите. За опре-

делен период също бе въведена и забрана за влизане на граждани от трети страни. Всички тези мерки доведоха до значителен спад в икономическата активност, като цели сектори, свързани най-вече с услугите и изискващи директен контакт с хора, бяха засегнати пряко от въведените ограничения. Тъй като същинските ограничения бяха въведени през март, негативните последици от COVID-19 кризата се отразиха най-отчетливо през второто тримесечие на 2020 г. Тогава икономиката отбеляза свиване на БВП от 8,7% спрямо съответното тримесечие на 2019 г., като спадът бе отчетен във всички показатели.

Под въпрос обаче остават скоростта и формата на икономическото възстановяване, тъй като продължава да съществува несигурност относно дълготрайните ефекти на породилата се криза. В отговор на новото глобално предизвикателство отделните държави непрекъснато променят мерките си, с което прехвърлят нови шокове между икономиките. Тази тенденция означава, че потреблението и инвестициите ще останат трайно потиснати, рефлектирайки негативно върху динамиката на БВП.

В резултат на ограничителните мерки и спазването на социална дистанция се променят и голяма част от потребителските навици на населението. Избягват се услуги, които изискват пряк контакт, като например масовия транспорт, туризма, храненето в ресторанти, развлекателните дейности. Потвърждение за това са и данните за оборота в услугите през второто тримесечие. Наблюдава се спад в оборота на транспортните услуги, което е пряко свързано не само с вътрешния транспорт, но и с общия спад във външната търговия и транспорта на стоки. Най-голямо и рязко бе свиването в дейността на туроператорите, която бе крайно ограничена (близо 95% спад за второто тримесечие). Част от средствата, които обикновено се изразходват от домакинствата за тези услуги, бяха пренасочени към други стоки и услуги. Социалното дистанциране довежда до това все по-голям брой хора да пазаруват онлайн. В България този дял е все още нисък (21,7% за 2019 г. при средно за ЕС 60%), което създава възможности за ръст пред електронната търговия. Това се потвърждава и от увеличаването на оборота на куриерските услуги с цели 21,6%. Ограничаването на социалните контакти и на броя на хората, работещи дистанционно, допринася за увеличаването на разходите за услуги, свързани с далекосъобщения (11,8%), информационни услуги (12,2%) и дейности в областта на информационните технологии (5,7%).

С промяната в навиците на потребителите трябва да се променят и компаниите, за да могат да отговорят на тези нови изисквания. Бързото приспособяване се изрази в бързи темпове на дигитална трансформация. То се реализира в три основни направления – дигитализация на веригите на доставки, дигитализация на каналите за продажби и въвеждането на

изкуствен интелект. Нуждата от бързо развитие в тази насока може да се окаже и новият двигател на растеж, тъй като повечето от нововъведенията ще останат и след като вирусът отmine. Въпросът, който възниква, е дали пазарът на труда и образователната система ще могат заедно да го защитят. Пазарът на труда е първият, който усеща последиците от общия спад в икономическата активност. Забраната за определени дейности по време на извънредното положение, съчетано със затваряне на производствени мощности поради различни причини (карантина, забавяне на доставки и т.н.) даде резултат в намаляване на заетостта и увеличаване на безработицата. Намаляването на доходите и общата несигурност водят до спад в индивидуалното потребление. През второто тримесечие на 2020 г. средният брой на заети лица в икономиката е с почти 183 хил. души по-малко в сравнение със същия период на 2019 г. (намаление от 5,6%). Съвсем логично безработицата също се увеличава като през второто тримесечие средната безработица по данни на НСИ достига 5,9%. Алтернативен измерител на последиците върху пазара на труда са данните на Агенцията по заетостта. В периода 3 февруари – 4 октомври 2020 г. новорегистрираните безработни лица са 291 165 души, а новопостъпилите на работа за същия период възлизат на 186 839 души. Най-засегнатите отрасли на икономиката по отношение на заетостта са хотелиерство и ресторантьорство, където спадът е от 68 хил. души през второто тримесечие на 2020 г. спрямо същия период на миналата година. Това се равнява на 34,5% от всички заети в сектора. При преработващата промишленост, където работят 19% от всички заети в икономиката, спадът е с 4,7%. Сред най-засегнатите също така е и секторът на строителството, където заетите са с 14,7% по-малко.

Пазарът на труда бива подпомогнат от държавата чрез схеми за подкрепа на заетостта, което смекчава до известна степен загубата на доходи. С най-голям бюджет (500 млн. лв.) бе т.нар. мярка „60 на 40“, чрез която държавата покрива 60% от осигурителния доход и осигурителните вноски на работници, чиито предприятия са засегнати пряко от пандемията. Приоритетни са секторите, които изпитват най-големи затруднения – хотелиерство и ресторантьорство, търговия на дребно, транспорт, промишленост и т.н. Шест месеца след обявяването на извънредното положение са изплатени 235 млн. лв. за 200 хил. работни места. Мярката продължава да работи и до края на 2020 г., а през 2021 г. нейният обхват бива съкратен. Като цяло пазарът на труда е в процес на реорганизация, така че да отговори на поставените предизвикателства. На първо място, с цел повишаване сигурността на служителите там, където е възможно, е въведената дистанционна форма на работа, като през март това са били близо 28% от работодателите. През август 9,4% от работодателите заявяват, че все още продължават да ползват дистанционна форма. Тази трансформация в трудовия процес се очертава

като една от основните тенденции, ускорени от пандемията, а именно пресмислянето на нуждата от офис площи. Оптимизацията на този вид разход вече е в ход, като може да се предположи, че редица компании биха запазили тази нова форма на работа и след като отпадне непосредствената нужда, породена от пандемията. Най-вероятно обаче това няма да се случи в голям обем, а дистанционната работа ще се въведе за определени позиции или пък ще бъде ограничена до определени работни дни. Друга важна тенденция, която следва да се отбележи, е че след първоначалния шок, мерките, които работодателите е трябвало да предприемат, вече затихват, като нуждата от освобождаване или съкращаване на персонал се налага все по-рядко. Притеснителен обаче остава високият процент на компании, които все още ползват неплатения отпуск като мярка за ограничаване на разходите (11,5%). В глобален мащаб компаниите също променят своя подход към търсенето на работници, като според направено допитване до 800 висши мениджъри, те са по-склонни да увеличат в бъдеще наемаването на временни служители (за определена работа) и работници на свободна практика. Целта е по този начин компаниите да бъдат по-гъвкави в управлението на разходите си за заплати.

Спадът в потреблението на стоки и услуги не се дължи само на социалното дистанциране и ограниченията, но и на мултиплициращите ефекти в икономиката. В резултат от намаляването на заетостта част от потребителите разполагат с по-малък месечен бюджет от преди, което означава и по-малко потребление. От друга страна, самата кризисна ситуация създава несигурност в потребителите за близкото бъдеще, което ги кара да бъдат по-предпазливи в разходите си и да се въздържат от големи покупки като например жилище, кола или друг дълготраен актив. Тези тенденции най-ясно могат да се видят в промяната в индексите на оборота в сектор търговия. През юли промяната в индекса се запазва отрицателна за пети пореден месец, като средният спад през този период е 16,8%.

Експортът е друг основен канал, през който се прехвърлят икономическите смущения между икономиките, като високата степен на интегрираност на вътрешния пазар на ЕС се проявява бързо. Спадът на крайното потребление и производството в най-големите търговски партньори на България създава разрыв в глобалната верига на доставките, което се отразява и върху износа на страната. Отражението на възпрепятстването на свободното движение на стоки се забелязва най-отчетливо в месеците на извънредно положение (март – май), а през юни и юли се наблюдава известно възстановяване на износа. Различните стоки според начина на използване имат и различна динамика през периода на спад. Най-голям принос в спада на износа в периода март – април 2020 г. имат енергийните ресурси поради рязкото намаление в търсенето и цената им в глобален мащаб. Много често изнасяните стоки се влагат в производството на други продукти, а спадът

в промишленото производство особено много засяга износителите на инвестиционни стоки, чиито среден спад за последните 4 месеца е 4,6%. В средносрочен период се очаква износът да остане подтиснат от спада във външното търсене.

През юни индексът на промишленото производство на страните от ЕС-27 достига 92,3% от стойността му през 2019 г., като разликите между отделните държави варират. В Германия, най-големият търговски партньор на България, възстановяването протича по-бавно, достигайки 88,5%. Въпреки това през първата половина на 2020 г. износът към Германия все пак нараства спрямо същия период на 2019 г., увеличавайки дела си от общия износ от 14,7% до 16%. Положителен принос има също и износът към Китай и Белгия. Италия, която е третият по големина пазар за българските стоки, е една от страните, засегнати най-много от COVID-19 кризата, и логично износът към нея бе с близо 20% по-малко. Традиционните пазари на Гърция, Турция и Румъния, които са отговорни за близо 23% от износа на България, също допринасят негативно.

Спадът в общото промишлено производство в страната доведе съответно и до потребяването на по-малко вносни стоки. По време на извънредното положение е отбелязан спад в суровините и материалите, които се влагат в следващото ниво на производство. От друга страна, бяха ограничени и инвестициите в дълготрайни материални активи от страна на компаниите. По-ниското потребление и спадът в цените на енергийни ресурси довеждат до спад и във вноса на този компонент. По-ниската цена на енергийните ресурси означава и намаляване на инфлационния натиск. В комбинация с очакванията за по-ниското потребление това беше индикативно за засилване на дефлационните процеси в икономиката. Само от март до август средногодишната инфлация е спаднала с 0,7 пр.п. до 2,5%.

Избухването на COVID-19 кризата се отразява изключително негативно на сектора на туризма, след като ограничаването на придвижването в глобален мащаб довежда до срив в пътуванията. В България износът на туристически услуги представлява 6,3% от БВП, а сектор хотелиерство и ресторантьорство осигурява средногодишно заетост на 182 хил. души. Въпреки субсидирането от страна на държавата на чартърни полети, до края на летния туристически сезон доверието в чуждите туристи не успява да се възвърне. Така за първите 7 месеца на годината реализираните приходи от туристически услуги са в размер на едва 37% от приходите за същия период на 2019 г. Статистиката отчита също така огромен спад в броя на пренощувалите лица (25,6%) и на реализираните нощувки (29,3%).

Друга силно засегната сфера, пряко свързана с икономиката и бъдещето ѝ, е образованието. Породилите се обстоятелства не позволяват провеждането на редовни занятия в училищата и университетите и налагат въвежда-

нето на нова онлайн структура. Цифровите технологии, умело приложени в образованието, дават възможност за улесняване на въвеждането на обучение, което е по-персонализирано и насочено специфично към нуждите на всеки учащ, правещо го по-ефективно и подбуждащо по-голям интерес. Освен това цифровизацията може да осигури възможност обучението да не се ограничава единствено в класната стая или лекционната зала, а да предостави по-голяма свобода, свързана с физическото пространство. Естествено всичко това не е възможно преди реализирането на необходимите промени, свързани както със съдържанието на образователните програми, така и със стратегията и уменията на преподавателите и учащите.

Един от главните проблеми, с които се сблъсква опитът за успешно въвеждане на дигитално обучение, несъмнено е фактът, че голям процент от домакинствата с ниски доходи в България нямат наличен компютър въкъщи. По данни на Евростат от 2020 г., 79% от домакинствата в страната имат достъп до интернет връзка. В Северозападна България, регионът, който се определя като най-бедния в цяла Европа, процентът е едва 66%. Това поставя под въпрос възможността на домакинствата с по-ниски доходи да се възползват от правото си на качествено дигитално образование, поражда се риск от цифрово разделение между градските и селските райони, като в такъв случай някои хора могат да получат повече ползи от други.

Друг проблем, с който се сблъсква дигитализацията на обучението в България, е умението на преподавателите да боравят с технологии, за да успяват да провеждат качествен учебен процес. Кризата, настъпила от появата на COVID-19, предизвика радикални промени в начина на използване на технологиите в областта на образованието и обучението, за които голяма част от учителите нямаха натрупани знания, което беше пречка за гарантиране на ефективното преминаване на учебния процес. Този проблем би могло да се реши, ако страната насочи вниманието си към подпомагане на професионалното развитие на преподавателите и предлагане на обучение в областта на компютърната грамотност, към разработване на платформи, специално програмирани за образователни цели, даващи възможност както на преподавателите, така и на учащите да изпълняват задълженията си адекватно. Това може да се постигне чрез прилагане на модерни и иновативни решения, крайната цел на които е постигане на висококачествено цифрово образование. Това ще даде възможност на дигиталните технологии да станат част от образованието, което би гарантирало подходящо съчетание между присъствената и дистанционната форма на обучение. С напредването на технологиите, светът несъмнено се е насочил към хибридна форма на образование, а кризата с COVID-19 ускори този процес.

Епидемичната обстановка наложи коренни промени в начина на обучение в изключително трудни условия за всички ни. Промени, които можеше

да отнемат години, трябваше да се случат в рамките на няколко седмици. Това несъмнено беше (и все още е) голямо предизвикателство за образователната система в България, но за сметка на това ни научи много за различните начини, по които обучението да се дигитализира. Промени в правилната насока биха довели до по-модерен, креативен и гъвкав начин на преподаване, който да е в крак с технологичния прогрес. Именно към това се стреми глобалната инициатива „Образование 4.0“. Нейната главна цел е внедряването на технологии в учебния процес, като по този начин трансформира основното и средното образование. Терминът „Образование 4.0“ е пряко свързан с термина „Индустрия 4.0“. „Индустрия 4.0“ придобива популярност през 2011 г. от правителствен проект на Германия, който има за цел да насърчи използването на високи технологии в производството. Всички видове технологии, свързани с модернизация и автоматизация на производството, компютърни алгоритми и роботизация са част от „Индустрия 4.0“. Те налагат предпоставки на икономиката да се развива, като многократно ускоряват процеса. Докато развитието на икономиката и нейното модернизиране се случват по естествен път, поради факта, че главната цел на частните компании е да реализират възможно най-голяма печалба, то развитието в образованието се контролира от държавата, което води до побавен напредък. Това е проблем, защото учащите днес ще бъдат работещите в „Индустрия 4.0“ в бъдеще. От изключителна важност е образованието да бъде в крак с времето и да се въвеждат иновативни и модерни подходи, за да може учащите да бъдат максимално подготвени за бъдещата си професия. Именно поради тази причина се ражда идеята за „Образование 4.0“. Целта му е не просто да бъдат внедрени технологиите в клас, а да се подобри цялостният процес на обучение, като до голяма степен се персонализира и се насочи към отделната личност, нейните нужди и интереси.

Към 24 май 2021 г. има 416 646 потвърдени случая на COVID-19 във всички 28 области на страната. Регистрирани са още общо 17 496 смъртни случая и 373 385 оздравели. Възстановяването е в ход, но несигурността е висока. Сметчането на ограничителните мерки и отварянето на бизнесите през май – юни 2020 г. допринесоха за възстановяването на активността през юли. Доверието на бизнеса и потребителите нараства. Промисленото производство започва да се възстановява. Загубите на доходи на потребителите, увеличаването на спестяванията и удължените ограничения за някои дейности възпрепятстват активността в сектора на услугите и търговията на дребно. Броят на случаите на заразени с COVID-19 може да ограничи нормализирането на вътрешното търсене.

България е страна със силно отворена икономика, зависеща от износа си, който от своя страна е основно свързан с обработката на материали, внесени от чужбина за производството на стоки за износ. Правителството

е въвело мерки за фискално стимулиране, които се оценяват на 3% от БВП. Това намалява загубата на работни места, увеличава ресурсите за здравеопазване и облекчава финансовия натиск върху най-засегнатите компании и домакинства. Прецизното изпълнение на бюджета преди епидемичната обстановка осигурява на България достатъчно фискален ресурс за отговор на кризата. През 2019 г. е отчетен бюджетен излишък и публичният дълг беше по-нисък в сравнение с повечето икономики на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие. Растежът на инвестициите, свързани с енергийната ефективност, транспортната инфраструктура, цифровата икономика и иновациите, би могъл да допринесе за по-стабилно икономическо възстановяване и вероятно ще бъде подпомогнат със значителни ресурси от Механизма за възстановяване и устойчивост на Европейския съюз. България е в силна позиция да извлече полза от присъединяването си към еврозоната в близкото бъдеще. Страната ни се присъединява към Валутния механизъм II през лятото на 2020 г., като Българската народна банка и Европейската централна банка установяват тясно сътрудничество в областта на банковия надзор. В продължение на повече от 20 години тя поддържа фиксиран валутен курс на лева спрямо еврото. Надзорът върху финансовия сектор се подобрява и секторът е добре капитализиран. Предизвикателството е, че с приближаването на България към еврозоната, работните заплати, които в сравнение с другите държави в момента са по-ниски, ще нараснат. За да се гарантира конкурентоспособността и да се избегнат макроикономическите дисбаланси, производителността на труда трябва да расте в синхрон с реалната работна заплата. Подобряването на качеството на образованието и въвеждането на модерни технологии в него също е водещ фактор за една по-стабилна икономика в бъдеще. Образователната система е именно тази, която подготвя бъдещето на всяка страна и тя е част от икономическия растеж и развитие. Това означава, че трябва да настъпят промени и в двете сфери, като се стремим да подобрим образователната система по начин, който да отговаря на икономиката на бъдещето.

Икономика, образование и социален живот в условията на COVID-19 в България

Ивайло Крумов Цветков

спец. Стопанско управление (френска програма), II курс

Милен Ненчов Хампаров

спец. Стопанско управление (френска програма), II курс

Увод

В края на 2019 г. се появиха първите пациенти, заразени от новия вирус – COVID-19. Бързото нарастване на броя на заразените в глобален мащаб постави правителствата по целия свят пред неизбежната дилема, дали да се фокусират върху ограничаване на разпространението на вируса или да запазят икономическата активност. Ограничителните мерки, които бяха предприети, промениха изцяло начина ни на живот и доведоха до спад в главните икономически показатели, който може да бъде сравняван с този от кризата през 2008 г. С цел да смекчи негативните последици, Европейският съюз предприе мерки за подпомагане на икономиките на страните членки чрез количествени улеснения на стойност 1,85 трлн. евро, а отделните правителства от своя страна, се концентрираха върху увеличаване на разходите си. В България наложените ограничения засегнаха пряко икономиката на страната и това доведе до спад на БВП с 8,5%, покачване на безработицата до 8,7% и спад на потреблението с 2,2% за второто тримесечие на 2020 г. Въпреки сложната обстановка в страната, появата на пандемията ускори развитието на концепцията за цифрова трансформация (Индустрия 4.0). Образованието и някои професии започнаха да се практикуват в онлайн среда, което се оказа както предимство, така и недостатък. Засиленото дигитализиране на страната ни се отбелязва и от индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI), по който достигнахме резултат от 36,4 точки, което обаче все още остава далеч от средноевропейското равнище от 52,6. По отношение на образованието, въведените мерки за социална дистанция отличиха неравенствата между децата от различните

социално-икономически групи и липсата на готовност за преход към Образование 4.0. В тази връзка откритите недостатъци на образователната система ни предоставиха поле за размисъл и поставиха въпросите къде биха могли да се насочат средства с цел развитие на човешкия капитал в страната и как да се даде равен старт на учениците, независимо от техния произход.

Икономически ефекти

В началото на пандемията властите въведоха извънредно положение и редица мерки в опит да предотвратят нарастването на броя на заразените от COVID-19. Това обаче оказва натиск върху българската икономика. Главните икономически показатели регистрираха рязка негативна промяна. Въпреки това, данните на Евростат показват, че стойността на БВП за 2020 г. на Европейския съюз е спаднала с 6.4%, докато в България спадът възлезе на 4.2%, което се дължи до определена степен на по-либералните мерки, предприети от правителството и отварянето на икономиката почти напълно през третото тримесечие. Пазарът на труда също претърпя шок като безработицата в България достигна 9% през месец май, но след това спадна до 6.7% към края на година, което все още беше с 0.8% над нивото преди началото на пандемията. Вследствие на несигурността, породена от вируса, индикаторите за бизнес климат и потребителска увереност спаднаха драстично до -6% и -33.6%. Това оказва ефект и върху инвестициите, които спаднаха с близо 11%. Същевременно крайното потребление се оказва значително по-устойчиво. То отбеляза прираст от 3.8% в номинално изражение главно поради подкрепата от страна на правителството. Външната търговия в световен план прояви тенденция към свиване. Това оказва ефект и върху външния сектор на българската икономика, като износът на стоки и услуги в номинално изражение спадна с 13.4%, а вносът с - 11.6% спрямо нивата през 2019 г. Като резултат на забавената икономическа активност през периода, инфлацията в страната се понижи до 1.2%.

Преди началото на пандемията България се намираше в добро финансово състояние с втория най-нисък държавен дълг в ЕС като процент от БВП, възлизащ на 20.2%, което предостави на властите възможността да увеличат фискалния стимул, за да повдигнат икономическата конюнктура. През 2020 г. се отчете бюджетен дефицит, както всички останали държави членки на ЕС, но той възлезе на 3.4% от БВП, което се оказва доста под средното ниво от 6.9% за ЕС. В края на 2020 г. държавният дълг се покачи до 25% от БВП. Въпреки повишаването на задлъжнялостта, страната остава с третия най-нисък дълг в ЕС, като процент от БВП, след Люксембург и Естония.

Основните финансови и икономически мерки, целящи да засилят икономическата активност в страната, бяха насочени към подпомагане на бизнеса, домакинствата и здравната система. Приоритети бяха поставени върху запазване на работни места чрез мярката 60/40, подпомагане на възрастното население чрез раздаване на бонуси върху пенсиите, намаляване на ДДС на 9% за избрани видове стоки и услуги с цел стимулиране на потреблението, както и допълнителни разходи в сектора на здравеопазването и публичната администрация. След 13 май 2020 г. България постепенно излиза от поставения локдаун и през трето тримесечие растежът на потреблението достига 6,7%, което се дължи на отварянето на голяма част от бизнеса, ефективността на помощните мерките на правителството и засилената икономическа активност на домакинствата. Същевременно по време на криза, поради несигурността и нестабилното финансово състояние на повечето потребители, те намаляват своите разходи. Поради налагащото се затваряне на секторите, свързани с развлекателната дейност (туризъм, ресторантьорство, търговски центрове), намаляването на потреблението се дължи и на протиепидемичните мерки. Подобно на икономическата криза от 2008 г. обаче се очаква, че ще има увеличение на потреблението, което следователно ще доведе и до растеж на БВП и повишаване на инфлацията.

Въпреки правителствената подкрепа по посока на търсенето, за действително справяне с кризата от основно значение е бързото възвръщане към нормалната икономическа активност и ограничаването на щетите, нанесени от ограничителните мерки върху редица бизнеси и съвкупното предлагане като цяло. За да се осигури по-голяма устойчивост на икономиката на България и да се стимулира растеж, страната трябва да се справи с пандемията, като изгради колективен имунитет. Основният начин за това е чрез достигането на 70% ваксинирани и преболели вирусу. Постигането на тази цел е трудно поради недостатъчната осведоменост на българите за ползата и безопасността на ваксините, което позволява на фалшивите новини и дезинформацията да имат голямо влияние. Според изследване, проведено от Европейската комисия, 39% от българите се доверяват на информация от неспециалисти в непосредственото им обкръжение, което е малко над два пъти повече в сравнение със средното ниво за ЕС (19%). Отделно скептицизмът към ваксините се доказва и от факта, че 22% от българите не са склонни да се ваксинират. Тези данни ни отвеждат на едно от първите места в Европа. Рисковете пред бързото възстановяване може да настъпят при евентуално удължаване на ограничителните мерки поради невъзможност за овладяването на заразата. Колкото по-продължителни са ограниченията, толкова по-задълбочени ще стават икономическите последици. Също така, поради силната отвореност на икономиката, евентуален риск се явява и по-

тенциалното забавяне на икономическото възстановяване на територията на главните търговски партньори.

Дигитализация

Пандемията от COVID-19 се отличава с наложителното социално дистанциране, което бе основна мярка за ограничаване на разпространяването на вируса. Това накара училищата и университетите да затворят врати и да провеждат занятията си онлайн, както и принуди много бизнеси да прекратят дейността си, но същевременно предразположи други да се дигитализират, за да могат да оцелеят. Принудителната цифровизация ускори осъществяването на част от концепция Индустрия 4.0, чиято цел е да модернизира, автоматизира и конкурентно позиционира българската икономика в средносрочен и дългосрочен план. Един от начините за оценяване на прогреса на България по пътя към реализирането на Индустрия 4.0 е чрез индекса DESI. Данните от ежегодния доклад на Европейската комисия за България показват, че страната ни все още е на последно място в ЕС спрямо общия индекс. Въпреки това в доклада се отбелязва, че страната е постигнала добър растеж в електронното управление и свързаността. Един от резултатите, които са постигнати през годината, е реализирането на частична дигитализация на публичната администрация и образованието. Освен това, сектор здравеопазване също започва постепенно дигитализиране на някои от дейностите. Основите на дигитализацията са поставени чрез създаването на Националната здравно-информационна система, чрез която се цели българските граждани да имат бърз достъп до техните медицински досиета и да улеснят административната работа в здравеопазването чрез издаването на е-направления и е-рецепти. Въпреки наличието на недостатъци в част от платформите, въвеждането им увеличи ефективността и скоростта на административната работа в публичния сектор и сектор здравеопазване, върху които имаше засилен натиск по време на пандемията.

Образование

Безпрецедентното явление COVID-19 засегна и образователната система, която започна да функционира в онлайн среда. Преходът от присъствени занятия в учебните заведения към провеждането на обучение в домашна обстановка се случи изключително бързо и неочаквано. Това от своя страна постави, както ученици, така и преподаватели в ситуация, за която не са имали реална подготовка.

Въпреки прилагането на алтернативни методи за неприсъствено обучение, остава въпросът за това до каква степен новата система се оказва ефективна и успяха ли всички да се възползват в еднаква степен.

Една от основните разлики при учениците е във възрастта. Липсата на някои ключови качества, като организираност, мотивация и умения за управление на времето, постави по-малките деца в неизгодно положение, тъй като в началото на образованието си те трябва да придобият именно т.нар. „меки“ умения. Втората значителна разлика е в социално-икономическия произход на децата. При присъственото обучение учениците от едно и също учебно заведение получават относително сходни облаги от образователния процес. След преминаване към провеждане на онлайн занятия в домашна обстановка, самата среда вече се оказва различна за отделните ученици. В по-голяма степен започва да влияе отношението на родителите, както и техните умения за работа с дигитални устройства, посредством които те могат да окажат помощ на своите деца при нужда. Имайки това предвид, следва да се отчете и разликата в дигиталните умения на родителите от различни социално-икономически групи. Въпреки усилията на правителството да максимизира ефективността на онлайн обучението, по данни от проучване за образованието по време на локдаун на Европейската комисия, учениците, които не са от финансови стабилни семейства ще изостанат от своите връстници поради факта, че техните родители не могат да закупят необходимата техника (лаптопи или таблети), чрез която да се осигури пълен достъп до ресурсите за обучение. Недостатъчно ефективното онлайн образование в момента може да доведе до намаляване на иновациите и не задоволяване на пазара на труда. В крайна сметка драстичната промяна се оказва потенциална предпоставка за задълбочаване на неравенствата, но реалните ефекти са трудно измерими и може да се проявят на по-късен етап в развитието на учениците.

Въпреки всичко, провеждането на голяма част от занятията беше успешно реализирано под дистанционна форма, като се откри една възможност за по-значително дигитализиране на образователната система. Според доклада на Европейската комисия относно индекса за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) в България бе разработен полезен портал за електронно обучение и в училищата бе ефективно интегрирана системата Teams. Освен това, чрез средства от бюджета, училищата имаха възможността да осигурят финансиране на ученици с цел предоставяне на високоскоростен интернет. Посредством подобни мерки правителството се опитва да подобри онлайн обучението и да осигури равен достъп за всички.

Заклучение

През 2020 г. икономиката, образованието и целият социален живот се промениха коренно за много кратко време. Разпространението на COVID-19 постави обществото ни пред ситуация, в която беше от съществено значение постигането на баланс между запазване на здравето и поддържане на икономиката.

Постоянното затваряне и отваряне на много бизнеси не им позволи да функционират ефективно през изминалия период. Мерките, които бяха взети от страна на правителството с цел тяхното подпомагане и запазването на работните места, успяха да ги подкрепят временно, но в дългосрочен план голяма част от фирмите не биха могли да издържат в такива обстоятелства. При постигане на колективен имунитет българската икономика ще се върне към нормалното си функциониране и ще достигне стабилност, която би довела до ръст в потреблението и инвестициите. Именно поради тази причина ваксинирането на населението е от ключово значение не само за спиране на пандемията от COVID-19, но и за намаляването на икономическите последици от кризата.

Тъй като инвестициите в настоящето определят какво ще бъде нашето бъдеще, от изключително голямо значение е те да бъдат правилно насочени. Основните цели в общ план трябва да бъдат повишаването на производителността чрез дигитализирането на българските предприятия, както и засиленото интегриране на цифровите технологии в ежедневието и образованието. Според данни на Евростат България се намира на последно място по производителност на труда именно поради бавната дигитализация на предприятията в страната. Въпреки тази негативна тенденция, трябва да се отбележи, че България се нарежда на трето място в Европа по заети хора с ИКТ висше образование и е една от водещите страни в аутсорсинга на услуги. Това доказва, че България притежава потенциала и човешките ресурси, за да постигне високи нива на дигитализация и да се изкачи в класациите. Изграждането на човешкия капитал в страната чрез образователната система също трябва да залегне в дългосрочните ни цели. Поради непрестанното въвеждане на иновации в едно информационно общество следва да се приеме, че е необходимо засилено финансиране на учебните заведения с цел тяхното цифрово трансформиране и по посока на развитие на ключови дигитални компетентности още в ранна възраст. Това, като една дългосрочна инвестиция, насочена към развиването на човешкия капитал, би осигурило на българската икономика за в бъдеще, конкурентна позиция в европейската общност.

Използвана литература

Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI). 2020. Национален доклад за общественото мнение в Европейския съюз. България.

Bulgaria: 2020 Article IV Consultation-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Bulgaria.

The likely impact of COVID-19 on education: Reflections based on the existing literature and recent international datasets.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesem160/default/table?lang=en> .

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=ICT_education_-_a_statistical_overview&oldid=454538 .

<https://www.bnb.bg/Statistics/StMacroeconomicIndicators/index.htm> .

<https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/how-european-businesses-can-position-themselves-for-recovery> .

<https://www.mi.government.bg/bg/themes/koncepciya-za-cifrova-transformaciya-na-balgarskata-industriya-industriya-4-0-1862-468.html> .

Сравнителен анализ на онлайн и традиционното обучение в България в условията на COVID-19

Гергана Тенева Тенева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Кристина Димова Кърпичева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Въведение

През март 2020 г. светът се оказа изправен пред неочаквано предизвикателство, за което, изглежда, никой не бе подготвен. Ефектът от новопоявилото се инфекциозно заболяване постепенно се разпростря из всяка област на живота ни, променяйки коренно ежедневието, към което бяхме привикнали.

Овладеяването на кризата от COVID-19 непременно трябва да започне от икономиката и образованието – двете системи, които в най-голяма степен отговарят за бъдещата стабилност и развитие на едно общество. Фокусът на настоящия доклад е в сферата на българското образование. Акцентът ще бъде върху гимназиалния етап на обучение, тъй като началните училища в България упражниха онлайн обучението за по-кратък период, а учащите висше образование са по-бързо адаптивни и вече насочени към кариерно развитие.

Едно положително следствие от COVID-19, е че слабите места в образователната система на България бяха разобличени. Задълбоченият анализ на тези слаби страни и определянето на възможни решения биха ускорили необходимото възстановяване. По пътя на изследването ще бъдат изведени поуките за състоянието и възможностите на образованието в страната. По този начин освен да възвърнем предишното му качество, ние също ще знаем как бихме могли да го оптимизираме, да го направим по-непроницаемо в бъдеще.

Настоящият доклад се базира предимно на резултатите от обхванатото проучване на УНИЦЕФ България на тема „Въздействия на пандемията

COVID-19 върху предучилищното и училищното образование“. Проучването е проведено сред 1229 ученици, 52 експерти от РУО и 903 родители на ученици на територията на страната. Периодът на провеждане на изследването е май–юни 2020 г.

В допълнение са използвани данни от лично проведени интервюта, които могат да бъдат разгледани в Приложението към доклада. Участие взимат трима преподаватели и трима ученици. Периодът на провеждане на интервютата е април–май 2021 г.

Как реагира образованието в България

Онлайн обучението не е използвана практика в рамките на България преди настъпването на пандемията, свързана с COVID-19. В текущата обстановка настъпват промени, които ще повлияят на начина на обучение и на бъдещите поколения. На 13 март за първи път МОН обявява преустановяване на учебните занятия с официална причина – превенция от разпространението на COVID-19. Заповедта следва обявеното извънредно положение в цяла България.

Поради дългия и постоянно увеличаващ се срок на затваряне на училищата се появява и нуждата от алтернативен начин на реализиране на учебния процес. Това е онлайн обучението, което успешно започна да се прилага в страната за кратък период от време.

Гореспоменатото изследване на УНИЦЕФ показва, че 3 месеца след началото на извънредната обстановка 97,4% от училищата в България са преминали към някаква форма на дистанционно обучение.

Неприсъствената форма не беше постоянна, а следваше маржа на заболеваемостта в страната. В периоди на спад на разпространението на COVID-19 се наблюдаваше връщане на част от учащите към обучение на живо. При изготвянето на текущия анализ, през май 2021 г., забраната за присъствена форма на обучение е отменена. Въпреки това анализирането на онлайн обучението е необходимо. Дори при край на пандемията, образователните експерти предлагат то да продължи да бъде използвано до определена степен, тъй като дигитализацията на образованието предлага множество възможности.

Основни разлики в онлайн и офлайн обучението

Достъпност

Един от задължителните фактори за преминаването към дистанционна форма на обучение е наличието на подходящо технологично оборудване и достъп до интернет пространството. Отговорността за осигуряването на необходимото оборудване на ученикът е в неговото семейство. Именно тук възниква проблемът за промяна в достъпността на образованието.

Националният инспекторат по образованието (НИО) е публикувал проучване за мнението на родителите „относно провеждането на образователния процес в електронна среда“. Отговори на анкетата са дали близо 7 хил. родители.

На въпроса „Имате ли възможността да осигурите на детето/децата достъп до компютър/таблет за времето, в което има учебни занятия?“ 2% дават отговор „Не“.

Попълването на анкетата е било чрез електронния сайт на НИО. Това означава, че от извадката са изключени най-бедните български семейства, в които липсва всякакъв достъп до интернет пространството. Резултатът следователно показват следното: дори сред семействата, в които родителите имат налична интернет връзка, има случаи, в които необходимото оборудване не може да бъде предоставено на децата.

За по-обхватни резултати разгледахме гореспоменатото проучване на УНИЦЕФ. 76% посочват липсата на необходимата техника или липсата на достъп до интернет като причина за проваления преход към дистанционна форма на обучение. Децата в семействата с дълготрайно безработни и икономически неактивни родители са посочени като най-затруднени в участието в дистанционно обучение.

Всеки от интервюираните учители споделят за първоначални затруднения с достъпността при част от учениците им. Постепенно, със средства, предоставени от МОН или от съответното учебно заведение, учениците получават необходимите устройства и материали. Двама от интервюираните учители са на мнение, че все още има редки случаи на ученици, които не могат да се включват в занятията. Главната причина според тях са финансовите затруднения на семействата.

Извод: При онлайн обучението бедността играе по-голяма роля в осигуряването на достъп до образование отколкото при присъствено обучение. Учениците, които нямат достъп до необходимото оборудване са малцинство. Въпреки това, правото на образование е едно от естествените права на човека, и отнемането му от част от населението, макар това да е малцинствена част, има значение от морална гледна точка.

Решение: Отпускане на допълнителни средства или предоставяне на необходимото оборудване от страна на МОН. Това ще бъде инвестиция, която ще бъде приложима не само при дистанционно обучение. Закупените устройства могат да бъдат интегрирани в учебния процес. Така ще се намали неравнопоставеността сред учениците от различни райони и общности. Дигиталните устройства също така откриват нови възможности за разнообразяване на методите на преподаване.

Образованието продължава да бъде един от най-малко дигитализираните отрасли в България, което прави обучението в страната по-малко конкурентоспособно.

Липса на контрол от страна на преподавателите

Проблем, който се наблюдава при дистанционна форма на обучение е затрудненото поддържане на дисциплина от страна на учителите. По време на онлайн занятие учителят има ограничена възможност да наблюдава активността на присъстващите поради липсата на пряк контакт.

Следенето на дисциплината и присъствието е доказан начин учениците да имат стимул да внимават в час. Въпреки това, според проучването на УНИЦЕФ 20% от учениците са на мнение, че учителите не следят присъствие в учебните часове и отменят важни тестове и контролни. Отменянето или отлагането на тестове или контролни също намалява активността на учениците в учебните занятия, поради успокоението, че nepřисъствието няма да доведе до отрицателен ефект.

Проучването на НИО показва, че повечето учители използват методи на преподаване, които не включват възможност да се проследява ангажираността на учениците в занятията. 28% от анкетираните учители преподават единствено чрез задачи за самоподготовка, без провеждане на занятия. Близо половината учители провеждат учебните часове във виртуална класна стая, в която обаче учениците да са задължени да използват видеокамери.

Решение: Едно възможно решение на проблема е използването на видеокамери. Пред това има два проблема. Проучването на УНИЦЕФ показва, че 16,1% от родителите не могат да осигурят подходяща обстановка, в която учениците да могат да учат необезпокоявани. При този случай използването на видео връзка не би било подходящо. Вторият проблем отново е свързан с липсата на оборудване при част от учениците – не всеки ще има видеокамера.

Практично решение би било стимулирането на интерактивността на занятията чрез осъществяването на диалог. По този начин ще се осигури ангажираността на учениците. Не е задължително използването на микрофон или камера, ученикът може да участва и писмено. Онлайн обучението

предоставя възможности за далеч по-разнообразно и гъвкаво преподаване в реално време.

Мотивация

Дори при присъствена форма на обучение, учителите често срещат трудности в поддържането на мотивацията на учениците.

Според по-рано споменатото проучване на УНИЦЕФ 53% от учителите изразяват опасение, че учениците ще загубят желание за учене.

В същото проучване, но от гледна точка на учениците, 55% отбелязват, че нямат промяна в мотивацията си. 23.4% дори заявяват, че след въвеждане на дистанционното обучение интересът им към някои предмети се е увеличил. Процентът на тези, които са загубили всякакво желание да учат е 21.6%.

Резултатите отчасти потвърждават опасенията на учителите за спад на заинтересоваността към учебния процес, но при по-голяма част от учениците промяната е била положителна.

В проведените интервюта учениците споделиха, че онлайн обучението е повлияло негативно на мотивацията им. Всеки от интервюираните учители изрази различна гледна точка. Според първия учител няма никаква промяна в нагласата на учениците. Вторият споделя положителна промяна при притеснителните ученици. За тях е по-комфортно да взимат участие в занятията, когато те са онлайн. Третият учител е на мнение, че изцяло дистанционна форма на обучение действа демотивиращо поради липсата на пряк контакт. Като решение на този проблем той предлага прилагането на хибридна форма.

Решение: Проблемът отново се корени в по-ниската активност от страна на учениците. Следователно увеличаването на интерактивността на занятията би била полезна и в този аспект.

Оценяване. Реалистичност на оценяването. Злоупотреби

Оценяването на учениците също претърпява значителна промяна при преходът към дистанционно обучение. Нарушена е сравнимостта между постигнатите резултати през различните години, което не позволява проследяване на прогреса на випуска. Използването на електронно оценяване несъмнено има предимства, но то също носи определени рискове.

Предимството, което електронните учебни платформи предоставят, е възможност за автоматизация на процеса на оценяване. При избран метод за оценка под формата на онлайн затворен тест, учениците имат възможността да получат резултатите си веднага след края на изпитването. Използвайки

такъв вид оценяване, учителите значително съкращават времето, което им е необходимо за проверка на тестовото представяне.

Проблемът в електронното оценяване отново засяга затрудненото наблюдение и контрол от страна на учителите. Ученикът има възможност да използва разнообразни ресурси или съдействие по време на изпитването, поради което крайната му оценка не би била реалистична. Разпознаването на тази възможност вероятно би лишило ученика от стимул за учене.

В анкетата на УНИЦЕФ 25,5% от учениците посочват, че могат да си разменят домашни, без техните учители да разберат за това, като положителен аспект на онлайн обучението.

Привикването към такъв вид злоупотреби от ранна възраст би довело до неспазване на правила и в по-късен етап.

Всички интервюирани коментират повишен среден успех вследствие на невъзможността за контрол по време на изпитвания.

Решение: Една алтернатива е използването на видеокамери по време на изпитвания. За да бъде възможно тяхното следене, учениците трябва да бъдат разделени на малки на брой групи. Това обаче не е ефикасно, тъй като значително увеличава времето, необходимо за провеждане на изпитване. Трудът на учителите също се увеличава, защото те ще трябва да подготвят повече на брой изпитни варианти, за да предотвратят злоупотреби.

Друга алтернатива е оценката да бъде формирана от повече компоненти. По този начин писмените изпитвания, при които може да има измама, отговарят за малка част от крайната оценка. Останалите части могат да бъдат формиращи от авторски проекти и участие по време на учебните занятия.

Възможности за по-гъвкаво преподаване

Онлайн обучението предразполага използването на неограничен обем от информация или по-конкретно използването на информационни сайтове, допълнителна литература и показване на учебния материал.

Българската платформа Уча.се и международната Khan Academy вече са разпознали предимствата на дигиталното обучение. Те предоставят онлайн видео материали за самоподготовка в различни научни области.

Гъвкавостта на онлайн обучението се изразява в два главни аспекта:

– Възможност за използване на графични материали. При присъствена форма на обучение учителите също могат да използват презентационни и видео материали, но това не е честа практика поради липсата на подходяща техника във всяка класна стая и дигиталната неграмотност на част от учителите. Онлайн обучението е предпоставка за интегрирането на тези методи в преподаването.

– Вторият аспект е свързан с възможностите, които записите на занятия предоставят. Записите биха били полезни за учениците, защото те ще могат отново да прегледат това, което не са разбрали по време на часа. Образователната система е уеднаквена за всички. В действителността обаче всеки има индивидуална скорост на възприемане на информация. Учениците изпитват затруднения при разбирането и имат нужда от повторение на различни части от материала. При присъствено обучение съществуват два проблема, свързани с това. Първият е, че учителят няма физическата възможност да обърне индивидуално внимание на всеки ученик. Вторият е, че е възможно ученикът да се притеснява да потърси помощ. При наличието на записи всеки ще има възможността да достигне необходимото ниво, наблюдавайки на частта, която конкретно той не е разбрал.

Проблемът със създаването на записи на занятията е, че учителите се притесняват от разпространението им.

Решение: Рискът от разпространение на записите би се намалил, ако достъпът до тях се осъществява чрез парола и ако опцията за изтегляне на записа е блокирана.

Психологически аспекти

Каква е една от главните причини учениците да ходят на училище с желание? За да отговорим на този въпрос да разсъждаваме върху това какво е всъщност училището за ученика. От една страна, това е мястото, в което той се обучава. Мотивацията за посещаване обаче предимно идва не от самото обучение, а от социалния аспект. Училището е неговата среда, мястото, където общува с неговите връстници. Появата на COVID-19 става причина тази среда рязко да се промени. В проучването на УНИЦЕФ 61% от анкетираните ученици споделят, че вече прекарват по-малко време с приятели. 44.7% от тях заявяват, че контактът с връстници вече се осъществява предимно в дигиталното пространство (например онлайн чрез социални медии, текстови съобщения).

Обобщените резултати показват, че дистанционната комуникация е незадоволителна за учениците. 78.9% от тях посочват, че им липсват контактите с приятели и съученици, а 21.6% от тях посочват, че са се чувствали самотни у дома.

Това ни отвежда до един от главните проблеми, които се наблюдават след продължителния период на дистанционното обучение – влиянието му върху психологическото състояние на учениците. Най-изпитваните емоции в резултат на промяната според анкетираните са самота, несигурност и раздразнителност – съответно с 29.8%, 29.4% и 29.0%. Част от анкетираните посочват и тревожност, тъга, страх, гняв и дори паника.

Според един от интервюираните учители онлайн обучението не е повлияло на психическото състояние на учениците. Всички останали участници са на мнение, че то е оказало негативен ефект.

Решение: След края на пандемията, при разпознати ползи от онлайн обучението, хибридна форма на преподаване би решила този проблем.

В ситуацията на COVID-19 или извънредно положение от друго естество възможно решение би било провеждане на организирани онлайн извънкласни дейности и поощряване на работа в екип при изготвяне на проекти.

SWOT Анализ

Силни страни	Слаби страни
<p>По-бързо и ефикасно оценяване чрез онлайн тестове</p> <p>По-гъвкаво преподаване</p> <p>Дава възможност да се използват съвременните средства за обучение, които са по-близки до учениците</p> <p>Предразположение на по-притеснителните ученици за по-активно участие в час</p>	<p>Липса на физически контакт</p> <p>Бедността определя достъпа до образованието</p> <p>Затруднен контрол от страна на преподавателите</p>
Възможности	Опасности
<p>Дигитализация на образованието</p> <p>Създаване на записи на занятията за допълнителна самоподготовка</p>	<p>Възможност за злоупотреби</p> <p>Риск от нарушаване на правата на учителите чрез разпространение на записите</p>

Фиг. 1

Изводи

Ще предложим два модела на обучение в зависимост от ситуацията в страната:

– Извънредно положение, при което физическият контакт трябва да бъде ограничен. В този случай обучението трябва да бъде изцяло онлайн. При подобна ситуация фокусът трябва да бъде върху преодоляването на описаните слаби страни и опасности в представения SWOT анализ.

Предлагаме модел на дистанционно обучение, при който липсата на физически контакт е компенсирана от организирани онлайн извънкласни дейности. Ще бъде необходима първоначална инвестиция от МОН, която да подсугури необходимото оборудване на всеки. Активността на учениците по време на занятия трябва да бъде стимулирана, за да компенсира липсата на пряк контакт и възможност за контрол от страна на учителите. Оценяването трябва да се формира от повече компоненти, като по този на-

чин да се намали рискът от злоупотреби и да се стимулира ангажираността на учениците. За допълнителна самоподготовка предоставянето на записи на занятията ще бъде полезно. Рискът от разпространението им може да бъде снижен чрез ограничаване на достъпа до записите.

– При нормална обстановка предлагаме обучението да бъде офлайн, но технологиите да бъдат интегрирани в процеса. В този случай акцентът ще бъде върху възползването от силните страни и възможностите на онлайн обучението, представени в SWOT анализа.

Отново в помощ би била инвестиция от МОН, която да подсили електронни устройства за всеки ученик. Предлагаме училищата да поддържат онлайн платформа за обучение, в която да има допълнителни, по-графично представени материални за обучение. Така ще може да се възползваме от гъвкавостта, която технологиите предлагат на образованието. Осигурените устройства могат да бъдат използвани в оценяването. Така то ще бъде по-бързо и по-ефикасно.

Дигитализацията навлиза във все повече отрасли и помага за оптимизацията им. Развитието на технологиите е динамичен процес и изоставането на българското образование го прави неконкурентоспособно. Нашият извод е, че трябва да се стремим към форма на образованието, в която образованието в по-голяма степен да се възползва от предимствата на технологиите.

Използвана литература

<https://coronavirus.bg/bg/781> .

<https://nio.government.bg/анкета-за-изследване-на-мнението-и-удо/> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/media/8916/file> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/media/8936/file> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/media/8911/file> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/media/9256/file> .

„Новото бъдеще“ на образованието след COVID-19 – Образование 4.0

Димана Веселинова Георгиева

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

„Светът е зле подготвен да реагира на тежка грипна пандемия или на подобна глобална, трайна и заплашителна извънредна ситуация в областта на общественото здраве.“¹

Това е заключение, направено от Комисията за преглед на функционирането на Международните здравни разпоредби във връзка с пандемията през 2009 г. Но само няколко години по-късно светът се изправи пред нова здравна криза, а именно – пандемията, породена от появата на COVID-19. Машабите на развилата се ситуация биват непознати на настоящото поколение, а и фактът, че живеем в динамична среда, в която информацията се „разпространява по-бързо и от вируса“, допринесе за увеличаване на напрежението сред обществото.

Едно от най-ужасяващите неща беше дезинформираността на хората за това пред какво се изправят, какви мерки следват да бъдат взети и какво ще се случва с животите им. Настъпиха всеобща паника и поредица от неадекватни действия.

Дали обаче тази криза носи след себе си само разруха, болест и безпокойство? Дали не е необходимият „рестарт“, от който светът така силно се нуждае?

През изминалата 2020 г. се наблюдава сплотяване между хората, съвместно „запретване на ръкавите“ и обединени усилия от страна на световните организации, борещи се с глобалната епидемия. В България се изготви Национален план за готовност при пандемия на база на указания, дадени от Световната здравна организация. За неговото коректно изпълнение във времето се назначи Национален пандемичен комитет. Той отговаря и за мерките за намаляване на социално-икономическите последици. Множество учени и специалисти в различни области се заеха с нелесната задача да планират стратегии за действие в сферите, засегнати от новата ситуация. Тези хора работеха денонощно, опитвайки се да прогнозираат какво предстои, за

¹ https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA64/A64_10-en.pdf.

да се вземат предварителни мерки. Благодарение именно на тях голяма част от бизнесите успяха да се справят и да намерят креативни изходи за продължаване на дейността си. Именно бързата реакция помогна обучението на децата и младите хора да продължи и да не бъде изгубена цяла година.

Въпросът, който започна да вълнува много хора, е какво ще се случи с децата, които не могат да посещават учебни заведения. Само за два месеца – март и април 2020 г., формата на обучение рязко трябваше да бъде променена, за да се запази на първо място здравето на всички, участващи в образователния процес, но и на второ място – за да продължи развитието и обучението. В изключително кратки срокове учители и ученици трябваше да се запознаят с онлайн каналите за комуникация, да усвоят нови умения за преподаване и учене във виртуална обстановка. Именно през този период изплуваха множеството проблеми, дълго крити под повърхността на шестобалната скала за оценяване, свързани с преподавателските методи и възприемането на информация от младите.

Традиционно образование?

Досегашната развита методология определено трябва да се усъвършенства или направо измени. Това, на което се разчиташе до момента, и с което всички сме свикнали, е именно предаването на знание да се случва пряко от учителя към ученика. Норма са пасивното приемане на информация и опитът тя да се запомни директно, най-често пряко преди изпит, с цел високо оценяване от човек, който би трябвало да се приема за авторитет. Новите знания и умения се прилагат към конкретни ситуации или се използват като повтаряща се база за решаване на еднотипни задачи. Учителят се възприема като основна фигура, неговите компетенции са неоспорими и трябва да се приемат за единствена истина. Много пъти „различното“ мислене на младите и техните естествени за годините им критичност и своеобразен бунт биват порицавани и дори наказвани, а отказът им да ограничават и стандартизират мисленето си бива оценяван с ниски оценки и редовни забележки.

Какво представлява детето? То е активно, свободолюбиво, игриво, обича да учи в движение, с голямо въображение и изключително любознателно, търсещо нови изживявания и учещо посредством стотици ежедневни грешки, които малкият човек не приема за нещо лошо, а за нормално. На крехката възраст между 6 и 7 години, а някъде дори на 5, децата започват да ходят на училище. Там те влизат в съвсем различна среда. Научават ги на правила и наказания, свикват да стоят на едно място без да говорят, без да стават и без да се разсейват. Научават се да запомнят информацията наизуст и да използват формули. Научават се, че има скала и че трябва да се борят

за одобрение и висока оценка по тази скала. Научават се, че да се преписва е лошо, но да се пише издиктуван текст е полезно. Дали това е правилният начин да се адаптират в настоящето и да се подготвят адекватно за Индустрия 4.0?

Ефективността на обучението зависи от много фактори, като може би най-същественят е пряката ангажираност на ученика в процеса на образование. На първо място трябва да се осъзнава нуждата от информация, също така трябва да се научи как да се идентифицират и решават своевременно проблеми в динамична среда. Детето трябва от малко да умее да се приспособява към информационните ресурси и да ги използва в точния момент, трябва да се стимулира да кооперира и да си помага със съучениците си, да работи в отбор и да реагира адекватно в различни социални ситуации. Учителят би трябвало да влиза не в ролята на командващ, а на лидер – да насочва и подкрепя посредством разбираема и конструктивна обратна връзка ученика, да му предоставя широк набор от източници на информация и да провокира интереса му, за да търси и сам да намира каквото му е необходимо. Той (учителят) не е единствено източник на знания, а провокатор на мислене, партньор, ментор и съизследовател. Учителят помага при формирането на нови идеи и задава високи цели за постигане, като те не са само за учениците, а и за самия него, защото ученето е двустранен процес. Стандартното тестване на знания и умения също би могло да се промени за добро – например младите хора трябва да бъдат научени сами да оценяват постигнатото и да се борят за все повече и повече успехи.

Активното участие в процеса на учене е изключително важно. Най-ниска степен на активност на учениците се наблюдава при директното изложение на уроците от страна на учителя. При четене на текст и използването на аудио-визуални методи активността е по-голяма и като цяло, колкото повече от сетивата биват включени в процеса, толкова по-бързо и трайно се усвояват нови знания и умения. Най-активен е човек, когато му се налага да прилага на практика наученото и ако има възможност сам да го предаде на друг, следвайки максимата, че *„това, на което уча другите, ме прави майстор“*. **Креативността и критичното** мислене са две от съществените умения, които младите трябва да усвоят и да им се дава поле за практикуването им. Влизането в спорове е част от ежедневието, затова умението за водене на дискусия, в която всяка от участващите страни дава обмислени аргументи и изслушва внимателно другата, е много полезно умение в нашия век.

Образование 4.0

Намираме се в средата на двадесет и първата година на XXI век или с други думи – в разгара на Четвъртата индустриална революция – Индустрия 4.0. Този период се свързва с големите бази данни (Big Data), интернет на нещата (IoT), облачните технологии и като цяло умната комуникация на машините една с друга – (M2M). Въпреки опитите да се забави настъпването ѝ, тя вече е факт. Хората трябва да започнат да навакват развитието на технологиите и да ги използват в новия си начин на живот. Точно технологиите са нещото, което движи човечеството и икономиката днес. Ясно е, че предстои единствено ускоряването на тези процеси. Дигитализацията засяга всички страни на живота и бита – здравеопазване, селско стопанство, административни услуги, образование и т.н.

Всичко започва с образованието, което освен част от развитието на децата, трябва да се приема и като част от политическите и икономическите отношения в условията на глобализацията. Промените, настъпващи в общественото икономическо развитие, са предизвикателство за икономическия растеж, съответно и за образованието на населението. Последното е **социална необходимост**, която бива подкрепяна и контролирана предимно от държавата, за разлика от индустриите и бизнесите, които се развиват с по-бързо темпо, тъй като са в интерес на големите собственици и са финансово стимулирани от тях. Това е проблем, защото както Microsoft предрича, в следващите две десетилетия 90% от работните места ще изискват от упражняващите тези професии високо ниво на дигитална компетентност/професионализъм и като цяло учениците **днес** ще са бъдещите работници в Индустрия 4.0 **утре**. Това е достатъчна предпоставка, за да кажем, че има спешна нужда от необходимото образование и подготовка на младите, такова, което да обслужва новата индустрия, а именно – Образование 4.0.

Образование 4.0 е нов термин, който не е точно дефиниран, а е по-скоро начин да се догони бързия темп на развитие на технологиите. То обхваща различните начини и подходи, които институциите за образование трябва да усвоят и да изменят своите услуги и програми, за да подготвят бъдещите висшисти за работа.² Целта е да се въведе изцяло нов подход, който да отговаря на новата среда и да се подкрепят различни нови начини да се учи, цялостна дигитализация на формалното образование. По този начин нивото на знания и компетенции ще се вдигне, като един от новите подходи трябва да е по-персонализираният и по-насочен към отделната личност подход. Осъзнаването, че учениците са на различно ниво и възприемат новата информация по различен начин е основно за бъдещото развитие и на разделя-

---

² <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23752696.2020.1816847> .

нето им на випуски, класове и групи вече няма да се гледа по същия начин, без да се взема предвид ученикът като индивидуална личност. Образование 4.0 ще реши този проблем посредством активното използване на нови технологии и разработени нови подходи към учениците.

В свят, в който повечето настоящи професии ще бъдат изпълнявани от работи и изкуствен интелект, голям проблем ще е не експлоатацията на хора, а тяхната некомпетентност и като цяло ненужност. Доклад на PricewaterhouseCoopers (PwC) от 2018 г. отразява факта, че ще се изисква повишено обучение по цифрови умения и наука, технологии, инженерство и математика (STEM). Повече от 76% от главните изпълнителни директори на PwC са притеснени от липсата на дигитални умения в рамките на собствената си работна среда, като 23% от тях са загрижени заради липсата на такива умения и в ръководния екип. Намирането на хора, притежаващи необходимите компетенции става все по-трудно. А 91% от директорите са съгласни, че трябва да се подобрят и т. нар. „меки умения“ (soft skills) сред работещите в организациите, успоредно с техническите.³ Меките умения са именно креативното и критичното мислене, работата в екип и успешното сътрудничество между отделните хора, управлението и разпределението на времето, възможността за справяне в конфликтни ситуации. Тези качества са така желани, тъй като хората в това отношение не могат да бъдат заменени от машини и по тази причина ще бъдат високо ценени. Именно те са основната цел на Новото образование.

Трябва да приемем факта, че живеем в изключително динамични времена, във времена на бързо променящи се бази данни и много, много информация. Цялостното съдържание на учебниците трябва да се измени и съответно да се подготвят експерти, които да притежават дигитални умения за различните сектори – дигитална търговия, дигитално управление на данни, програмиране, дигитално управление, планиране и организация на времето, приспособимо поведение, включващо адаптация към различни динамични ситуации и множество други компетенции. Образование 4.0 в този контекст е един вид съчетание между новите методи на преподаване, непрекъснатата обновяващата се и изменяща се информация и учители, осъзнали своята лична отговорност за развитието на света.

Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030) представлява план за действие, съобразен с недостига на квалифицирани кадри и промените, които настъпват в световен план. Една от важните точки, които са засегнати в нея, е политиката на правителството за поетапно повишаване на средствата за възнаграждение на учителите и алтернативните пътища за навлизане в учи-

---

³ <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-survey/2018/deep-dives/pwc-ceo-survey-talent.pdf> .

телската професия. Поставен е акцент на възпитателната работа като част от образователния процес и навлизането на родителите като активен партньор на педагозите и социалните работници. През 2018 г. са утвърдени условия и ред за допълнително финансиране и издръжка на паралелки и места, където се придобиват знания по защитени специалности, в които се очаква недостиг на кадри в бъдеще. В България от 2019 г. усилията са насочени към ускореното усвояване на знания и умения в дигиталното общество, а през 2020 г. започва създаването на училищни STEM центрове, поставящи акцент върху изучаването на математика, природни науки и технологии.

Визията за бъдещето, която изгражда тази рамка, е *„през 2030 г. всички български младежи да завършват училищно образование като функционално грамотни, иновативни, социално отговорни и активни граждани, мотивирани да надграждат своите компетентности чрез учене през целия живот“*.⁴ Приоритетните области, върху които предстои да се работи и в които ще се инвестира от страна на държавата, са именно такива, съответстващи на Образование 4.0, целящи да развият необходимите умения и навици, които ще трябва да се развият в младите – пример за това са учене през целия живот, ефективно и ефикасно управление и участие в мрежи, развитие на компетентности и таланти, образователни иновации, дигитална трансформация и устойчивото развитие.

Решението

Факт е, че в България има недостиг на квалифицирани учители, които да поемат началното и средното образование на младежта. Този проблем може да се реши с повишаване на средната работна заплата на учителите, допълнителни обучения и възможността за придобиване на квалификация чрез ускорени курсове. Крайно време е на тази професия да започне да се гледа с уважение и почит и в България. Тя трябва да е наравно с лекарската, тъй като лекарите наистина спасяват животи и поемат огромна отговорност, практикувайки професията си, но именно учителите са тези, които спасяват и формират душите на децата, превръщайки ги в хора. Точно те са тези, благодарение на които има лекари, инженери, химици, физици, астрономи и математици. Точно от тях зависи развитието на света към по-добро, спасението и възпитанието на децата е предимно тяхна задача, а когато родители и учители съвместно се заемат с образованието и възпитанието на децата, това би довело до един безкрайно проспериращ и добър свят. Но не

---

⁴ Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030).

всеки трябва да има правото да е учител и трябва да се подхожда с огромно внимание към набирането на млади кадри.

Здравната криза от 2020 г. ни показва положителните страни на онлайн обучението. То дава възможност на всички да се включат, независимо къде се намират. Повечето платформи позволяват без никакъв проблем участието на голям брой хора с включени камери и възможност за микрофон. Друг положителен аспект е това, че провеждането на онлайн занятия спестява време и на двете страни, позволявайки сам да избираш кога ще седнеш и ще прочетеш или изгледаш, каквото е необходимо за добра подготовка. Освен това източниците са по-достъпни и споделянето на материали е по-лесно от всякога. Именно поради тази причина много преподаватели отказват да записват лекциите и уроците си, защото се притесняват, че в даден момент вече ще са изчерпали съдържанието, което могат да предадат, а и имат страх от плагиатство. Но това трябва да се промени, защото днешните деца не могат, а и не трябва да се ограничават до един или два източника на информация. Ролята на учителя/лектора ще се измени и те не трябва да гледат на себе си просто като на източник на информация, а като насочващи по пътя на развитие на децата и показващи им множество други легитимни източници на знания. Друго, което трябва да се отбележи като полза на онлайн провеждането на занятия, е спестяването на средства и време, защото веднъж създаден и записан материал може да се използва безброй много пъти и учителите няма да са длъжни да преподават едно и също нещо на няколко класа всяка година в продължение на цялата им преподавателска кариера, а ще могат да осъвременяват и надграждат собствените си знания и да допълват обученията, за да са максимално полезни в образователния процес. Освен това при дистанционно провеждане на занятията е много по-лесна проверката на знания и това може да се случва дори ежедневно посредством малки тестове, които биват проверявани от софтуер. Относно притеснението на много хора, че по този начин ще се увеличи преписването и подсказването, от една страна, дори трябва да се насърчава съвместната работа, и от друга, въпросът е не дали ще се преписва, а откъде и дали ще се знаят правилните източници, които да се използват. Единственият проблем, на който все още няма измислено решение, е липсата на жив контакт между учител и ученик.

Един от вариантите, които могат да се прилагат и след отшумяването на пандемията е именно хибридно обучение. Това е междинна форма между дистанционното и редовното обучение, събиращо в едно ползите от двете и е идеалният подход за преминаване към Образование 4.0. При него една част от материалите се преподават посредством интернет платформи, а останалата – в клас. Смесеното обучение предоставя гъвкава програма и възможност за прилагането на алтернативни методи на обучение, както и

ефективно разпределение на времето. При него младежите сами избират кога и как да учат и кои форми на обучение са най-подходящи за тях самите. А присъствено ще могат да практикуват задължителните неща, да правят опити и да изследват, да се социализират и да се сработват помежду си.

Всичко днес е много динамично и постоянно променящо се. Нова информация се създава постоянно и за всички е важно да успеят да се адаптират към този начин на живот. Ситуацията с COVID-19 помогна на много хора да отворят очите си и да предприемат действия за продължаване на развитието си. Човечеството трябва да продължи напред, а не да се връща към старото „нормално“, защото както стана ясно *„животът днес върви напред, а не назад“*.⁵

Използвана литература

- Иванов, И. Интерактивни методи на обучение. // Юбилейна научна конференция с международно участие 50 години ДИПКУ – Варна на тема: „Образование и квалификация на педагогическите кадри – развитие и проекции през XXI век“, 2005.
- Любчева, М. Революция в индустрията и еволюция в образованието или интелигентно развитие. http://blacksea.bg/site/assets/files/1123/v_industriata_i_evolutciia_v_obrazovaniето_ili_intelligentno_razviti.pdf.
- Национален план на Република България за готовност при пандемия. <https://www.mh.government.bg/bg/novini/aktualno/nacionalen-plan-na-republika-blgariya-za-gotovnost/>.
- Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030).
- Bonfield, A., Salter, M., Longmuir, A., Benson, M., Adachi, Ch. Transformation or evolution?: Education 4.0, teaching and learning in the digital age, full article. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23752696.2020.1816847>.
- Implementation of the International Health Regulations (2005), report by the Director-General. https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA64/A64_10-en.pdf.
- PwC's 21st CEO Survey, The talent challenge: Rebalancing skills for the digital age. <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-survey/2018/deep-dives/pwc-ceo-survey-talent.pdf>.

---

⁵ „Вдигни очи“ – музика и аранжмент Валди Тотев, текст Александър Петров.

„Смъртоносният коктейл за образованието“ в условията на COVID-19

Полина Христова Георгиева

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Габриела Янкова Русева

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

Янка Иванова Стамова

спец. Икономика и финанси (английска програма), II курс

XXI век е време, което се характеризира с интензивна променливост и динамични събития, формиращи човешката реалност. Ежедневието е изпълнено с предизвикателства и трудности, пред които всеки е изправен и е длъжен да преодолее. Именно такива обстоятелства подпомагат изграждането на гъвкави, адаптивни и иновативни личности, борещи се и постоянно създаващи предпоставки за по-лесно и практично съществуване.

През 2020 г. цялото човечество бе принудено да се изправи пред глобален и изключително сериозен проблем, а именно пандемията от COVID-19. Тази мащабна катастрофа дава отражение с многобройните си аспекти в почти всички сфери от живота на населението и променя завинаги неговото битие. Изключително тежко са засегнати медицинският, социалният и икономическият сектор, а и не по-малко са щетите в образователната система, туризма и международната търговия. Всички държави полагат неимоверни усилия и влагат всички сили и ресурси, с които разполагат, за да се опитат да овладеят непредвидимата и сложна ситуация.

Икономическите прогнози и анализи имат ключово значение в опитите за справянето с проблемите вследствие на коварния вирус, защото те помагат за по-ясно създаване на перспектива и методология на действие. На базата на мненията и изчисленията на експерти в различни области се взимат решения за подбора на мерки срещу последиците от COVID-19. Управляващите на всички равнища в йерархията на държавата се стремят да

опазят здравето и икономическата стабилност на населението, но е факт, че нито една страна в света не е била напълно подготвена да се справи с бързо и неочаквано появилата се опасност. А когато вирусът успява да превземе всички кътчета на Земята, то загубите и жертвите са неизбежни и единственото, което остава, са опитите те да бъдат сведени до минимум.

Глобалната икономика е изправена пред редица трудности, чието преодоляване е изключително сложна и комплексна задача. Европа и Северна Америка понасят по-сериозни поражения в сравнение с Азия и Австралия. Смята се, че загубите са най-тежки в страните, където вирусът е засегнал по-голяма част от населението, а също така и там, където най-много се разчита на външни финансираня, износ и световна търговия. Нивото на световния брутен вътрешен продукт спада с около 4,5% за 2020 г., а в комбинация със здравната и социалната криза това неминуемо води до увеличаване на бедността и безработицата. Наред с това настъпват и политически сътресения и гражданско недоволство в редица държави.

Противоепидемичните мерки, наложени от българското правителство, нанасят огромни щети на туристическия, ресторантьорския и развлекателния бранш, което означава по-малко приходи в държавната хазна, както и увеличение на безработицата и пренасочване на изгубения персонал към други професии. Пазарът на труда започва да се възстановява едва през третото тримесечие на 2020 г., когато бизнес климатът се подобрява, а заетостта на населението нараства. За онагледяване на твърденията, според данни на НСИ и МФ към 16.11.2020 г., броят на зетите хора през съответния месец е около 3,2 милиона души в сравнение със 120 хил. души по-малко през октомври 2019 г.

Част от вредите на COVID-кризата в България се изразяват в намален износ и силно увеличено потребление през второто тримесечие на 2020 г. През 2021 г. се очаква увеличение на българския брутен вътрешен продукт с приблизително 2–3%, но показателите преди пандемията не могат да се достигнат преди 2022 г. Нивото на инвестициите в страната ще се възстановява бавно, но се очаква стабилизиране на износа на стоки и услуги. Първи приоритет е справянето със здравното и икономическото извънредно положение, а след това предстои опит за обединение на световната общност за предотвратяване на обедняването и за възстановяване на икономиката.

Нивото на образование на една нация играе ключова роля в бъдещото ѝ развитие и качеството на живот. С настъпването на световната пандемия огромна част от учебните заведения биват затворени и формата на онлайн обучението става все по-популярна. Резултатите от тази промяна тепърва ще стават ясни в бъдеще, но дори и днес може да се наблюдава намален интерес и negliжиране на учебния материал от страна на учениците.

Сферата на образованието премина през тежкото изпитание, наречено COVID-19. Поради сериозността на вируса, държавите в света бяха принудени да изпаднат в пълна блокада. Това означава, че образователната система, каквато я познавахме до тогава, трябва да направи сериозни промени, за да успее да остане ефикасна дори и в такива условия на пандемия.

Образованието се превърна в дистанционно образование. Макар и много от училищата да не бяха подготвени да минат в дистанционна форма на обучение, за няколко седмици почти всички бяха преминали. В различните страни и различните училища преподавателите предприемат различни методи за преподаване. Масово се използват онлайн платформите за комуникация като Zoom, Teams, Classroom, Moodle и други. Повечето преподаватели преподават уроците си в реално време, но други предпочитат да изпращат задачи по имейл или да носят материалите на учениците си лично до техния дом. И въпреки че живеем в XXI в., не всички училища имат възможността да преминават в дистанционна форма на обучение. Не всеки ученик или преподавател може да си позволи техниката, която е нужна или уменията да борави с нея.

Най-малките ученици пострадаха най-много от дистанционното образование. На тази крехка възраст голяма част от тях нямат уменията да боравят с технологиите сами, затова се налага до тях да има възрастен, който да им помага. Но в повечето семейства това няма как да се случи, затова преподавателите предпочитат да не карат часове в реално време, а да изпращат материалите на малките ученици. По този начин децата не могат да си изградят навика да бъдат в час и да се концентрират върху предметите. Затова едно добро решение беше малките ученици да бъдат върнати обратно в училищата. Ако не изградят навика да ходят на училище и да придобият дисциплината, необходима за това място, в следващите години ще им е трудно, както на тях, така и на преподавателите.

Онлайн обучението има и своите недостатъци. Преподавателите имат допълнителна работа. Те трябва да подготвят презентации и документи, които да предоставят на децата за съответния урок, да проверяват домашни работи, и да успеят да си осигурят спокойна среда за работа в собствения си дом. Не само преподавателите имат допълнителна работа, но също така и администрацията на учебните заведения. Те се сблъскват с вълна от нови въпроси, свързани с новия начин на обучение и създаване на нови графици и организиране на предметите.

Много от родителите не са доволни от този начин на обучение. Но в такива условия няма друг вариант за продължаване на образованието по график. Както учителите и учениците, така и родителите трябва да вземат роля в онлайн обучението. От тях се изисква да могат да осигурят на децата си нужната им среда за образование и тяхната помощ при необходимост.

Въпреки че в началото на всички им беше трудно да свикнат с онлайн обучението, сега всичко е по-добре отпреди. Технологиите са нашето бъдеще. Въпреки неприятната ситуация, която ни накара да преминем към дистанционното образование, това беше една голяма стъпка към бъдещето, защото успяхме да изпитаме този метод на преподаване и да свикнем с него. Така продуктивността се увеличи. Свършва се повече работа, защото хората работят в удобно за тях време. Ако не успеят да се справят до края на работния ден със задачата, която им е дадена, те имат възможност да я довършат по-късно през деня, намирайки се в своя дом. Мотивацията определено е по-голяма, когато знаеш че имаш повече време на разположение, без да се съобразяваш с други фактори в своето ежедневие.

Когато един ден нещата се завърнат към нормалното им състояние, преживяното от COVID-19 ще покаже белега, който е оставило. Технологиите ще са внедрени в много по-голяма степен в ежедневната работа на човека. Някои от начините за преподаване онлайн ще си останат дори и след завръщането на децата в училищата. Ще се спазват много по-сериозни мерки за дистанция и дезинфекция. Но след повече от една година хората са свикнали до голяма степен и това ще им остане навик доста дълго време.

Според доклад на ООН от август 2020 г. пандемията от COVID-19 е довела до най-големия разрыв на световната образователна система в историята на човечеството. Тя е засегнала 190 държави и всички континенти на планетата, което се равнява на 1.6 млрд. учащи. Очаква се кризата да изостри съществуващите проблеми, като направи разделението между бедни и богати още по-голямо. Най-тежка е ситуацията в страните с най-ниски доходи. Освен че се създават проблеми в образованието, се увеличават също така и бедността, конфликтите и насилието. Благодарение обаче на пандемията се разкриха и подчертаха по-дългосрочните структурни недостатъци, които от много време пречат за пълноценното развиване на потенциала на учениците. В момента целта е да се върнем поне до старото нормално състояние в образованието, като за подобряване дори не може да става въпрос. Според Хайме Сааведра, бившия министър на образованието на Перу, пандемията е довела не само до продължително затваряне на училищата, но и до глобална финансова криза (двоен шок). Според Световната банка от 7 до 10 млн. деца е възможно да отпаднат изцяло от училище поради значителното намаляване на доходите в техните семейства, причинено от пандемията. Според Кевин Уоткинс, ръководител на Save the Children във Великобритания, в момента се забърква „смъртоносен коктейл за образованието през следващото десетилетие“. В резултат от прекъсването на образованието в много страни са се увеличили ранната бременност, детските бракове и бедността. Той предлага бързо да се реагира и да се преценят индивидуалните нужди на завръщащите се в училище деца и да им се предложат индивидуални

занимания, за да наваксат. Но за тази цел ще е нужно финансиране, което според него ще бъде на стойност 30 млрд. долара за най-бедните държави. В нормални условия за образованието се харчи една малка част от държавния бюджет, докато след пандемията, училищата, които се борят за краткосрочна възвръщаемост, ще изостанат още повече. Според изчисленията на благотворителна организация страни като Гана, Гамбия и Мавритания, харчат три пъти повече за изплащане на дълга на своите търговски и държавни кредитори, отколкото за начално образование. В същото време намаляват и външните източници на финансова помощ. В момента се обсъжда международен финансов механизъм за образованието, който ще се финансира от капиталовите пазари, подкрепен от правителствата, и също ще бъде осигурена частна и благотворителна подкрепа чрез отделни фондове за социално въздействие. Обаче все още няма консенсус за това как да бъдат разпределени средствата и как да се изразходват. Според Световната банка е много важно да се справим с „образователната бедност“, тоест с основната грамотност до 10-годишна възраст. Други смятат за по-важно справянето с други проблеми и използването на средствата в тази посока. Появяват се също и нови механизми за подпомагане. Според Алис Олбрайт, която е главен изпълнител на „Глобално партньорство за образование“ (GPE), най-добре е правителствата да установят собствените си нужди. Нейната организация предлага подкрепа и финансиране за споделяне на най-добрите практики в света. След свикване на Глобалната консултативна група за образованието с помощта на Световната банка се стартира оценка за адекватни начини за подобряването на обучението на хората с по-ниски доходи. Нужно е да успеем да се справим с кризата в образованието, за да сме сигурни, че бъдещите поколения ще имат достатъчно от правилните знания и умения, за да се справят в бъдеще. Ако обаче продължи това да не се инвестира в резултатите от учението, рискуваме образователната система да остане не само неподобрена, а по-скоро изоставена.

Всички държави могат да извлекат ценен опит и поуки от ситуацията в момента, които в бъдеще могат да бъдат използвани в процесите на планирането и реформите в образованието. Не бива да изпускаме тази възможност, но за тази цел е нужно да се планират добре нещата, да се следи ситуацията, да се прави преценка как да се справяме с трудностите и най-вече да се наблюдават и оценяват методите и да се извличат тези от тях, които са работещи и полезни.

На микроноиво е вече ясно, че пандемията стимулира използването на нови технологии, променя бизнес модели, а също и че електронното обучение си пробива път в тази ситуация. Много процеси е невъзможно да се случват онлайн, но за много други е възможно потребителите никога да не се върнат отново офлайн. Най-голямата промяна, която се очаква на макро-

ниво е децентрализирането на глобалните вериги за доставки, които в този момент са прекалено зависими от Китай. Този вирус ще засили усещането за риск у хората дълго време, което ще намали доставката на твърде много суровини. В драстичен вариант това би довело до край на глобализацията на веригата на доставки, в случай, че производството и снабдяването се приближат физически до крайния потребител. В никакъв случай обаче търсенето и оптимизирането на разходите няма да изчезне. По-вероятно е производствата да се разпръснат в повече развиващи се държави. България може да спечели от тази ситуация. А ние, българите, ще имаме нужда от това, защото кризата със сигурност ще доведе до свиване на българската икономика.

Използвана литература

Въздействия на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на специалисти, работещи в регионални управления на образованието. Global Metrics Ltd.

МФ, НСИ, БНБ, Евростат: Данни, използвани към 19.10.2020 г.

НСИ, МФ: Данни, използвани към 16.10.2020 г.

ОИСР: Данни, използвани към 01.12.2020 г.

ВGECONOMIST, ОБРАЗОВАНИЕ, ТЕХНОЛОГИИ: Как COVID-19 промени образованието завинаги?

<https://podmosta.bg/kak-COVID-19-promeni-obrazovaniето-zavinagi/> .

https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/sviat/2020/04/03/4049388_ikonomika_sled_pandemiiata/ .

<https://www.investor.bg/analizi/91/a/pandemiiata-prichiniava-i-obrazovatelna-kriza-317738/?page=2> .

<https://www.unicef.org/bulgaria/media/8326/file/BGR-ECAR-considerations-education-provision-bg-latest.pdf.pdf> .

Перспективите за развитие на образованието след пандемията от COVID-19

Катрин Владимирова Иванова

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Михаел Даниелов Михайлов

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Бързо развилата се пандемия COVID-19 донесе след себе си коренни промени в ежедневието на съвременното човечество. С непредвидено голям обхват, липса на напълно утвърдено лечение, както и поради изненадващата устойчивост на вируса, целият свят бе принуден да се промени напълно, без да има каквато и да било алтернатива. Съвременната глобална икономика, технологии и дори разбирания бяха подложени на безпрецедентно изпитание и остра нужда от адаптивност. Именно адаптирането под формата на мерки, действия, но и поуки, се оказва ключът към преодоляване на пандемията.

В първостепенните сектори икономика и образование, на базата на които се дължат усъвършенстването, модернизиранието, но и сигурността на настоящето и бъдещето, се наложи да се предприемат спешни действия. Обществото вече бе навлязло в етап, чието развитие бе многократно ускорено благодарение на Индустриална революция 4.0 – открояващ се скок в технологиите с отражение в социалния, икономическия и политическия живот на съвремието. Намесвайки Технология 4.0 в икономиката и образованието, неизменно трябва да бъде споменато, че те търпят еволюционно изменение без прецедент. В тези основни сектори действително трябваше да бъдат предвидени своевременни действия и мерки, чиито ефекти все още не могат да бъдат напълно установени, но могат да бъдат извадени значими поуки, чрез които светът да продължи своя естествен ход след настъпването на COVID-19.

Въвеждането на мерки, които да допринесат положително при борбата с COVID-19, както и следването на икономически политики с несигурни последствия поради изключителния характер на социалната обстановка, са

трудно оценими преди да окажат достатъчен ефект на промяна. Те притежават свойството субективност и често оказват непланирано косвено влияние над различни сфери и показатели. В България бяха наблюдавани, както общоевропейски политики, така и мерки, строго специфични за страната, резултатите на част от които могат да бъдат оценени едновременно като позитивни и негативни.

Мерките за затваряне на границите, които бяха предприети в глобален мащаб, за да бъде забавено разпространението на пандемията, оказаха неблагоприятен ефект над икономиката. Спирането на полети доведе до засягане на транспортния сектор. Промисленият сектор също бе повлиян от мерките, пряко и косвено касаещи износа и вноса на стоки. Други засегнати индустрии бяха хотелиерството, ресторантьорството и туризма като цяло. Въвеждането на социална дистанция и затварянето на част от бизнеса неминуемо доведоха до криза – съкращения на работни места, повишаване на безработицата, липса на приходи за собствениците.

Част от мерките за своевременно справяне с кризата обаче бяха предоставените финансови средства на българските предприятия. Подкрепа, чиито позитивни ефекти са спорни. По данни на агенции за пазарни изследвания над 10 000 предприятия са били субсидирани по общо двете правителствени програми с близо 500 млн. лв., а 18 индустрии са засегнати от кризата. От Европейската комисия бе отпуснат заем в размер на 1 млрд. лева за запазване на заетостта по инструмента SURE след официално искане през 2020 г. Една от водещите мерки за възстановяването на българската икономика при борбата с COVID-19 е ваксинирането. Към момента в България поради недоверие ваксинираното население е сравнително незадоволителен процент. Това обаче играе важна роля в преодоляването на кризисния период и е единственият изход за възстановяване на нормалния начин на живот, а общият брой лица със завършен ваксинационен цикъл по последни данни от Единния информационен портал за COVID-19 надхвърля половин милион души. В допълнение, мярка за бързо овладяване и съответно последващо възстановяване, можеше да бъде въвеждането на масово тестване на населението още в началото на разпространението на вируса в България, а не просто личната изолация, широко разпространена като решение в Европа. Изолацията в страната показва не много висока ефективност поради липса на контрол и дисциплина. Масовото тестване, въведено от някои страни, е икономически неизгодно в краткосрочен план, но в дългосрочен то води до по-бързото преодоляване на кризата и осезаемо възстановяване, и именно затова е толкова ефективна мярка.

Последиците от кризата COVID-19 се отразяват значително на българската икономика. Спад от 4,2% е регистриран за БВП през 2020 г. спрямо 2019 г., когато е бил отчетен ръст от 3,4%, сочат данни на НСИ. Повишение

на безработицата, смъртността, бедността, социалното неравенство и други, показва на практика негативите на изминалата година и задълбочаване на икономическите проблеми в страната. Доходите и спестяванията на населението също отчитат спад – тенденция от глобален мащаб, която обаче в България се оказва още по-засилена поради по-ниските доходи и спестявания спрямо средностатистическите данни за Европа.

От друга страна, инфлацията в България в условията на пандемия не е претърпяла значими промени. Средногодишната инфлация за периода януари–декември 2020 г. спрямо предходната година е 1,2%. Не се забелязват значителни промени и в индекса на цените за малката кошница. По данни на Националния статистически институт индексът на цените за малката кошница за декември в сравнение с месец по-рано е 100,1%, а от началото на годината (декември 2020 г. спрямо декември 2019 г.) е 102%.

Бедността в границите на българското общество, както и неравенството, като вече съществуващи и сериозни проблеми на национално ниво, се засилват допълнително. Неравномерното разпределение на доходите, както и високото ниво на бедност в определени региони, за определени етноси, възрастови групи и дори различните полове, са проблеми, по които трябва да се работи активно чрез последователни политики за развитие.

Функциониращият капиталов пазар е от изключителна важност за успешното развитие на националната икономика. Инвестициите чрез финансиране на компании в страната носят положителни икономически ефекти, тъй като това подпомага потенциалното развитие на компаниите, а те от своя страна са способни да предложат както подобряване на финансовото състояние, конкурентоспособност и повишаване на печалбата, така и допълнителни работни места за населението и съответно намаляване процента на безработица. При навлизането на вируса през март 2020 г. в България състоянието на капиталовите пазари обаче не беше достатъчно стабилно. Повишаването на стабилността и устойчивостта им са необходими, за да бъде подпомогнат процесът на преодоляване на последиците от пандемията. В края 2020 г. БФБ отчете успех с над 320 млн. лева набран капитал през Българската фондова борса.

Чуждестранните инвестиции в развиваща се страна също играят важна роля в ускоряването на процеса на икономическо развитие, което ги поставя като особено значими конкретно за българската икономика. През периода на COVID-19 в глобален мащаб се наблюдава тенденция към изключително намаляване на чуждестранните инвестиции. Конференцията на ООН за търговия и развитие отчита намаляване на преките чуждестранни инвестиции в световен мащаб с 42% през 2020 г. и се очаква да спаднат още през 2021 г. В България обаче чуждестранните инвестиции отчитат известен ръст, макар все още да не допринасят достатъчно за икономическото развитие на

страната – преките чужди инвестиции за страната достигат 4,2 млрд. лв. за 2020 г.

С отрицателно външнотърговско салдо още преди COVID-19, през периода на пандемията тази тенденция се запазва, като се наблюдава допълнителен спад в нивата на износ и внос. Поради специфичните обстоятелства през този период, неизбежно се налагат и структурни промени по отношение на този сегмент от икономиката. Износът се свива с 6,4% през 2020 г., а вносът намалява с 8,9% по предварителни данни на НСИ. По този начин външнотърговският дефицит се запазва, но през 2019 г. се наблюдават -7,53 млрд. лв., а през 2020 г. -5,4 млрд. лв. Това може и трябва да бъде променено с последователни действия в правилната посока.

Въпреки цялостния икономически спад, в определени сектори се наблюдава очаквано силен скок поради характера на кризата, породена от COVID-19. Фармацевтичният бизнес е пример за подобен сектор, а приходите от него закономерно се увеличиха след появата и разпространението на вируса до непредвидени мащаби, което може да се използва като тласък за икономиката.

Възстановяването на националната икономика е сложен и дълъг процес, който се нуждае от строго приоритизиране. От първостепенна нужда е преразпределението на разходите за здравеопазване, за да бъде успешно преминаването през пандемията. Едва след преодоляването на разпространението и овладяването на заразата трябва да бъдат поставени други аспекти от възстановителния процес, като например подобряването на ефективността на сравнително новия икономически модел – кръгова икономика. Вече няколко години Европейският съюз работи в екологосъобразна посока на пазарното функциониране, а именно икономика, в която да се избяга от линейния модел, заложен от десетилетия насам – производство, потребление и изхвърляне. Иновативната концепция, чийто план бе актуализиран и представен през март 2020 г., има за цел да трансформира неефективната линия на вече познатия модел в затворен кръг, съдържащ в себе си идея за преразпределение, природосъобразност и устойчивост. От друга страна, цифровата трансформация, която е необходимо да се движи в посока, паралелна на тази на засиленото екологично внимание, е от изключителна важност не само за българската икономика, но и за глобалната, тъй като именно тя визуализира на практика Четвъртата индустриална революция. Насърчаването на екологичната и цифровата трансформация в рамките на иновативната кръгова икономика е ключът към успешното бъдеще във всички аспекти.

Друга сфера, която претърпя коренни промени в периода на пандемия, е образованието. Като един от основните засегнати сектори, то трябваше да се адаптира достатъчно бързо и ефективно, а същевременно негативните

последници от промяната да бъдат сведени до минимум. За глобалната икономика, дигитализацията на тази сфера се оказва бърза, а България не прави изключение, поради наличието на вече утвърдени международни платформи, благодарение на които и тук навременната реакция бе възможна. Преминването в неприсъствена форма в онлайн среда съдържа в себе си както позитиви, така и негативи, които следва да бъдат разгледани.

На първо място онлайн обучението предлага сигурност и намалява многократно риска от заразяване, което е основната идея за въвеждането му. Дистанцирането на учащите при разпространението на COVID-19 е от изключителна важност и бе доказано, че не бива да се пренебрегва. Наред със защитната си функция, то предлага и други ползи, една от които е удобството обучаващите се да извършват тази дейност от дома си, лишени от необходимостта да се съобразява с немалко външни фактори. Прекият достъп до голяма база от образователни източници и информация чрез интернет са вече доказано предимство, което бе подчертано през изминалите месеци. Гъвкавостта, в комбинация с интерактивност и възможността за бърза адаптация към процеса, са допълнителни позитиви. Предимствата от този тип обучение са субективно позитивни за различните възрастови групи и по-скоро нарастват пряко с възрастта поради логични причини – с възрастта, както концентрацията и мотивацията стават по-големи и устойчиви, така и ползите от това да останеш в дома си, нарастват прогресивно.

Наред с положителните черти на онлайн обучението, обаче, налице са и негативи, които също трябва да бъдат отчетени. Важен фактор за успешното образование, както в училище, така и в университет и различни извънкласни дейности и мероприятия, е мотивацията. При обучение в домашни условия липсата на пряк контакт с останалите, както и свободата на действията, която се получава при дистанционния процес, твърде често водят до понижаване нивото на мотивация и на дисциплина, което от своя страна води до преки негативни резултати в успешното усвояване на материала. Потенциални технически проблеми с устройствата на учащите, както и проблеми със самите онлайн платформи, също могат до доведат до пониска ефективност на този тип обучение. Трябва да се добави и непълното приспособяване на професионални и практически предмети, което към момента остава като недостатък на неприсъственото обучение. Заедно с това, въпреки ползите от този тип обучение, има уязвими групи от хора, за които то е много трудно – от една страна, са учащите с финансови проблеми за закупуване на техника, заплащане на интернет услуги и други разходи, които често биват подценявани, а от друга – групи със специални потребности за обучение, които няма как да бъдат удовлетворени за момента от такъв тип форма на преподаване. За да бъдат сведени до минимум посочените и други негативи на онлайн обучението, е необходимо постоянно усъвършенстване,

както и последователни организационни действия с цел подобряване на качеството му.

От друга страна, дистанционното обучение може и трябва да бъде сравнено с присъствената форма като вече утвърден модел за усвояване на нови знания. В сравнителния анализ ще бъдат включени факторите качество, време и ресурси. Докато офлайн обучението има резултати, които са ясно видими и измерими статистически назад във времето, то онлайн обучението е нещо ново, все още в начален етап, а неговото качество ще може да бъде определено с по-голяма точност едва след като ефектите от него са измерими на практика. Въпреки това може да се изходи от факта, че програмата, която се следва като обем и съдържание на материала, е същата, която се следва и при присъствената форма на обучение, но устойчивостта на придобитите знания бива повлияна от занижените мотивация и дисциплина. По отношение на времето обаче може да се наблюдава отчетлив контраст. Онлайн обучението спестява време, докато класическото обучение налага отделянето на допълнително време за транспорт, хранене, битови нужди и други изисквания. Сравнявайки ресурсите, необходими за двете форми на обучение, може да се отбележи повишената ефективност на дистанционната форма – спестяване на редица разходи (преки и непреки), както от страна на учащите (понижени разходи за транспорт, за учебни материали, за храна и други), така и от страна на институциите (понижени разходи за поддръжка на база, за сметки и други); възможност за обучение от всяка точка на света при онлайн форма, без необходимост от физическо присъствие; улеснен достъп до материали и информация.

Все още по-голямо разпространение придобива идеята за частично продължаване на онлайн обучението след постепенното преминаване на заплахата от COVID-19, в комбинация с присъствени занятия – хибридна форма. Тази концепция за постоянно прилагане на дигиталното развитие в областта на образованието би могла да бъде осъществена на практика в България, но при условие, че бъде изграден един по-устойчив модел, в който чрез подходящи решения и действия са редуцирани негативите от вече натрупания опит. Част от мерките за подобряване на онлайн обучението биха могли да бъдат свързани с повишаване интереса и задържане вниманието на учащите чрез повече интерактивна дейност и загърбване на утвърдения модел на преподаване, в който твърде често предаването на информация, както и действията, са едностранни. Това може да се случи след внимателен анализ, обучение на самите преподаватели, чиято цифрова грамотност е ниска спрямо средноевропейската поради редица фактори, за да не бъде фиктивно преминаването към иновативния подход, а да се утвърди на практика като устойчив и ефективен модел. Разбира се, част от процеса не може да бъде пренасочен изцяло към дигитална форма поради присъствието на социал-

ния елемент в образованието. Той е значим за всички, но е неизменна част от възпитанието на най-малките и подрастващите. Липсата на социален елемент в живота на тази възрастова група води до последствия, чийто негативен ефект би бил много по-мощен от ползите на онлайн обучението. Именно затова, към момента вариантите за хибридна форма на обучение, както и съобразяването с възрастта и етапа на развитие на учащите, са може би оптимални за образователната система.

Образованието е сфера, която се състои от много елементи, които трябва да бъдат съобразени преди да се извършват промени. Поради наложилите се обстоятелства тази сфера бе принудително променена, но това разкри нови възможности и иновации, които я дигитализираха изключително интензивно, въпреки, че това бе процес, обсъждан за поетапно и частично въвеждане през бъдещите години. Онлайн обучението има своите предимства и недостатъци, може и трябва да бъде съпоставяно с ефектите от присъствената форма на обучение, а също и трябва да бъде разглеждана идеята за хибридна форма като преходен етап и потенциално решение. Без високото технологично ниво, глобализацията и бързата дигитализация, наблюдаваните промени в сектора не биха били възможни, но след като те са факт, то към тях трябва да се подходи с внимание, подходящи мерки и нововъведения, както и изследване на ефектите от вече изминалия период на онлайн обучение, за да бъдат минимализирани рисковете от негативни последствия. Ресурсите за неговата организация, подобряване и цялостна ефективност, трябва да бъдат преразпределени и приоритизирани за България.

Взаимодействието между икономиката и образованието, от една страна, и пандемията, от друга, е двупосочно и съответно всяка страна оказва влияние над другата. Не само пандемията повлия на икономиката и образованието чрез редица неизбежни промени, приспособяване и иновации в различни аспекти, но и икономиката, и образованието от своя страна успяха да повлияят на разпространението на пандемията като вече се наблюдава подобряване на статистическите данни относно разпространението на вируса, но и подобрена здравна култура на обществото, работа на нацията в посока обществен интерес, както и индивидуално развитие по отношение на личното здраве.

Решение за по-добро образование в бъдеще е подобряването на дистанционното обучение, развиването на хибридна форма, както и цялостното подпомагане от страна на бизнеса чрез повече срещи, презентации, стажантски и обучаващи програми, насърчаващи младите. Това неизменно ще заздравя връзката икономика – образование и ще засили правата пропорционалност между повишената икономическа стабилност при подобро образование, както и обратното. В момента тези действия са с ограничено разпространение, не са широка практика за цяла България, а равновесието

между опита за предпазване от пандемията, икономиката с въведени рестрикции и задължителни мерки, както и образованието в неприсъствена форма, е недостатъчно устойчиво поради липса на задълбочено планиране, практическа ефективност и актуални действия. Именно затова трябва да бъдат усвоени нови практики след поуките от настоящата криза, породена от пандемията, каквито например бяха специализираните отделения, опитите за навременна разработка на ваксина, повишаване здравната култура на населението, както и допълнително стимулиране на лекарската професия още от етап образование. За жалост поуки от погрешно реализираните мерки, обвързани с бизнеса, също трябва да бъдат изведени, като например необходимо ли е затварянето на няколко бранша, които нямат пряко отношение към високия процент заразени, само защото се счита, че не отговарят напълно на теоретични мерки.

В обобщение, българската икономическа и образователна система в период на пандемия претърпяха промени, които преди това не са били предполагагани, но се наложи да бъдат въведени за много кратък период от време поради същността на COVID-19. В ситуация на потенциална криза единствено последователните мерки, действия и поуки, които бяха дискутирани и предложени, могат да са от полза за справянето с трудностите, пред които все още сме изправени. Поемайки нужната отговорност, както на индивидуално, така и на национално ниво, ние можем и следва да ускорим развитието на социалния и стопанския живот в страната до нива, по-високи от тези преди разпространението на вируса.

Използвана литература

<https://bgeconomist.bg/> .

<https://coronavirus.bg/bg/statistika> .

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> .

<https://financebg.com/> .

<https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf> .

<https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/economy/20151201STO05603/krghovata-ikonomika-kakvo-predstavliava-tia-i-zashcho-e-vazhna> .

<https://www.nsi.bg/bg> .

Промените в икономическата и социалната среда и мерките за преодоляване на ефектите от COVID-19 в България

Ива Недкова Узунова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Михаела Иванова Монова

спец. Стопанско управление (немска програма), II курс

Номинационна грамота за много добро представяне в Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Въведение

COVID-19 е най-сериозното предизвикателство през XXI век в национален, глобален и световен мащаб. Това събитие предизвиква катастрофални последици върху икономиката и образованието. Този вирус се отразява негативно върху голяма част от обществото. Вследствие на опасното заболяване милиони хора по света и у нас губят своите работни места и остават без препитание. Частните фирми фалират, а бизнесмените остават без доходи. В сферата на образованието настъпва пълен хаос, всички училища, детски градини и детски ясли са затворени, учениците и студентите са принудени да се обучават дистанционно от вкъщи. Тези реформи в сферата на образованието са истинско предизвикателство за ученици, учители и родители.

Целта на този доклад е да представи и обобщи настъпващите промени в икономиката и образованието и да предложи ефективни решения на най-често срещаните проблеми, породени от пандемията. Ще представим настъпващите икономически последици вследствие на пандемията, мерките в България за възстановяване на икономиката по време на криза, както и поуките за обществото от тази тежка икономическа ситуация. Важно място в доклада заемат образователните реформи по време на COVID-19. Учениците и студентите ще открият предимствата и недостатъците на електронното обучение и поуките, които могат да извлекат от дигиталния модел на образование.

Въздействието на COVID-19 върху българската икономика

Промените в българската икономика по време на пандемията

Промените вследствие на кризата с коронавируса са различни за различните сектори на българската икономика и зависят от редица фактори. По време на пандемията, породена от COVID-19, търговията на място е заместена с онлайн такава с цел да се предотврати разпространението на опасния вирус. Информационните и комуникационните технологии служат като средство за провеждане на електронно и дистанционно обучение и средство за дистанционна работа от вкъщи. Множество служители, които работят в големи аутсорсинг фирми, сменят своята работна среда, започват да работят дистанционно и напускат офисите си, за да се предпазят от инфекциозното заболяване. Хотелиерите и ресторантьорите срещат сериозни затруднения. Принудени са да затворят своите търговски и туристически обекти, за да се съобразят с противоепидемичните мерки и да предпазят себе си, близките си, но и цялото общество от вируса. Професиите, които са свързани с пътувания и директен контакт с хора – пилоти, стюарди, фризьори, треньори, шофьори и много други, са силно засегнати от обстановката. Сериозни затруднения срещат спортистите и културно-просветните кадри. Ситуацията при тях е доста сложна поради липсата на материална и морална подкрепа от държавата.

Икономически последици за България от извънредното положение, причинено от COVID-19

COVID-19 води най-вече до намаляване на трудовата заетост, до влошаване на условията на труд и до понижаване на работните заплати. Поради липсата на работни места доходите на българските граждани намаляват, редица работни позиции са съкратени. Това носи със себе си спад в потреблението на определени стоки и услуги в страната. Много търговски обекти са затворени. Силно засегнати по време на пандемията са транспортът и туризмът. Вследствие на липсата на финансови средства и поради наличието на сериозни рискове за човешкия живот и човешкото здраве пътуванията намаляват, приходите на авиокомпаниите и туристическите агенции сериозно се свиват. Сделките с недвижими имоти спадат драстично, а редица строителни проекти са прекратени или отложени. Множество потребители не могат да обслужват своите кредити поради загубата на своите работни места и доходи.

Модел на възстановяването и растежа на българската икономика в условията на COVID-19

Икономически мерки срещу COVID-19

Мерки срещу намаляване на безработицата „60 на 40“

Тази мярка има за цел да ограничи безработицата в страната и да насърчи трудовата заетост. С нейна помощ се предоставят парични средства за развитието на бизнеса и се компенсират неговите загуби. 60% от трудовото възнаграждение на работника или служителя се изплаща от държавата, а 40% се изплаща от работодателя. Тя се прилага спрямо работодателите, чиито търговски обекти са затворени и замразени по време на пандемията. Мярката „60 на 40“ цели да подсигури доходи на лицата, които са лишени от възможността да работят по време на тази икономическа криза. Всички фирми с преустановена дейност имат право на финансова подкрепа от държавата и възможност да се възползват от тази мярка. Тя се прилага също за работници и служители, които желаят да ползват платен годишен отпуск.

От началото на извънредното положение до ден днешен безработицата в страната постепенно започва да намалява поради прилагането на мярката „60 на 40“. Някои работодатели я възприемат като ефективна, тъй като тя им предоставя възможност да запазят персонала си и да предпазят своя бизнес от огромни загуби и фалит.

Други икономически мерки срещу COVID-19

Прилагат се и множество други мерки, с които държавата се опитва да пребори настоящата икономическа криза. Такива са **обезщетение за безработица за работодатели**, чиято търговска дейност е прекратена или замразена поради настъпването на пандемията, **безлихвени кредити** – право на такъв кредит имат лица, които са в платен отпуск и нямат възможност да се трудят вследствие на епидемичната обстановка. Също така подпомагане на бизнеса чрез „**Мярка 3-10**“ – тя има за цел да подкрепи малките предприятия и микро предприятията. Малките предприятия имат право на безвъзмездна финансова помощ в размер от 3000 до 10 000 лв. Предлага се **подкрепа за средните предприятия**, като по тази програма за финансиране могат да кандидатстват фирми с реализиран оборот от 1млн. лв. за 2019 г., **преференциални кредити за бизнеса** – микро-, малките и средните предприятия имат право на кредит до 300 000 лв. Те могат да кандидатстват за такива кредити, ако изпитват сериозни финансови затруднения поради появата на COVID-19 и ако имат заразени служители, които следва да бъдат поставени под карантина. Хотелите и ресторантите с 20% спад в

продажбите имат право да получат компенсации от държавата в размер 290 лв. на заето лице. Тези 290 лв. могат да се комбинират с мярката „60 на 40“. Друга приложима мярка е „Заетост за теб“ – държавата изплаща минимална работна заплата и осигуровки на новоназначени лица, които преди това са били безработни.

Със сигурност е изключително трудно да се намерят подходящи мерки и методи за подпомагане на бизнеса и за успешно развитие на трудовата дейност през периода на пандемията. Въпреки това България и властите полагат неимоверни усилия, за преодоляване на пандемичната криза в условията на динамични промени в цялостния икономически, социален и политически живот.

Какви са поуките за обществото от тази икономическа криза?

Вариант за оцеляване на икономиката в такава ситуация е развитието на онлайн бизнеса. Бизнесмените могат да развият своята търговска дейност във виртуалното пространство. Това може да стане с помощта на фирмени уебсайтове, чрез които да се рекламират продуктите и услугите на съответната фирма. Препоръчително е да се използват социалните медии като средство за извличане на информация и комуникация. Търговците могат да заместят търговията в своите обекти с електронна такава. По този начин те ще се предпазят от фалит или сериозни финансови загуби, а в същото време ще работят в безопасни и здравословни условия на труд. Електронната търговия носи със себе си и други позитивни страни – липса на разходи за наем и по-ниски сметки за консумативи.

Работата в дигитална среда на този етап е единственият вариант за предотвратяване на безработицата, бедността и намаляването на доходите. Лицата, които са загубили своята работа по време на пандемията могат да работят от къщи на свободна практика като програмисти, уеб дизайнери, преводачи, писатели, журналисти, онлайн преподаватели, виртуални асистенти и други. Това е успешна антикризисна мярка, която често се прилага от лица, живеещи в географски региони с висока безработица.

Разбира се, за сектори като туризма, транспорта и ресторантьорството е най-трудно да се намери решение, което да не ощетява нито тях, нито да застрашава здравето и живота на обществото.

Въздействието на COVID-19 върху българското образование

Реформите в българското образование по време на пандемията

COVID-19 е истинско предизвикателство за множество учители, ученици, студенти и родители. Поради разпространението на опасното инфекциозно и вирусно заболяване училищата, университетите, детските ясли и детските градини затварят врати. Учениците и студентите се обучават дистанционно от вкъщи. Електронното обучение и домашното образование са истински шок за множество родители и ученици. Домашното образование и дистанционното обучение лишават учениците от социални контакти. Те водят до пълна социална изолация. Ходенето на училище е най-доброто средство за придобиване на знания и умения. Прекараното време в училище помага на децата да придобият добри комуникативни и социални умения и да ги усъвършенстват.

Какво научихме от драстичните промени в сферата на образованието?

Като за начало, държавата трябва да се погрижи за децата и да въведе ефективни методи за лечение от опасното заболяване. Добра идея е всички деца от детските градини и ясли, ученици и студенти да се ваксинират. Така те ще се предпазят от опасния вирус и ще имат правото да излизат по-често навън без да се притесняват от заразяване.

Също така е препоръчително на всички ученици и студенти да бъдат предоставени пълни инструкции, свързани с електронното обучение. Така те ще се адаптират по-лесно към промените в сферата на образованието и ще успяват да овладеят учебния материал.

Някои ученици и учители не притежават добри дигитални умения и компетентности. Те срещат затруднения в работата си с информационните и комуникационните технологии. Тези лица имат нужда от допълнителни курсове по компютърна грамотност. Държавата трябва да отпусне финансови средства за компютърно обучение на своите ученици и учители. Нужно е също да се отделят повече средства за закупуване на компютри и да бъдат предоставени на всеки нуждаещ се.

XXI век е векът на новите информационни технологии. Родителите трябва да помогнат на своите деца да се обучават в домашна обстановка. Въпреки ограниченото време, с което разполагат, и въпреки тяхната професионална ангажираност те трябва да постигнат баланс между личен, семеен и професионален живот. Положителното тук е, че родителите ще прекарат по-голяма част от времето си с децата и ще могат да приложат по-голям

контрол върху тяхното образование. За да се избегне социалната изолация учителите трябва да организират повече групови задачи. Добра идея е да се засили диалогът между учениците и студентите и да се организира дискусия или групов чат по даден въпрос. Това ще улесни комуникация на учениците с техните учители и съученици. И ще ги накара да са по-активни в часовете.

Негативното въздействие на COVID-19 върху образованието

Усвояване на учебния материал

Образованието в дигитална среда е истинско предизвикателство за ученици и студенти. То затруднява ученето и възприемането на материала. Прекарването на дълги часове пред екрана на компютъра води до загуба на концентрация и мотивация, а също и до редица здравословни проблеми. Учениците трудно възприемат информацията, която виждат на екрана, и се разсейват от заобикалящата ги среда.

Здраве и физическа активност

Дигитализацията води до липса на физическа дейност и до пълно обездвижване на учениците и студентите. Постоянното седене на стола пред екрана създава рискове за увреждането на физическото здраве, затлъстяване и проблеми със зрението. По време на пандемията учениците са лишени от възможността да спортуват и да се развиват физически. Заседналият начин на живот демотивира учениците да мислят и да учат. Те са силно депресирани и изолирани от обществото поради липсата на пряк контакт с хора.

Социализация и обществена принадлежност

Дигиталното обучение отдалечава учениците и студенти от училищната сграда и училищната библиотека. Това води до несигурност и неясно бъдеще. Електронното обучение няма как да компенсира нуждата от физическа близост, пълноценна комуникация, присъствие с всички сетива и живи, реални преживявания.

Предизвикателства в областта на образованието по време на пандемията

Основните предизвикателства в сферата на образованието по време на пандемията са:

1. Осигуряване на безопасна училищна среда;

2. Осигуряване на повече пространство в класните стаи;
3. Спазване на лична хигиена и дезинфекция на класните стаи, коридорите и физкултурния салон.

Мерки за безопасност в училищна среда

Нужно е да се спазва дистанция в класните стаи, коридорите, физкултурния салон и училищния двор. Препоръчително е да се отворят повече входове в училището и да се разширят класните стаи. Добра идея е учениците да прекарват повече време навън и повечето уроци да бъдат преподавани в двора на училището в подходяща среда за тях.

Онлайн обучение – предимства, недостатъци и поуки

Предимства

Този тип обучение има три предимства: гъвкавост, по-ниска цена и ангажираност. Онлайн обучението се характеризира с гъвкавост, защото то може да се проведе по всяко време и на всяко място. Електронното обучение е по-евтино от традиционното обучение. То спестява разходите за транспорт до училищната сграда и разходите за печатни учебни материали. Онлайн обучението осигурява достъпа на учениците и студентите до видео- и аудиоматериали и до таблици, чертежи, схеми, диаграми. Това води до по-висока ангажираност и ефективност при разбирането и запомнянето на информацията.

Недостатъци

Първият минус на електронното обучение е проблемът с дисциплината. Учениците и студентите трудно могат да организират своето обучение и да разчетат времето си за изпълнение на всички задачи. Липсата на мотивация и концентрация създават затруднения за усвояването на учебния материал. Вторият минус на електронното обучение е липсата на технически умения при някои ученици. Електронното обучение изисква употребата на интернет и лаптоп. Това е свързано с допълнителни разходи, които са непосилни за някои семейства. Третият недостатък на този вид обучение е липсата на пряк контакт между учители и ученици.

Какви поуки извлича обществото от електронното обучение?

Онлайн обучението е превантивна мярка срещу COVID. То служи като мярка за безопасност по време на пандемията. Множество българи учат в световноизвестни университети, плащат много високи семестриални такси, а обучението им е в дигитална среда, което със сигурност ги ощетява до някаква степен.

Да не забравяме, че онлайн обучението осигурява неограничен 24-чов достъп до учебното съдържание. Учениците и студентите могат лесно да усвоят учебния материал чрез аудио- и видеоматериали. Има се предвид, че всеки модел на обучение си има своите плюсове и минуси. Учениците не трябва да прекарват дълго време пред екрана на компютъра. Препоръчително е при работа с компютър да се правят кратки почивки. Всички ученици и студенти трябва да спортуват, за да избегнат рисковете за своето здраве поради прекомерната употреба на новите информационни и комуникационни технологии.

Заклучение

Вероятно след тази пандемия светът никога няма да бъде същият. Милиони хора по света се разболяват и умират от опасния вирус. Освен икономическа това събитие може да предизвика и световна демографска криза. Въпреки всички тези трудности и предизвикателства спасение и решение на икономическите и образователните проблеми има. Онлайн обучението помага на учениците и студентите да се обучават в по-безопасна за тях и преподавателите им среда. Благодарение на него могат да завършат успешно учебната година, като се обучават по най-модерните и съвременни методи. Дистанционната работа от къщи в дигитална среда и онлайн бизнесът се превръщат в най-ефективното средство за прехрана и оцеляване по време на пандемията. Това е най-добрата антикризисна мярка за милиони хора по света и у нас, които желаят да постигнат баланс между добро здраве, добро образование, успешен бизнес и успешно кариерно и професионално развитие.

COVID-19 е неочаквано събитие, което промени целия свят. Тепърва предстои да разберем колко дълго ще продължава и какво точно ще се случва в света, в който живеем.

Използвана литература

- Ангелова, А. (2020) Какви икономически мерки впрегна кабинетът в борбата с пандемията, <https://business.dir.bg/ikonomika/kakvi-ikonomicheski-merki-vpregna-kabinetat-v-borbata-s-pandemiyata> .
- Солидарна България (2020) Анализ на социално-икономическите мерки за справяне с коронакризата в България (март – юли 2020 г.), <https://solidbul.eu/wp-content/uploads/2020/09/Socialno-ikomomicheski-merki-Analiz-Grigorova.pdf> .
- Софийски университет (2020) Икономически последици за България от извънредното положение, причинено от COVID-19. <https://uni-sofia.bg/covid-19> .
- Таскова, Л. (2020) Влиянието на COVID-19 върху образованието <https://www.puls.bg/zdravum-c-31/vliianieto-na-covid-19-vrkhu-obrazovaniето-n-37733> .
- Христов, Т. (2021) Онлайн обучение. Плюсове и минуси. <https://www.novavizia.com/onlajn-obuchenie/> .
- BCRA Credit Rating Agency (2020) очаквано въздействие на пандемията от COVID-19: Секторен анализ за българската икономика. [file:///C:/Users/HP2020/Downloads/COVID_19_%20BG_Sectors_bg%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP2020/Downloads/COVID_19_%20BG_Sectors_bg%20(1).pdf) .
- Lusio (2021) Училище по време на пандемия, <https://www.lusio.bg/bg/uchilishte-po-vreme-na-pandemia> .
- Sainte Anastasie (2021) Онлайн обучение 7 предимства и 7 недостатъка на онлайн обучението. <https://bg.sainte-anastasie.org/articles/psicologa/formacin-online-7-ventajas-y-7-inconvenientes-de-aprender-en-lnea.html> .

Промените и поуките от COVID-19 в България

Ивелина Димитрова Димитрова

МП Икономика и финанси

Номинационна грамота за много добро представяне в Националния конкурс „Млад икономист 2021“ на Съюза на икономистите в България

Световната пандемия от COVID-19 безспорно освен здравните има и изключително значими последици във всички останали сфери на обществения и социален живот. Секторът, в който отзвукът от нея е най-силен, е именно икономиката. Това е така, защото икономиката е пряко свързана както с благосъстоянието на държавите – и оттам с възможността им за мерки и действия за справяне с пандемията, така и с гарантирането на жизненоважни, ежедневни потребности като прехрана, достъп до здравеопазване и други. Встрани от общественото внимание, но също толкова важно, е образованието и последиците за него от осъществяването му в режим „online“. Образованието и икономиката тук ще бъдат разгледани заедно, защото именно те двете обуславят икономическото развитие и в своята взаимовъзрнаност ще бъдат моторът за възстановяването на света след пандемията.

Що се отнася до здравната криза, в която се намираме в момента, то в исторически план тя има близък аналог с епидемията от чума през XIV век, при която по исторически оценки Европа губи около 1/3 от населението си, което като последица води до силен недостиг на работна ръка. Епидемията от чума продължава макар и спорадично до XVI век, а на някои места има огнища до XVIII век и по множество анализи тя е една от причините за разпада на феодализма като обществено-икономически строй, тъй като той е разчитал на работната ръка на селяните, която вследствие на чумната епидемия става дефицит. Така се прокарва пътят и на механизацията в икономиката и производството, което впоследствие води и до Индустриалната революция в Европа и създаването на капитализма като форма на обществено-икономическа организация.

Безспорен факт е, че настоящата пандемия има много по-мощен ефект както в сравнение с чумата от Средните векове, така и съпоставена с епидемията от испански грип, поразила Европа след края на Първата све-

товна война. Причините за това са, че днес икономиката и движението на хора са силно глобализирани. Кое е предпоставка за факта, че заразата се разпространява изключително бързо из целия свят, а икономическият ефект от здравната криза също е глобален, тъй като икономиките на държавите са силно взаимозависими и свързани помежду си.

До какви нови форми на социално-икономическа организация на обществото ще доведе пандемията от COVID-19 предстои да се разбере едва след като здравната криза бъде овладяна. Първите промени са вече факт и видими, защото всички сфери на общественият живот бяха реорганизирани за много кратък период от време. Производството и икономическата дейност трябваше в максимално кратки срокове да започнат да функционират при спазване на противоепидемични мерки или в режим на работа онлайн. Образованието също мина в неприсъствен, дистанционен режим. Промяна претърпя и начинът ни на общуване и социалната ни активност, като повечето от дейностите или начините ни за контакт станаха предимно дистанционни.

За хората по света все още остава неясно дали ще бъде възстановено предишното функциониране на обществото и икономиката. И макар някои все още да се надяват това да е така, пандемията всъщност ни показа по думите на Клаус Шваб, основател и председател на Световния икономически форум в Давос, „колко бързо може да направим промени в начина си на живот“. Именно Шваб в книгата си от лятото на 2020 г., написана по повод настоящата ситуация и озаглавена „COVID-19: Голямото зануляване“ изтъква тезата, че пандемията е начин за рестартиране на всички сфери на обществения и икономическия живот, и то в глобален план. Авторът въвежда и термина „новото нормално“, като описание на настоящата ситуация, с която трябва да се свиква в дългосрочен план, и очертава своите виждания за това какъв ще бъде светът на постпандемията и как ще бъде организиран той.

Какви са обаче поуките, които всички ние като държава, общество, организации и личности сме си взели от световната пандемия? Какви са и поуките в най-важните сфери, от които зависи справянето с нея и обезпечаването на възстановяване на развитието и растежа, а именно сферата на икономиката и образованието?

Световната икономика претърпя и продължава да търпи редица ограничения и промени, провокирани от противоепидемичните мерки, които са с цел свеждане до минимум на негативните здравни последици върху населението. Производствените процеси в много индустрии и на много места по света бяха или преустановени, или силно ограничени и забавени. Появи се и недостиг на определени суровини за производство, а също така силно беше ограничена и логистиката за транспортирането на стоки. По икономическа-

та теория на трисекторната хипотеза, разработена от Колин Кларк и Жан Фурастие, най-силно засегнати са първичният сектор (добивът на суровини и материали за преработване) и вторичният такъв (преработването и превръщането на тези суровини и материали в готов продукт за индустриалното производство). Това е така, защото поради своето естество тези отрасли не могат да бъдат организирани в неприсъствен режим на работа и по време на карантинните мерки, целящи ограничаване на заразата, някои дейности бяха силно намалени, а други дори и преустановени.

Най-бързо към новата реалност се адаптираха дейностите от третичния сектор (услугите, но само тези, които могат да бъдат предоставени неприсъствено). Без проблеми се справя и т.нар. четвърти сектор (информационните дейности), сравнително нов по своята същност сектор, но ключов за постиндустриалното общество, в което живеем.

Сравнително успешно се справи с извънредната обстановка и секторът на образованието. Той премина в режим онлайн, но това разкри редица предизвикателства и слаби места на обучението онлайн и различната степен на успешност за неговото провеждане при високотехнологичните развити и при слаборазвитите държави в света.

За по-детайлно разбиране на слабостите, но също и на поуците от епидемията на COVID-19 трябва да се разгледат много детайлно както икономиката, така и образованието, защото всеки от тези сектори е в различна степен уязвим от създалата се нова ситуация. Редно е да се спомене, че за някои сектори епидемията дори отвори неподозирани възможности и ускори процеса на тяхното развитие.

Безспорен факт е, че здравната криза ни помогна много по-бързо да преминем към т.нар. постиндустриално общество, обществото на Информационната ера. Преживяхме събития, описани и очертани още през 70-те и 80-те години на XX век от футуристи като Алвин Тофлър, който в книгата си „Третата вълна“ очертава прехода към ново общество, изградено на базата на развитието на информационните технологии. И макар през 70-те и 80-те години на XX век футуристичните концепции, като тези на Хайди и Алвин Тофлър или теориите за глобализацията на учени като Жак Атали, да изглеждаха все още далечни и имагинерни, XXI век ни показва правотата в анализите на футуролози и учени като гореспоменатите. А пандемията от COVID-19 беше окончателният катализатор, който остави безвъзвратно в миналото старата обществено-икономическа организация и ни въведе в нова ера на развитие – тази на информацията и високите технологии. По епохалност, макар все още да не се осъзнава масово, периодът е съпоставим с прехода от Античност към Средновековие, от Феодализъм към Индустриализация. Здравната криза ускори процеси и тенденции, които вече бяха в ход, но за чието осъществяване щяха да са необходими десетилетия. Само

за около година напредъкът в новата Информационна епоха се равнява на този, който в условията на нормалност би се реализирал за десетилетие.

И тук е ролята на икономистите, на учените, които трябва да изготвят и представят на населението нови предложения за модели на икономическо развитие и обществено устройство. Това е и най-голямата поука до момента от настоящата пандемия. Както икономиката, така и ние, като социоиндивиди, сме безвъзвратно променени. А в такива времена именно учените са тези, които трябва да създадат теоретичната основа на новата епоха, за да може после теорията да се превърне в практика. В световен план това до някъде се случва, тъй като икономисти, социолози, историци и други учени анализират и представят пред обществата новите предизвикателства, тенденции и посоки на развитие.

Дали това обаче се случва и в България? По-скоро все още не, а това е жизнено необходимо. Защото след пандемията някои отрасли, някои региони, някои народи ще излязат по-силни и проспериращи. В зависимост от подготвеността и стратегическите качества на научната им общност, някои ще предвидят новите реалности и ще се адаптират според тях. А други – те няма да се справят така успешно и това ще коства много както на отделния индивид, така и на народите, държавите и регионите като цяло. Въпросът е страната ни да е от първата група – да има ясна визия и стратегия за бъдещето си и за организацията на своята икономика, общество и наука.

Стана ясно, че в условията на продължителни извънредни ситуации, на здравни кризи, на икономически и социални сътресения – науката излиза на преден план. Тя е тази, на която целият свят разчита за преборването на невидимия враг – болестта. Науката трябва да помогне за справяне с икономическата и социалната кризи, които са последици от пандемията. Що се отнася до България, видя се необходимостта от развитие и финансиране на научноизследователските центрове, които разработват медицински методи за справяне с пандемията. Макар и малка, страната ни в миналото се е справяла успешно с такива задачи и е имала немалко медицински разработки на световно ниво. Предвид човешкия потенциал и научната основа от миналото, която имаме, смятам, че при активна държавна намеса и съдействие от частния сектор в рамките на съвместни публично-частни проекти, можем да развиваме успешно научно-техническия си потенциал, който да ни помогне да преодолеем кризата. Трябват повече млади учени, по-добро заплащане за тях, по-добра материална база и осигуреност. Това би било от полза и за държавата, и за обществото, и за частния сектор. Редно е да се спомене, че това се очерта като проблем не само в България, а и в други силно развити държави. Страни, като Италия и Испания, установиха, че имат липса на млади научни кадри поради ниското заплащане и бюрократичната и тромава система за кариерно развитие и това беше отчетено като сериозна

грешка и заплаха за обезпечаване на бъдещото развитие на тези държави. Считам, че това е една от основните поуки, които всички си взеха в резултат на пандемията. Инвестициите в наука, в млади кадри, в нови разработки трябва да са абсолютен приоритет, а сътрудничеството между частния и публичния сектор би било правилната формула. Неслучайно разработките на ваксини и лекарства в този период бяха в резултат на сътрудничество на частни фармацевтични гиганти и държавни институти и университети.

В сектора на образованието, който е пряко свързан с науката и създава кадри, които да се посветят на нея, също се взеха много поуки и се разкриха редица слабости. Първо се видя, че силноразвитите и слабо развитите страни се справят по различен начин с пандемията. Докато високотехнологичните държави успяха бързо да организират учебният си процес в режим онлайн, то за слабо развитите държави от Третия свят, където достъпът до нови технологии е по-скоро привилегия, а не общодостъпно благо, пандемията е истинско предизвикателство за обезпечаване на образователния процес. В този смисъл пандемията разкри големите различия, които макар и в един глобален свят, все още съществуват между бедни и богати държави, между развити и развиващи се. Безспорно за региони като Африка и Азия, където все още има масова бедност, липса на достъп до здравеопазване и нови технологии, пандемията обостри вътрешните проблеми. За населението на тези региони ще бъде истинско предизвикателство да се възстановят от всички негативни последици и да влязат в новата постковид епоха.

По отношение на България, COVID кризата показва, че образованието ни може много бързо да се адаптира към режим „онлайн“. Преподавателският състав, макар и преобладаващо застаряващ и свикнал с по-традиционните методи на обучение, успя да се адаптира повече от успешно и бързо, за да може да отговори на новите реалности. Технологичната обезпеченост на състава, макар и често с лични технически средства, също отговори на новите изисквания. В този ред на мисли е необходимо да бъде отдадено необходимото признание към преподавателския състав във всички степени на образованието за успешното им адаптиране към новата ситуация.

Пандемията показва и проблемите, възникващи от необходимостта от социална дистанция и онлайн обучението. Видя се, че то може да е приложимо по-скоро за висшето образование. И в по-малка степен за средното. Тоест там, където има изградени образователни навици, самоконтрол и лична отговорност, дистанционното обучение е приложимо. За началните степени на образование обаче, когато у обучавашите се няма създадени навици и самоконтрол, то не може да е успешно. В този ред на мисли, българската образователна система обезпечи присъственото образование за учениците от началните класове, дори и по време на най-тежките периоди на национална карантина. Друга безспорна поука от пандемията е, че според

своята специфика има специалности, които не могат да бъдат преподавани онлайн. Такива са например приложните изкуства, медицината, инженерните науки. За тях, независимо от здравната ситуация, държавата и нейните органи трябва да търсят начини за присъствена организация на обучението.

Поуките за образованието като цяло са ясни, видя и се неговата изключително важна роля за справянето с пандемията и нейните последици. Технологичната обезпеченост е необходимо условие за осъществяването на образователния процес в режим онлайн. Установи се също така, че дистанционното обучение може да е ефективно и приложимо само при определени възрастови групи и само за определени специалности. Пандемията обаче безусловно показва, че именно образованието и науката са в основата на справянето със здравната криза и в основата на икономическото възстановяване.

Доста по-комплексен от поуките за образованието е въпросът за поуките от COVID-19 за икономиката. Първо, защото пандемията все още не е приключила и едва след това може да се оцени какви са последиците за света от нея. Второ, всички държави се справят по различен начин с новите икономически реалности в зависимост от своята гъвкавост, способност за стратегическо планиране и анализ, техническа обезпеченост. Не на последно място държавите ще бъдат засегнати по различен начин в икономически план, тъй като пандемията нанесе сериозни поражения на определени отрасли, докато други претърпяха голям подем. В зависимост от това как е структурирана икономиката на съответната държава, тя ще трябва да се справя с различни по сложност предизвикателства.

И тъй като темата за икономическите последици и поуките от пандемията за икономиката е изключително обширна и не се вмества в зададения обем на настоящата разработка, трябва да се посочат поуките, които нашата държава, в частност, трябва да направи.

Тук трябва да се направи уточнението, че икономическите последици за страната ни ще се проявят напълно едва след няколко години. Но дори и на този етап, за да може страната ни да преодолее последиците, които видимо е дори и сега, че са негативни, то трябва да впрегне целия си научен, икономически експертен потенциал. Трябва да се анализира секторно икономиката, защото както вече бе уточнено, някои сектори са много по-силно засегнати от други. Състоянието на икономиката и икономическите показатели трябва да се анализират преди и след пандемията, за да може те да бъдат съпоставени и да се направят съответните изводи кои отрасли да се приоритизират и подпомогнат и кои са отраслите на бъдещето, които се вписват в постковид света и носят висока добавена стойност. Трябва да се отбележи, че още преди пандемията много структуроопределящи отрасли, като например енергетиката, се нуждаеха от сериозна ревизия и нова

стратегия за развитие. Здравната криза само засилва проблемите в такива сектори.

Безспорно България още преди пандемията трайно изгради своята икономика на базата на услугите, които за 2019 г. по данни на НСИ съставляваха близо 70% от икономиката на страната, 28% беше секторът на индустрията и едва 5% – земеделието.

Всичко това безспорно е предпоставка за трудности за икономиката ни в условията на пандемия. Секторът на туризма в страната ни има трайно дял над 10% за формирането на БВП и е по-висок от средния такъв за ЕС. По този показател страната ни се нарежда до традиционно туристически държави, като Португалия, Гърция, Испания, които също са изправени пред значителни трудности. Важно е да се отбележи, че секторът на туризма се нуждае от много детайлен анализ и изготвяне на стратегия за постковид развитие, в чието изработване да вземат участие както икономисти, така и специалисти от бранша. Този сектор е един от най-засегнатите в световен план. На първо място, защото силно се ограничи и затрудни свободното придвижване на хора. На второ, защото свободните средства (туризмът спада предимно в графата свободно време, с изключение на лечебния туризъм), които традиционно са отделяни от домакинствата за туристически дейности, с пандемията бяха силно ограничени или стопени. Туристическите дейности макар че няма да спрат, безспорно ще бъдат ограничени, тъй като това не са дейности от първа необходимост. В този ред на мисли страната ни няма да може да разчита на туристическите потоци от предходните години. Тя ще трябва да адаптира своята материална база предимно към потенциалните си нови клиенти, които поне в следващите години ще са именно местни туристи. „All inclusive“ туризмът безспорно ще бъде силно засегнат, тъй като той не се предпочита от местното население, а материалните бази, изградени за него са огромни и се нуждаят от поддръжка. Предизвикателства безспорно има и за туроператорите, поради силно ограничаване на тяхната дейност, и за индивидуалните предприемачи, като например тези, чиято икономическа активност се гради на т.нар. „low cost“ туризъм, който се базираше на евтини полети и „bed and breakfast“ настаняване. Бъдещето им е поставено под въпрос, а без нискобюджетни полети, дестинации като София, които в последните години генерираха огромни приходи именно от кратки туристически посещения от чужбина, ще останат силно маргинализирани откъм туристически интерес. Как държавата ще успее да помогне на безспорно много важния за нашата икономика сектор туризъм, зависи от това как експертният и научен потенциал ще изгради така необходимата нова стратегия за сектора.

Други отрасли, като например IT сектора, непаричните разплащания, алтернативните криптовалути, които имат важен дял за националната ни

икономика, безспорно са в подем и до известна степен са най-слабо засегнати от пандемията. Те обаче са концентрирани предимно в столицата, което показва, че регионалният дисбаланс, изключително добре изразен преди пандемията, ще продължи да се засилва. Тоест силно изостанала в икономическо, а оттам и в социално, културно, здравно, образователно отношение периферия (условно районите на провинцията), за сметка на центъра (столицата и няколко големи областни града). Тук е редно само да се отбележи, че новите условия на работа (дистанционно и хибридно, тоест комбинация между дистанционно и присъствено работно време), които ще се запазят и след преминаването на пандемията откриват изключително големи възможности за съживяване на по-малки населени места и дори на села. Без държавна подкрепа, обаче това не би било възможно да се реализира, тъй като именно държавата трябва да създаде базови условия за връщане на населението към периферията. Тези базови условия включват изграждане на пътна, здравна и образователна инфраструктура. Без тях, дори и при възможност за работа в режим онлайн, каквато вече има за много хора, няма как те да напуснат столицата и големите областни центрове, тъй като тези места единствени предлагат тази инфраструктура. Предвид спада на отрасли с важен дял от БВП, какъвто са туризмът, търговията, транспортът и други, то създаването на условия за развитието на отрасли в ИТ сектора е от жизненоважно значение за икономиката на страната ни. А това може да стане чрез създаването на благоприятен инвестиционен климат (ефективен държавен апарат, благоприятно данъчно облагане, прозрачност и борба с корупцията) и ефективно и качествено образование, което да подготвя кадрите, необходими за бизнеса. Редно е да се отбележи, че страната ни не бива да лежи на стари лаври, че е привлекателна дестинация за технологичните гиганти, тъй като Румъния, а от скоро дори и Гърция са ни сериозна конкуренция за привличането на такива чужди инвестиции. За да бъде конкурентоспособна, България трябва да предприеме редица стъпки на държавно ниво, свързани най-вече с облекчаване на бюрократичните изисквания, благоприятна данъчна политика, създаване на електронно правителство и борба с корупцията.

И последният, много важен отрасъл за икономиката ни, разглеждаме който се нуждае от преоценка, особено в условията на COVID-19, е отрасълът на земеделието. Макар и да допринася за малка част от БВП, в условията на здравна криза и последващ икономически колапс, земеделието придобива много по-голяма тежест и заслужава повече внимание от страна на държавата. Най-вече защото то произвежда стоки от първа необходимост, които, както се видя в условията на криза, станаха обект на засилено търсене и инфлация. Тази тенденция ще се запази и в бъдеще и една от основните поуки, които държавата трябва да извлече от настоящата ситуация

е, че трябва да се постигне самодостатъчност в аспект изхранване. Страната ни има всички географски дадености да го постигне и да се превърне и в износител на земеделска продукция, но намесата на държавата за осъществяването на тези стратегически задачи и тук е силно необходима.

Безспорно остават много икономически отрасли, които не могат да бъдат разгледани в настоящата разработка. Енергетика, търговия, транспорт, добив на суровини и тяхната преработка са все структуроопределящи отрасли, които бяха много силно засегнати от настоящата здравна криза.

Поуките за държава и за нас самите като общество и индивиди обаче са вече ясни. COVID-19 катализира процеси, които вече бяха в ход. Пандемията ни принуди окончателно да излезем от постиндустриализма и начерта параметрите на новата епоха на информационно общество, към която трябва да се адаптираме. Детайлен анализ, стратегическо планиране и инвестиция в образование и наука са стълбовете, на които трябва да стъпим, за да излезем успешно от бурята.

Използвана литература

- Clark, C. "The Conditions of Economic Progress". London: Macmillan. 1940.
- Deutsche welle. Чумата – катастрофа с парадоксални последици. 22. 06.2020 (<https://www.dw.com/bg/%>).
- Schwab, K and Malleret, Th. "COVID-19: The Great Reset". Forum Publishing. 2020.
- Schwab, K. "The Fourth Industrial Revolution". World Economic Forum. 2016.
- Toffler, A. "The Third Wave". USA: William Morrow. 1980.

Какво трябва да научим в сферата на икономиката и образованието от пандемията от COVID-19?

Пресияна Георгиева Витева

спец. Стопанско управление (английска програма), II курс

Въведение

Задаващата се икономическа криза беше обсъждана далеч преди появата на коронавируса. Поради забавянето и проблемите в някои големи европейски икономики, изоставането на икономическия растеж се очакваше. Въпреки това настъпилата COVID криза се отличава от познатите икономически понижения. Разпространението на коронавирусната инфекция в края на 2019 г. и началото на 2020 г. в световен мащаб стигна до пандемични размери. Няма области, в които пандемията на COVID-19 да не е оказала въздействие. След обявяването на извънредното положение българската икономика и образование бяха поставени в ситуация на бързи и максимално гъвкави промени. Първият локдаун през 2020 г. нанесе тежки удари върху производството, търговията, вноса и износа на стоки и услуги, както и на цялата икономика на Република България. Предприетите тогава ограничителни мерки оказаха забележителен спад в българската и глобалната икономическа дейност като цяло. Това беше изпит и за образователна система, която се наложи бързо да се приспособи към новите условия, породени от кризата. В кратки срокове българските училища трябваше да реализират някаква онлайн образователна дейност, която да спаси учебната година.

Различни фактори обусловиха промените в двете сфери. Дистанционното преподаване и работата „хоум офис“ станаха факт. Това породиха редица неудобства, проблеми и казуси, изискващи спешна реорганизация. Почти всички сектори на икономиката преустановиха своята дейност. На някои бизнеси това се отрази пагубно, тъй като областта, в която работят и услугите, които предлагат, не може да преминат в дистанционна форма, осъществена от дома. Най-големи поражения понесоха туристическият бранш, транспортът, търговията, операциите с недвижими имоти, производството

на машини и оборудване, както и културата, спортът и развлеченията. В доклад на Европейската комисия за качеството на образованието се посочиха данни, че в България продължават да стоят големи предизвикателства, като средните резултати на учениците по някои дисциплини остават значително под средните за ЕС. Това е негативна оценка с изключителни последици, имайки предвид, че образованието е фундаментален елемент за по-нататъшното развитие в национален аспект. Порочният кръг в даден момент ще се затвори. Тогава каква би била съдбата на страна с неуки и необразовани хора?

Основни приоритети пред управляващите са:

- да се изследва информацията и последиците от пандемията върху икономиката и образованието в национален план;
- да се анализират предприетите мерки срещу основните проблеми, като се очертаят различни стратегии за развитие в съответствие с последващите събития;
- да се извлекат изводи и ползи от ситуацията, в която е поставено обществото и да се ползват като база за последващо развитие;
- да работят съвместно, за да ограничат разпространението на болестта, като щадят системата на здравеопазването, както и за опазване живота и здравето на населението;
- да предприемат действия за отслабване на негативните последици от COVID-19 върху социалната и икономическата сфера;
- да работят съвместно по време на възстановителния период на ЕС.

Анализ на неблагоприятните икономически последици от кризата с COVID-19 в България

Високата вирулентност на вируса и масовото поражение, до което доведе, рязко се отрази върху всички сегменти в българската икономика. Високият процент заразени наложи масово затваряне на фирми, компании, организации и др., с цел намаляване на контактите между хората, но и поради заболяемост на работниците и служителите. В някои сфери заболяемостта сред работниците и последващите карантинни мерки за контактите доведоха до невъзможност да се осъществява дейността в съответния сектор и необходимост от временно спиране или затваряне на бизнеса. Този проблем се отрази най-силно на здравната система, която беше подложена на интензивно натоварване, а в даден момент беше доведена и до невъзможност да се справи със създалата се обстановка и затруднение да приеме всички, нуждаещи се от хоспитализация. Рязко се увеличи и смъртността в страната, което е най-тревожният показател.

Като последваща вълна връхлетя и следващият проблем за икономиката – след затварянето на някои бизнеси силно се увеличи безработицата в страната. Предприетите мерки срещу COVID-19 преустановиха позитивните тенденции на пазара на труда от времето между 2017 и 2019 г. Решението на работодателите беше да пуснат работниците си или в неплатен отпуск, или директно да съкращават, с надеждата да намалят разходите си за работни заплати и осигуровки, както и поради производствена необходимост. Освободените от сферата на туризма, ресторантьорството, хотелиерството, търговията, услугите и др. се вляха в редиците на бюрата по труда. Безработицата обхвана както нискоквалифицирани работници, така и висококвалифицирани специалисти в съответните области. Ниските доходи на домакинствата и високата безработица натовариха съответно и социалната сфера.

Отделните сектори в българската икономика реагират индивидуално на настъпилата криза. Едни от най-уязвими са малките и средните предприятия, които обичайно се отличават с ниски нива на капитал. COVID-19 пандемията и масовото затваряне през първото полугодие на 2020 г. ограничи съществено производствената дейност и извършването на определен вид услуги. В резултат се засегнаха международните производствени вериги. Така кризата се разпространи всеобхватно в отделните икономически дейности.

Паралелно с намаляване на производството, намаля и потреблението на стоки и услуги, освен тези от първа необходимост. Потребителите проявиха съдържаност към някои разходи и се насочиха към по-висока спестовност. Това оказва ефект върху цените на енергийните стоки, които са се увеличили незначително. Базовата инфлация не надмина 2%, но тази при услугите нарасна до 3%. Повишиха се цените при хранителните стоки, а това доведе и до поскъпване на цените в сферата на общественото хранене.

Друго негативно икономическо следствие от пандемията е внезапното намаляване на инвестиционната активност като цяло. Ограничените бизнес дейности и проекти, несигурността в настъпилата ситуация, ниските цени на акциите и катаклизмите на стоковите борси принудиха много предприятия да прекъснат всички видове инвестиционни планове. От друга страна, направените инвестиции по време на такъв период хипотетично носят голяма възможност за висока възвръщаемост. Инвеститорите могат да се възползват от ниските цени на някои активи, а след известно време с възстановяването на пазарите да възвърнат инвестицията си, а дори и да спечелят.

Коронакризата доведе до спад в икономическата активност. Според отчетни данни на НСИ, БНБ, МФ и Евростат в края на 2020 г. номиналният БВП е по-нисък с над 1 млрд. лева спрямо очакванията за първото полугодие, което е последвано с намаляване от 5% на годишна база. Сериозно е намалението във вноса и износа на стоки и услуги. Тревожна е и

прогнозата, че това ще продължи и през следващата година. Кризата засяга по различен начин всеки отделен икономически сектор. Производственият спад и спирането на работа в някои сектори води до негативно влияние и върху други икономически дейности. От друга страна, стабилно развитие има фармацевтичният сектор и секторът, свързан с производството и разпространението на хранителни стоки. Другият неизменно печеливш сектор е управлението на отпадъците. В ежедневието си дейност човекът генерира отпадъци, които следва да бъдат събирани, транспортирани и рециклирани.

Икономически мерки

Несъмнено разпространението на коронавирусната инфекция оказва значително въздействие върху икономиката на България. Всички тези усложнения поради създалата се рецесия водят до изключително активни кратковременни удари върху икономиката. Стопанските мерки, които се предприемат и прилагат, трябва основно да са насочени точно към тези кратковременни удари. С цел справяне със създалата се ситуация първо е необходимо да се изработи подробен анализ на нуждите, последствията и необходимите мерки в настоящ аспект, а след това вече и в дългосрочен план.

На практика не съществуват мерки, които да балансират всички неблагоприятни ефекти от кризата. Невъзможно е бизнеса да се подпомогнат 100% и да запазят печалбите си непокътнати. Но въпреки всички трудности, правителството прие схемата 60/40, която представлява 60% от разходите за брутните работни заплати за служителите да се поемат от държавата. Също така се въведе вид отсрочка върху плащанията по кредити в срок от 6 месеца. Тези разпоредби бяха основните мерки в областите, свързани с предлагането. Приложените мерки, насочени към търсенето, включваха предоставяне на безлихвени кредити, отпуснати от Българска банка за развитие на АД на физически лица, както и плащане на обезщетения в срок до 1 година на безработните.

Икономическите мерки трябва да бъдат насочени към отделните предприемачи и МСП, които се стремят да задържат и запазят бизнеса си, а не да покрият личните загуби на собствениците. Това може да стане чрез заимстване на схемата от други европейски страни за гаранция на краткосрочни кредити, като за да се избегне отчасти рискът, банката отпуснала кредита, да не го покрива напълно.

Поуки за икономиката

- Най-голямото национално богатство са хората. Те са и основният двигател на икономиката.
- Приоритетно да се създадат възможности за малкия и средния бизнес, в който са ангажирани неголям брой хора.
- Насърчаване на предприемачеството и активната заетост, а не стимулиране на социалните помощи.
- Плавните и недраслични процеси в икономическата област се приемат от потребителите по-леко и неусетно. Резките промени водят след себе си негативни промени.
- Пандемията изисква далновидност в управлението на кризисни ситуации и правомерно разпределение на помощите в зависимост от степента на засегнатост на всеки икономически отрасъл.
- Бързо преориентиране към други неразработени пазарни ниши и внедряване на ноу-хау в производствения процес.
- Управляващите трябва да търсят механизми за повишаване на производителността и качеството на продукцията, използвайки Европейската програма за подпомагане на страните в общността.
- Откриване на нови стратегически пазарни възможности.

Дистанционното обучение в България при условията на пандемията COVID-19

С въвеждането на извънредното положение в България българските училища и университети бяха подложени на изключителна бърза дигитализация, съпроводена с доста проблеми и безпорядък. За кратко време обучението трябваше да премине от присъствена форма в дистанционна.

Като първи проблем се яви неравностойното положение сред учениците. Не всяко дете има компютър или лаптоп в дома си, което е първа и основна пречка за ефективно прилагане на обучение в електронна среда. Ако преди пандемията слушахме в новинарските емисии за деца и родители, преминаващи ежедневно големи разстояния пеш или с примитивни превозни средства, за да стигнат до училище, то след преминаване в електронна среда на обучение започнахме да чуваме за деца, нямащи достъп до компютър и интернет, и кметове, ходещи всеки ден по къщите, за да занесат домашните и материалите за учене на децата. Ситуацията показва съществуващата реалност, която изключи част от децата от процеса на обучение поради финансовата невъзможност на родителите да осигурят технически средства на децата си. В процеса на учене учениците в малките класове и учениците със

специални нужди се сблъскаха със сериозни пречки, тъй като при децата със СОП цялата тази ситуация с промяната в средата и методите на учене оказва силно отрицателно въздействие. Следователно им е нужно повече време да се приспособят към новия учебен процес, спрямо останалите деца. Благотворителните кампании, организирани от добри хора и бизнесмени меценати, бяха от полза за такива деца. В такива трудни моменти проличава целостта на нацията и стремежа на хората към просвета и образование.

Следващата неуредица беше липсата на единна платформа за обучение. Всяко училище и всеки учител започна еднолично да решава дали да използва Microsoft Teams, Zoom, Google Classroom, Viber, Messenger, Skype и други начини за изпращане и получаване на учебни материали.

Най-големи затруднения в учебния процес понесоха най-малките ученици от началните класове. Тези деца, които трябваше да са в клас, докато се научат да четат и пишат, да внимават и да си изградят основни навици в обучение, дисциплина, социализация и т.н., останаха по домовете си и се наложи присъствие на възрастен член от семейството да стои до тях и да ги подпомага в този процес. Това доведе до други проблеми в социално-икономически план с отсъствието на родителите от работа. Тази обвързаност между образование и икономика носи със себе си и своите негативи и в двете сфери.

Друг проблем е и краткото време за подготовка и адаптиране на материалите и преподаването на уроците. Едно от предизвикателствата, пред които са поставени учителите, е свързано с ежедневното използване на компютри и смарт телефони. Проблемът е в това, че те нямат достатъчно познания и практика за провеждането на ефективно онлайн обучение. Намаляването на времетраенето на учебния час доведе до невъзможността учителят обзорно да предаде учебния материал. От друга страна, учителите трябва да отделят повече време за подготовката, проверката, обработването на резултатите от проведени изпитни часове или домашни задания.

В процеса на обсъждане на предизвикателствата пред образованието се постави на дневен ред и качеството на процеса в онлайн платформа. Акцентът падна върху усвояването на материала. Много от учениците са прибегнали до допълнителни уроци, за да наваксат пропуснатото. Родителите са подпомагали децата си според възможностите си, но единодушно е становището, че няма по-добра от педагогическата помощ.

Учениците споделят в анкети, че най-много им е липсвал контактът с приятели и училищната среда. Повечето деца, както и студенти, се надяват колкото може по-скоро да се върнат присъствено в учебните заведения. Голяма част от родителите също са на мнение, че училищната среда е незаменима. Поради намаленото социално взаимодействие много подрастващи страдат от самота, неувереност, чувствителност, тревожност. Голям

процент от учителите също споделят, че служебните им ангажименти са нараснали значително по време на дистанционното обучение, както и че е влошено психичното им здраве. Това показва необходимостта от психо-социална подкрепа за всички участници в сферата на образованието.

Промените, които донесе COVID-кризата във висшите учебни заведения, като че ли се приеха по-леко. Причина за това е, че дигиталните форми на обучение отдавна са навлезли в практиката и в процеса на обучение на студентите. В съвременния свят от голямо значение за престижа и успеха на университетите е глобалното сравнение и оценка, наричана рейтинг и концентрирана все повече в частни или университетски институции, с цел добро представяне в интернет пространството.

В тях учат както български, така и чужди студенти, ползват голяма част материалите си от наши и чужди източници. Лекционният материал лесно се преподава в онлайн платформите, дори може би има по-голяма посещаемост, отколкото в присъствената обучителна форма. Проблемни се оказаха упражнения и практически занятия за определени специалности в медицинските, технически и други факултети, подготвящи строго специфични дисциплини и изискващи практически умения.

Поуки и изводи за образованието

- Стремехът на хората към просвета и наука не е загубен, въпреки нарушения достъп до училища, университети, библиотеки и други средища на култура и образование.
- Трябва да се търсят механизми за решаване на проблема с достъпа на всеки ученик или студент до необходимите технически средства за провеждане на дистанционно обучение.
- Дистанционното обучение се оказва по-лесно приложимо в големите градове и селища и по-трудно в малките населени места. Трябва да се търсят начини за справяне с този проблем.
- Необходимо е изграждането на единна платформа за обучение, която да бъде достатъчно мощна и добре защитена, за да бъде и максимално ефективна. Изграждането на втора, която да се ползва при необходимост или при срив на основната, също е разумен ход.
- Успехът на дистанционното обучение се състои в дисциплината и допълнителната подготовка в индивидуален план.
- Дистанционното обучение не е подходящо за началните класове. То носи негативи както за образованието, така и за икономиката.
- Висшите училища преминаха по-лесно към наложените промени в образованието. Необходимо е да се работи в посока на увеличаване

часовете и обучението на учениците от средните училища в областта на информационните технологии с цел по-лесно и по-ефективно да се прилагат дигиталните форми на образование.

- Специалности, свързани с усвояване на практически умения, не могат да се придобиват в изцяло дистанционна форма на обучение. Практическите умения, свързани с изучаването на определени процеси, дейности и манипулации, трябва да се усвоят в определена за целта среда и чрез практика или стаж.
- Опитът, придобит при тези непредвидени епидемични обстоятелства, трябва да се използва за извличане на ценна информация за пътя на осъществяване на дигиталното образование в страната.

Заклучение

Тенденциите в българското образование сочат, че то ще се развива по посока на все по-засилено внедряване на дигиталното обучение и преподаване. Налице е законодателна и нормативна предпоставка за развитие, осигуряват се средства за създаване на цифрова инфраструктура в училищата. Взаимодействието на образованието с икономиката е един от допълнителните елементи за осъществяване на дигитално образование в българските училища. Не бива да забравяме, че промяната в образованието по посока на внедряване и използване на новите технологии е динамичен процес, който изисква участие не само на управляващите, но и на учителите, учениците, родителите и бизнеса. УНИЦЕФ създадоха „Наръчник за осигуряване на образование в условията на COVID-19“, съдържащ контролни списъци, средства и начини, практически насочени за образуване на един по-приятен и полезен училищен климат. Наръчникът обръща и индивидуално внимание на благосъстоянието и благополучието на учителите и учениците с цел доразвиване и подобрене на безопасната училищна атмосфера. Цялото общество е отговорно за осъществяването на промяната в образованието на бъдещите поколения.

Важен момент за възстановяването на икономиката в страната се явяват мерките на правителството за подпомагане на бизнеса и производството. Република България като член на Европейския съюз е част от голямото европейско семейство и участва в План за възстановяване. Това ни дава шанс за постепенно излизане от кризата и стимулиране на икономиката. Целта трябва да е насочена към създаване на работни места в страната и задържане на младите и квалифицирани кадри тук, а не в чужбина.

Всички вярваме и се надяваме, че COVID-19 кризата ще отмине бързо. Важното е страните, и в частност Република България, да извлекат поуците

от тази пандемия и да направят изводи за пътя на развитието си. Поучавайки се, хората ще станат по-разумни и по-отговорни както към здравето си, така и към обществото, в което живеят. Това ще подпомогне по-бързото възстановяване на страната в икономически аспект и връщане на образованието към нормалните си присъствени форми. Въведената дигитализация от дистанционната форма на работа и обучение ще подпомогне българското образование в насока развитие на информационните технологии, което ще вдигне нивото на образованието, защото без образовани хора икономика не може да се гради.

Използвана литература

- Ганев, П. Рецесията виси на заболеваемостта от вируса. – „Сега“, 13.03.2020.
Европейски съвет. Пандемия от коронавирус, причиняващ COVID-19: ответни действия на ЕС.
- Икономически последици от коронавирус пандемията. Фискален съвет на България, 14.04.2020.
- Институт за пазарна икономика. Икономика по време на пандемия, 17.03.2020.
- Методиева, М. Образование на две скорости. Гьоте-институт България, юли 2020.
https://www.goethe.de/ins/bg/bg/kul/mag/21913977.html?fbclid=IwAR0iMdQEOqQc_wkdca-JFRtEdtVYweBQ2kckc7j-amThYtbCMsdNHKeVwmY .
- Очаквано въздействие на пандемията от COVID-19: секторен анализ за българската икономика, BCRA CREDIT RATING AGENCY, 2020.
- Панайотов, Д. Как COVID-19 промени образованието в София, октомври 2020.
- Петранов, С., Д. Златинов, М. Велушев, В. Караиванов. Икономически последици от кризата COVID-19 и мерки за предотвратяването им. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, катедра „Икономика“, 20.04.2020.
- Терзиева, В., К. Тодорова, П. Кадемова-Кацарова. Преподаване чрез технологии – споделяният опит на българските учители. IX Национална конференция „Образованието и изследванията в информационното общество“ 2016, с. 185.
- УНИЦЕФ. Global Metrics Ltd. Въздействия на пандемията COVID19 върху предучилищното и училищното образование – Анализ на дълбочинни интервюта и изследване на отделни случаи.
- Христова, А., С. Петрова, Е. Папазова. Оценка на въздействието на обучението от разстояние в електронна среда или други неприсъствени форми върху ефективността на училищното образование. Институт за изследвания в образованието, 30.09.2020.
- Чобанов, П., Д. Касабов, М. Касабов, Д. Митева, Й. Йосифов, Д. Спасов. Икономиката на България 2020. Институт по икономика и политики, УНСС.
- Янкова, М. Бърза оценка на въздействието на COVID 19 върху образованието: задълбочаване на пропуснатото, УНИЦЕФ България, декември 2020.

Възможности за възстановяване и развитие на българската икономика в условията на COVID-19

Желязко Тодоров Костадинов

МП Финанси и инвестиции

Кристина Петкова Иванова

МП Финанси и инвестиции

Пандемията от COVID-19 създаде здравна криза с епични размери. За първи път в новата история бизнесът е станал свидетел на такива икономически последици от широко разпространеното заболяване. Много страни преминаха през блокиране, вечерен час и всякакви други ограничения, за да предотвратят разпространението на вируса до масовото възприемане на ново медицинско решение на проблема, което впоследствие се оказа, че всъщност е отлагане на неизбежното. С цялото това отчаяние, което ни заобикаля, би било освежаваща промяна да се съсредоточим върху положителните възможности, които създаде тази неочаквана ситуация. Изненадващо е как тази криза е била възможност и за много институции и компании от различни индустрии да погледнат нещата от различен ъгъл.

И ако 2020 г. ще бъде запомнена предимно със здравната криза, то 2021 г. – с икономическите последици от нея. Поради това компаниите трябва бързо да се приспособят към новата среда. Тук не става дума само за повишаване на печалбите с всяка изминала година, а в много случаи по-скоро за оцеляване на бизнеса. Спасителният пояс в тази буря се нарича „дигитализация“ и компаниите, които инвестират от сега в технологии, ще излязат от нея с много по-силни позиции в бъдеще. През последната година в България станахме свидетели как цели предприятия са принудени да затворят, поради случаи на заразени работници. Пандемията засегна всички производствени процеси в страната. Мантрата „да бъдем търпеливи“, не е достатъчна, за да гарантира оцеляването на бизнеса. Адаптацията към условията на средата е жизнено важна и поради това възприемането на иновациите за подобряването на работните процеси е от първостепенна важност. Иновации, като облачните технологии, които предоставят възможности за

колаборация и ефективна комуникация от която и да е точка на света, не са някаква новост, но благодарение на възникналите изневиделица обстоятелства и изградената инфраструктура бяха повсеместно приети. Продукти като Microsoft Teams, OneDrive for Business, Outlook, Dropbox и Exchange станаха неразделна част от живота на офис служителите, също както Excel, Word и PowerPoint преди години. В момента необходимостта от по-дълбоко усвояване на съществуващата технология е по-голяма от когато и да било. Още преди избухването на COVID-19 много бизнеси започнаха да възприемат трансформацията на работното място, макар и с предпазливо и постепенно темпо. Пандемията обаче принуди всички, които могат да се приспособят да работят от вкъщи и да разчитат изцяло на технологиите, като онези, които не могат да се адаптират, отпадат. Избухването на пандемията всъщност помогна на много организации да разберат истинската стойност и влиянието на цифровите технологии в ежедневието си. Докато досега обработката на клиентска информация е отнемало на служителите цял работен ден, след реформациите служителите се справят за под два часа. Много компании извършват вътрешни проучвания относно продуктивността и отчитат нейното действително покачване.

Фокусът върху обучението и преквалификацията на служителите е от изключително значение. Проучване на индекса за доверие на работната сила на LinkedIn разкрива, че до 64% от анкетираните професионалисти са заинтересовани да се съсредоточат върху преквалификацията. Днес, когато фирми като Oyo, Uber, Swiggy и много други обявяват съкращения на работни места, трети, като гиганта за електронна търговия Amazon, обявяват, че назначават около 50 000 допълнителни работни места в Индия, за да покрийт нарастващото търсене от страна на клиентите. Инвестицията в преквалификация може да подобри сигурността на работните места. Това може да помогне на хората не само да запазят работата си, но и да процъфтяват в труден икономически пейзаж. Естествено е, че работниците, притежаващи по-добри компетенции и междуфункционален опит, ще имат предимство. На второ място, с промяна в условията на труд, организациите също искат да преквалифицират работната сила в съответните области, за да ги подготвят за работните предизвикателства, които ще останат след COVID-19. Според направено от Станфордския университет и Чикагския университет проучване, което разглежда дали новият начин на работа от вкъщи ще се задържи по-трайно, след като пандемията приключи, показва, че около 20% от пълните работни дни ще са от вкъщи след кризата при само 5% преди пандемичната обстановка, това потвърждава, че домашният офис е тук, за да остане. Технологичният гигант – Google беше една от първите големи компании в световен мащаб, която разпусна служителите си да работят изцяло от своите домове. Според компанията по-трудно ще бъде да върнат

служителите си в офисите, поради което се обмисля хибридна система за работа. HSBC Holdings Plc. обяви, че се отказва от личните офиси на мениджърския си екип в сградата London Canary Wharf, като вместо това те ще бъдат преобразувани в стаи за срещи с клиенти и пространства за съвместна работа. От Twitter Inc. също по-рано обявиха, че позволяват на своите служители да работят от вкъщи за постоянно. Нови и нови примери за подобни компании, пренастройващи се за времето след COVID, излизат всеки ден и това е приложимо и в България, колкото и да си казваме, че сме с 10, 20 или 30 години назад.

В такива случаи промяната на мисленето е ключова. Един от най-успокояващите резултати от кризата с COVID-19 е преминаването към дистанционна работа без загуба на производителност. Наличието на цифрови инструменти за подобряване на дистанционната комуникация и управление на работата изигра съществена роля в този преход. Друг аспект, който не може да бъде пренебрегнат, е промяната на мисленето, която е необходима, за да се претърпи такава масивна промяна на рутината. Всъщност много световни фирми са показали висока степен на готовност и устойчивост, за да компенсират неблагоприятното въздействие на мерките за социално дистанциране. Въпреки че рентабилността неизбежно спада поради блокирането, предизвикано от пандемията, бизнесът отчете подобрене в представянето на работната си сила. Според проучване, проведено от Deloitte India, 60% от анкетираните компании отчитат увеличение на производителността на своите служители. Всъщност проучването съобщава, че много компании са изненадани от гъвкавостта, проявена от тяхната работна сила, докато работят от дома. Само 10% от компаниите не отчитат увеличение на производителността на работниците. Модулът „Работа от дома“ също доведе до намаляване на няколко часа, прекарани в пътуване и задръствания. Проучване в Германия посочва, че се забелязва спад на стреса сред служителите от 21% на едва 15%. Социалното дистанциране обаче доведе до повишена изолация на членовете на персонала. Това означава, че организациите може да се наложи да разгледат емоционалното и психическото здраве на своите служители в дългосрочен план. Всъщност много корпорации в опит да запазят високото качество и ефективност измислят неконвенционални начини за ангажиране на служителите. Например, за специалностите в областта на електронната търговия, Flipkart, класовете по готварство и сесиите „chai break“ са полезни за работниците, за да се чувстват заредени и да се върнат на работа с нова сила.

С настъпването на пандемията много сектори, като хотелиерството, ресторантьорството и туризма, претърпяха сериозен спад. Тези индустрии все още се справят с кризата и са изправени пред несигурност относно своето съществуване. За да преодолеят промените, които вирусът предиз-

вика, много предприемачи се възползват от съществуващата технологична инфраструктура, за да се отърват от хартиените менюта по заведенията, предлагайки дигитални такива, които биват изобразявани на смартфона при сканирането на QR код. Друго решение при липсата на клиенти е, че вече почти всяко заведение предлага доставка на храна до вкъщи, породено от внезапното нарастване на търсенето от страна на клиентите. Всеки бизнес би могъл да подходи по различни креативни начини за справянето с настоящата обстановка и дори да използва това положение като предимство спрямо своите конкуренти, за да достигне до повече потенциални клиенти. Собствениците на фитнес зали биха могли да предложат на своите клиенти виртуални класни стаи с график за всеки ден и по този начин да задържат своите служители на работа. Статистика, направена от Mindbody – технологична платформа, която свързва света със здравословния начин на живот, показва, че има изключителен ръст на клиентите, използващи виртуално съдържание по време на пандемията – 73% използват предварително записани видеа, спрямо 17% през 2019, 85% използват livestream класове седмично, спрямо 7% през 2019. Колкото и да е ужасяваща настоящата ситуация, тя може да се окаже възможност за много бизнеси да потърсят начини за процъфтяване в дългосрочен план. За мнозина това може да означава идентифициране на нови пазари и прилагане на нови технологии, което да доведе до промяна в начина на мислене.

Но въпреки малкото позитивизми, които бяха породени от пандемията, COVID-19 нанесе сериозен удар върху световната икономика. В световен мащаб над 15% от младите хора са загубили работата си. Бедните страни са пострадали най-много от пандемията. Световната банка е изчислила, че екстремната ситуация е вкарала между 88 млн. и 114 млн. души в крайна бедност, принудени да живеят с по-малко от 1,90 долара на ден. В момента световната икономика е поставена на колене. Чудесен пример за това е индустрията за облекло, която беше една от многото индустрии, които бяха силно засегнати. На стойност 2,5 трлн. долара в световен мащаб в нея работят над 43 млн. души само в Азия. Да вземем за пример типичен чифт панталони, продавани в Западна Европа, на етикета може да пише „произведени в Бангладеш“, но много от компонентите идват от други страни. Китай е най-големият производител на ципове в света и поради блокирането на фабриките им, в Бангладеш не можаха да завършат крайния продукт. Търсенето на запад също беше засегнато от пандемичната обстановка, тъй като клиентите не пазаруваха по главните улици и моловете. В САЩ продажбите на дрехи са намаляли със 73,5% между март и април. Бангладеш загуби около 3,2 млрд. долара от отменен износ само за 6 месеца. Това води до заключението, че компаниите трябва да помислят за диверсификация на своите вериги за доставка – урок, който ще послужи на всички в бизнеса.

В моменти на криза правителствата трябва да действат светкавично и целеустремено за промяна на статуквото. Именно такъв тип обстановки предлагат перфектните условия, да бъде изградено едно по-добро общество, интересуващо се от влиянието, което оказва върху природата на Земята. Към 2018 г. около 40% от произведената в България електрическа енергия идват от изгарянето на въглища в топлоелектрически централи (ТЕЦ), атомните електроцентрали произвеждат около 35%, възобновяемите източници на енергия остават с дял от около 20%, в които са включени и водноелектрическите централи (ВЕЦ), изгарянето на твърди и течни биогорива, които в някои случаи се оказват по-скъпи и не толкова „зелени“, имайки предвид използваните ресурси за тяхното производство. През 2018 г. България е на „дъното“ на класация по производство на електрическа енергия от възобновяеми източници на Балканите. Албания, в която се плаща с 2 цента по-малко за kWh от България, води класацията – 92.5% от произведената ел. енергия в страната идва от ВЕИ, а към момента този дял е нараснал на 100%. И след като слънчевата енергия е обявена за ней-евтината, защо държавата не обложи с допълнителен данък най-замърсяващите природата предприятия в страната, който данък да бъде използван за изграждането на центрове за производството на зелена енергия? С тенденция за намаляване на въглеродните емисии и преминаването от един пагубен за околната среда и здравето на човека, източник на енергия към по-евтин и най-вече природосъобразен начин на живот, да не говорим за допълнителните работни места, които биха се създали, покрай подобни инвестиции. Правителствата трябва да направят сериозни промени в инфраструктурата на големите градове – обособяването на повече паркове ще допринесе за здравето на гражданите, изграждането на паркинги за моторните превозни средства в самите сгради ще повиши цената за изграждането им, но ще се отвори много свободно пространство пред жилищните блокове. Подобни решения няма да се случат изведнъж, но е важно да мислим за бъдещето.

Правителствата също могат да намерят за препоръчително да облекчат своите регулаторни режими, за да помогнат на бизнеса не само да се отвори отново, но и да расте. Скоростта и гъвкавостта са от съществено значение. Бизнесът в сектори, изправени пред строги политики за физическо дистанциране, може да се нуждае от допълнителен дългосрочен капитал. Правителствата могат да използват иновативни средства със специално предназначение, за да внесат нови средства и да предоставят фискални стимули за привличане на дългосрочни инвеститори. Бизнесът, който получава такъв вид помощ, трябва да очаква да се ангажира с реструктуриране: спасителните пакети биха могли да насърчат по-леки операции, цифрови и индустриални преобразувания, въвеждане на нови канали, гъвкави организационни структури и иновативни техники за обучение. Правителствата могат също така да гарантират, че такива програми за помощ насърчават

конкуренцията – лошо проектираните политики, които укрепват олигополите и застрашават интересите на потребителите, в дългосрочен план ще струват много скъпо. Въпреки че правителствата трябва внимателно да преценят въздействието на своите агресивни програми спрямо дългосрочната фискална устойчивост, те могат да играят важна роля за възстановяване на търсенето на стоки и услуги и за насърчаване на инвестициите в нови бизнес модели. Много инициативи – например ускоряване на инфраструктурни проекти; бързо проследяващи се частни инвестиции за изграждане на болници, училища и други социални проекти; насърчаване на градското обновяване и много големи жилищни проекти; спонсориране на развитието на цифрови клъстери за дигитализиране на правителствени услуги; облекчаване на инвестиционните условия, за да се възползват от глобалните вериги за доставки; улавяне на възможности за производство в близост до брега; насърчаване на голямото развитие на агробизнеса за по-ефективно и устойчиво използване на земеделските площи; и стимулиране на износа – може да насърчат тези цели.

Пандемията на COVID-19 е глобална трагедия и няма да бъде последното бедствие, пред което ще се изправи светът, но е от изключителна важност да започнем сега. Това може да е подходящият момент за въвеждане на фискални, трудови, пенсионни, социални, екологични и икономически реформи, за да се ускори напредъкът към устойчиво развитие. Намаляването на бедността, намаляването на неравенството и опазването на околната среда трябва да заемат най-видно място в глобалните и националните програми, защото абсолютно нищо няма да има значение, дори ръстът на brutния вътрешен продукт след изправянето ни пред световна екологична криза. Правителствата, компаниите и социалните организации биха могли да действат бързо за насърчаване на пълното финансиране за преход към безкасови икономики и предоставянето на по-добри и по-ефективни социални и обществени услуги. Политическите лидери могат да обусловят достъпа до масивни икономически стимулиращи програми за намаляване на неформалността, преосмисляне на здравните системи, дигитализиране на цели сектори на икономиката и дори на държавните институции от известно време се говори за “blockchain in government” – правителство, използващо blockchain технологията за повече прозрачност в държавните институции и публичния сектор, ускоряване на производителността и насърчаване на цифровите иновации. Ако те се реструктурират и внедрят иновации, привличат инвестиции и дадат ясен пример за природосъобразно развитие, ще започне нова ера в човешката история. Но ако харчат хаотично и неразумно, икономическото и социалното развитие може да се разклати за идните десетилетия. Обществата, правителствата, институциите, компаниите и хората на Земята сега са изправени пред основен избор, засягащ проблеми от изключителна важност. Да се надяваме, че те ще мислят сериозно за тях.

Втора част

БЪЛГАРИЯ ПРЕД ПЕРСПЕКТИВАТА НА ЧЛЕНСТВОТО В ЕВРОЗОНАТА – ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Изследване на актуални въпроси от развитието на българската икономика, свързани с предстоящото присъединяване към еврозоната

Денислава Мартинова Янкова

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Елена Георгиева Маркова

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Максимилиян Георгиев Малчев

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Въведение в проблематиката

Целта на настоящата разработка е да се изследва и представи динамиката и възможните промени в икономическите явления, свързани с бъдещото присъединяване на България към еврозоната.

Всички държави – членки на ЕС, са по принцип задължени да въведат еврото, след като изпълнят критериите за конвергенция. Единственото изключение е Дания, която има „клауза за неучастие“ в договорите на ЕС. За да влезе в еврозоната всяка страна трябва да покрие редица критерии и да премине през четири етапа на кандидатстване.

На първо място, страната задължително трябва да е член на Европейския съюз. След това страната трябва да влезе в т. нар. „чакалня“ (Валутен механизъм II), в който трябва да остане за поне две години. И на последно място, трябва да покрие т. нар. Маастрихтски критерии поне година преди да влезе в еврозоната. След всички тези етапи страната вече може да стане пълноправен член на еврозоната.

Ще разгледаме и изследваме възможните промени и ефектите върху реалния сектор на икономиката на България (БВП, безработица и инфлация). Смятаме, че съпоставката и опитът на други страни биха били добра основа за размишление и анализ въпреки разминаванията в икономическата сила.

Основната теза против въвеждане на еврото в страната е свързана с очакването за последващата инфлация, която несъмнено би означавала повишаване на цените на стоките и услугите, а работните заплати вероятно ще останат същите. Несъмнено основно оръжие в ръцете на икономистите и финансисте ще е действащият в страна паричен съвет, който гарантира фиксиран курс към еврото, а оттам и стабилност. Без паричния съвет бихме били в ситуация на обезценка на местната ни валута, преди дори да сме я сменили, и потенциална финансова криза. Гратисен период на използване и на двете валути, подобно на практиката в други страни, до голяма степен ще спести паниката, от която много хора се притесняват.

Добрата страна от приемането на еврото е улесненият достъп до европейско финансиране и участие в единната европейска финансова система. Случаят на Гърция седи като грозно петно в иначе красивата приказка на еврото. Страни като Словения, Словакия, Ирландия, Естония, Латвия, Литва тръгват в тази посока като не особено развити страни, с доста подобни на България показатели, но успяват да повишат трайно своето икономическо благосъстояние.

Постепенно ще се понижат и лихвите по кредитите и депозитите. Друг позитив от присъединяването на България към еврозоната би бил улесненото справяне с бъдещи кризи.

Страхът от предстоящата инфлация след приемане на еврото е, от една страна, основателен, но от друга – преувеличен спрямо кризите, които нашата страна е преодолявала.

Борбата с безработицата ще доведе до увеличаване на инфлацията и обратното – забавянето на инфлацията е свързано с увеличаване на безработицата. Според данни на европейската статистическа служба Евростат безработицата в Европейския съюз и еврозоната през февруари 2021 г. остава без промяна. На годишна база равнището ѝ нараства с един процентен пункт (а именно от 7,3% до 8,3%) в еврозоната. Според други данни в Евростат около 13,57 млн. души в еврозоната са били безработни. А в България равнището на безработица в началото на годината е около 5%. Страните, в които след приемане на еврото инфлацията е нараснала, отбелязват минимално покачване (< 0.3 процентни пункта). С други думи, дори и в най-лошия случай инфлацията би била най-много един процент, не повече.

Влизането на България в еврозоната би се отразило положително на цялата икономика на страната, тъй като това ще ни помогне да се справим с потенциални кризи много по-лесно и безболезнено. До каква степен политическата алчност и корупцията ще възпрепятства нормалното преминаване на тези процеси е въпрос, чийто отговор предстои да разберем.

Анализ на предстоящите събития след влизането на България в еврозоната

Един от най-важните аспекти от бъдещето ни присъединяване към еврозоната несъмнено е инфлацията, която нашата икономика ще изпита. По този въпрос има спекулации в сферата, че първоначалната инфлация, която ще настъпи след смяната на лева с еврото, няма да е особено голяма. На база на анализи на инфлацията в други страни, вече държави членки на еврозоната, измерената инфлация непосредствено след тяхното влизане не е по-висока от стойностите за еврозоната като цяло. Наблюдава се тенденция за увеличаване на инфлацията в годините след официалното приемане на еврото единствено с до няколко процента над средното за еврозоната, а след периода на адаптация инфлацията се понижава отново до средните за еврозоната нива. Словения е много добър пример за тези пазарни явления. На фиг. 1 се вижда как преди приемането на еврото нивата са като средните в еврозоната. След присъединяването ѝ равнището на инфлация се вдига, а година по-късно достига 5,5%. След това политиката, провеждана от властите в Словения, води до нейния значителен спад, а впоследствие – до изравняване със средното ниво в еврозоната.

Фиг. 1. Темп на инфлация в Словения (%)

Източник: Евростат.

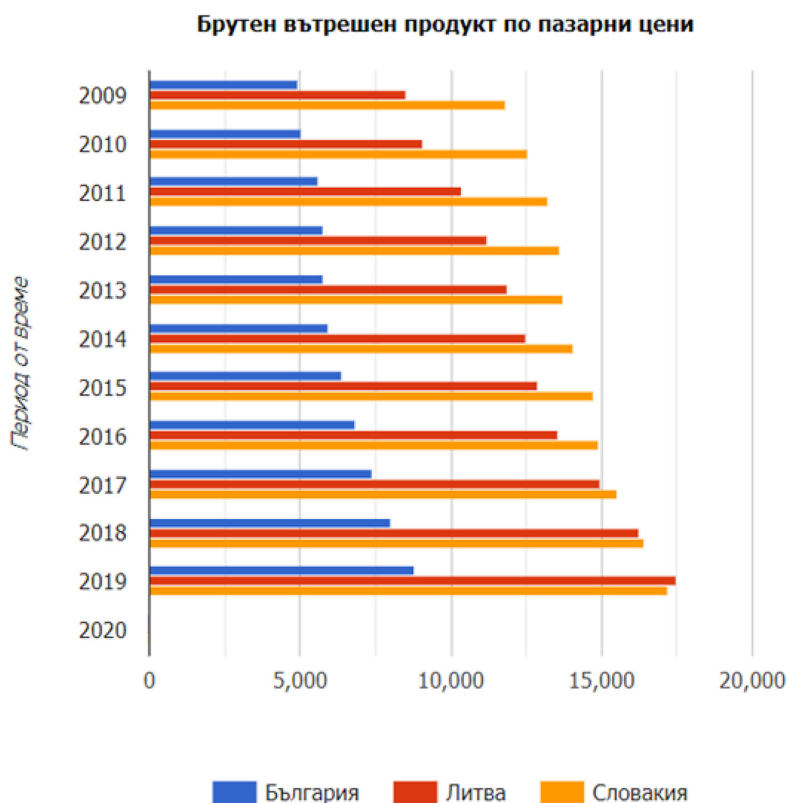
По данни на Световната банка БВП на човек от населението в България за 2019 г. е малко под 10 хил. щатски долара при 27 хил. щатски долара в Словения. На база на тези данни можем да заключим, че потенциалната инфлация, която очаква българската икономика след евентуалното влизане

на еврото през 2024 г., може и да е по-голяма от тази в Словения преди 14 години, тъй като тяхната икономика по същество е 2,7 пъти по-силна от нашата, въпреки че населението на България е значително по-голямо от това на Словения.

Според редица експерти могат да бъдат прилагани множество мерки с цел овладяване на спекулативно покачване на цените. Сред тях биха били двойното записване на цените в двете валути и масова информационна кампания, провеждана от правителството и финансовите институции в страната. Гарантирането на конкуренцията в различните сектори на икономиката винаги е силно средство за борба с рязко покачващите се цени в една развиваща се икономика. От друга страна обаче, инфлацията е неизбежна в процеса на догонване на работните заплати и доходите. „Колкото по-бързо растат доходите (производителността), толкова повече намалява рискът от инфлация след въвеждане на еврото.” Това изглежда добро предсказание, но истината за бъдещето не е изцяло ясна. Твърде много фактори биха могли да окажат влияние.

Следващият важен въпрос пред икономика, изправена пред сериозна промяна, каквато е смяната на валутата, несъмнено е динамиката на БВП. Тук отново за по-ясна преценка и очертаване на потенциални граници относно това, което можем да очакваме, ще използваме статистика за БВП по пазарни цени в три европейски страни: България, Литва и Словакия. Литва е член на еврозоната от 2015 г., а Словакия – от 2009 г. На база на тези данни може да се забележи тенденция за увеличаване на БВП.

От 2009 до 2019 г. в България БВП на човек от населението се покачва от малко под 5 хил. евро до почти 9 хил. евро. В случая на Словакия, която през 2009 г. въвежда еврото, БВП на човек от населението се повишава от 11 830 до 17 210 евро през 2019 г. Нивата при тях преди 11 години са повисоки отколкото при нас понастоящем. И след въвеждане на еврото тази стойност се покачва значително за периода от 10 години, който разглеждаме. Увеличението при Словакия е значително по-голямо от регистрираното у нас. При нас то е едва 4 хил. евро на човек в абсолютни стойности, а тяхното е почти 6 хил. евро. Литва е друг интересен случай, който може да вземем предвид в този анализ. Те влизат в еврозоната едва през 2015 г., като увеличението в БВП за периода 2015 – 2019 г. е толкова значително (почти 5 хил. евро на човек за едва 4 години), че дори изпреварват словациите по този показател. През 2009 г. тяхното БВП възлиза едва на 8500 евро на човек от населението, а 10 години по-късно е с почти с 10 хиляди евро повече. От тази кратка, но достатъчно показателна информация, можем да заключим, че въвеждането на еврото има потенциала да увеличи БВП на страната значително. Това би било ефект от разкриването на потенциални нови работни места в страната и подобрената финансова ситуация при въвеждането на

Фиг. 2: БВП на човек от населението в съпоставителен план (евро)

Източник: Евростат

общоевропейската валута, което пък би привлякло нови чуждестранни инвестиции.

Няма как да разглеждаме бъдещите събития и потенциалните изменения в икономиката на страната и да не се спрем на безработицата, която несъмнено е един от най-важните показатели за здравето на една икономика. Отново за по-нагледно и възможно най-точно обяснение и опит за прогнозиране на бъдещето ще направим паралел с безработицата и нейната промяна през последните десетина години в Словакия и Литва. Тук е важно да вметнем, че за периода 2009 – 2013 г. наблюдаваме особено повишена безработица във всяка от разглежданите страни, която е изцяло породена от световната финансова и икономическа криза от 2008 – 2009 г.

Нека започнем с България. През 2009 г. безработицата в страната е 6,82% и се покачва до 12,94% през 2013 г. Оттогава насам тя върви стремглаво надолу. Същото можем да кажем и за Словакия, в която безработицата през 2009 г. е 12,03% и се покачва до 14,22 % през 2013 г. Впоследствие

безработицата рязко спада до 5,56% през 2019 г. В Литва наблюдаваме абсолютно идентична ситуация. През 2008 г. нивото на безработица е 7,74%, като се покачва до рекордните 19,48% през 2010 г. и остава сравнително висока до момента на въвеждане на еврото през 2015 г., въпреки тенденцията за сериозни годишни спадове през следващите години. След въвеждането на еврото икономическото развитие на Литва е изключително благоприятно, което води до рязко намаляване на нивата на безработица и достигането им до 6,52% през 2019 г.

Тези данни задават интересно сравнение между трите страни и водят до няколко интересни заключения. Световната финансова и икономическа криза от 2008 – 2009 г. се оказва сериозно предизвикателство за всяка страна. В Словакия нивата на безработица са по-високи от тези в България преди кризата, но словаците излизат от кризата по-бързо от нас и реализират особено ниски нива на безработица през 2019 г. В Литва наблюдаваме същото. През 2009 г. безработицата съществено се покачва, но след въвеждането на еврото през 2015 г. това е преодоляно. Но истинският въпрос е дали има реална връзка между намаляването на безработицата от следкризисния период и приемането на еврото. Дали въвеждането на еврото в Литва води до рязко допълнително намаляване на безработните или това щеше да се случи неминуемо? На този въпрос няма как да дадем еднозначен отговор. Нивата на безработицата биха зависели основно от степента на икономическо развитие на съответната страна. Потенциално допълнително намаляване на и без друго сравнително ниската безработица в България, дори след нейното увеличение през последните 15 месеца заради ефектите на пандемията, не смеем да предвидим. Възможно е минимално нарастване. До очакваната към момента година на приемане на еврото – 2024 г. – има време, и върху динамиката на реалния сектор на икономиката биха повлияли много фактори, включително политическата обстановка в страната, която е доста нестабилна за момента.

Заключение

След направеното проучване и анализиране на отделните процеси в реалния сектор и неговите потенциални изменения след въвеждане на еврото в България, за този момент предвидено за 2024 г., стигнахме до определени заключения, които ще представим накратко. Едно нещо е сигурно. Още с присъединяването си към Евросъюза България е поела ангажимент за присъединяване към еврозоната. Това несъмнено е дълъг и тежък процес, който се забавяше допълнително от фактори, като догонващото икономическо развитие и корупцията. Засега България е в т.нар. „чакалня“ за еврозоната и

бъдещето ни официално присъединяване е по-възможно отвсякога. Българската икономика не е на нивото на големите и силно развити централно- и западноевропейски държави, които от години вече използват еврото за своя национална валута. Нашият анализ показва, че по-развити от нас държави са изпитвали повишаване на инфлацията в първите години след влизането на еврозоната. Но допълнителните инвестиции и по-висок потенциал за развитие на икономиката вследствие на приемането на еврото водят до бързо връщане към естествените нива на инфлация и доближаване до средните равнища за еврозоната. Дали подобен сценарий в страна като нашата, която се оказва, че не е особено привлекателна за чуждестранни инвестиции към момента, основно по политически причини по наше мнение, би се осъществил, е въпрос на време да установим. БВП на човек от населението е може би най-важният показател за доброто здраве на една икономика. Опитът на други държави, като България, говори за сериозно увеличение на БВП на човек от населението след приемането на еврото, което отново е породено от новите възможности пред страната. И нека не пропускаме и безработицата, която също е изключително важна. Дали тя ще се покачи или ще продължи да спада също ще бъде тясно свързано с развитието на икономическата ситуация, потенциалните нови инвестиции и състоянието на финансовия сектор. Като се има предвид, че според повечето класации в Европейския съюз България заема едни от последните места, приемането на еврото може да бъде перспектива за догонване на големите икономики от ЕС или поне достойно развитие на страната в един все по-глобализиран свят.

Използвана литература

Национален статистически институт/ Брутен вътрешен продукт по пазарни цени.

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Inflation_in_the_euro_area .

<https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/joining-the-euro-area/https://www.investor.bg/novini-i-analizi/339/a/bezrabotkata-v-evrozonata-ostana-bez-promiana-prez-ianuari-323156/?fbclid=IwAR07EWnpLU9mnzWqfu5jKrhKiimFKZGvyTjGOy5AMU8dg3GPpexO-M7VY4> .

<https://www.statista.com/statistics/375194/unemployment-rate-in-bulgaria/> .

<https://www.statista.com/statistics/375253/unemployment-rate-in-latvia/> .

<https://www.statista.com/statistics/375276/unemployment-rate-in-slovakia/> .

Инфлация и присъединяване на България към еврозоната – предизвикателства и потенциални възможности

Виктория Николаева Костадинова

МП Икономика и финанси

Гергана Антонова Георгиева

МП Икономика и финанси

Въведение в проблематиката

В една пазарна икономика, каквато е и тази на Република България, цените на стоките и услугите постоянно се променят. Инфлацията отразява процентното увеличение на определен ценови индекс за даден период. Увеличаването на инфлацията засяга покупателната способност на населението и общите му разходи. В общия случай висока инфлация се наблюдава, когато растежът на паричната маса на дадена страна изпреварва икономическия ѝ растеж. Същевременно налице е пряка връзка между инфлацията, валутния курс и лихвения процент. Както знаем, в краткосрочен план зависимостта между валутния курс и инфлацията е правопрпорционална, а между инфлацията и лихвения процент е обратнопропорционална.

Потенциалното присъединяване на България към еврозоната и приемането на еврото очакваме да окаже множество ефекти върху националната икономика. За да се разгледат предизвикателствата и евентуалните ползи от това, може да се използва опитът на наскоро присъединили се държави към еврозоната, както и направените до момента анализи от институции като Европейската централна банка, Европейската комисия, национални органи и др.

Преглед на няколко икономически изследвания

Според проучване на Евробарометър, проведено през 2017 г., цели 69% от всички българи очакват покачване на цените след евентуално приемане на еврото. Цифрите не са много различни и в мнозинството в другите държави членки на Съюза, на които предстои в бъдеще да приемат еврото. Спорен въпрос е обаче доколко самото присъединяване към еврозоната реално ще допринесе към и без това нарастващата инфлация, тъй като дори и в момента според „Макроикономическите прогнози на Българската народна банка“ от март месец 2021 г. на годишна база инфлацията се очаква да се ускори значително до 3% в края на 2021 г., като е била 0% в края на 2020 г. За това се предполага, че ще допринесат всички основни подгрупи стоки и услуги, включително административно определяните цени.

Освен това от 10.07.2020 г. страната ни вече участва във Валутен механизъм II, който е и последната стъпка преди присъединяването към Еврозоната. В общия случай изискванията са България да участва там поне две години, като идеята е за това време да се създаде такава икономическа среда в страната, насърчаваща номиналната и реалната конвергенция. Важно е да се отбележи, че като условие за приемане България трябва да изпълнява Маастрихтските изисквания, които са пет и в два от тях се засяга именно инфлацията. Както отбелязва Теодор Тодоров (04.2020): „необходимо е поддържането на ниски инфлационни нива в рамките до 1,5% пункта спрямо страните с най-нисък размер на инфлацията в цялата еврозона, както и лихвените нива по десетгодишните ДЦК в страните кандидатки за членство в еврозоната трябва да са по-ниски от 2% пункта от тройката страни с най-ниски инфлационни нива в еврозоната.“ Заедно с изпълнението на останалите три, тези изисквания гарантират стабилност на икономиката, тоест идеята е въобще да не се преминава към еврозоната, освен ако няма как да се гарантира нормалното функциониране на икономиката в рамките на зоната на единната валута. В противен случай се рискува да настъпят кризи и сътресения, а може би и дори цялостен край на еврозоната. Такъв тип политика би трябвало да ограничава рязкото повишаване на инфлацията не само след приемането ни в еврозоната, но и строгия контрол на нивата ѝ преди това.

Според доклад на сътрудници на Европейската комисия (06.2009 г.) и статистически тестове, разгледани в него, се установява, че общите темпове на инфлация до голяма степен не се повлияват вследствие на въвеждането на еврото. Има обаче специфични групи от продукти, при които има голямо увеличение на цените – основно в сектора на услугите, както и разлики в ценовото равнище по групи продукти в различните страни. Например във Финландия инфлацията се е увеличила най-съществено с 0,27 процентни пункта, докато най-ниско увеличение е било регистрирано в Италия – само

с 0,004 процентни пункта. Има и страни, при които не се отчита никаква промяна в инфлацията (например Португалия). Изчисленията показват, че „отклоненията в инфлацията са в диапазона от 0,1 до 0,2 процентни пункта.“ Оказва се, че има и голяма разлика между измерената обща инфлация (която е ниска) и възприятията за инфлация сред обществеността (които са били относително високи) след въвеждане на еврото. Може да се каже, че очакванията на обществеността за висока инфлация обикновено не се оправдават след приемане на еврото.

Предимства и недостатъци от влизане в еврозоната

Сред множеството предимства от членството в еврозоната е, че това би неутрализирило валутния риск от операциите ни с другите страни членки, като така се елиминират евентуални загуби от курсовите разлики. Друго предимство е намалението на трансакционните разходи, което ще повлияе благоприятно на търговията между страните. Политиката на Съюза е поддържането на стабилна инфлация, което е изричен ангажимент на ЕЦБ, провеждаща силно дисциплинираща монетарна политика, за да не се допускат инфлационни шокове в нито една страна от еврозоната. Изключително ключово като предимство е и привличането на чуждестранни инвестиции, което би вляло нови капитали в икономиката ни и би благоприятствало откриването на нови работни места, тъй като България би станала още по-привлекателна чрез еврото заради поначало ниския размер и фиксиран 10% корпоративен данък. Важно е да се спомене и евентуалното повишаване на доходите, както и задържането на висококвалифициран персонал и подобряването на производителността на труда вследствие на членството в еврозоната. Всичко това, заедно с евентуалното въздействие на ЕЦБ като висш орган при възможни кризи, гарантира спокойствие за бизнеса и благоприятства развитието му. При приемането на еврото би се наблюдавало и намаление на лихвените проценти по кредитите, което би стимулирало не само домакинствата, но и фирмите да търсят допълнителни капиталови средства.

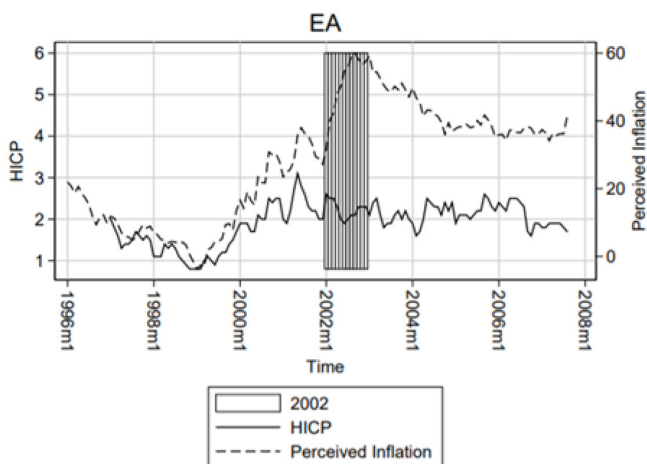
От друга страна, предизвикателствата за България при присъединяване към еврозоната са не само загуба на национална идентичност, но и опасенията от сериозно покачване на цените на основните стоки, услуги и горива, ограничаване на функциите на БНБ в областта на паричната политика, както и промяна на валутния курс. Тъй като в момента сме в условията на паричен съвет и курсът на лева е фиксиран към еврото, едно евентуално преминаване към плаващ курс може да създаде неблагоприятни последиствия за икономиката. Не по-малко важни са и допълнителните изисквания към страната след приемане на еврото. Първото от тях е синхронизирането

на българските доходи с тези на страните от еврозоната, което е трудно и би довело до инфлация, тъй като би означавало изкуствено завишени доходи без съответстващо нарастване на производителността на труда. Лош пример именно за това е Гърция, която вследствие на изкуствено завишените доходи, изпадна в дългова криза. Истинско предизвикателство за България ще е да не поеме по същия път след приемане на еврото.

Изследвания на очакваната инфлация

При въвеждане на еврото като валута в страните от еврозоната през 2002 г., очакванията за инфлацията са били, че тя неминуемо ще се покачи до много високи нива заради въвеждането на новата валута. Има много данни и изследвания, направени във връзка с инфлацията и очакванията за нея. Според проучвания на EURO ECONOMY инфлацията е била повишена в страните, които приемат еврото преди 2002 г., когато физически започва да се използва еврото, а именно в периода от 1996 – 2001 г. Всъщност при въвеждане на новата валута инфлацията не е нараснала толкова, колкото е било очаквано. Статистически анализи показват, че медийният шум около повишаването на инфлацията и споменаването на думата „поскъпване“ в медийното пространство на Германия е са били многократно завишени и това е дало основания да се очаква по-висока инфлация. Тези очаквания са повлияли на потребителите и те са променили потребителската кошница, особено при домакинствата с по-ниски доходи. Анализаторите свързват подобни очаквания с „икономическа неграмотност“ и трансакциите по превапутиране на цените, които оказват ефект върху възприятията на потребителите и предвижданото повишение на цените на най-често купуваните стоки. От фиг. 1 ясно се вижда реалният ръст на ХИПЦ (Хармонизиран индекс на потребителските цени) преди приемането на еврото в обращение, при приемането му, както и очакванията на потребителите, които са били доста песимистични. Ако предположим, че по пътя на присъединяването на България ефектите и очакванията биха били същите, то изводът, който се налага, е, че нивата на инфлацията не биха били високи въпреки очакванията на хората.

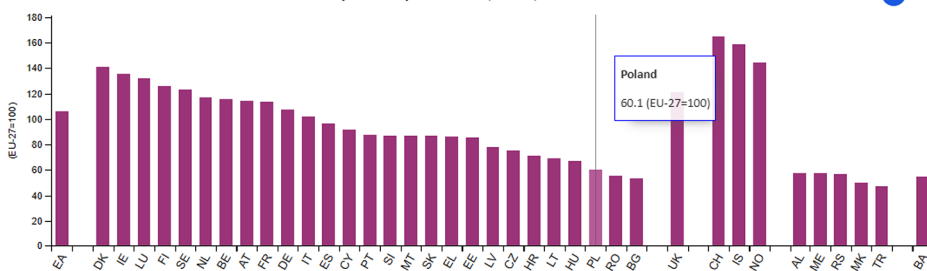
При преминаването към еврото се наблюдава уеднаквяване на цените на стоките и услугите, както и равнищата на работните заплати. Особено покачване на цените бихме очаквали в сферата на услугите, които са доста по-ниски в България, сравнени с тези от еврозоната. При сравняване на ценовите равнища на потребителските стоки и услуги в еврозоната и България според Евростат България е на едно доста ниско ниво. Очакваната ценова конвергенция е естественният път, по който нашата страна също би преминала.

Фиг. 1. Очакваната инфлация според статистически данни на Евростат и промяна на ХИПЦ в държавите членки от еврозоната

Източник: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication15287_en.pdf.

Price level index for final household consumption expenditure (HFCE) 2019

Source: Eurostat (online data code: prc_ppp_ind)

eurostat

Фиг. 2. Индекс на цените на база крайните разходи на потребление на домакинствата

Източник: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Comparative_price_levels_of_consumer_goods_and_services.

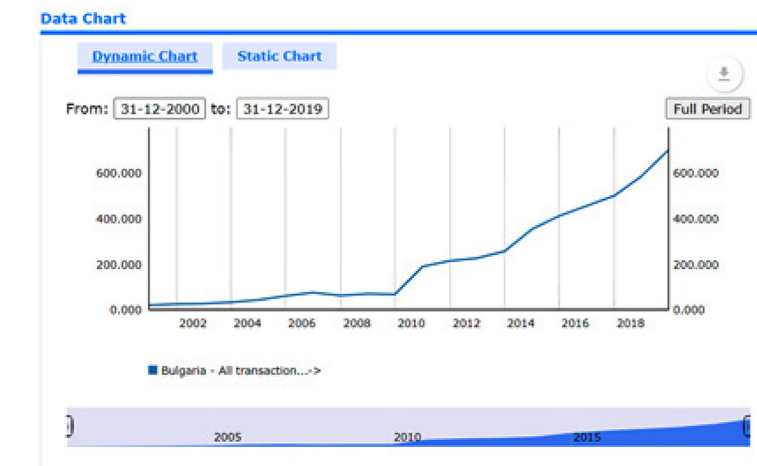
Тестване на модели и методи за икономически анализ

Ефект, който бихме наблюдавали, използвайки единна валута, е намаляване на транзакционните разходи при обмен. Най-съществено това би повлияло върху разходите за обмен на валута при внос и износ на стоки и услуги, както и по отношение на банковите такси за преводи към и от дър-

жавите членки в еврозоната. Намаляването на този разход би означавало по-бърз растеж на БВП. Според данни на НСИ по предварителни данни са изнесени стоки и услуги за 36 млрд. лева към ЕС и са внесени стоки и услуги приблизително за същата стойност. Тоест нека приблизително 72 млрд. лева са деноминирани. Ако допуснем, че 100% от тази сума е деноминирана в евро и, че разликата от курс купува–продава безкасово е 0.5%, базирайки се на Закона за БНБ и принципите на паричния съвет, теоретично бихме могли да изчислим следното:

От 72 млрд. лева стоки внос и износ на стоки и услуги за една година и среден разход за обмяна на лева в евро и обратно 0.5%, на фирмите биха се спестили разходи от обмяна на валута от 360 млн. лева, които могат да бъдат влети в икономиката на страната. Изчислено като процент от БВП този разход представлява около 0.4%.

Отделно, част от трансакционните разходи са банковите такси, които бележат сериозен ръст през последните години. Статистическите данни, показани на фиг. 3 на база данни от ЕЦБ, не включват 2020 г., когато поради ковид-кризата, мерките, които правителствата предприеха, и големия ръст на електронната търговия можем да предположим, че тези разходи са се покачили значително и таксите за банкови трансфери са още по-високи. Всички тези такси биха могли да отпаднат като разход за домакинствата и фирмите при преминаване към единната валута в еврозоната.

Фиг. 3. Брой трансакции от България,

Източник: ЕЦБ.

При влизане в еврозоната БНБ не е длъжна вече да поддържа валутни резерви, които покриват паричната база, както и по отношение на задъл-

женията към правителството и задълженията към други депозанти, а част от тези валутни резерви ще бъдат внесени като вноски към Европейската централна банка. Това означава, че по-голямата част от тях ще бъдат влети и оползотворени в икономиката на страната и биха увеличили инфлацията. Резервите в чуждестранна валута на БНБ към март 2021 г. са в размер на 25 930 млн. евро според данни на БНБ. На практика България вече извършва по-голямата част от финансовите операции с евро. Според изчисления на някои експерти за прехода към еврозоната, вноската, която България ще трябва да изплати за 12 години е в размер на 300 млн. евро, които трябва да се внесат на пет равни вноски. От друга страна, това означава, че валутните резерви, които са в евро, ще бъдат превалутирани в други валути, например щатски долари, което би довело до трансакционни разходи.

Очакването за краткосрочно първоначално повишаване на инфлацията е заради закръгляване на цените на крайните потребители от страна на търговците. Това би довело до еднократно леко завишени равнища на потребителските цени спрямо предходната година и повишена инфлация в първите месеци след приемането на еврото, което от своя страна би довело до намаляване на покупателната способност и спестяванията. Според някои анализатори, реалният валутен курс на България е надценен, а според други подценен и при влизане в еврозоната и отпадане на паричния съвет и правилата му, промяната на курса би довела до съответните негативи или позитиви. Някои анализатори смятат, че правилата на паричния съвет са довели до стабилност на икономиката и ползите са били повече отколкото негативите при фиксиран номинален курс на лева към еврото. Политиката, която се следва засега е запазване на паричния съвет до преминаване към еврото. Чисто хипотетично курсът би се определил от членовете на еврозоната и ЕЦБ в момента на присъединяване. Ефектът от промяната на стойността на валутата, евентуално девалвация или ревалоризация, би повлиял силно върху инфлацията. От друга страна, реалният валутен курс, който би бил по-висок, би стимулирал износа и увеличил инфлацията.

Както вече отбелязахме, при проследяване на ценовото равнище в страните от еврозоната и очакванията в тях, реално не е отчетено съществено покачване. Може само да предположим, че в България ще има същия ефект, но, разбира се, това зависи и от други макроикономически фактори и икономическия цикъл в момента, в който бъде взето решение да се премине към единна валута.

На база приносите на годишната инфлация в страните от еврозоната през 2002 – 2003 г. по данни от Евростат, както и данни за потребителските разходи на домакинствата за България от НСИ за февруари 2021 г., може да предположим кои групи потребителски стоки биха оказали най-голям принос към инфлацията. Ако проследим трите групи с най-голямо въздействие

върху потребителските цени, бихме могли да направим някои заключения. Първата, най-голяма група като тегло при изчисляването на инфлацията в България, са хранителните продукти и безалкохолните напитки (01). Най-голям принос за инфлацията обаче през 2003 г. във вече присъединилите се страни към еврозоната има транспортът (07). Тази стокова група е със съществено тегло и в България и следователно бихме очаквали ръст в цените на транспорта. Третата по големина като потребление група е тази на жилища, вода, електроенергия, газ и други, която леко увеличава своя принос към годишната инфлация след приемане на еврото по държави членки в еврозоната. Може да направим предположение, че увеличаването на цените на хранителните продукти е най-вероятно в месеците преди влизането в еврозоната и ускоряване на инфлацията в транспорта, както и повишаване на цените на комуналните услуги.

Таблица 1

Код	Потребителски групи	Февруари		Тегла		Принос към годишната инфлация в Еврозоната ХИПЦ	Принос към годишната инфлация в Еврозоната ХИПЦ	Принос към годишната инфлация в Еврозоната ХИПЦ
		2021	%	2021	%	% пункта	% пункта	% пункта
		2015=100				Януари 2002	Януари 2003	Февруари 2021
	Общ ХИПЦ	107.16	1000.00					
01	Хранителни продукти и безалкохолни напитки	117.05	239.52	0.93	0.09	0.14		
02	Алкохолни напитки и тютюневи изделия	110.99	70.81	0.17	0.19	0.15		
03	Облекло и обувки	91.62	37.55	0.16	0.00	0.09		
04	Жилища, вода, електроенергия, газ и други горива	112.27	123.16	0.21	0.37	0.11		
05	Жилищно обзавеждане, стоки и услуги за домакинството и за обичайно поддръжане на дома	101.99	66.66	0.16	0.10	0.05		
06	Здравеопазване	104.84	82.26	0.07	0.11	0.01		
07	Транспорт	93.80	125.68	0.12	0.63	0.02		
08	Съобщения	91.38	61.11	-0.03	-0.02	-0.03		
09	Развлечения и култура	106.70	56.86	0.15	0.04	0.17		
10	Образование	120.55	16.80	0.04	0.03	0.00		
11	Ресторанти и хотели	118.25	57.15	0.39	0.34	0.07		
12	Разнообразни стоки и услуги	115.09	62.45	0.24	0.22	0.17		
		Данни от НСИ	Данни от НСИ	Данни от Евростат	Данни от Евростат	Данни от Евростат		

Данните са взети от НСИ и Евростат.

Влизането в еврозоната означава, че БНБ напълно ще изгуби своята автономност, тя вече не може да упражнява надзор над 5 големи търговски банки, които са поети като надзор от ЕЦБ. Общата парична политика на ЕЦБ ще ѝ даде възможност да изпълнява функциите на традиционна централна банка, докато БНБ ще има само формални функции. По този начин банковото законодателство ще бъде напълно синхронизирано с европейското. Това би дало възможност на банките за по-добро финансиране с по-ликвидни

финансови инструменти от Европа и би могло да доведе до намаляване на лихвените проценти на кредитите, отпускани от банките. Респективно, може да се очаква инфлация на търсенето, увеличени инвестиции, приток на търговски и капиталови потоци и по-ниски капиталови разходи.

Подобен ефект би имало намаляването на задължителните минимални резерви на банките, които спрямо правилата на ЕЦБ са 1%, докато текущите ЗМР са 10% за България. Това би дало възможност за една по-висока конкурентоспособност на банките и намалени лихвени проценти по кредитите.

Следвайки опита на всички присъединили се страни досега, техният кредитен рейтинг се е повишил след влизане в еврозоната. Това е очаквано и за България, стъпвайки на наблюдаваното в Словения, Словакия, Естония, Литва, и оказва пряк ефект върху лихвените равнища и привличането на повече чуждестранни инвеститори в страната. Повишеният кредитен рейтинг и съответно по-ниският кредитен риск на България, би подобрил достъпът на българските банки до ликвидните финансови инструменти на ЕЦБ. Повечето инвестиции биха повишили дългосрочно покупателната способност, производството и биха задвижили икономическия растеж.

Заклучение

На базата на предоставената информация можем да заключим, че ще има краткосрочно повишаване на инфлацията след влизането на България в еврозоната, но то няма да е в толкова голям размер, колкото очаква масовата общественост. В дългосрочен план обаче няма да има съществено повишаване на инфлацията спрямо стандартното ѝ повишение на годишна база и преди приемането в еврозоната. Макар и инфлацията да поражда притеснения и въпреки възможните негативни последици от нея, се очаква присъединяването на България към еврозоната да има повече позитивни ефекти, особено в дългосрочен план. Инфлацията сама по себе си ще постави предизвикателства пред икономиката на страната, но единната валута ще подпомогне чуждестранните инвестиции, притока на капитали и в крайна сметка икономическата стабилност.

Използвана литература

- Европейска комисия(10/07/2020). Достъпен на: https://ec.europa.eu/bulgaria/news/ec-welcomes-bulgaria-croatia-entry-ERM2_bg (посетен на 10/05/2021).
- Златинов, Д. (2020). Лекции по макроикономика, СУ „Свети Климент Охридски“. Стопански факултет.

- Макроикономическа прогноза Март 2021. Сайт на БНБ (03.2021), БНБ. Достъпна на: https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_mac_for%D0%B5cast_2021_01_bg.pdf. Посетена на: 08/05/2021.
- Тодоров, Т. (2020). Проблеми и предизвикателства пред България по пътя към Еврозоната. Наличен на: https://www.researchgate.net/publication/340922879_Problemi_i_predizvikatelstva_pred_Blgaria_po_pta_km_Evrozonata (Посетен на: 11. 05. 2021).
- Харалампиев, К. и Марчев, А. (2017). Емпирични методи за събиране (и анализиране) на данни. Институт за развитие на публичната среда, София.
- Sturm, J.-E., Fritsche, U., Graff, M., Lamla, M., Lein, S., Nitsch, V., Liechti, D., Triet, D. (06.2009), Economic papers 381. The euro and prices: changeover-related inflation and price convergence in the euro area. Достъпен на: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication15287_en.pdf?fbclid=IwAR07SF96-36pPkYqGC_5oFGGgRD1suyfBeIaH6FDZpkqCzukULCq-oIA3IU .
- https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/prc_hicp_ctrb/default/table?lang=en .
- https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Inflation2021-02_YVS2AXQ.pdf .
- https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/FTS_Intrastat_2020-12_WBK0ED8.pdf .

Инфлация и популателна способност след присъединяването на България към еврозоната

Венко Венелинов Живков

МП Икономика и финанси

Диляна Славейкова Цонева

МП Икономика и финанси

Тони Веселинов Кръстев

МП Икономика и финанси

Въведение в проблематиката – представяне на актуалността на разглеждания въпрос и измеренията на неговото изследване

Опасенията от инфлация след приемане на България в еврозоната е на лице, но това не е нещо, което непременно ще се случи. Изследвания на ЕЦБ и ЕК показват, че в част от присъединилите се страни не се отчита увеличена инфлация от приемането на еврото. В страните, където може да се говори за инфлация, то тя е минимална.

При приемане на еврото като валута в дадена държава членка на Европейския съюз, цените, изразени в местна валута, би следвало да бъдат пре-валутирани спрямо установения курс, което само по себе си не би трябвало да влияе на цените на стоките и услугите по посока на тяхното увеличаване. Различни изследвания на Евростат сочат, че покачване на цените все пак има, най-вече в сектора на услугите, но то не се дължи до толкова голяма степен на смяната на националната валута. Повишаване на цените вследствие на преминаването към евро има, но то е еднократно и в повечето случаи ниско. Увеличението се дължи най-вече на закръгляне на цените, както и на тяхното изравняване.

Показатели на инфлацията

Наблюдението на потребителските цени и изменението в инфлацията се осъществява от статистическите институти на държавите въз основа на подробно разписани международни стандарти, одобрени на най-високо ниво (включително Международния валутен фонд, ООН, Световната банка, и др.), като в основата на методиките стои „Consumer price index manual”¹. Международно приетите стандарти са въведени в европейското право чрез множество регламенти с пряко приложение, като целта на този подход е хармонизирано измерване на инфлацията в рамките на Европейския съюз за всички държави членки². Независимо от факта, че статистическите методи за наблюдение и изчисление на индекса на потребителските цени са основани на многобройни дългогодишни наблюдения и сериозни научни разработки, обикновените потребители често усещат инфлацията по начин, който не се покрива от официалните статистически данни. Изследванията в тази посока се увеличават след приемането на еврото като единна европейска валута в рамките на първите 12 страни членки. Като термин, който следва да опише „възприетата инфлация“, в тези изследвания се среща най-често терминът “inflation perception”³ (“perception for inflation”), както и свързания с това термин „очаквана инфлация“ – “inflation expectations”⁴.

Говорейки за показатели на инфлацията трябва да отбележим, че тези показатели произлизат от връзката на инфлацията с валутния курс и лихвения процент, както и с безработицата в краткосрочен и дългосрочен план, което само по себе си води до много позитиви и негативи. Всичко това говори за едни преки и непреки зависимости между икономическите показатели, които се отразяват и на равнищата на инфлацията. При повишаване на стойността на номиналния курс приходите от износ нарастват. При повишаване на износа се увеличава националният доход и паричното предлагане и инфлацията нараства. Съществува и зависимост между инфлацията и лихвения процент. При търсене на повече пари той нараства и обратно.

¹ Update of the Consumer Price Index Manual (imf.org).

² Информация за приложимото право в рамките на Република България може да бъде намерена на страницата на Националния статистически институт, в секция „Нормативна уредба,“; Нормативна уредба | Национален статистически институт (nsi.bg).

³ ECB (2003): “Consumers' inflation perceptions: Still at odds with official statistics?”, Monthly Bulletin April, 30–32; ECB, (2005): “Recent developments in euro area inflation perceptions”, Monthly Bulletin, October, 24–25; ECB, (2007): “Measured inflation and inflation perceptions in the euro area”, Monthly Bulletin, May, 63–72; ECB, Monthly Bulletin, (2/2021): “Making sense of consumers' inflation perceptions and expectations – the role of (un)certainty”, Making sense of consumers' inflation perceptions and expectations – the role of (un)certainty (europa.eu).

⁴ Halka, A.; Lyziak, T.: “How to define the Consumer Perceived Price Index? The case of Poland”, Narodowy Bank Polski, (2013), NBP Working Paper No 160, c. 5, 160_en.pdf (nbp.pl).

Обобщавайки посоченото, можем да търсим отговора, засягащ нашата тематика, използвайки съответните показатели и статистически методи. Каква ще бъде инфлацията, годишното ѝ ниво, както и ще има ли промяна в покупателната способност на населението ще зависи изцяло от промяната на тези показатели. Чрез тях ще можем да проследим дали би имало положителен или отрицателен ефект върху населението и качеството на живот след присъединяване към еврозоната.

Представа за ценова стабилност и връзка с покупателната способност

ЕЦБ дава следната дефиниция за ценова стабилност: „Първостепенната задача на ЕЦБ е да поддържа цените стабилни. Това е най-добрият начин, по който централните банки могат да допринесат за подобряване на личното благосъстояние на хората.“

Стабилните цени осигуряват растеж на икономиката и сигурност на работните места. Стабилните цени са пряко свързани с покупателната способност, която е пряко зависима от същите тези цени. С други думи, покупателната способност показва способността на средния потребител да купува стоки и услуги за определена сума пари на сегашното ниво на цените. Точно заради това стабилните цени са може би най-важният канал за осигуряване на стабилна покупателна способност.

Обяснението на горепосоченото е именно една от главните задачи на ЕС: „Не трябва цените да се повишат така, че парите Ви бързо да загубят стойност. Но и не трябва да има продължителен период на спадащи цени, защото тогава хората отлагат покупките си и това може да забави икономиката и да доведе до загуба на работни места. Ако се поддържат цените стабилни, гражданите и фирмите могат по-лесно да правят планове напред.“

Индекс на възприеманата инфлация

За да се разберат и оценят емпирично очакванията на домакинствата и икономическите субекти за промените в инфлацията, както и усещането за инфлация към текущия момент, е важно да може да бъде оценено емпирично разминаването между официално отчитания индекс на потребителските цени и усещането за инфлация. Това разминаване може „да подкопае доверието в официалните статистически данни, т.е. в официалните институции като такива и да повлияе негативно на монетарната политика. Още повече, промените в усещането за инфлация могат да повлияят на очакванията за

бъдещите промени в цените и да повлияят на решенията за определяне на цените и заплатите“⁵. Познаването на този феномен позволява по-доброто управление на нагласите у икономическите субекти чрез информационни кампании или промени в съответните държавни политики⁶ (напр. в Австрия при въвеждане на еврото е задължително обявяване на цените в търговската мрежа в австрийски шилинги и евро).

Очакванията за динамиката на инфлацията играят важна роля в развитието на макроикономиката и за това са включени в наблюденията, извършвани от редица статистически институции, като напр. Германския статистически институт на Федерална република Германия (ФРГ) – Deutsches Statistisches Bundesamt – DeStatis, както и са част от изследванията на Европейската централна банка.

В нашия доклад ще разгледаме точно примера с Германия. С приемане на еврото като национална валута през 2002 г. у населението се натрупва усещане за голямо увеличение на инфлацията, какъвто ръст не се регистрира в индекса на потребителските цени. Една от теориите, обясняваща това разминаване, е теорията на проф. Ханс Волхганг Брахингер (Hans Wolfgang Brachinger) от Университета във Фрайбург, който разработва нарочен индекс съвместно с DeStatis, а именно Индекс на възприеманата инфлация – Index of Perceived Inflation – IPI/Index der wahrgenommener Inflation – IWI⁷.

Цел на изследването на Брахингер е количествено измерване на усещането за инфлация с данни, събрани за изчислението на индекса на потребителските цени, и емпиричната му съпоставка с индекса на инфлацията и индекса на потребителските цени⁸. В основата на неговото изследване е т.нар. Теория на перспективите (Prospect Theory) от 1979 г. на Даниел Канеман и Амос Тверски (Kahnemann&Tversky)⁹, според която за хората е много важно как изходът от една ситуация е свързан с печалба или загуба. Според тази теория загубите се възприемат с по-голяма тежест от печалбите – пси-

---

⁵ Halka, A.; Lyziak, T.: “How to define the Consumer Perceived Price Index? The case of Poland”, Narodowy Bank Polski, (2013), NBP Working Paper No 160, с. 6, 160_en.pdf (nbp.pl).

⁶ Döhring, B; Mordonu, A. “What drives inflation perceptions?”, European Economy Economic Papers, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, July, 2007, с. 6: what drives inflation perceptions? a dynalyc panel data analysis (europa.eu).

⁷ Brachinger, H. (2005): “Der Euro als Teuro? Die wahrgenommene Inflation in Deutschland, in: Statistisches Bundesamt”, Wirtschaft und Statistik 9, 999–1013.

⁸ Beurlein, Irmtraud, Dipl.-Volkswirtin. “Fuenf Jahre nach der Euro-Bargeldeinfuehrung – War der Euro wirklich Teuro?”, Statistisches Bundesamt, Wirtschaft und Statistik, DeStatis, 2/2007, с. 210: Fünf Jahre nach der Euro-Bargeldeinführung – War der Euro wirklich ein Teuro? – Statistisches Bundesamt (destatis.de).

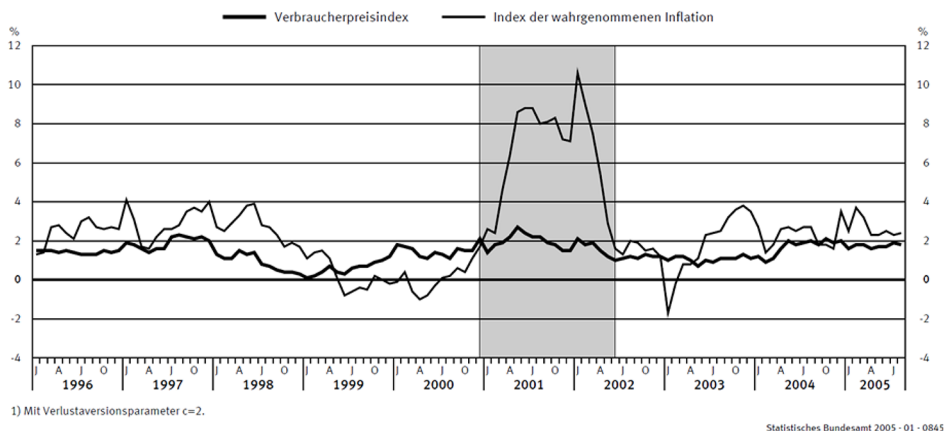
⁹ Kahnemann, D., Tversky, A. (1991): Loss aversion in riskless choice: A reference-dependent model, Quarterly Journal of Economics.

хологическата стойност на 100 лв. загуба е по-голяма от психологическата стойност на 100 лв. печалба.

В основата на теорията на Брахингер стоят следните четири допускания:

1. Потребителите приемат измененията в цените като абсолютна стойност на разликата между дадена наблюдавана цена на определена стока и индивидуално определена от субекта референтна цена на същата стока (индивидуалното усещане за поскъпване или поевтиняване е свързано с индивидуалното икономическо състояние на субекта);
2. Потребителите са по-чувствителни към поскъпването на определени стоки. Това Брахингер съотнася към „загубата“ по теорията на Канеман и Тверски, които оценяват като по-голямо изменението в случай на поскъпване на наблюдаваната стока, отколкото при нейното поевтиняване;
3. Колкото по-често се купува един продукт, толкова по-вероятно е усещането за неговото поскъпване да се увеличи, в този смисъл поскъпването на цигарите би се оценявало като по-съществено от поскъпване на цената на телевизорите;
4. Усещането за повишаване на цените се изостря около въвеждането на еврото като основна разплащателна единица в Германия, доколкото общественото внимание е по-изострено и субектите стават по-чувствителни към възприеманата информация.

Въз основа на тези допускания Брахингер прави извадка на част от стоките, включени в методиката за изчисление на потребителската кошница, като избира най-често употребяваните продукти от ежедневието на икономическите субекти и им дава различна тежест въз основа на статистическите наблюдения за честотата на тяхното потребление. Брахингер остойносттава така избраната статистическа извадка и, прилагайки формулата на Ласпер, изчислява Индекса на възприеманата инфлация (ИВП). Фиг. 1 илюстрира разминаването между Индекса на потребителските цени (удебелената крива) и ИВП (тънката крива):

Фиг. 1

Разминаване между измерената и възприеманата инфлация се наблюдава във всички страни, приели еврото като разплащателно средство. В изследване на Евробарометър от есента на 2006 г. повече от 90% от запитаните считат, че еврото е допринесло за увеличението на цените през последните 5 години¹⁰. Все пак има разлика в развитието на възприеманата инфлация в държави като Германия, Италия и Нидерландия, в които това разминаване е краткотрайно. Докато при държави като Франция, Белгия, Гърция и Финландия, усещането се запазва¹¹.

Покачват ли се темповете на инфлация след присъединяване към еврозоната?

Инфлацията като феномен често се разглежда от обикновения човек като негативно явление въз основа на определени икономически решения или събития, особено що се отнася до държави, на които им предстои присъединяване към еврозоната. Инфлацията представлява покачването на цените на стоките и услугите и е от изключителна важност за правилното функциониране на икономиката на дадена държава. Ключов фактор е тя да бъде стабилна и да не нараства с неконтролируеми темпове и парите да не губят прекомерно своята стойност.

¹⁰ Flash Eurobarometer 193: http://www.ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl193_en.pdf.

¹¹ Döhring, B., Mordonu, A. "What drives inflation perceptions?", European Economy Economic Papers, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, July, 2007, с. 5, 11: what drives inflation perceptions? a dynamic panel data analysis (europa.eu).

Един от критериите за присъединяване към еврозоната е именно ценната стабилност. Основно изискване е средният темп на повишаване на цените в период от една година, предшестваш оценката на готовността за присъединяване към еврозоната, да не надвишава с повече от 1,5% този на трите държави членки на Европейския съюз с най-ниски темпове на инфлация. Това само по себе си показва, че за присъединяването на дадена държава към еврозоната предварително се изисква тя да има „здравословни“ нива на инфлация, тъй като в противен случай преходът към еврото би бил изключително труден.

Според повечето изследвания, свързани с повишаването на нивата на инфлация след присъединяване към еврозоната, е неизбежно да има повишение средно между 0,2% до 0,3%, което се дължи най-вече на т.нар. закръгляване на цените. Курсът на лева спрямо еврото е фиксиран в Закона за БНБ на 1,95583 лева за 1 евро. Предвид договореностите за присъединяване към еврозоната има хипотетична вероятност този курс да бъде променен преди присъединяването към Валутен механизъм II. Една от вероятностите е например да бъде закръглен на 2 лева за 1 евро, което би довело до девалвация от 2,25%. Макар и това на първо четене да не е съвсем изгодно, всъщност може да доведе до положителен резултат като изтегли проинфлационния ефект от закръгляването на цените. Така или иначе промяната във валутния курс, освен ако не е осезаема, би имала минимален ефект върху инфлацията след присъединяване към еврозоната.

Друг фактор за повишаване на цените е стремежът за тяхната конвергенция и изравняване в зоната на единната валута. По данни на Европейската централна банка (ЕЦБ) най-голямо повишаване на цените в резултат от смяната на националната валута е било отчетено във Финландия, където то възлиза на 0,27%, а най-ниско в Италия, където е едва 0,004%. Същевременно обаче приемането на еврото елиминира валутните пречки пред търговията и това по естествен начин допринася за повишаването на цените на стоките и най-вече на услугите.

Една от най-скоро присъединилите се към еврозоната страни е Литва, в която според изчисленията на Европейската комисия се отчита значим ефект от смяната на местната валута към евро. От данните става ясно, че очакваните нива са били между -1,31% и -1,38%, а реалният резултат е бил -1,27%, което означава, че промяната възлиза между 0,04% и 0,11%. Това показва нисък ефект върху инфлацията.

Таблица 1

Table 1: Euro changeover impact on inflation

Month	Observed monthly rate, %	Expected monthly rate range (*), %	Euro changeover impact (*), pp	Significance
Oct-14	0.09	-	-	-
Nov-14	-0.06	-	-	-
Dec-14	-0.64	-	-	-
Jan-15	-1.27	[-1.38, -1.31]	[0.04, 0.11]	Significant
Feb-15	-0.15	[-0.23, -0.09]	[-0.06, 0.08]	Non-significant
Mar-15	0.82	[0.69, 0.94]	[-0.12, 0.13]	Non-significant

(*) See overleaf how the expected monthly rate and the impact were calculated.

По данни на Евростат по отношение на инфлацията на месечна и годишна база в момента на приемане на еврото в последно присъединилите се държави се отчита, че при някои от тях използването на еврото няма почти никакъв ефект, а в повечето случаи той е минимален.

Таблица 2

	дата на приемане на евро	месечна инфлация	средна месечна инфлация за 12-те месеца преди приемане на еврото	годишна инфлация	средна годишна инфлация за 12-те месеца преди приемане на еврото
Словения	1.1.2007	-0,5	0,2	2,8	2,6
Кипър	1.1.2008	-1,4	0,3	4,1	2,1
Малта	1.1.2009	-0,4	0,3	3,8	0,7
Словакия	1.1.2009	0,4	0,3	2,7	3,9
Естония	1.1.2011	0,0	0,5	5,1	2,8
Латвия	1.1.2014	0,7	0,0	0,5	0,0
Литва	1.1.2015	-1,3	0,0	-1,4	0,3

Източник: Евростат

За пример могат да бъдат посочени и държави, присъединили към еврозоната се по-рано, при които повишаването на цените също е минимално.

Таблица 3

Inflationary impact of the euro changeover

Study	Country	Sample period	Estimated impact on consumer prices (in percent)
Folkertsma <i>et al.</i> (2002)	Netherlands	01/2002	0.2 – 0.4
Santos <i>et al.</i> (2002)	Portugal	01/2002 – 03/2002	0.24
National Bank of Belgium (2002)	Belgium	06/2001 – 04/2002	0.18
Deutsche Bundesbank (2004)	Germany	01/2002	0.3
Ercolani and Dutta (2006)	Euro area members	12/2001 – 01/2002	0.2 – 0.6 ¹
Eurostat (2003)	Euro area aggregate	12/2001 – 01/2002	0.09 – 0.28
Eurostat (2007)	Slovenia	12/2001 – 01/2002	0.3
IMAD (2007)	Slovenia	12/2006 – 02/2007	0.24
Eurostat (2008)	Malta	12/2007 – 01/2008	0.2 – 0.3

¹ The range refers to those countries where the impact is significantly different from zero (France, Germany, Ireland, Italy, the Netherlands, Portugal and Spain).

Въпреки всичко може да се констатира, че през някои от годините, понякога непосредствено след смяната на валутата, се отчитат по-високи нива на инфлация. Това не винаги е пряко свързано с приемането на новата валута. Често се дължи на външни фактори като например световната финансова криза.

Въз основа на горепосочените данни може да се приеме, че ефектът на еврото върху инфлацията не е осезаем. Той се дължи основно на закръгляването на цените, както и на стремежа за изравняване на цените, което всъщност би представлявало по-голям проблем за всяка държава, в която доходите са значително по-ниски от средните за Европейския съюз. Нивото на доходи и стойността на БВП в България е малко над 50% от средното за ЕС, което би могло да доведе до огромни рискове.

За да се избегнат високите нива на инфлация след преминаването към евро е важно България да се присъедини към еврозоната, когато е постигнала по-устойчиви нива на доходите. За пример могат да бъдат взети последните две държави, приели еврото, в които БВП е бил респективно 65% и 75% от средния за ЕС.

Таблица 4

Volume indices of real expenditure per capita in PPS (EU-27_2020=100)					
Gross Domestic Product					
Country	2015	2016	2017	2018 ^f	2019 ^f
EU-27_2020	100	100	100	100	100
Bulgaria	48	49	50	51	53
Latvia	65	66	67	69	69
Lithuania	75	76	79	82	84
Source: EUROSTAT, Database: PPP domain/ 15.12.2020.					
* - Preliminary data					

Може да се заключи, че цените в България както понастоящем, така и в бъдеще, ще бъдат определяни от динамиката на трудовия пазар и състоянието на икономиката, а не толкова от промяната на валутата. Важно е да се отбележи, че от години насам се наблюдава процес на доближаване до европейските нива на доходите и респективно цени. Именно заради това главните решаващи фактори за нивата на инфлацията ще останат международната конюнктура и развитието на местния пазар, дори след присъединяване към еврозоната.

Многобройни изследвания сочат, че преходът от национална валута към евро, що се отнася до инфлацията и нивата на цените, е лек и еднократен. Според данни на Евростат ефектът от превалутиране и закръгляване на цените възлиза между 0,1% и 0,4%. Поради ниските си нива би могло да се изведе заключение, че ефектът върху инфлацията би бил минимален. По-голям ефект обаче представлява т. нар. „догонване на цени“, особено в сектора на услугите. Именно заради това е разумно да се приеме, че нивата на инфлацията не биха се повишили драстично конкретно заради преминаването към евро.

Използвана литература

- Euro changeover and inflation in Lithuania, EUROPEAN COMMISSION, Eurostat. European Central Bank / Explainers/inflation.
- European Central bank /Monetary policy decision/strategy review/price stability.European Central Bank/Research and Publications /Economic Bulletin.
- European Central Bank/Statistics/Ecb Statistics.
- Macroeconomics/Lecture 4/Inflation/D. ZlatinovThe euro and prices: changeover-related inflation and price convergence in the euro area. EUROPEAN COMMISSION, Jan-Egbert Sturm, Ulrich Fritsche, Michael Graff, Michael Lamla, Sarah Lein, Volker Nitsch, David Liechti, Daniel Triet.
- The euro changeover in the Slovak Republic: Implications for inflation and interest rates, Felix Hüfner and Isabell Koske.

Предимства и недостатъци от предстоящото присъединяване на България към еврозоната от гледна точка на реалния сектор на икономиката

Иво Стефанов Горчев

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Петър Любомиров Борисов

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Спартак Боянов Цаков

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

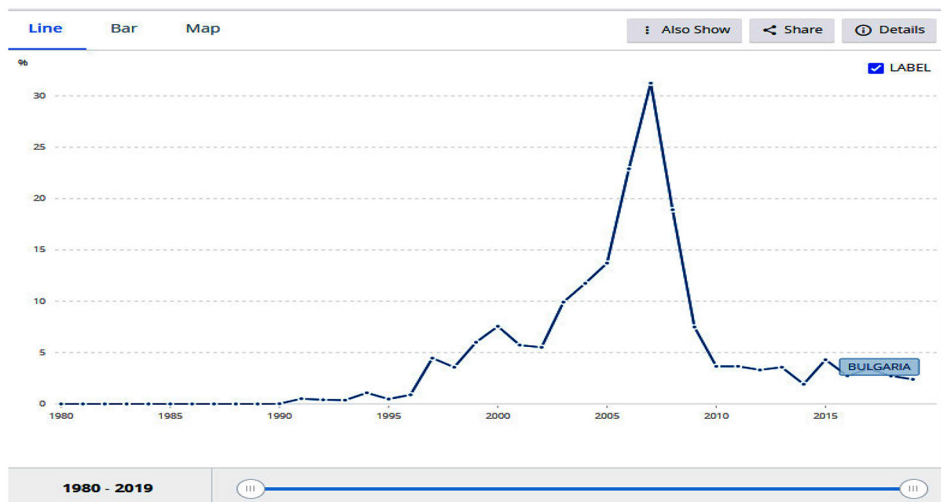
Ползи от присъединяването към еврозоната

Основната логика за създаването на паричния съюз в рамките на ЕС е, че ползите от подобно развитие със сигурност надвишават съответните разходи, особено в дългосрочен план. Преките ефекти се състоят в елиминиране на трансакционните разходи върху обмена на валута и повишаване на прозрачността на цените, както и много ефекти, свързани с реалния сектор на икономиката.

Това важи не само за Съюза като цяло, но и за отделните участващи държави. България не прави изключение. Съпоставка може да бъде направена и с Литва – последната държава, влязла в еврозоната (на 1 януари 2015 г.). Година след приемане на еврото в Литва цените на жилищата се повишават повече, отколкото във всяка от четирите балтийски държави – с 2,43%. Вътрешното потребление също нараства бързо. Реалните работни заплати се увеличават с 5%, а приходите от търговия на дребно нарастват почти по същия начин според Forbes. Въпреки че растежът на БВП на човек от населението не е толкова голям през първите няколко години след влизането в еврозоната, новата валута носи стабилност. В дългосрочен план това би довело до много капиталови инвестиции именно в балтийската държава.

България е на сходно икономическо равнище с Литва по много индикатори.

тори. За реалния сектор на икономиката от изключителна важност са преките чуждестранни инвестиции, защото те подпомагат производството на местно равнище, както и строителството. В периода 2004 – 2008 г. България успява да привлече ПЧИ, които дори надхвърлят 10% от БВП. Тук трябва да се отбележи, че е установено, че приемането на еврото има много силен ефект върху притока на ПЧИ, осигуряващи силен потенциал за износ. В 20-годишен хоризонт това може да доведе до тласък на БВП с около 5%.

Фиг. 1. ПЧИ като процент от БВП

Друг ефект, водещ до икономически растеж, е свързан с факта, че членството в паричен съюз увеличава капиталовите потоци. В случай на развиваща се държава, като България, това означава значителен период на големи нетни притоци на капитал поради елиминиране на рисковете от валутна криза. Увеличеният нетен приток намалява цената на капитала в страната и допринася за растеж на инвестициите.

Влизането в паричен съюз ще увеличи прозрачността на цените. Потребителите ще могат да сравняват по-лесно относителните цени в контекста на много голяма икономическа зона. Това би могло да окаже натиск върху производители и доставчици да подобрят ефективността, за да осигурят конкурентност в ценообразуването. В дългосрочен план това ще доведе до ефективност при разпределянето на печалби с положителен ефект върху растежа. Невъзможно е да се стигне до количествена оценка на този ефект, но има потенциал да бъде голяма в случая на България, в която конкурентните сили са относително слаби.

Недостатъци от присъединяването към еврозоната

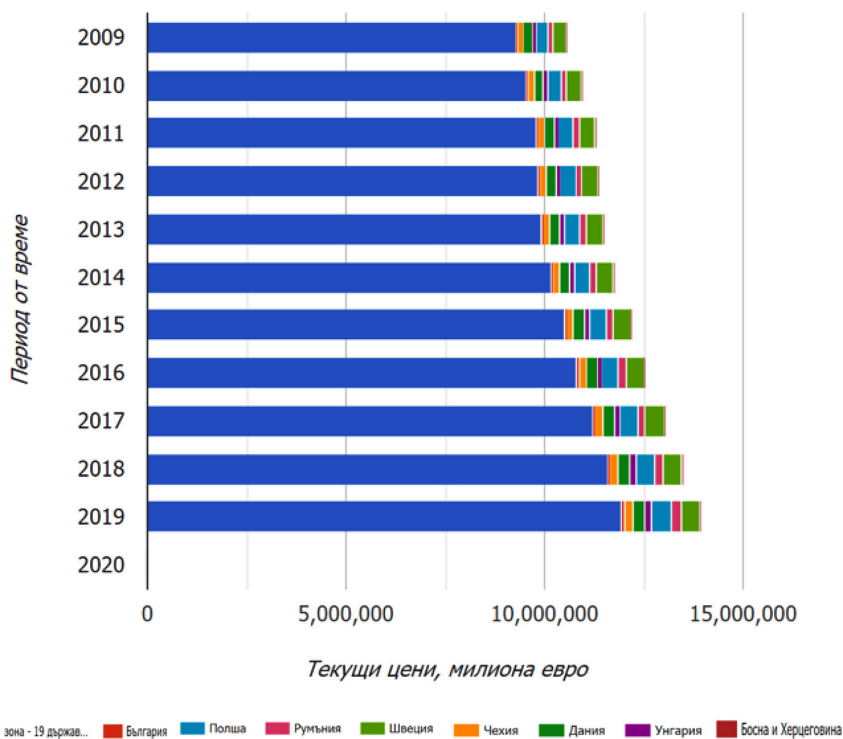
Първоначалната цена, която България трябва да заплати, за да влезе в зоната на еврото, е паричната смяна – преминаването от левови банкноти към еври. В България подобна промяна вече се е случвала преди повече от 20 години при деноминацията на българския лев през юли 1999 г. Тогава са направени няколко промени: отпечатване и сечене на нови банкноти и монети със съответната заместваща логистика; промяна в счетоводния и банковия софтуер. Дори с тези допълнителни разходи, които лесно могат да бъдат избегнати при преминаването към еврото, и ако приемем, че банковите и счетоводните разходи са подобни на законовите, общите разходи възлизат на приблизително 0,15% от БВП за 1999 г. От тогава насам разходите за отпечатване и отсичане са се увеличили значително поради изискванията за качество.

Макар да има цялостен благоприятен ефект върху трансакциите, приемането на еврото може да означава известна загуба за банките от операции, свързани с обмена на валута. Това произтича от факта, че делът на нетните приходи от операции в чуждестранна валута в общата печалба на словашките банки е намалял, което до известна степен ще бъде непряко компенсирано от подобреното салдо на техните клиенти.

Преминавайки към разходите от приемането на еврото по отношение на икономическия растеж, първото, което трябва да се отбележи, е временното забавяне, което може да се окаже необходимо за спазване на критерия за инфлация за членство в еврозоната. Изключително вероятно е за догонваща държава членка с по-ниско начално ниво на доходите, инфлацията да е естествено с няколко процента по-висока от тази на страна в еврозоната, което налага намаляване на равнището на цените, за да се постигне критерият за инфлация. Ако необходимата дезинфлация възлиза на няколко пункта и ако се проведе чрез фискални рестрикции поради ограниченията пред паричната политика в условията на паричен съвет, това ще означава по-голямо данъчно облагане и забавяне на икономическата активност. Евентуалната чувствителност на икономическата активност по отношение на дезинфлацията не е известна, но поглед върху предишни дезинфлационни епизоди показва, че ефектът върху икономическия растеж е нисък.

Трябва да се направи важно уточнение на база разликата между държави, които се придържат към паричен режим с фиксиран валутен курс, и държави, които таргетират инфлацията и имат номинална гъвкавост на валутния курс в периода преди членството в еврозоната. От една страна, всички тези догонващи икономики имат структурно по-висока инфлация от държавите членки на еврозоната и предвид строгия критерий за инфлация, ще трябва да понесат временни дезинфлационни разходи за присъединяване

към еврозоната. От друга страна, в зависимост от избрания паричен режим, периодът за изплащане на тези разходи вероятно ще е различен. Както беше посочено в предходния параграф, държавите с фиксирани валутни курсове може да имат реални проблеми с дезинфлацията през годините преди приемането на еврото. Но другата група страни може да използва номиналното поскъпване като инструмент за дезинфлация, което би оказало ефект върху конкурентоспособността на техните фирми.

Фиг. 2

Защо членството в еврозоната е по-добрата опция за държавите членка на ЕС от Източна Европа

Важно е да се отбележи и фактът, че всички държави от Източноевропейския блок са много по-слаби като икономики в сравнение с държавите от еврозоната. Най-голямата икономика в региона (Полша) има по-малко от 4% от БВП на еврозоната, а всички 8 държави от Източна Европа, които все още не са в еврозоната, имат общ БВП около 14,9% от този на еврозоната

за 2020 г. Същевременно тези страни са много силно свързани по линия на външната търговия и притока на капиталови и финансови потоци. Въпреки че външната търговия на тези страни е доминирана от ЕС, те нямат възможност да влияят върху размера или, което е много важно, валутната деминация на капиталовите потоци и предоставяните кредити. В резултат на това ролята на еврото във финансовите сектори на тези страни е много важна, докато централните банки нямат значителен контрол върху капиталовите потоци, тъй като нямат власт над валутата, в която се извършва голяма част от финансовите трансакции. Ето защо да се говори за истинска независима парична политика за която и да е от тези държави би било крайно нереалистично. Следователно противоположното на членството в еврозоната е ситуация на ограничена в съществена степен независимост на паричната политика с много висока степен на зависимост от монетарните условия в еврозоната.

Независимата парична политика е важен аргумент за еврозоната и се състои в това, че дадена държава членка от еврозоната може да понесе повече разходи за приспособяване като член на еврозоната, отколкото като имаща собствена парична политика дори и да е „заобиколена“ от държави, чиито валути могат да се обезценят. За България такива държави биха били Република Северна Македония, Сърбия и особено Турция – относителният размер на търговията с тези страни е значителен, а за Турция размерът позволява относително по-независима турска парична политика.

Заклучение

На база на направения анализ можем да заключим, че плюсовете от присъединяването на България към еврозоната са драстично повече от минусите. Общото заключение на тази дискусия е, че с влизането си в еврозоната България не може да понесе разходи поради загуба на независима парична политика, тъй като няма независима парична политика в условията на паричен съвет. Тогава очакваните разходи от приемането на еврото за България се свеждат до по-ниския икономически растеж за няколко години поради необходимостта от спазване на критерия за инфлация. България също трябва да поддържа балансиран бюджет с цел натрупване на фискални резерви, с оглед предотвратяване на финансови трусове. Страната ни вече е част от Валутния механизъм II от лятото на 2020 г., което обещава, че в близкото бъдеще България ще премине към еврото и ще започне да извлича ползи от участието си в Икономическия и паричен съюз на ЕС.

Използвана литература

- https://azowadabrar.blogspot.com/2019/09/financial-and-real-sector-of-economy.html?fbclid=IwAR13HKuQ-81KSbiQ1QHR_wHH_HIYuDxFNLYMVXx98FL1-b9YCtcfO882-Wg#:~:text=The%20real%20sector%20of%20an,that%20produce%20goods%20and%20services.&text=It%20is%20a%20part%20of%20real%20sector .
- https://ec.europa.eu/info/departments/eurostat-european-statistics_bg .
- <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=BG> .
- <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/07778.pdf> .
- <http://jeanmonnetexcellence.bg/archive/assets/uploads/files/cc174%20-%20costs%20and%20benefits%20of%20euro.pdf> .
- <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2016/01/10/lithuania-and-the-euro-one-year-later-the-romance-continues/?sh=172953816d04> .
- <https://www.nsi.bg/bg/content/11474/брутен-вътрешен-продукт-по-пазарни-цени> .
- https://www.researchgate.net/publication/46531690_Official_Eurozation_of_Bulgaria_Pluses_and_Minuses .

Предизвикателства и възможности пред българската банкова система при присъединяването на България към еврозоната

Ваня Николова Маркова

МП Икономика и финанси

Габриела Минкова Ганчева

МП Икономика и финанси

Георги Ивайлов Атанасов

МП Икономика и финанси

Дилян Антонов Сталев

МП Икономика и финанси

Банковата система е сърцето на организма на всяка държава. Когато органът спре да тупти индивидът загива. Дали в преносен смисъл като любовта, или в реален като сърдечно-съдов проблем, живото същество е обречено. Със сходна екзистенциална същност е банковата дейност за една нация. Сигурността в сферата осигурява спокойствието както на „обикновеното“ частно лице с минимален депозит, така и на най-голямото юридическо с мащабен кредит, да кажем. Популярно клише твърди, че парите не купуват щастие, но са генералният инструмент за препитание в съвременното и функционирането във всяка територия по суша. Именно заради това държавната управа задължително поставя централната банка в челните звена по важност, за да се осъществява едно от водещите значения като отношения с търговските, които са в пряк допир с населението.

България е една от малкото страни, които са членки на Европейския съюз, но не са в еврозоната. Желанието е голямо, критериите също. Редица критерии трябва да бъдат покрити от страната, за да се получи паричен комфорт. Стремещът за присъединяването към обетованата земя на финансите

на „Стария континент“ е напълно обоснован. Ползите са повече от ясни, а именно повишаване на кредитния рейтинг, включване в различни фондове, гарантиращи сигурност при кризисни периоди, намаляване на трансакционни разходи за превалутиране и други. Рисковете са най-вече инфлация и дали родината ни е готова да осъществи подобен преход. Пресният случай със съседна Гърция през последното десетилетие е плашещ. Дали България би натрупала поредица от дългове, които рефлектират директно върху икономическата активност, както при гърците? Не можем да бъдем категорични, но основната разлика между двете балкански страни е отражението на световната финансова и икономическа криза от 2007 – 2008 г. Днес при нас ще окаже влияние пандемията от коронавируса заради преразпределението на бюджета, но потенциалните ползи сякаш натежават. Спад на икономическите показатели има във всяка сфера заради „невидимия враг“.

Приоритетните задължения от чисто човешка гледна точка са да не се получи срив на работните заплати спрямо цените. Предизвикателството не е лесно, но споменатите критерии по-нагоре предвещават минимален риск. Те са границите на държавния дефицит, размерът на държавния дълг, лихвените проценти и други.

Друга загадка предизвиква преминаването от лев към евро в национален план. Какво би станало със спестяванията? Никак не е случаен фактът, че голяма част от населението започна да влага част от личните си средства в различни начинания. Допълнително потвърждение се явяват последните данни в областта на недвижимите имоти. Цели 37% ръст на сделките се забелязва в София¹.

Обяснение можем да намерим освен в ниските лихвени проценти при ипотечните кредити, но и с изключване на възможността да се „изпарят“ спестяванията. Всеки от нас е чувал за загубени спестявания в края на 90-те години на XX век от познат, приятел или роднина дори. Както стана с хиперинфлацията през 1997 г., при промяна на валутата в определена държава основен губещ е населението, посочват експерти².

За да се присъедини към еврозоната, всяка една държава членка трябва да следва определена икономическа политика и да изпълни определени критерии, фиксирани в Маастрихския договор, които са свързани с инфлацията, лихвените проценти, валутния курс, бюджетния дефицит и държавния дълг. В процеса на подготовката за присъединяването към еврозоната пред България стоят редица предизвикателства и възможности.

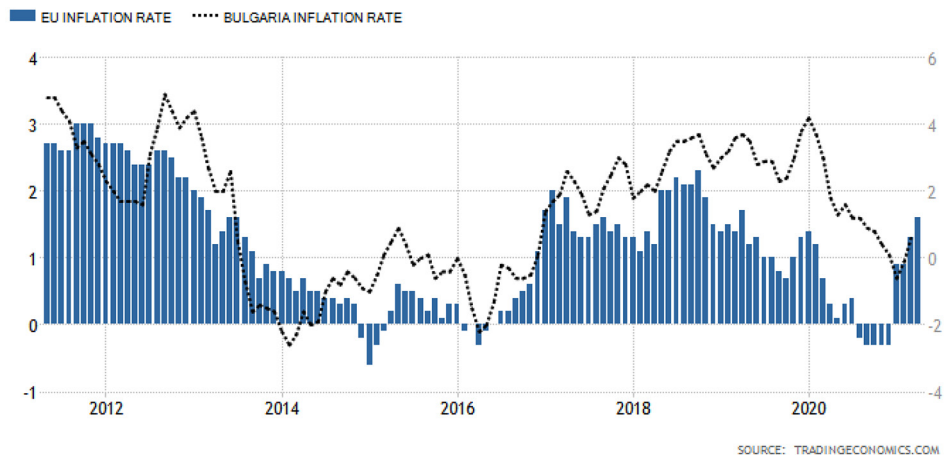
---

¹ <https://trud.bg/софия-с-37-ръст-та-сделките-с-имоти> .

² <https://duma.bg/naselenieto-shte-zagubi-pri-obeztsenyavane-na-leva-v-chakalnyata-n208192> .

Таблица 1. Сравнение на основни макроикономически показатели в България и еврозоната за периода 2007 – 2017³

Година	Инфлация ЕЗ	Инфлация BG	Дълг/БВП ЕС	Дълг/БВП BG	БД/БВП ЕС	БД/БВП BG	Лихвен % ЕЗ	Лихвен % BG
2007	2,83%	7,60%	60%	18,20%	3%	0,10%	6,19%	4,54%
2008	4,07%	12,00%	60%	14,10%	3%	1,80%	6,24%	5,38%
2009	1,73%	2,50%	60%	14,80%	3%	-3,90%	5,53%	7,22%
2010	3,0%	3%	60%	16,30%	3%	-3,10%	3,60%	6%
2011	2,70%	3,40%	60%	16,30%	3%	-2,10%	4,34%	5,40%
2012	2,50%	2,40%	60%	18,40%	3%	-0,80%	3,86%	4,50%
2013	1,80%	0,40%	60%	18,90%	3%	-1,50%	2,99%	3,50%
2014	1,70%	-1,60%	60%	27%	3%	-5,40%	2,04%	3,30%
2015	0,00%	-1,10%	60%	26,70%	3%	-2,10%	1,22%	2,50%
2016	0,70%	-1%	60%	28,10%	3%	-2,00%	1,2%	2,50%
2017	1,50%	1,00%	60%	25,60%	3%	0,00%	1,10%	1,70%

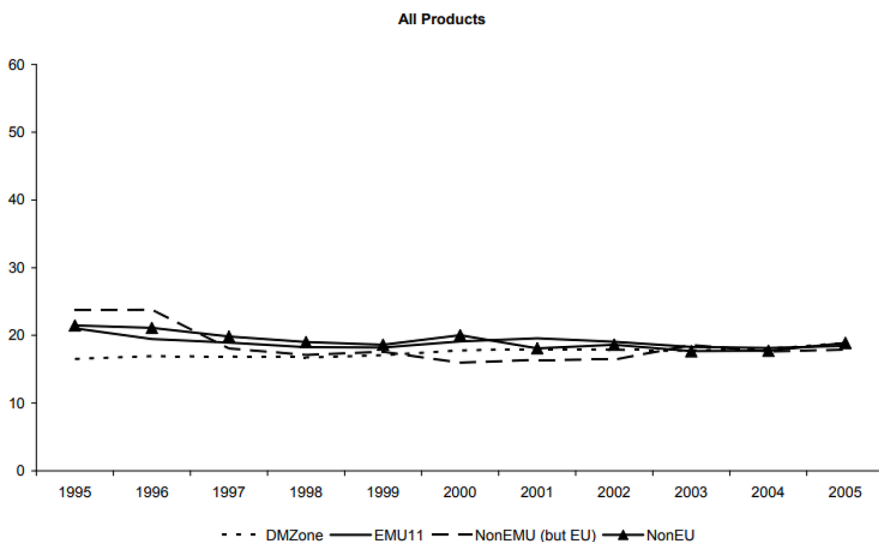
Фиг. 1. Инфлация в България към май 2021 г.⁴

Едно от най-големите притеснения и предизвикателства е динамиката на инфлацията след присъединяването към еврозоната. През 2009 г. Европейската централна банка прави проучване, свързано с инфлацията след преминаване към еврозоната. Заключениеето от анализа е, че има малко доказателства за рязка промяна в цените вследствие смяна на валутата.⁵

³ https://www.researchgate.net/publication/340922879_Problemi_i_predizvikatelstva_pred_Blgaria_po_pta_km_Evrozona .

⁴ <https://tradingeconomics.com/euro-area/inflation-cpi> .

⁵ <https://tradingeconomics.com/euro-area/inflation-cpi> .

Фиг. 2. Динамика на инфлацията след влизане в Еврозоната

От изследването “The impact of euro adoption on inflation in the Slovak Republic” става ясно, че след смяна на валутата най-силен инфлационен ефект се наблюдава в сектора на услугите. Домакинствата с по-висок доход и с деца ще усетят промяната, докато безработните и пенсионерите са по-леко засегнати.⁶

Таблица 2. Стойности на инфлацията в Словакия след влизане в Еврозоната

Households with children are likely to incur higher costs due to the changeover.

	Price level effect (in %)	Financial impact per household (in €)
By household type		
Single person	0.14	5.1
Single parent with dependent children	0.19	10.8
Two adults	0.16	10.3
Two adults with dependent children	0.25	20.9
Three or more adults	0.23	22.0
Three or more adults with dependent children	0.20	20.0

Higher income households are likely to be more affected by the changeover.

	Price level effect (in %)	Financial impact per household (in €)
Average household	0.20	14.9
By income quintile		
First income quintile	0.15	7.1
Second income quintile	0.15	9.0
Third income quintile	0.20	14.2
Fourth income quintile	0.20	15.5
Fifth income quintile	0.26	29.1

В изследване за Литва през 2015 г. за влиянието на приемането на еврото върху инфлацията става ясно, че през първия месец, като част от еврозоната (януари 2015), ефектът е между 0.04 и 0.11 пр. пункта. Месечната промяна е била -1.27% (ако не е била част от Еврозоната, то би била между

⁶ https://www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEC/BIA06_06/2_6.pdf.

-1.38% и -1.31%). През следващите два месеца промените са били статистически незначими.⁷

Следователно опасенията от висока инфлация след преминаването на България към еврозоната са почти безпочвени, като се вземат предвид сравненията с държавите, вече приели еврото. Но все пак в някои случаи се наблюдава сериозен ръст на цените на някои стоки и услуги, което би се усетило от потребителите.

Като следващ момент ще бъдат представени потенциалните ползи от присъединяването на България към еврозоната, като на първо място ще бъде разгледан въпросът за намаляването на трансакционните разходи при преминаването на българската икономика от лева към еврото.

Една от ключовите и най-лесно забележими промени, която ще бъде усетена от всеки български гражданин и фирма, ще бъде намаляването на трансакционните разходи при извършването на сделки в различни валути. Въвеждането на еврото като официална парична единица в България, от една страна, ще премахне задължителното превалутиране при сключването на сделки с чуждестранни контрагенти, а от друга страна – ще благоприятства външната търговия чрез създаденото допълнително улеснение за международните разплащания между България и останалите страни, използващи еврото.

Това от своя страна най-вероятно ще доведе до спад в генерираните от банковия сектор комисиони, но същевременно ще допринесе за задълбочаването на интеграцията на българския пазар на финансови услуги с този на останалите страни от еврозоната. По данни на Института за пазарна икономика на годишна основа българските външнотърговски фирми биха спестили приблизително 365 млн. евро от разходи при обмяна на валута (187 млн. евро от внос и 187 млн. евро от износ)⁸. Тази редукция ще благоприятства засилването на външнотърговския обмен на България с останалите държави членки на ЕС и в значителна степен ще благоприятства свободното движение на стоки и капитали⁹.

„Средна такса за трансграничен превод от 100 евро в еквивалентен трансфер в местна валута“¹⁰:

---

⁷ <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/272892/7106809/euro-changeover-Lithuania-2015/>.

⁸ Николова, Ангелов, Стайков, 2018.

⁹ Следва да се отбележи, че през 2019 г. бяха предприети законодателни стъпки за ограничаване на разходите при превалутиране от евро в местна валута в рамките на ЕС.

¹⁰ Източник: <https://www.europarl.europa.eu/news/bg/press-room/20190207IPR25223/transghranichni-plashchaniia-v-es-izvn-evrozonata>, „Трансгранични плащания в ЕС извън еврозоната: ЕП премахва прекомерно високите такси“, официален сайт на Европейския парламент, Брюксел, 2019.

Таблица 3

Държава	2012	2017
България	18,68 €	19,98 €
Хърватия	N/A	8,23 €
Чехия	9,50 €	8,71 €
Дания	2,17 €	2,69 €
Унгария	15,32 €	5,93 €
Полша	2,73 €	1,54 €
Румъния	12,58 €	11,19 €
Швеция	0 €	0 €

Източник: Европейски парламент, 2019 г.

На следващо място, ключова полза за банковия сектор в България ще бъде допълнителната стабилност и повишаването на репутацията на българските банки вследствие на присъединяването на страната към Банковия съюз. След световната икономическа и финансова криза през 2008 г. това обединение беше създадено като средство за намаляване на системния риск във финансовата система на страните от еврозоната.

Основните цели на Банковия съюз са насочени към това да направи банковата дейност в еврозоната „*по-прозрачна, единна и по-сигурна*“¹¹. Това следва да бъде постигнато с помощта на изработените на ниво ЕС единни правила и принципи, които следва да осигурят неутрализирането на неблагоприятните последици от връзките между мениджмънта на банките и националните правителства, както и да осигурят по-високо ниво на независимост в банковия надзор чрез поемането на надзорната функция от трети независим орган на ниво ЕС (Европейската централна банка).

Самият Банков съюз е създаден на основата на три стълба: първи стълб: *Единният надзорен механизъм*; втори стълб: *Единният механизъм за реструктуриране*; трети стълб: *Европейската схема за гарантиране на депозитите*.

Първият стълб, състоящ се от Единния надзорен механизъм (ЕНМ), включва Европейската централна банка, централните банки на държавите, участващи в съюза, и останалите техни органи по банковия надзор. Основните функции на ЕНМ са: осигуряването на стабилността на банковата сис-

¹¹ Източник: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/bankingunion/html/index.bg.html>; „Банков съюз“, официален сайт на ЕЦБ- Банков надзор, Брюксел.

тема, засилването на финансовата интеграция между участващите страни и осигуряването на последователен банков надзор¹².

Формите на надзор, които Европейската централна банка упражнява, са: контрол за спазването на приложимите финансови правила на ниво ЕС; издаване и отнемане на лицензи за банкова дейност; преглед на документация, проверки на място и разследване на конкретни случаи на нарушения; контрол по отношение на действия по разпореждане с т.нар. „квалифицирани дялови участия“; определяне на по-високи капиталови буфери за предотвратяване на бъдещи финансови рискове и др.¹³

По данни на ЕЦБ банката упражнява надзор върху над 115 „значими банки“ от еврозоната, които притежават около 82% от банковите активи на участващите в съюза страни. Текущият надзор се осъществява от т.нар. „съвместни надзорни екипи“, включващи представители на ЕЦБ и националните централни банки. Банките, които не попадат в приложното поле на критерия „значима банка“ продължават да бъдат под контрола на съответната национална централна банка, която действа в тясно сътрудничество с ЕЦБ, прилагайки установените на ниво ЕС правила и стандарти.¹⁴

Вторият стълб на Банковия съюз е Единният механизъм за реструктуриране. Неговата основна цел е да въведе на европейско ниво единен модел за реструктуриране на неплатежоспособни банки, като по този начин предотврати пренасянето на проблеми от банки, изпаднали във финансови затруднения, върху целия банков сектор на страните от еврозоната.

Механизмът се състои от Единен съвет и Единен фонд за реструктуриране. Единният съвет за реструктуриране представлява независима агенция на ниво ЕС, в рамките на която се одобряват схеми за реструктуриране на изпаднали в неплатежоспособност банки. Съветът заседава на изпълнителни и пленарни сесии, като в рамките на изпълнителните сесии се приемат решения във връзка с финансовото положение на банките, а на пленарните сесии се разглеждат въпроси, свързани с вътрешните правила на органа, годишния му бюджет и персонал.¹⁵

Единният фонд има за своя основна цел да акумулира средства чрез вноски от европейския банков сектор, които впоследствие да бъдат използвани, по решение на Единния съвет, за реструктурирането на банкови задължения, ако не са налице други възможности за рекапитализация. Зало-

---

¹² Източник: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/thessm/html/index.bg.html>, „Единен надзорен механизъм“, официален сайт на ЕЦБ- Банков надзор, Брюксел.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Източник: <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/banking-union/single-resolution-mechanism/>; „Единен механизъм за реструктуриране“, официален сайт на Съвета на ЕС, Брюксел.

жено е размерът на фонда да достигне минимум 1% от размера на гарантираните депозити в участващите държави.¹⁶

И на последно място, Европейската схема за гарантиране на депозитите представлява третия, финален стълб на Банковия съюз. Правната уредба на европейско ниво за създаването на схемата е *Директива 2014/49/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 16 април 2014 г. относно схемите за гарантиране на депозити*¹⁷.

Процесът по създаването на инициативата започва още през 2015 г. с предложението на Европейската комисия за създаването на обща схема за застраховането на депозитите в рамките на ЕС. Първоначалните проекти на схемата предвиждат тя да бъде създадена на три етапа: през първия етап (до 2020 г.) схемата има за цел да допълни националните схеми за гарантиране на депозитите, като покрие до определен фиксиран размер вземания на банки, които са останали непокрити от съответната национална схема; през втория етап (2020 – 2024 г.) е предвидено схемата да покрива по-голям дял от задълженията, съвместно със съответните национални схеми, като няма формално изискване средствата по националните схеми да са изчерпани, за да се ползват средствата на ниво ЕС и третият етап (след 2024 г.) предвижда отделните национални схеми да прекратят своето съществуване, като всичките средства се обединят в рамките на Европейската схема.¹⁸

Към днешна дата процесът по изработването на Европейска схема за гарантиране на депозитите още не е приключил, като основната цел на схемата за момента е да осигури защита на депозитите в ЕС до 100 000 евро чрез националните схеми за гарантиране на депозитите (*чл. 6 от Директива 2014/49/ЕС*). Продължаването на усилията за изграждането на тази система е особено важно за ЕС, поради това, че една добре функционираща схема за гарантиране на депозитите на европейско ниво би вдъхнала допълнително доверие в инвеститорите и вложителите, както и би способствала за намаляването на риска от външни шокове и сътресения върху националните схеми и механизми за гаранция.

След като бяха разгледани основните ползи от членството в Банковия съюз, ще бъде разгледана една специфична за България полза от присъединяването на страната към Еврозоната – *отпадането на паричния съвет*. Въведен през 1997 г., паричният съвет и до днес изпълнява изключително важна стабилизираща фикция по отношение на инфлацията в страната и

---

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Източник: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0049>; сайт: EUR-Lex .

¹⁸ Източник: [https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-economic-and-monetary-affairs-econ/file-jd-european-deposit-insurance-scheme-\(edis\)](https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-economic-and-monetary-affairs-econ/file-jd-european-deposit-insurance-scheme-(edis)); сайт на Европейския парламент, Брюксел.

обменния курс на лева. Поради това през годините в общественото съзнание паричният съвет започна да се възприема като гарант за стабилността на българската икономика. Същевременно през годините се появиха и редица критици на паричния съвет, които застъпват виждането, че строгите ограничения, които той налага, имат негативно, възпиращо въздействие върху българската икономика и пречат тя да достигне своя естествен потенциал.

Именно присъединяването към еврозоната би разрешило този въпрос по един изключително елегантен начин, като с това действие България едновременно сбъдва един свой дългогодишен външнополитически приоритет, изпълнява своите ангажиментите, произтичащи от учредителните договори на ЕС, допълнително засилва интеграционните процеси между българската икономика и икономиките на останалите държави членки на ЕС, които са част от еврозоната, и предоставя контрола над българската банкова система на една независима и авторитетна в международен план европейска институция в лицето на Европейската централна банка.

Присъединяването на България към еврозоната неминуемо ще доведе до промени в икономическото състояние. Като член на ЕС и страна с отворена икономика, България се повлиява от шоковете, настъпващи и в другите страни членки. Пример за това е кризата от COVID-19, която оказва негативен ефект върху икономическото развитие на много държави. Неизбежни са и последиците за България. След кризата през 2007 г. и бавното възстановяване, от 2014 г. насам се наблюдава устойчив икономически растеж и е постигнат напредък в преодоляването на макроикономически дисбаланси. Очакваното преминаване към еврозоната, от една страна, се свързва със сближаването ни към останалите развити страни, по-благоприятна макроикономическа среда и изграждане на доверие в банковата система. Като първа важна крачка е преминаването към Валутен механизъм II (ERM II) и Банковия съюз.

Много съществен е въпросът: Какви възможности ще разкрие приемането на България в еврозоната и как промените в банковата система биха повлияли на национално ниво както за домакинствата, така и за инвестиционните намерения в страната?

Като един от водещите фактори за икономическото развитие на страната ни и банковата система е повишаване на кредитния рейтинг.

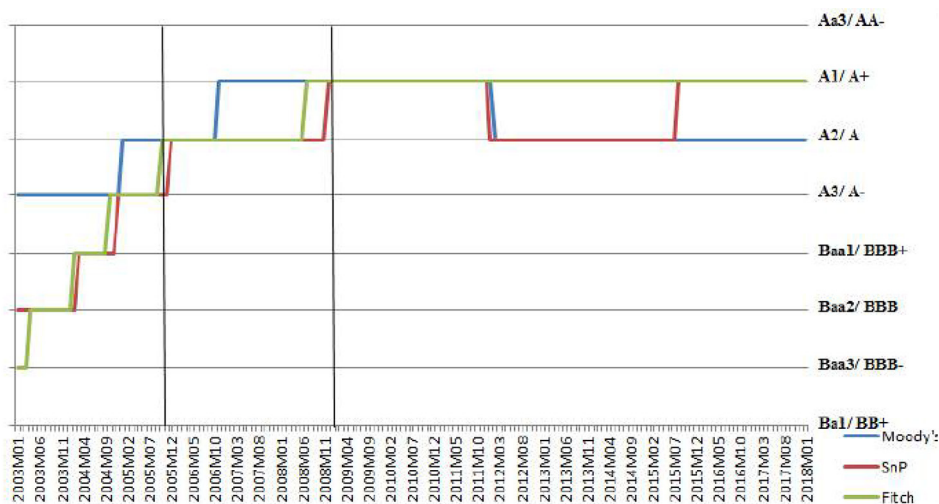
В табл. 1 са представени данни за кредитния рейтинг на страни, приели еврото след 2007 г., като ясно се вижда неговото увеличаване. При Словакия се отчита такова повишаване година преди влизане във Валутен механизъм II, което продължава в периода на „чакалната“ и преди приемането на еврото през 2009 г. като същевременно рейтинга се запазва устойчив и след

това¹⁹ (фиг. 3). Съдейки по опита, който имат другите страни, се очаква това да последва и в България.

Таблица 4

	Приемане в ERM II	Приемане на еврото
Латвия	2.5.2005	1.1.2014
Литва	27.5.2004	1.1.2015
Малта	2.5.2005	1.1.2008
Словакия	1.11.2005	1.1.2009
Словения	27.6.2004	1.1.2007
Кипър	29.5.2005	1.1.2008
Естония	27.6.2004	1.1.2011

Източник: Институт за пазарна икономика.

Фиг. 3

Източник: Институт за пазарна икономика.

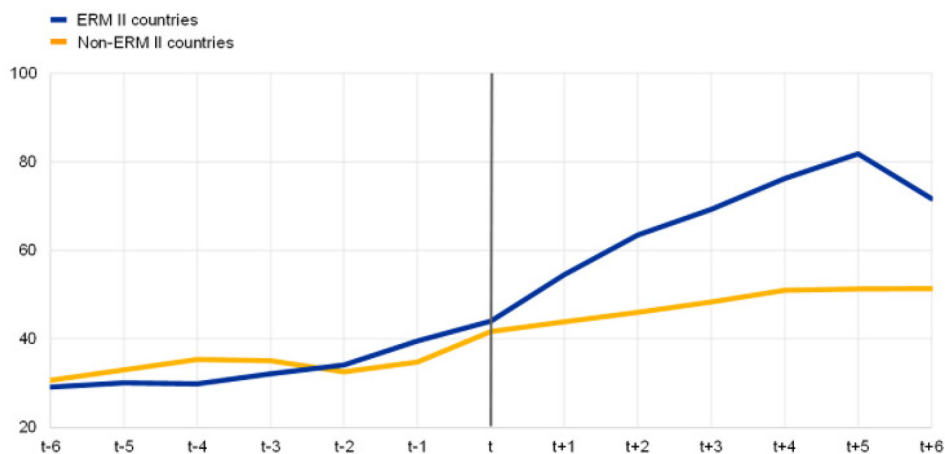
В пряка зависимост с кредитния рейтинг са лихвените проценти

За разширяването на икономическото състояние на домакинствата и фирмите от съществено значение е доверието в банковата система и ниският лихвен процент. Ако можем да представим връзката между кредитния рейтинг и лихвените проценти по кредитите за домакинства и фирми, то колкото по-висок е кредитният рейтинг, толкова по-ниски ще са лихвените

¹⁹ Николова, Ангелов, Стайков, 2018.

проценти. Достъпът на българските банки до по-евтин ресурс, предоставен от международните пазари, би насърчил кредитирането. По-добрата репутация, която ще запазят банките, би изградила доверие в кредитополучателите и би се стимулирала кредитирането. От друга страна, намаляването на кредитния риск би довело до увеличение на инвестиционните цели в страната.

На фиг. 4 са представени данните на страни, присъединили към ERM II, в които се наблюдава по-голямо разрастване на вътрешното кредитиране и по-ниски реални лихвени проценти от страни, които все още не са се присъединили (фиг. 4).²⁰

Фиг. 4

Източник: Европейска централна банка.

В обхвата на изследването от фиг. 4 са включени страните, които до този момент са членки на ERM II: Естония, Латвия, Литва, Словения и Словакия, за които периодът „t“ е моментът на присъединяване към ERM II – 2004 г. за Естония, Литва и Словения, и 2005 г. за Латвия и Словакия, а страните извън ERM II са България, Чехия, Хърватия, Полша и Румъния. За тях периодът „t“ е моментът на присъединяване към ЕС – 2004 г. за Чехия, Унгария и Полша, 2007 г. за България и Румъния и 2013 г. за Хърватия.

Много съществен и важен ефект за България от членството в еврозоната ще е намаляването на нормата на задължителните минимални резерви. В България тя е 10% като това води до по-високо равнище на лихвените проценти, а в еврозоната е 1%. На графиките са очертани промените в лих-

²⁰ Източник: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2021/html/ecb.ebart202008_01~035eb0fb07.en.html

вените проценти по кредитите за домакинствата за закупуване на жилище, като в периода на световната икономическа и финансова криза от 2007 г. в еврозоната се наблюдава най-голям растеж през октомври 2008 г., който достига 5,7% (фиг. 5). През същия период в България лихвените проценти

Фиг. 5. Банкови лихвени проценти – кредити за домакинства за закупуване на жилище (нов бизнес) – еврозона

Източник: Европейска централна банка.

са с 3,4 пр. п. по-високи. След този период се вижда устойчива тенденция към понижаване като през март 2021 г. достига 1,6%. В България се наблюдава забавяне, което започва след 2014 г. и през март 2021 г. лихвените проценти достигат до 3,6% (фиг. 6). Въпреки значителното понижаване, в еврозоната устойчиво се поддържат по-ниски лихвени проценти.

Фиг. 6. Банкови лихвени проценти – кредити за домакинства за закупуване на жилище (нов бизнес) – България

Източник: Европейска централна банка.

Както посочихме, присъединяването на България към еврозоната безспорно би бил исторически момент, който ще доведе до редица ползи за държавата. Основните притеснения, произтичащи от присъединяването на България към еврозоната, са свързани с това дали държавата няма да натрупа дългове, дали инфлацията ще се повиши и дали ще има спад на икономическите показатели. Разбира се, винаги съществува риск от неблагоприятно развитие след преминаване към еврото, но опитът на по-голямата част от държавите членки на еврозоната показва, че първоначалните сътресения са незначителни в сравнение с ползите.

Използвана литература

Николова, Д., Г. Ангелов, К. Стайков (2018). Присъединяване на България към Еврозоната – икономическия поглед. Ефекти за икономиката от присъединяване към ERM II и еврозоната. European Central Bank – interest rates – loans to households for house purchase APRC(new business).

The European exchange rate mechanism (ERM II) as a preparatory phase on the path towards euro adoption – the cases of Bulgaria and Croatia.

https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2021/html/ecb.ebart202008_01~035eb0fb07.en.html .

Стабилността на банковия сектор в България по пътя към еврозоната – възможности и рискове

Веселина Петрова Георгиева

МП Икономика и финанси

Златил Петков Чолаков

МП Икономика и финанси

Мирослава Ганчева Кръстева

МП Икономика и финанси

Увод

Стабилността на банковия сектор в България се обуславя от редица фактори, които следва да бъдат разгледани, с цел изясняване същността на проблематиката, криеща се в актуалните въпроси, които стоят зад влизането ни в „чакалнята“ на еврозоната. В настоящата разработка ще се фокусираме над четири основни микротеме, изискващи последователност при локализиране на основните сегменти за стабилността на банковия сектор.

На първо място ще разгледаме доколко общата макроикономическа ситуация в България отговаря на мащабите на Валутен механизъм II, в който бяхме приети през 2020 г., следвайки степента на изпълнение на заложените критерии от Европа. След това ще разгледаме банковите показатели и релевантността им в настоящата обстановка и ще завършим с възможностите и рисковете, които се изправят пред сектора у нас.

Конвергенция, инфлация, влияние на догонващата позиция на България в контекста на влизането ни в еврозоната

Според съществуващата рамка за финансов и банков надзор в България, регулаторни и надзорни функции изпълняват БНБ и КФН, които носят

и отговорност за макропруденциалната политика, както и за предотвратяването и управлението на финансови кризи и нестабилност в страната. С последното е ангажиран пряко Консултативният съвет за финансова стабилност (КНФС). БНБ от своя страна е отговорна за оценката на системните рискове за банковата система. Оценката за структурирането на настоящите звена, грижещи се за финансовата стабилност у нас, дадена в доклада на МВФ през 2015 г. с акцент „Запазване на Базелските основни принципи за ефективен банков надзор“ е положителна, което ни дава предпоставки за стабилна основа, върху която стъпваме по пътя към еврото.

Основен предшестваш фактор, влияещ върху банковата стабилност, е на първо място националната икономическа среда, нейното състояние към разглеждания момент – дали е в период на експанзия, спад, рецесия. В този контекст преди да преминем към банковите показатели и същината на спецификите към банковия сектор е важно да обърнем поглед към предпоставките, обуславящи тази среда и по-конкретно към резонанса на България към конвергенцията за прием в еврозоната.

По отношение на банковата стабилност, както и фискалната и икономическата релевантност на България, с оглед бъдещото ни присъединяване към еврозоната, е необходимо да се изследват някои предпоставки, които биха благоприятствали или попречили по пътя към еврото. На първо място – общата икономическа оценка за България, както и нивата на инфлацията, конвергенцията и не на последно място – плюсовете и минусите от догонващата позиция, с която страната ни стартира своя прием във Валутен механизъм II. Трябва да отбележим в аванс и условията на пандемията от COVID-19 и последствията от нея, които се имат предвид при анализа на данните, с които разполагаме. За целта ще разгледаме оценката за България по показатели в „Доклада на ЕЦБ за конвергенция за юни 2020 г.“

В изпълнение на Маастрихтските критерии за конвергенция, гарантиращи икономическата стабилност, както на държавата кандидат, така и на общото европейско икономическо пространство, България се справяше добре до 2020 г. В последния от предшестваш шест доклада на ЕЦБ за конвергенция, страната ни не изпълнява напълно два от заложените критерии. Пандемичната обстановка изостря вниманието ни за последващите колебания след излизането на последната оценка за напредъка на България, тъй като прогнозните резултати са за „*съществено влошаване на бюджетните показатели за 2020 – 2021 г.*“. По отношение на стабилността на националната парична единица спрямо еврото в рамките на допустимите отклонение от -15% до +15%, при България този критерий се счита за формалност, поради условията на паричен съвет, в който се намираме вече повече от 20 години. При инфлацията и поддържането на нива около референтната стойност от 1.8%, попадаме на притеснително завишаване, с инфлация от

2.6% към март 2020 г. Спирайки се на този препъникамък, е нужно да отбележим, че следвайки логиката, догонващата позиция на България следва да увеличи допълнително инфлацията в средносрочен план, което респективно може да отложи още приемането на еврото у нас. Ето какво сочи анализът от доклада за конвергенция за инфлацията в България:

*„През последните десет години този темп се колебаеше в сравнително широк диапазон – от -1,7% до 3,8%, като средно за периода беше умерен и възлизаше на 1,1%. В перспектива съществуват опасения за дългосрочната устойчивост на конвергенцията по отношение на инфлацията в България, като се вземе предвид и значителното увеличение на разходите за труд на единица продукция, по-специално в периода 2017 – 2018 г. Процесът на догонване вероятно ще доведе до положителни диференциали на инфлацията спрямо тези в еврозоната, тъй като БВП на човек от населението и ценовите равнища в България още са значително под тези в еврозоната. За да се избегне натрупването на прекомерен натиск върху цените и на макроикономически дисбаланси, процесът на догонване трябва да бъде подкрепен с подходяща политика.“*¹ Следва да направим уточнението, че след излизането на доклада минималната работна заплата отново се повиши въпреки последствията от пандемията. Цялостният ефект от пандемията върху всички икономически сектори води до извода, че проблемът с инфлацията става все по-актуален въпреки поевтиняването на някои продукти от потребителската кошница (отчетено от НСИ преди празниците). На годишна база се очаква повишаване на инфлацията с около 1,7%. Догонващата ни позиция, от своя страна, може да се счете за положителен фактор, диференциращ се като удобна позиция при отсъствието на политическа криза, в каквато обаче се намираме в момента.

Сред Маастрихтските критерии отчитаме устойчиво изпълнение на условието държавният дълг да е под 60% от БВП. През 2019 г. са отчетени 20,4%, но в средносрочен и дългосрочен план, ЕЦБ алармира за вероятни рискове със стабилността на публичните ни финанси и в резултат на последствията от COVID-19. От друга страна, бюджетният ни дефицит е на нормативно изискуемото ниво от под 3% от БВП, което води до положителната прогноза, че с умерена фискална политика България може да задържи темпото въпреки пандемичните сътресения в икономиката. Колкото до несъответствията на националното ни законодателство с нормативните изисквания на ЕЦБ, следва да бъдат проведени редица реформи, тъй като предходните изменения едва частично са изпълнили европейската рамка, маркирана като задължителна основа за присъединяването ни към единната европейска валута.

---

¹ <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/ecb.cr202006~9fefc8d4c0.bg.html#toc57> .

Проблемите пред България, влияещи съществено както на цялостната оценка, така и на отделните сегменти в икономиката, са свързани с институционалната стабилност и ширещата се корупция. През 2020 – 2021 г. на политическата сцена се наблюдава трайна тенденция на разклащане и неразумно разпределение на публичните разходи, което може да рефлектира негативно върху наблюдаващите се макроикономически дисбаланси в страната. Във връзка с това дългосрочните лихвени проценти в периода 2019 – 2020 г. са средно около 0,3%, което е много под референтните стойности от 2,9% по показателите за конвергенция на лихвените проценти. Наблюдава се намаляващ тренд в лихвените проценти в дългосрочен план. Разумна постъпка, даваща необходимите резултати, е изградената тясна консолидация между БНБ и ЕЦБ в рамките на Единния надзорен механизъм, с начало през 2018 г. Чрез нея през посочения период са набелязани последващите стъпки за изпълнение по отношение на банките, с цел успешното завършване на цялостния процес по приемане на еврото.

Следва да обърнем внимание на помощта на държавата в изпълнението на критериите за капиталова адекватност на две банки през 2020 г. Това са Инвестбанк, която успешно самостоятелно увеличи капитала си с 53 млн. лв. до април 2020 г., и ПИБ, която се оказа с недостиг от 140 млн. лв., осигурени от държавата в последния момент чрез ББР. Съпоставено с цената на влизането на България в „чакалния“ на еврозоната, тази цена е релевантна. При капитализирането от последна инстанция, каквото направи България с ПИБ, би следвало държавата да придобие управленски функции предвид размера на инвестицията, както и завишената цена, на която се емитираха и закупиха акциите. Това обаче се оказа недостатъчно условие за промени в управлението на банката и получаването на глас в управителния орган на банката. В този случай вместо ролята на гарант за стабилност, правителството пое ролята на спасител без ясна перспектива какво следва оттук нататък.

Случаят с ПИБ се състои не толкова в това, че държавата решава да вложи ресурси в частна банка, а в неоснователността на действието предвид рисковия профил на банката. Хронологичната структура от спадове на акциите на банката през предходни години води до извода, че инвестирането на 140 млн. лв. е необосновано особено заради нереално високата цена (над пазарната към онзи момент и впоследствие). Капиталовата адекватност на банката, подпомогната в лицето на държавата с цел формално изпълняване на необходимите критерии, за да се премахне временно спънка по пътя към Валутен механизъм II, се оказва също и нерелевантна спрямо рейтинговата оценка на „Fitch“. Агенцията поставя рейтинг „В“ с отрицателна перспектива² /‘B‘ with a Negative Outlook and Viability Rating², като основен

---

² <https://www.fitchratings.com/research/banks/fitch-publishes-fibank-b-idr-outlook-negative-09-11-2020> .

мотив за това е „значителен натиск върху качеството на активите, което е в резултат от високите нива на лоши кредити и придобити обезпечения“. Според данните, публикувани от „Fitch“ към средата на 2020 г. (в периода около изкупуване на акции от държавата), процентът на лошите кредити в ПИБ е 24,4%. Според рейтинговата агенция високата концентрация на лошите кредити в банката възпрепятства ефективното трансформиране на активите в налични средства. Още повече, че 6,8% от активите на банката са придобити от обезпечения, сред които и инвестиционни имоти, а в дадената оценка не са включени негативните ефекти от пандемията, както и от наложения мораториум върху плащанията на кредитите. Притеснителна е и прогнозата, че увеличеният капитал с 200 млн. лв. е недостатъчен и е само временно облекчение към лошото състояние на активите на банката. В този ред на мисли държавата в своята роля на спасител по-скоро дестабилизира икономическата конюнктура в страната – тема, която ще се следи в бъдещи периоди по пътя ни към завършване на стартирания процес.

Пътят на България към еврозоната

Преди присъединяването на България към еврозоната, съответно с това и към Банковия съюз, трябва първо да се осъществи присъединяването и към валутния механизъм. През последните години правителството търси тясно сътрудничество с ЕЦБ, тъй като цялостната оценка на банковата система е задължителна част от процеса на сътрудничество между ЕЦБ и съответният орган на държавата членка, чиято парична единица е различна от еврото³. През 2018 г. ЕЦБ извърши преглед на качеството на активите и стрес тест на шест български банки – УниКредит Булбанк АД, Банка ДСК ЕАД, Обединена българска банка АД и Централна кооперативна банка АД, Първа инвестиционна банка АД и Инвестбанк АД. Прегледът на активите и стрес тестът се извършиха по методология на ЕЦБ за ПКА за 2018 г. Резултатите трябваше да покажат необходимо ли е укрепване на капиталовите позиции на банките и устойчива ли е банковата система в един хипотетичен базов и усложнен сценарий през следващите три години⁴. През 2019 г. ЕЦБ публикува оценката от прегледа и стрес теста. Съгласно резултатите само две от шестте разглеждани банки попадат под нужните прагове и имат необходимост от допълнителен капитал. След изпълнение на заложените предписания пътят пред България за влизане в ERM II е отворен.

³ <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/pr/date/2019/html/ssm.pr190726~1b474e3467.bg.html> .

⁴ <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/pr/date/2019/html/ssm.pr190726~1b474e3467.bg.html> .

Като цяло резултатът от този стрес тест може би беше очакван, защото след кризата с КТБ през 2016 г. БНБ, използвайки методология на ЕЦБ и ЕБО от 2014 г., извърши преглед на качеството на активите и стрес тест на цялата банкова система. Тогава прегледът на качеството на активите показва, че капиталовата адекватност на всички банки е над задължителния регулаторен минимум (базовият капитал от първи ред е 18,9 %, при регулаторен минимум от 4,5 %) ⁵. Стрес тестът показва различна устойчивост на капиталите при хипотетичните шокове, като част от банките запазват капиталовите си буфери, а други трябва да възстановят капиталовите буфери. Установено бе, че капиталовите ни позиции са стабилни и банковата ни система може да поеме сътресения при едни влошени условия.

През 2020 г. България предприе следващи действия за влизане в еврозоната. През юли 2020 г. българският лев официално е приет във Валутен механизъм II. С валутния механизъм се гарантира икономическата стабилност на единния пазар. Със споразумението стойността на лева към еврото се фиксира, а границите, в които може да се движи са +/- 15%, условие, което за България е изпълнено предварително чрез паричния съвет. Основна предпоставка за влизане в „чакалнята“ е успешното приключване на заложените мерки в следните области: банков надзор, макропруденциална рамка, надзор на небанковия финансов сектор, рамката за борба с изпирането на пари, рамката за несъстоятелността и управлението на държавните предприятия. *Споразумението за участие на българския лев в ERM II е съпътствано и от твърд ангажимент от страна на българските власти да следват стабилна икономическа политика с цел запазване на икономическата и финансовата стабилност и постигане на висока степен на устойчива икономическа конвергенция.* ⁶

През октомври 2020 г. България се присъедини и към Единния надзорен механизъм (ЕНМ). Последното е следствие на решение (ЕС) 2020/1015, взето от ЕЦБ от 24 юни 2020 г. Заедно с присъединяването към ЕНМ, България се присъедини и към Единният механизъм за реструктуриране (ЕМП), което произтича от участието и ЕНМ. Понеже България не е в еврозоната, влизането в ЕНМ означава по-скоро тясно сътрудничество между БНБ и ЕЦБ. Основна цел на ЕНМ е осигуряване на стабилност и сигурност на европейската банкова система, прилагане на последователен надзор и и финансова интеграция. ⁷ Важно тук е да отбележим, че ЕЦБ събира такси за

---

⁵ https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/bs_aqr_results_a1_bg.pdf.

⁶ https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200710~4aa5e3565a.en.html?utm_source=ecb_twitter&utm_medium=social&utm_campaign=20200710_PR_ECBBulgaria.

⁷ https://www.bnb.bg/PressOffice/POStatements/POADate/03_MILENKOVHRISTOV_20201016_BG.

осъществяване на надзорна дейност на банките.⁸ Целта на ЕМП е създаване на еднообразни правила за реструктуриране и финансиране в банковия съюз.

Включването на страната във ВМ II, ЕНМ и ЕМП реално дава нови предимства и възможности преди влизането ни в еврозоната. Един от икономическите ефекти от присъединяването ни във валутния механизъм е възприятието на кредитния риск. Тук основна роля играят международните рейтингови агенции, които определят кредитните рейтинги. Според Fitch приемането на България в ERM II и Банковия съюз през 2020 г. е важно постижение за успешно прилагане на реформи и е значимо подобряване на устойчивостта на банковия сектор.⁹ Към момента агенция Fitch Ratings потвърди дългосрочния кредитен рейтинг в чуждестранна и местна валута 'BBB' със стабилна перспектива. Възможност пред страната е още на този етап агенциите да подобрят кредитният ѝ рейтинг. По-високият кредитен рейтинг непосредствено ще доведе до промяна на лихвените равнища както за домакинствата и фирмите, така и за държавата. Постоянните механизми на ЕЦБ ще окажат положителен ефект върху банковата система и върху икономиката. Присъединяването на България към еврозоната ще има неминуемо положителен ефект и има очакване да понижи лихвените нива по кредитите.

Не на последно място трябва да отбележим и намаляване на задължителните минимални резерви, поддържани от банките в централната банка. За банките в страната тези минимални резерви са 10% за резервна база и 5% за привлечени от чужбина средства. За банките в еврозоната минималните резерви са с коефициент 1%. Следователно тук ще се освободят милиарди евро банков ресурс.

Безспорно предимство е и включването на България в ЕМН, което ще повиши доверието в надзора на банките, а високата репутация и прозрачност ще доведат до положителен ефект и върху икономиката.

Банковите показатели по пътя към еврозоната

Според доклада на Европейската централна банка за конвергенцията от юни 2020 г. България отговаря на всички изисквания с едно единствено изключение – инфлационния критерий. Това, разбира се, води до положи-

---

⁸ Септември 2020 г. ЕЦБ обяви кои банки в България ще бъдат под нейния пряк надзор – Уникредит Булбанк, Банка ДСК АД, Обединена българска банка АД, Юробанк България АД, Райфайзенбанк България ЕАД.

⁹ <https://www.infoz.bg/bulgaria/7424-fitch-ratings-potvardi-reitinga-na-bulgaria> .

телни очаквания, свързани с развитието на икономиката в страната и стабилността на банковия сектор.

Вероятно за успешната номинална конвергенция допринася и въведеният в България паричен съвет, който, от една страна, има силно рестриктивна функция, като до голяма степен ограничава функциите на централната банка, но, от друга страна, е гарант за стабилност, устойчивост и доверие във финансовата система. Безспорно настоящата макроикономическа стабилност, устойчив икономически растеж, макар и с не много висок темп, както и относително ниската инфлация са сред резултатите, които биха могли да бъдат приписани на паричния съвет. Разбира се, паричният съвет има и своите недостатъци като например липсата на гъвкавост на валутния курс, която най-често води до оскъпяване на местната валута, а оттам се намалява конкурентоспособността на износа, както и практическият отказ на централната банка от контролирането на икономическите процеси в страната и невъзможността за кредитиране на правителството.

При евентуалното приемане на еврото в България обаче паричният съвет ще престане да съществува и икономиката на страната ще започне да следва правилата на паричната политика, които са наложени в еврозоната. До голяма степен този нов етап може да доведе до различни промени в банковия сектор в страната. Промените в банковата система ще създадат нови възможности за банките, а оттам и за домакинствата и предприятията, но крият и някои рискове. Промените ще се породят най-вече от разликите в правилата, които ще се спазват след присъединяването в еврозоната. Всъщност е възможно някои от правилата на еврозоната да са доста по-либерални от тези, които в момента България е задължена да спазва под влияние на рестриктивния паричен съвет.

Горното важи в пълна степен за собствения банков капитал, който е важен показател и индикатор за стабилност на банките и банковата система като цяло. По данни на БНБ към края на 2020 г.¹⁰ собственият капитал на банковата система в България е 14,67 млрд. лв. към обща рискова експозиция 64,54 млрд. лв. и съответно обща капиталова адекватност от 22.74%. Сравнително високият процент на капиталовата адекватност най-вероятно се дължи, от една страна, на стремежа на банките да натрупат достатъчно капитал в нормална икономическа ситуация, който да използват при кризи, а от друга страна – е резултат от икономическото поведение на предприятията и домакинствата като реакция на COVID пандемията. Според европейските изисквания¹¹ съотношението на общата капиталова адекватност

---

¹⁰ Тримесечното издание „Банките в България“ (октомври – декември 2020 г.), подготвено от управление „Банков надзор“ на БНБ.

¹¹ Член 92 от Регламент (ЕС) № 575/2013 (РКИ).

трябва да бъде минимум 8%, в България минималната стойност на съотношението е 12%, а в случая към края на 2020 г. е цели 22,74%. С приемането на България в еврозоната обаче този по-консервативен модел на банков надзор може да бъде променен и изискванията за минимална обща капиталова адекватност занижени. Това би създавало възможност за увеличаване на размера на рисковия профил на банковата дейност при запазване на същия размер на собствения капитал. Въпреки това тази възможност трябва да се използва разумно, тъй като съчетанието между висока степен на риск и ниско ниво на покритие по принцип може да доведе до нежелана ситуация.

За да се избегне това от съществено значение са и нивата на капиталовите буфери в банковата система, които и до момента се запазват значително над минимума. В същото време нуждата банките да се подготвят за потенциална реализация на кредитен риск е основната причина за въвеждането и на допълнителни макропруденциални мерки, част от които са в отговор и на очакваните икономически ефекти от разпространението на COVID-19 пандемията. Така например запазването на антицикличния капиталов буфер на ниво от 0.5% допринася допълнително за гарантирането на устойчивостта на банковата система в случай на продължително влошаване на икономическата среда или евентуално неблагоприятни промени в качеството на кредитния портфейл. Друга важна макропруденциална мярка за българската банкова система по пътя към еврозоната е определянето на осем банки за други системно значими институции (ДСЗИ) и съответно налагането на изискуемо ниво на буфер за техните общи рискови експозиции, считано от 01.01.2021 г. Основната цел на този допълнителен буфер с размери от 0,5% до 1%, в зависимост от банката, е да се укрепи капацитетът за поемане на загуби, като по този начин се ограничи възможността за прехвърляне на рискове от потенциална стресова ситуация в системно значима банка към други банки или към банкова система изобщо.

Стабилна е ситуацията и с ликвидността на банковата ни система, където отношението на покритие с ликвидни активи (LCR) към края на декември 2020 г. е значително над минималното равнище (100%), като достига 279%. С устойчивостта на този показател и неговото нарастване през последната година, банковата система в България показва, че може да устои на натиск, какъвто може би предстои по пътя ни към еврозоната. Що се отнася до съотношението „кредити/депозити“, то затвърждава тенденцията на спад като към декември 2020 г. е вече 69%, а само 3 месеца по-рано в края на септември беше 70,7%.

Един от показателите по пътя към еврозоната, който предизвиква интерес не само сред представителите на финансовия сектор, но и сред голяма част от домакинствата, е лихвеният процент по кредитите, и по-специално по жилищните кредити. По данни на БНБ към месец март 2021 г. лихвените

проценти по новите жилищни кредити в лева са средно 2,75%, а за същия месец лихвите в еврозоната са 1,31%¹², което е около 2 пъти по-ниска стойност. Все пак се отчита тенденция към спад на лихвите в страната – за сравнение през последния месец от 2020 г. банките в България отпусаха кредити за покупка на жилища при лихви средно от 2,81%. Разбира се, все още разликата със страните от еврозоната е голяма, като при изтеглен жилищен кредит в България бенефициентът ще трябва да плати значително повече за лихви, отколкото ако стори същото в повечето от държавите членки на еврозоната. При евентуалното присъединяване на България към еврозоната, обаче е вероятно да се открият нови възможности за понижаване на лихвите по кредитите. Две са обстоятелствата, които биха могли да повлияят позитивно в тази насока. На първо място, това е отпадането на валутния риск с приемането на еврото, а на второ – е размерът на задължителните минимални резерви (ЗМР) на търговските банки. И доколкото ефектът от замяната на лева с еврото не може да бъде 100% сигурен, тъй като благодарение на паричния съвет и към момента левът е с фиксиран курс към еврото, то сякаш евентуалната промяна на ЗМР би могла да доведе до така желаното допълнително намаляване на лихвите. Към момента търговските банки са длъжни да поддържат минимални резерви в БНБ в размер на 10% от депозитната база, като това се прави с цел защита на обществените интереси в случай на масирано изтегляне на депозити. Размерът на същите тези резерви в еврозоната е 1%, като тази значителна разлика би „отключила“ голям свободен ресурс за отпускане на кредити от българските банки, което от своя страна по естествен път би могло да доведе до спад в лихвените проценти.

Заклучение

След направения анализ бихме могли да обобщим, че България се е справила успешно с постигане на нормативно изискваната конвергенция, стабилизация на банковите показатели и банковия сектор като цяло. Разбира се, съществуват рискове, но те са в рамките на разумното, особено и, че под зоркия поглед на БНБ сме се презастраховали от гледна точка на капитал, лихвени проценти, което от своя страна би имало тежест при евентуалното възникване на пробойни. Със сигурност в някои отношения сме уязвими, но трябва да отбележим и състоянието на икономическата среда, в която се случва влизането ни във Валутен механизъм II, а именно последствията от

---

¹² <https://www.euro-area-statistics.org/bank-interest-rates-loans?cr=eur&lg=bg&page=0&chars=c1457522609150+M..B.A2B.F.R.A.2250.EUR.N+M..B.A2B.I.R.A.2250.EUR.N&template=1>

COVID пандемията. В този контекст оценките на рейтинговите агенции съдържат добра перспектива и можем да бъдем оптимистично настроени, че ни предстои един сравнително лек процес, който при стриктно наблюдение от специалисти би завършил с минимум щети и максимум ползи.

Използвана литература

- Банките в България (октомври-декември 2020 г.). БНБ, „Банков надзор“.
- Божинов, Б. Въведение в банковото дело. Абагар, Велико Търново, 2005.
- Велев, Т. Банково дело.. София, 1997.
- Регламент (ЕС) № 575/2013 (РКИ), член 92.
- Стефанова, П. Банки и кредитно посредничество. С., „Тракия-М“ 2000.
- Стефанова, П. Банки. Вътрешни и международни плащания. С., „Тракия-М“ 2000.
- <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/pr/date/2019/html/ssm.pr190726~1b474e3467.bg.html> .
- https://www.bnb.bg/PressOffice/POStatements/POADate/03_MILENKOVHRISTOV_20201016_BG .
- https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/bs_aqr_results_a1_bg.pdf .
- https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200710~4aa5e3565a.en.html?utm_source=ecb_twitter&utm_medium=social&utm_campaign=20200710_PR_ECBBulgaria .
- <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/ecb.cr202006~9fefc8d4c0.bg.html#toc57> .
- <https://www.euro-area-statistics.org/bank-interest-rates-loans?cr=eur&lg=bg&page=0&charts=c1457522609150+M..B.A2B.F.R.A.2250.EUR.N+M..B.A2B.I.R.A.2250.EUR.N&template=1> .
- <https://www.fitchratings.com/research/banks/fitch-publishes-fibank-b-idr-outlook-negative-09-11-2020> .
- <https://www.infoz.bg/bulgaria/7424-fitch-ratings-potvardi-reitinga-na-bulgaria> .

Позитиви от приемането на еврото по отношение на външния сектор на българската икономика

Чю Бейюен

спец. Икономика и финанси (английска програма), III курс

Елиминиране на трансакционните разходи за търговията

Както знаем, търговията между България и държавите членки на еврозоната е много висока, защото всички държави членки на еврозоната са и държави членки на ЕС. Еврозоната е основният икономически и търговски партньор на страната ни и близо половината от търговските потоци са именно от страните членки на тази валутна зона.

При влизането на страната ни в еврозоната ще се наблюдава елиминиране на трансакционните разходи за търговията. Това са например разходите по обмяна на лева в евро и обратно, както и разходите за такси по банкови преводи към еврозоната. Според данните на доклада на ИПИ разходите за обмяна на валутата, които фирмите и домакинствата могат да спестят, са приблизително 450 млн. лева годишно (изчислено за 2016 г.), което е почти 1% от БВП на страната.¹ Подобни данни са налични и от доклад, публикуван от Централната банка на Словакия през 2006 г. В него се посочва, че след приемането на еврото, фирмите и домакинствата в Словакия са спестили около 0,3% от своя БВП само за разходите за обмяна на валута. А освен тези разходи, фирмите и домакинствата трябва да поемат и административни разходи при работа с чуждестранни валути, които по оценки възлизат на 0,06% от словашкия БВП. Така като цяло спестяванията, свързани с трансакционните разходи, са приблизително 0,36% от БВП на Словакия.²

---

¹ Институт за пазарна икономика. 2018. „Присъединяване на България към еврозоната – икономическият поглед. Ефекти за икономиката от присъединяване към ERM II и еврозоната“.

² Šuster, 2006. “The effects of euro adoption on the Slovak economy”. BIATEC, Volume XIV.

Повишаване на прозрачността на цените

Според някои изследователи приемането на еврото ще доведе до повишаване на прозрачността на цените спрямо европейските и така ще стане по-лесно сравнението между цените на стоките на местния и на европейския пазар. По този начин е възможно да се създаде натиск върху производителите на чуждестранните пазари и оттам да намалят цените си.³ Това понижаване на цените обаче ще доведе до увеличаване на вноса на стоки и услуги и оттам евентуално намаляване на конкурентоспособността на производителите в страната.

Нарастване на външната търговия

Според Андрю Роуз членството в паричния съюз може да окаже огромни ефекти върху външната търговията на страната, дори може да утрои търговията с държавите членки от даден паричен съюз.⁴ Но тази оценка се основава на малка извадка от страни и в действителност ще бъде много по-различно за страни, влизащи в еврозоната. Според изследването на Ричард Болдуин ефектът на приемането на еврото върху търговията е в диапазона около 5%.⁵ В такъв случай дългосрочният търговски ефект от приемането на еврото може да е все още значителен, но по-малък, отколкото при ефекта на Роуз. Причината за такава разлика е, че страните, които ще навлизат в бъдещ момент в еврозоната, са страни членки на Европейския съюз и още с присъединяването им към ЕС външната им търговия е нараснала драстично, поради което няма да има толкова голямо влияние върху търговията след приемането на евро. Но все пак се очаква позитивен ефект в дългосрочен план.

Това може да се докаже с данните в Световната банка за страните, които вече са се присъединили към еврозоната (фиг. 1).

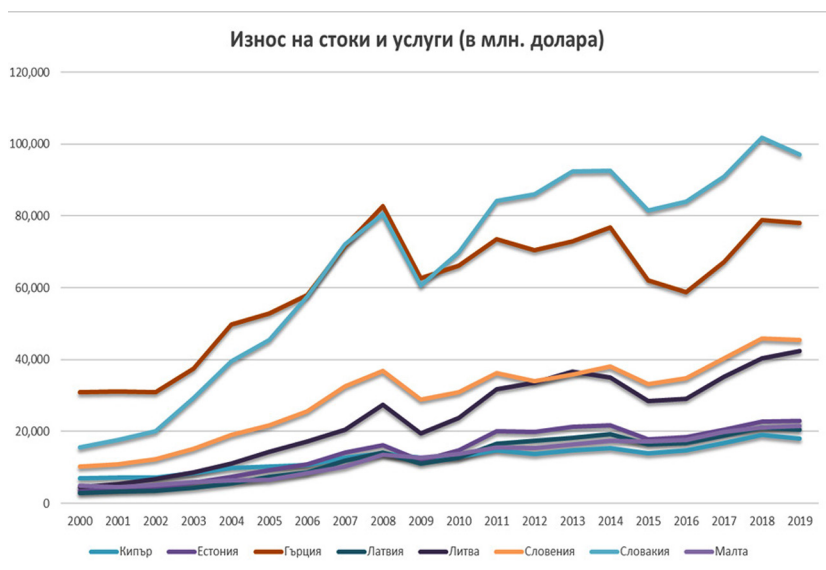
Увеличаването на външната търговия пък ще окаже позитивни ефекти върху икономиката по различни начини. Първо, това е от полза за икономиката чрез нарастващата специализация и по-големия мащаб на производството.⁶ От своя страна специализацията позволява концентрация на научноизследователската и развойната дейност и стимулира подобряването на производствените технологии, което води до повишена производителност. Увеличаването на мащаба на производството може да допринесе за намаля-

³ Dzuida, Mastrobuoni, 2009.

⁴ Ganev, 2009.

⁵ Пак там.

⁶ Borowski, 2004.

Фиг. 1. Износ и внос на стоки и услуги (в млн. щатски долари) по данни на Световната банка

ване на разходите на единица продукция, тъй като не изисква първоначални разходи и е свързано с намаляване на постоянните разходи за единица продукция. На второ място, това стимулира инвестициите, тъй като постоянното нарастване на износа изисква допълнително натрупване на капитал. На трето място, разширяването на търговията засилва преноса на технологии и знания, което допринася, особено в случая на по-слабо технологично развитите страни, за по-бърза производителност и икономически растеж.

Понижаване на валутния риск и увеличаване на чуждестранните и вътрешните инвестиции в страната

Приемането на еврото води до понижаване на валутния риск и по този начин подобрява условията на бизнес, което от своя страна се свързва с увеличаване на търговията и чуждестранните и вътрешните инвестиции. Това понижаване на валутния риск има няколко позитивни ефекти. Първо, премахването на нестабилността на обменните курсове води до намалена несигурност от страна на износителите и вносителите по отношение на бъдещото ниво на разходи и приходи, което подкрепя разширяването на външната търговия. На второ място, стабилният валутен курс намалява инвестиционния риск, насърчавайки притока на преки чуждестранни инвестиции.

Таблица 1. Преки чуждестранни инвестиции, нетен приток (млн. щатски долара),
Световна банка

	Гърция	Словения	Малта	Кипър	Словакия	Естония	Латвия	Литва
2000	-8	136	743	855	2,183	416	324	380
2001	2	501	417	945	1,533	593	174	442
2002	34	1,850	-498	1,103	4,212	338	160	661
2003	1,408	536	911	908	969	1,038	317	217
2004	2,148	763	7,469	1,119	4,063	1,087	592	880
2005	688	971	21,801	1,162	3,924	3,058	810	1,293
2006	5,411	692	25,035	1,872	5,701	1,758	1,706	2,259
2007	1,957	1,885	35,591	2,295	5,058	3,033	2,713	2,601
2008	5,733	1,081	14,838	12,297	4,641	1,977	1,434	1,727
2009	2,766	-347	1,445	64,632	1,521	1,866	-150	-360
2010	533	319	9,245	31,032	2,116	2,592	475	1,103
2011	1,092	876	7,807	40,446	5,432	1,119	1,520	1,881
2012	1,662	34	3,324	69,973	1,777	1,787	1,081	677
2013	2,945	104	510	25,966	1,004	1,098	989	769
2014	2,697	1,019	156	51,739	-363	1,782	1,045	357
2015	1,269	1,730	3,641	28,961	1,520	-715	813	1,037
2016	2,699	1,446	2,776	8,508	4,743	926	335	1,178
2017	3,439	1,196	3,758	12,249	4,226	1,727	1,153	1,384
2018	4,025	1,538	4,335	-6,355	2,251	1,213	429	1,300
2019	5,000	1,710	4,115	25,930	2,313	2,963	1,059	1,574

Според проучването на Народната банка на Словакия с влизането в еврозона страната очаква общо увеличение на БВП със 7 до 20% в дългосрочен план. Такъв растеж ще се осъществи постепенно, а годишният принос на еврото за икономическия растеж се предвижда да е около 0,7%. Този ефект ще бъде по-силен през първите години след приемането на еврото и постепенно ще изчезне след период от около 20 години. Но също така се отбелязва, че тази оценка включва доста висока степен на несигурност и действителното въздействие също може да бъде с наполовина по-високо или по-ниско.⁷

На трето място, премахването на несигурността на обменния курс и, следователно, премахването на премията за валутен риск води до спад в лихвените проценти. Следователно цената на капитала пада, което от своя страна предполага по-високо ниво на вътрешни инвестиции. Премахването на трансакционните разходи също може да допринесе за увеличаване на нивото на инвестициите. Свързаното подобряване на общата факторна производителност води до растеж на БВП, част от който се реинвестира. Поради незначителния ефект от елиминирането на трансакционните разходи върху икономическата активност, спадът на лихвените проценти трябва да бъде признат за водещ фактор, движещ инвестициите в страните, влизащи в еврозоната.

⁷ Šuster, 2006.

Стабилният валутен курс допълнително играе важна роля за стабилизиране на общото ниво на цените, което прави инвестиционните решения по-сигурни и разпределението на капитала по-ефективно.

Заклучение

Влизането във Валутния механизъм II или т. нар. „чакалня за еврозоната“ и последващото приемане на евро е обект на засилени дебати в последните няколко години, особено след официалното приемане на България във валутния механизъм миналата година. Изводът, който може да се направи дотук е, че очакваният общ ефект е силно положителен и това се изразява в евентуалното увеличаване на външната търговия, увеличаване както на чуждестранните, така и на местните инвестиции в страната, намаляване на трансакционните разходи, елиминиране на валутния риск и понижаване на цените на вносните стоки. Разбира се, очакват се и редица други позитиви от останалите сектори, които тепърва предстои да наблюдаваме и идентифицираме.

Използвана литература

- Европейска комисия. „Какво представлява еврозоната?“. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/what-euro-area_bg .
- Институт за пазарна икономика. 2018. „Присъединяване на България към еврозоната – икономическият поглед. Ефекти за икономиката от присъединяване към ERM II и еврозоната“.
- Министерство на финансите. „План за действие за присъединяване към ERM II“.
- Пеканов, А. 2020 Приемането на еврото в България. Позитиви, рискове и превантивни мерки.
- Световна банка, <https://data.worldbank.org/> .
- Borowski, J. 2004. “A report on the costs and benefits of Poland’s adoption of the euro”, National Bank of Poland.
- Dzuida, W., and G. Mastrobuoni. 2009. “The euro changeover and its effects on price transparency and inflation” . Journal of Money, Credit and Banking.
- Ganev, G. 2009. “Costs and Benefits of Euro Adoption in Bulgaria”. Berlin, German Institute for Economic Research.
- Šuster, M. 2006. “The effects of euro adoption on the Slovak economy”. National Bank of Slovakia.

Колектив

Актуални предизвикателства пред българската икономика

Българска
Първо издание

Съставител и научен редактор
доц. д-р Димитър Златинов

Издателски редактор
Елеонора Николова

Дизайн на корицата *Дигитална агенция Уийн Сошъл*
Дизайн на илюстрациите *Даниел Недялков, Теодора Веселинова*

Предпечат
Мая Попчева

Формат 70/100/16

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет
www.unipress.bg

Сборникът със студентски разработки „Актуални предизвикателства пред българската икономика“ е посветен на актуални въпроси от развитието на българската икономика в условията на пандемията от COVID-19 и на предизвикателствата и потенциалните възможности от присъединяването на България към еврозоната. Той представя вижданията на студентите – бакалаври и магистри – от Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ по отношение на икономическите, финансовите и социалните аспекти на развитието на България, и в по-широк план в рамките на Европейския съюз и еврозоната.

Изложените гледни точки, които могат да бъдат основа за бъдещи разработки и дискусии, съчетават свежия и необременен поглед на студентите с познанията и амбициите на бъдещите лидери.

Настоящият сборник е посветен на предстоящия през 2022 г. 120-годишен юбилей на катедра „Икономика“ в Стопанския факултет на Софийския университет.

С неговото публикуване се подчертава водещото място на студентите в академичния живот на факултета и катедрата, и приоритетното развитие на техните изследователски умения от гледна точка както на съвременните измерения на икономическото развитие, така и на вече дългогодишния опит и традиции на Стопанския факултет в преподаването на икономическа теория в България.

ISBN 978-954-9399-66-0